

A decorative red border in an Art Nouveau style, featuring symmetrical, flowing lines and stylized floral motifs at the corners and midpoints.

BANGHA BÉLA S. J.
ÖSSZEGYÜJTÖTT MUNKÁI

GYŰJTEMÉNYES DÍSZKIADÁS

BANGHA BÉLA S. J.
ÖSSZEGYÜJTÖTT MUNKÁI

SAJTÓ ALÁ RENDEZTE
DR. BIRÓ BERTALAN

XVII. KÖTET

SZENT ISTVÁN-TÁRSULAT
AZ APOSTOLI SZENTSZÉK KÖNYVKIADÓJA
BUDAPEST

BANGHA BÉLA S. J.

KÉPEK A JÉZUSTÁRSASÁG
TÖRTÉNETÉBŐL

SZENT ISTVÁN-TÁRSULAT
AZ APOSTOLI SZENTSZÉK KÖNYVKIADÓJA
BUDAPEST

**Imprimi potest. Nr. 362/1941. Budapestini, die 24. III. 1941.
Eugenius Somogyi S. J., Praep. Prov. Hungariae.**

**Nihil obstat. Dr. Michael Marzell, censor dioecesanus.
Nr. 8881/1942. Imprimatur. Strigoni, die 5. Novembris 1942.
Dr. Joannes Drahos, vicarius generalis.**

**Kiadja a Szent István-Társulat.
Stephoneum nyomda Budapest. Felelős: ifj. Kohl Ferenc.**

ELŐSZÓ.

A Jézustársaság, vagy ahogy egyszerűbben nevezni szokás, a jezsuita rend, a katolikus hitéletnek, de ezen túl az általános egyház- és művelődéstörténetnek is oly jelentős tényezője, hogy történetének bárha vázlatos ismertetése általános érdeklődésre számíthat. Barát és ellenség megegyezik abban, hogy a Jézustársaság szereplése és munkastílusa mélyen rányomta bélyegét az egész újkori egyházfejlődésre, sőt hatása sok tekintetben az általános emberi történetre is elhárító fontosságú lett.

A különleges helyzet, amelyet a Társaság az újkor vallási fejlődésében elfoglalt, az erőteljes és katonás vonás, amely fellépését és működését sokfelé, főleg az Egyház ellenségei által támadott vagy veszélyeztetett pontokon jellemezte s amely a rendet hamarosan elkeseredett vádak és gyűlölködés céltáblájává tette, sokak szemében annyira elferdítette és meghamisította a Jézustársaság történeti képét, hogy a tárgyi igazság feltárása és megállapítása a köztudatban már ebből a szempontból is több, mint megokolt. Vannak, akik a jezsuita névnek már a hallatára is megrettennek s elhárító gesztust tesznek, mintha egyszerre felelevenednék bennük mindaz a tömérdek ráfogás, rémmese és rágalom, amelyet a Társaság ellenségei négy évszázadon át oly szorgalmasan hordtak össze ellene s vittek be a közgondolkodásba. Csak akik a Társaság történetével közelebbről foglalkoztak, mint csak a német protestánsok közt is Boehmer, Naumann Viktor s újabban Fülöp-Miller, változtatták meg gyökeresen a rendről vallott felfogásukat s lettek a rendnek bámulói és részben lelkes védelmezői.

A katolikus olvasót e szempontokon túl főleg az érdekelheti a Jézustársaság történetén, mint öntötte ki

a Gondviselés az Egyház legviharosabb századaiban kegyelmeinek teljességét egy intézményre, amelynek szent emberek voltak az alapítói és tovaterjesztői, amely válságos időkben a hitélet megújítását, Krisztus országának védelmét és terjesztését tűzte ki céljául.

A rendtörténet olvasása éppen e szempontból az öröm és vigasztalódás érzelmét keltheti a katolikus olvasóban, de a lelkes támogatás vágyát is a Krisztus-országnak egyik kiváló csapatával szemben. Alkalmas lesz bizonytalanságra is, hogy nemes ambíciótól fűtött, vallásos és tisztalelkű ifjak minél nagyobb számban csatlakozzanak Loyolai Ignác viharázta, de mindig mocsoktalan zászlajához, amelyen a legszebb név ragyog: a Jézus neve. Azoknak viszont, akik a Társaságról eddig ferde képet alkottak maguknak, egyben-másban talán új szempontokat nyit, egy igazságosabb és helyesebb megítélés alapjaként.

*

Nem szakszerű történetet írunk; arra mások, hivatottabbak vállalkozzanak. Csak bizonyos jellegzetes és különösen figyelemreméltó vonásokat kívántunk a rend történetéből felmutatni, „képeket” és részleteket, amelyek a Jézustársaság mivoltát és működési módját különösen kifejezésre juttatják. Fény- és árnyoldalkat, a dicsőséges és nagystílú krisztusi hódítás diadalait, de az üldöztetés és támadtatás százféle változatait is, amelyek egy ennyire első arcvonalban hadakozó vállalkozó szellemű és sokoldalúan tevékeny rend történetéből nem hiányozhatnak. Célunk csak az, hogy megbízható forrásmunkák alapján lehetőleg megelevenítsük a lefolyt eseményeket, amennyire ez a terjedelem korlátozottsága mellett egyáltalán lehetséges; nem annyira rendszeres történeti tárgyalással, amely éppen különleges szempontjai alapján szinte eleve bizonyos szárazságra és iskolásságra van utalva. Önállóságra sem törekedhetünk különösképpen, hiszen az itt felhasznált anyagot gazdag oknyomozó és okmányokon nyugvó kutatás, valamint bőséges irodalom régóta készen nyújtja.

Külön meg kell említenünk, hogy a jezsuita rendtörténet magyar vonatkozású részét *Gyenis András* S. J. írta, a felosztás korának történetét *dr. Meszlényi Antal* egyet. rk. tanár, míg az erdélyi vonatkozású részekben az adatok jó részét *dr. Veress Endre* bocsátotta rendelkezésünkre.

Eredeti szándékunk az volt, hogy dolgozatunkat az említett munkatársak dolgozataival együtt a Jézustársaság jubileumi albumában (A 400-éves Jézustársaság) jelentetjük meg. A munka azonban oly arányokat öltött, hogy külön kiadványként való közzététele alkalmasabbnak látszott.

Azoknak, akik a Társaság történetére nézve tudományos eligazodást keresnek, addig is, míg megfelelően szakszerű és teljes magyar összeállítás meg nem jelenik, a következő munkákat ajánlhatjuk, amelyek a mi összefoglalásunknak is főbb forrásai voltak:

Jos. Brucker: La Compagnie de Jésus, Esquisse de son Institut et de son Histoire (1521—1773). Paris, 1919.

Enr. Rosa: I Gesuiti, dalle origini ai nostri giorni. Cenni storici. 2da edizione. Roma, 1930.

Lud. de Jonge S. J.: De Orde der Jezuiten. 3 kt. Leiden-Wassenaar (1928 köv.).

L. v. Pastor: Geschichte der Päpste seit dem Ausgang des Mittelalters. Freiburg i. B., 1901 kb., V—XVI. kötet.

Ludw. Koch: Jesuiten-Lexikon. Die Gesellschaft Jesu einst und jetzt. Padernborn, 1934.

Velics László: Vázlatok a magyar jezsuiták multjából. Budapest, 1912 k.

A. Carayon: Documents inédits concernant la Compagnie de Jésus. 23 kötet. Poitiers-Paris, 1863 kk.

Edna Kenton: The Jesuit Relations and Allied Documents. Travels and Explorations of the Jesuit Missionaries in North America (1610—1791). New York, 1925.

Bizonyos mértékig figyelmet érdemlő, érdekes szempontokat felvető, bár nem minden tekintetben megbízható munka: *R. Fülöp-Miller*: Macht und Geheimnis der Jesuiten. Kulturhistorische Monographie. Leipzig—Zürich, 1929. Érdeme, hogy bár szerzője nem katolikus, és elvi álláspontja sok tekintetben kiforratlan, meglepő mértékben igyekszik igazságos lenni a Társasággal szemben.

Örölnénk, ha ez a vázlatos és képszerűnek szánt összefoglalás is elérné célját s ezzel egyben szerény hódolatát fejezhetné ki a Társaság iránt egy szerény közkatonának, aki maga is, ami csekély értéke lehet, mindent Loyolai Szent Ignác alkotásának köszön.

Budapest, 1940 februárjában

Bangha Béla.

I.

Alapítás és elindulás.

A montmartrei fogadalom.

Ezerötszázharmincnégy augusztus 15-ének, Nagyboldogasszony napjának reggelén hét fiatal férfi haladt felfelé a párisi Montmartre — Vértanuk-hegye — lejtőjén. Hét komoly, keménylépésű férfi. Arcukon nagy elhatározások tüze villant. Egy düledező templomocska volt útjuk célja, a vértanu Szent Dénes kápolnája. Elhagyott, rozoga épület, már szinte rom; de csendes elvonulásra, világkerülésre, magános elmélyedésre éppen jó. A hét férfi közül egy szavojai, egy portugál, a többi spanyol vagy baszk. Valamennyi a párisi egyetemnek hallgatója, részben már pályavégzett polgára.

Szótlanul lépik át a templom küszöbét. Az altemplomban egyikük, a szavojai Faber, aki már felszentelt pap, miséhez öltözik. Mise közben valamennyien megáldoznak, de előbb fennhangon fogadalmat tesznek: az örök tisztaság és apostoli szegénység fogadalmát s hogy a szentföldi missziónak szentelik magukat, vagy ha ez lehetetlen, a pápa szolgálatába állnak.

Ez a Montmartre romtemplomában lefolyt fogadalomtétel történeti pillanat lett: a Jézustársaság születésének perce. Csodálatosképpen úgy, ahogy maguk az alapítók sem tudták, hogy ezzel a fogadalomtétellel új szerzetesrendnek vetik meg az alapját. A Jézustársaság megszervezésének gondolata ezidőtájt talán még fel sem merült a lelkükben, legfeljebb mint homályos álm és ködlő sejtelem. Még maguk sem látták közelebbről, mit akarnak vagy mit akar velük a Gondviselés. Mindössze azt tudták, hogy mindenestől az Istennek akarják szentelni magukat. Valami új, nagy-

stflű, maradéktalan odaadásban. Az Isten országának fényessége, Krisztus királyságának tündöklő, varázslatosan kíváncsú képe tüzelt a lelkükben s arra ösztönözte őket, hogy ezért a Krisztus-birodalomért habozás és gondolkodás nélkül dobják oda mindenüket, amijük van: a személyiségüket, az akarásukat, a képességeiket, tudásukat, vágyaikat, érzelmeiket, testük minden porcikáját s lelkük minden energiáját.

Ezek az emberek már akkor, anélkül hogy tudták volna, egy egész világ lelki újjáteremtésének ígéretét hordozták magukban, Krisztusért égő lelkükben, neki megajánlott akarataikban. A Regnum Christi elmékedésének felesküdt lovagjaiként Krisztus zászlait akarták diadalra vinni az egész világon. Amióta vezetőjüknek, Iñigónak „lelkigyakorlatos” iskoláján keresztülmentek, végleg elhalványult a szemük előtt ennek a világnak minden ígérete és káprázata. Fegyver, dicsőség, rang és vagyon, kényelem, puha családiasság: nem izgatták őket többé. Csak egyetlen szenvedély lobogott már a lelkükben, de a szentek hitének minden misztikus tűzével s a manrézai látomások sugárözönének minden földöntúli fényével: Krisztus dicsőségét ragyogtatni fel ismét önmagukban és körülöttük: a megromlott, szétszakadt, elpetyhüdt világban! Minden poklok és sátánok ellenére, minden gáton és akadályon keresztül ismét felvirágoztatni a hit országát, diadalra vinni Krisztus igazságát, megmenteni az örök élet számára a veszni indult embertestvéreket! Mert, ha Krisztus az életnek egyetlen kincse s egyetlen értelme, akkor minden evilági veszedelemnél nagyobb baj a bűn és véresebb a hitetlenség éjszakája, de az a se hideg se meleg kereszténység is, az a szellemi alvajárás, az a világgal való megalkuvás, amely a keresztényeket Istentől elvonja s a kárhozat útjára vezeti. S mert meggyőződésükké vált és szinte az idegeikbe sűrűsödött bele a gondolat, hogy a keresztény világ megújulásának belülről, az egyes emberekből, öbelölük is kell kezdődnie, azért jöttek ide, a Vértanuk-hegyére, hogy mindenekelőtt önmagukat esküdjék oda

és láncolják le végleg és visszavonhatatlanul a nagy Király, az egyetlen igazi Úr szolgálatára.

Hogyan tegyék ezt, mit műveljenek majd, mikép hódítsák meg Krisztusnak a világot: közelebbről még nem tudták. Csak azt érezték, hogy új világot akarnak és ennek első lépése az, hogy mindenekelőtt önmagukat hajtsák oda mindenestől és maradéktalanul ennek a felsőbb krisztusi világnak szent és édes, verejtékes és mámorító járma alá.

Loyolai Iñigo.

Vezérük Loyolai Ignác volt, aki velük együtt tanult a párisi egyetemen s közben társait arra a lelki-ségre tanította, amely őket most ide, a vértanuhegyi fogadalomtételre vezette. Ő tisztogatta meg lelküket a Szentgyakorlat kohójában, ő tárta fel előttük a Krisztus-szeretet és Krisztus-követés csodás szépségeit, ő volt a szervező, indító, kezdeményező és éltető, s a többiek tanulékony alázatossággal simultak keze alá. Pedig maguk sem voltak kezdők és gondolattalan utánczók; Xavér, a büszke navarrai nemes, már fiatalon az egyetem tanára, soká küszködött magában, míg engedett Ignác hívogatásának, másik kettő pedig, Lainez és Salmeron, kevéssel utóbb a trienti zsinatnak lett irígyelt felkészültségű s megbámult teológusa.

Ignác, vagy ahogy eredetileg hívták, Iñigo, akkor már negyven év körül járt. Baszk nemesi családból származott s 1491-ben vagy 1495-ben az északspanyolországi Loyola várkastélyban született, mint 13 testvér között a legfiatalabb. Iñigo nevét Szent Iñigo vagy Enneco oñai bencés apát után kapta, de később maga Ignácra változtatta, mert az Iñigo név Spanyolországon kívül ismeretlen volt. A Lopez de Recalde név, amelyet egyesek Szent Ignáccal kapcsolatba hoznak, valójában semmi történeti alappal nem bír. Maga a Loyola név a család ősi címerével kapcsolatos, amelyben két farkas (*lobo* vagy *lo*) és egy vasüst (*olla* vagy *ola*) látható;

y annyi mint és; innen az összetétele: Lo-y-ola (farkas és üst).

Ignác ifjúkoráról keveset tudunk. Ifjúkora egy részét Castiliai Izabella királyné tárnokmesterének, Velasquez de Cuellarnak házában töltötte, az ó-castiliai Arevalóban (1504—17). Ennek a nagyúrnak, atyja jóbarátjának kíséretében került később a királyi udvarba, Valladolidba is. Katona lett s a hadi dicsőségben keresett kielégülést. Belesodródott az akkori előkelő lovagi élet forgatagába, harci tettekért és fejedelmi hölgyek elismerő mosolyáért lelkesedett, szerette a lovagregényeket és költeményeket, maga is verselgetett s verseit egy igen magasrangú hölgyhöz, valószínűleg Germaine de Foix királynéhez, Katolikus Ferdinánd második feleségéhez intézte. Velasquez halála után ismét szülőhelyére tért vissza. Itt jobb híján katonai csínyeken törte a fejét: 1515-ben éjjeli csendzavarás címén a rendőrség előtt kellett magát igazolnia. Szerette a gáláns kalandokat, a választékos öltözködést, a világ hiúságait és örömeit. Vallásos volt mint akkor minden spanyol, akiben a mórok ellen 700 éven át viselt kereszteshadjáratok vallásos idealizmusa rezgett tovább; de inkább a conquistadorok vakmerő elszántsága s egy szabadcsapatot vezető condottiere harci kedve élt benne, mint a vallásos életeszmény.

1518-ban a navarrai alkirálynak ajánlotta fel szolgálatait. Katonai és diplomáciai tehetségének biztató jelét adta, amikor Najera város népének lázadását felsőbb parancsra villámgyorsan földreterítette s a guipuzcoai nemesség közt évtizedek óta dúló ellenségeskedésnek ügyesen véget vetett.

A navarrai alkirály szolgálatában került Ignác Pampluna várának védelmezői közé is, ahol végzete, vagy inkább: a kegyelem csodája várta. A várat 1521-ben a franciák megtámadták s körülzárták. Nem volt emberi remény arra, hogy a védők megmentsek a rájuk bízott erődöt s parancsnokuk már tárgyalni is kezdett a vár átadásáról. Ignác közbelépett s szinte kényszerítette a parancsnokot, hogy utolsó csepp vérükig áll-

janak helyt. Ekkor jött a döntő ostrom, amelyben egy ágyúlövedék Ignác jobb lábát összetörte s összezúzta (1521 május 5-én). A vár elesett s a győztes ellenség nagylelkűen a saját várába szállította a harcképtelenné vált ellenséges tisztet.

A gyógyulás soká tartott, mert az eltört lábcsontot először rosszul helyezték be s azt újra el kellett törteni. Végül még Ignác maga követelte, hogy egy kiálló csontszilánkot fűrészeljenek le róla, különben majd ha felépül, nem tudja felhúzni rá feszes lovaglócsizmáját. Az embertelen kínokat, amelyeket még az akkori sebészet nem tudott kábító- és fájdalomcsillapító szerekkel enyhíteni, a sebesült lovag páratlan akarat-erővel, egyetlen zokszó nélkül tűrte, csak a kezét szorította ököibe.

A kórágyon olvasmányt kért, lovagregényeket s szerelmi dalokat. Nem találtak azonban mást a kastélyban, mint Jézus Krisztus életét Szász Ludoltól s Jacobus de Voragine régi Flos Sanctorum-át, a „Szentek életét”. A beteg a gyógyulás hosszú napjaiban kelleetlenül nyúlt a jámbor, de száraz olvasmány után. Egyszerre azonban új világ tárult fel a szeme előtt. Mi ez? kérdezte riadtan önmagához eszmélve. Hiszen ezek a szentek nagyobb hősök, mint azok, akik a harci dicsőség babérai után rohannak s ez a Krisztus sokkal inkább megérdemli, hogy lovagi szolgálatába álljunk s kövessük őt, mint bármely földi úr, királynő vagy fejedelem! Nem méltóbb s fönségesebb életeszmény-e az, amelyet Asszisi Szent Ferenc vagy Szent Domonkos vagy annyi más nagy lélek követett, a remeték, vezeklők, keresztesvitézek és hithirdetők?

Közben vissza-visszasüllyedt régi lovagi álmodozásaiba is. Csakhamar különös dolgot figyelt meg önmagán. Valahányszor Krisztuson és a szenteken merengett el, utána mindig olyan könnyűnek, emelkedettnek, békésnek érezte a lelkét, míg a világi hiúságokban való elmerengés után valami sajátságos csömör és nyugtalanság szántotta fel a kedélyét. Ez nem lehet

más, mint az Isten szelleme, gondolta magában s ez volt talán első, tapogatódzó megnyilatkozása a későbbi nagy lelki vezér lélekelemző s Isten ujját kutató művészetének. Végül is döntött s elhatározta, hogy lemond a világról s annak minden hiúságáról s ugyanazzal a hévvel, amellyel eddig a semmiségeknek élt, veti most majd rá magát az egyetlen nagyra, szépre, időtállóan értékesre: Krisztus szolgálatára.

Csakugyan, alighogy ereje helyreállt, 1522 februárjában titokban elhagyta Loyola várát s szülőhazáját. Barcelona felé lovagolt. A montserrati híres, ősi bencés kolostornak kegytemplomában a Boldogságos Szűznek ajánlotta fel kardját; egy éjjeli „lovagi virrasztás” után fényes ruháját egy koldus rongyaival cserélte fel s most már mint szegény és kolduló zarándok tért be egy Manresa nevű kicsiny község határában abba a sziklabarlangba, amelyben jövődő életirányát Isten színe előtt imádságban s elmélkedésben alaposan átgondolni akarta.

Azt híven, hogy az életszentség első eszköze és feltétele a korlátlan önsanyargatás és vezeklés, hallatlanul szigorú életmódot folytatott: naponta véresre ostorozta magát, fél napon át imádkozott, napokon át semmit nem evett, úgy, hogy végül halálos bágyadságba esett s majdnem elpusztult. Ekkor azonban belátta, hogy ez nem lehet helyes út, az Úristen nem azért adta a testet, hogy megöljük vagy hasznos munkára alkalmatlanná tegyük s ettől kezdve mérsékelte külső sanyargatásait. Ehelyett annál inkább kidolgozta magában a belső önmehtagadás, a teljes önuralom és lemondás hősiességeit, amelyek később egész egyéniségének s egész lelki iskolájának sajátos jegyei lettek.

Ignác megsebesülése, mely világi pályájának véget vetett s lelki átalakulása a kórágyn 1521-ben történt. ekkor kapta hivatását. Ugyanebben az évben szögezte le magát Luther Wormsban nyilvánosan az egyházszakadás mellett.

A Szentgyakorlat.

A manrézai sziklabarlangban végzett elmélkedések, látomások, imák és megfontolások nyomán született meg a Szentgyakorlat, az *Exercitia spiritualia*. Ignác egyik legnagyobb — vagy talán a legnagyobb — életalkotása; hiszen másik, korszakos műve, a Jézus-társaság alapítása, bizonyos fokig már csak a Szentgyakorlat egyik gyümölcse és alkalmazása. A Szentgyakorlat lett az a hatalmas eszköz, amellyel Ignác a kor vallási életét megújította, az elvilágiasodottság helyében ismét a kimondott természetfölöttséget, a következtetés keresztény lelkiséget tette uralkodóvá, minden külső reform és terjeszkedés alapjává.

Amit Ignác ott, a manrézai barlangmagányban isteni sugallat mellett meglátott, megértett, feldolgozott és rendszerbe foglalt, az a közel kétezeréves egyháztörténetnek egyik legnagyobb s legdöntőbb hatású szellemi alkotása lett. Sugárzó dinamika és átforgató erő dolgában az Exercitiumok könyvét, az Evangéliumról nem beszélve, ezer éven át talán csak Szent Benedek Regulája és Szent Tamás Summája múlta felül.

Köteteket, könyvtárakat írtak össze a Lelkigyakorlatos-könyvről s még mindig nehéz szavakba foglalni, mi az, ami ezt a tüntető egyszerűséggel, a tudákosság-nak és művészeti stílusnak még a látszatát is megvető, keresetlenül és látszólag rendszertelenül összerótt kicsiny könyvet oly páratlan szellemi és akarati indítások kútfejévé, egy egész egyháztörténeti kornak elindítójává tette. A mély emberismeret és páratlan lélektan-e, amely itt megnyilatkozik? Az elmélkedéseknek az a csodás világossága és nagyszerű egymásutánja-e az a logikai vasgyűrű, amelyben itt a keresztény alapigazságokat az elmélkedő lélek elé állítják? A módszer-e, amellyel itt egy utólérhetetlen pedagógus csak éppen a vezényszavakat adja meg s aztán az elmélkedőt magát készíti arra, hogy önmaga ássa és csákányozza ki az aranyat a sziklából, maga jusson rá

és derítse fel, ami a leggyökeresebben megragadja s magával emeli? A kérelhetetlen következetesség-e s a legtöbb, legértékesebb, legfenségesebb előtt meg nem álló szárnyalás, amely a teremtetés fundamentális tételéből kiindulva a Krisztus-követés legtisztább heroizmusáig unszolja fölfelé a lelket, a vértanui készségig, a szégyen és megaláztatás szomjúzásáig Krisztusért, az Isten szeretetének teljes és elalkuvásnélküli kiéréséig?

Tárgyilag újat a Szentgyakorlatok alig tartalmaznak. Nincs azokban semmi, ami alapjában régtől fogva nem lett volna benne az Evangéliumban, az egyházatyák s aszkétikus írók fejtegetéseiben s a régebbi rendalapítók intelmeiben. A roppant hatékonyságot és különleges erőt ezeknek az igazságoknak az a forma adta meg, amelybe azokat Ignác kétségtelenül Isten különös gondviselésének vezetése alatt öntötte s ahogy azok a manrézai magányban mindenekelőtt az ő saját lelkén keresztül fonódtak össze s olvadtak egybe. Erős, páratlanul gyakorlati logika s mély lélektani meglátás válogatta itt meg s rakta határozott sorrendbe ezeket az elmélkedéseket, amelyek olyan egyszerűnek s oly magától értetődőnek tűnnek fel s mégis külön-külön is valóságos remekművek, együttesen pedig, ebben a csoportosításban és sorrendben, ezekkel a behatásokkal, ismétlésekkel és összefoglalásokkal valóssággal lenyűgöző hatásúak mindenkire nézve, aki őszinte istenkereső lélekkel, a kegyelmet szomjasan váró szívvel engedi azokat magára hatni. Sokan, mint újabban Fülöp-Miller René, ámulva keresik Szent Ignác csodálatos hatóerejének titkát, de minden tapogatódzásuk ellenére értetlenül állnak e szfinx előtt s nem tudják fellebbenteni fátylát; a szentgyakorlatos gondolatkört nem értik meg. Nem is csoda, egyszerű olvasásra ez a könyv kevés hatást tesz. Csak aki Szent Ignác előírásai szerint teljes odaadással el is végzi azokat, lát meg itt titkokat, amelyekről azelőtt sejtelve sem volt. S csak ennek az egyéni élménynek alapján érti meg a Szentgyakorlat messze ágazó egyházreformáló hatását is: azoknak a hőforrásoknak bővizű fel-

fakadását ezer meg ezer lélekben, azoknak a geizir-erdőknek csodálatos feltörését, amelyek új életnedvet, kimondhatatlanul sok melegséget s erőt vittek négyszáz év óta az Egyház vérkeringésébe.

Mi a Szentgyakorlat s mi az a cél, amelyet Szent Ignác a lelkigyakorlatokban elénk tár? Ő maga úgy mondja, hogy Szentgyakorlaton mindazokat a lelki cselekményeket érti, aminők a lelkiismeret megvizsgálása, az elmélkedés és szemlélődés, a szóbeli és elmebeli imádság s hasonlók, amiknek kettős a céljuk: egyfelől, hogy az ember általuk felkészüljön minden rendetlen hajlandóságnak leküzdésére, s másfelől, miután ez megtörtént, az isteni akarat megkeresésére és megtalálására, lelkének az üdvösség útján való eligazítására. A negatív cél tehát a lélek megtisztogatása s azoknak a hajlandóságoknak gyökeres legyőzése, amelyek az embert rosszra viszik s a jótól visszatartják; a pozitív cél pedig: annak az életiránynak megkeresése és megragadása, amelyet Isten jelölt ki mindegyikünknek, hogy általa önmagához vezessen minket.

Hogy a lelkigyakorlatozó ezt a kettős célt elérje, Ignác mindenekelőtt a Fundamentumban, alapvetésben foglalja össze az ember rendeltetésének s a belőle közvetlenül folyó legfőbb életelveknek tételeit. Ez a néhány mondatos alapvetés maga oly remekmű, amely a maga egyszerűségében s világosságában szinte földhöz vágja az embert s oly éles világításba helyezi az életcélt, hogy éveken keresztül nem győzzük kimeríteni s tájékoztató erejét a mindennapi élet ezer bonyoldalmára alkalmazni. Már itt, az alapvetésben a lelkigyakorlatozó elé dobban a legnagyobb élmény, amely elmét, szívet érhet: az Isten s az örök rendeltetés élménye. Az egyetlen igazán nagy és fontos, igazán szükséges és hasznos, igazán okos és szép dolog a világon. Arra vagyok teremtve, hogy Istent elérjem. Ehhez képest minden más elenyészik. Nincs ennél a célnál magasabb, elevenebben lélekbevágó, lenyűgözőbben gazdag, hatalmasabban indító s világosabban

eligazító. Ki vagyok én? Honnan jövök? Ki az Isten s milyen viszonyban vagyok én vele? Miért adta nekem Isten a létet? Miért vagyok s hova megyek? Aki e szédítő gondolati ösvényekbe beletekint, aki belelát az Isten s az örökkévalóság megbúvó mélységeibe s aki aztán fenntartás nélkül átadja magát a Fundamentumból folyó hatalmas következtetéseknek, az úgyszólván már itt, az elején más emberré formálódott, mások lesznek értékítéletei, állásfoglalásai az élet s a föld minden vonzó vagy taszító, csábító vagy elijesztő mozzanatával szemben. A Fundamentum minden egészséges keresztény lelki élet alapelve s talán egymaga is elég lenne életünk átalakítására s a világ reformálására. Hiszen már itt fölragyognak az elmélkedő szeme előtt a valóban keresztény életcél gyönyörűségei, az istenkeresés édes és nyugtalan lázai, pihenni többé nem engedő áhításai.

Következnek az örök igazságok fényénél a bűnről, mint Isten elleni lázadásról, a lélek megfertőzőjéről s örök veszedelembé döntőjéről szóló elmélkedések, amelyek az eredeti szentignáci elgondolás szerint végzett Szentgyakorlatban egy egész hetet töltenek ki, napi öt egyórás elmélkedéssel. Céljuk a lélek végleges elszakítása mindattól, ami megfertőz s az Istentől elszakít, kemény bűnbánat és önelhatározás a bűnnek kerülésére, akár a vértanúságra is kész végleges odafordulás az Istenhez s elfordulás a hűtlenség és kárhozat útjától.

Utána a megvilágosodás útjára tér a lélek s hirtelen a legmagasztosabb életeszmény: Krisztus előtt találja magát. Krisztus előtt, aki király az egyéniségében és király világhódító programjában. Itt már felcsillan az apostolkodás gondolata is az elmélkedő szeme előtt: a Krisztuskirály munkatársakat keres az ő világmegváltó vállalkozásába. A megtestesülésről szóló elmélkedésnek Istent, örök szándékokat, világtörténeti távlatokat s az emberiség szörnyű lelki nyomorát felölelő gondolatai után Jézus életté veszi át az elmélkedő, mindenütt azzal a célzattal, hogy

minél jobban megismerje, megszeresse és kövesse az isteni Vezért. Ezeknek az elmélkedéseknek az a rendeltetésük, hogy felébresszék az elmélkedőben a lelkesedést, hálát és hűséget a megtestesült Istenfia iránt, aki ily mélyre szállt le értünk, e szörnyű megaláztatásnak, fáradalomnak és szenvedésnek áldozta magát értünk. Mit nem érdemel viszont tőlünk? Miben nem illenék követnünk őt? Melyik az a munka vagy áldozat, amely túlságosan nehéz lehetne érte, ha csak az ő dicsőségének öregbítésére vezet?

Ezen az alapon a Szentgyakorlat középponti élményeként az életirányválasztás sorsdöntő kérdése mered az elmélkedő elé. Választania kell most már nemcsak Isten és a világ, jó és rossz, mennyország vagy kárhozat között, hanem a többé-kevésbé tökéletes életmódok között, amelyekkel Istent szolgálni lehet. Ha Isten a magasabb tökéletességre hív s minden evilági nagyravágyásnak, kincsnek, élvezetnek feláldozására szólít, örömmel kell életünket mindenestől Krisztusnak szentelni. Mindenestől: a vágyainkat s érzelmeinket is, kapcsolatainkat s erőinket, egész szabadakaratunkat. Az érzékek világának varázsa meg se érintessen minket többé; testben éljünk ugyan, de, mint az angyalok, szinte testetlen és testfeletti életben járjunk. Az anyagi javak veszítsék el minden varázsukat a szemünkben: ne érdekелjenek a világnak címei, rangjai, pompája, kényelme; nem fontos magábanvéve sem a gazdagság, sem a szegénység, sem a betegség, sem az egészség, hacsak Ő velünk van, a mennyei Vezér s az ő országának minél jobb és méltóbb tagjai lehetünk. Áldozzuk fel szabadságunkat is neki, katonásan és meggyőződésesen engedelmeskedjünk az ő kedvéért, akár a nálunk kisebb embereknek is, ha egyszer Őt képviselik. Főlséges életstílus, valóban királyi út, bármennyire ellentétes mindazzal, amit ez a világ szeret és keres. Akit pedig Isten nem hívott meg a teljes lemondás és hozzákapcsolódás életpályájára, az is megtalálja a Szentgyakorlatban azt a követendő életutat, amely saját hivatása és körülményei

szerint legegyszerűsebben viszi előre a Krisztus követésében.

Az életirányválasztás megejtése vagy az élet-reform célkitűzése után folytatja az elmélkedő a Krisztus életéről szóló megfontolásokat, majd áttér Krisztus kínszenvedésére s végül megdicsőülésére, hogy mindezen keresztül újra meg újra odaforrjon Krisztus személyéhez s készüljön fel az élet szenvedéseinek vele szeretetteljes egyesülésben való viselésére, hogy majdan odatúl az ő dicsőségének és boldogságának is részese lehessen. A Szentgyakorlat mint egy csúcspontban az isteni szeretetről szóló megrázó és összefoglaló elmélkedésben fejeződik be.

A Szentgyakorlat nemcsak életirányító és programjelző, hanem az új életnek mindjárt megkezdése s gyakorlati elindítása is. A szentgyakorlatozó itt tanulja meg azt az új életet, amely imádságból indul ki és az Istennel való minél tökéletesebb egyesülést keresi. Ignác itt is csodálatos eligazító. Nemcsak jámbor érzelmeket keres az imádságban, nem is csak csendes és megbékélt szemlélődést, bár ezeknek is megfelelő teret nyújt a Szentgyakorlatban, hanem mindenestől ragadja meg az embert s egész mivoltával s minden képességével imádkozásra tanítja. képzeletből indul ki, az értelmén folytatja, az érzelmen és az akaraton végzi: minden erőnkkel s képességünkkel Istenhez emelkedni tanít. De ez az imádság maga is csak eszköz, amelynek célja, hogy az embert egyfelől minél közelebb hozza az Istenhez s szinte áttűzesítse az ő arcának szemléletével, másfelől azonban az életalakításra s az Isten országáért való munkás tevékenységre is természetfölötti erőforrások nyíltanak általa. Szent Ignáccal imádkozni annyi, mint Istent keresni, akaratát kutatni s aztán magunkat gyakorlatilag is felajánlani Isten megismert akaratának teljesítésére, kötelességünk s hivatásunk minél tökéletesebb betöltésére.

Szent Ignác lelkigyakorlatai nemcsak az aktív, apostolkodó életnek elhivatottjai számára szolgálnak,

de mégis leginkább s elsősorban ezeknek. Az apostoli gondolat érezhetően kicsendül elmékedéseinek számos pontjából, így főleg a Krisztus királyságáról, a megtestesülésről, a két zászlóról szólóból. Krisztus király egy világot akar meghódítani Istennek és az örök üdvösségnek, s e munkához segítőtársakat, hadjáratához katonákat keres; a szeretetről szóló elmékedés pedig hangoztatja, hogy a szeretet nem annyira szavakban, mint inkább tettekben mutatkozik. Krisztus az emberek üdvéért jött a földre és szenvedett: hogyan lehetne valaki igazi Krisztus-követő, aki, ha teheti, nem segít neki lelkeket menteni s az ő országát minél inkább felvirágoztatni? Isten szemében legfőbb cél az ő megdicsőülése az emberek megmentése s üdvözítése által: hogyan szolgálhatnám igazán az Istent, ha érzéketlen maradnék az emberek örök sorsa, az Egyház küzdelmei iránt? Ignác nem sokat beszél a Szentgyakorlatok könyvében az apostoli életcélról, mégis azt lehet mondani: minden sora odairányul, hogy Krisztusnak alkalmas és tökéletes munkatársakat, lánglelkű apostolokat toborozzon s őket az apostoli erő kifejtés legmagasabb fokára lendítse fel.

Valóban a Szentgyakorlat nyomában nemcsak új lelkeség keletkezett, az istenszeretnek és krisztuskövetésnek egészen új lendülete, a lelkek természetfölötti megújulásának hatalmas iskolája, hanem régtől nem látott apostoli tűz is, amely az újkori egyházfejlődésnek egyik legjelentősebb világítóoszlopa s erőforrása lett. A Szentgyakorlat nyomában tízezrek hagyták el a világot s csatlakoztak a világmegújító és világmeghódító Krisztus zászlájához. A csendes, vértelen heroizmus megszámlálhatatlan hadoszlopai indultak el a Szentgyakorlat nyomában a golgotai útra, kötözték oda magukat életfogytiglan tartó önkéntes szegénységbe, tisztaságba, engedelmességbe, sokszor hálátlan és kemény munkába, példaadó aszkézisbe, jöbi tűrésbe és szeráfi istenszeretetbe. A Szentgyakorlat nyomában egészen új lendületet kapott az egyházi élet, új szellem töltötte el a papokat, régi és

újabb szerzeteket s a világiak nagy számát. A trienti zsinat mellett a Szentgyakorlat hozta létre a legnagyobb belső reformot az újkori Anyaszentegyházban. A népmisziók, ezek a nagyobb tömegek igényeihez szabott, egyszerűsített és megkönnyített Szentgyakorlatok, szintén rendkívül áldásos intézménynek bizonyultak. Ma már el sem tudjuk képzelni az egyházi életet Szentgyakorlat nélkül, s tanulságos, hogy még a nemkatolikusok is kezdik lassan felfedezni, hogy valami hasonlóra, „csendes napokra“, nekik is szükségük van.

A világhelyzet Szent Ignác fellépésekor.

A manrézai lelki magányból Ignác elkezdte az apostolkodást is: egyszerű, jámbor embereknek beszélt az Istenről, s jóra buzdította őket. Azonban hamarosan észrevette, hogy az Isten országának terjesztéséhez nem elég a jóakarat és jámborság, hanem tudás is kell hozzá, neki pedig tudományos képzettsége egyáltalán nem volt. Mit volt mit tennie, elhatározta, hogy bár már 30 év körül járt, újra iskolapadba ül s utólag pótolja készségének hiányait. Alcalában, majd Salamancában próbálkozott, de nem ment sokra, nemcsak mert közben folyton térítgetett és apostolkodott, hanem mert, úgylátszik, ezekben a spanyol iskolákban nem vetett magasabb tanulmányainak elég szilárd alapot. Azért végül elhatározta, hogy egyenesen Párisba megy, az akkori világ leghíresebb egyetemére, ahol először megszilárdítja középfokú iskolai képzettségét s csak azután lát hozzá a felsőbb tanulmányokhoz. Így is történt. Párisban annyira el is mélyedt a tanulmányokba, hogy egy évtizedes ernyedetlen munka révén végül csakugyan a bölcselet magiszterének rangfokát nyerte el.

Párisban ezenkívül más nagy lépés is történt: Ignácnak sikerült magához méltó, vele egyívrű, tehetséges és lánglelkű fiatalembereket nyerni meg ugyanazoknak az életeszméknek, amelyek őt lelkesí-

tették. Főeszközül ebben a hódító munkában a beható beszélgetés és főleg a szentgyakorlatok elvégeztetése szolgált. Aki egyszer az ő vezetése alatt a szentgyakorlatot elvégezte, az csupán tűz és láng volt a krisztuskövetés és apostoli életirány eszméiért. Így nyerte meg egyetemi kollégái közül a Szent Borbála-kollégiumban egymásután első hat társát: a szelíd és mélyen istenfélő Faber (Lefèvre) Pétert, aki akkor már pap volt, az először Ignáchoz hasonlóan csak evilági álmokért rajongó, nagyravágyó fiatal tudóst és navarrai nemest, Xavér Ferencet, a két fiatal ókasztiliai hittudóst, Lainez Diegót és Salmeron Alfonzót, a lelkes portugál Rodriguez Simont s a lánglelkű katalán Bobadilla Miklóst. Valamennyien Ignáccal együtt Istennek akarták szentelni életüket, még pedig a lelkigyakorlatos könyv elmélkedéseinek szellemében. Így határozták el, hogy közösen fogadalmat tesznek az örök szegénységre és tisztaságra, valamint arra, hogy tanulmányaik befejezése után a Szentföldre zarándokolnak s ott a pogányokat térítik, vagy ha egy évig hiába kellene hajóra várniok, a pápához fordulnak s az ő szolgálatára ajánlják fel magukat. Ez a fogadalmótétel történt meg a Montmartre-on 1534 augusztus 15-én. Vajjon, amikor Iñigo a Szent Dénes-tempomból kijövet a Montmartre magasából letekintett az alatta elterülő városra és onnan túl az egész akkori világra, sejtette-e, mily herkulési feladatot szánt neki s kiseded csapatának a Gondviselés?

Páris feküdt a lába előtt, már akkor nemcsak jelentős politikai gócpont, hanem az európai gondolkodásnak és szellemi életnek első tudományos fellegvára is. Ez a tudományosság akkor még nagyjából keresztény és katolikus volt, a szellem legfőbb megnyilatkoztatását a hitben látta, a tudás legszebb munkaterületének az Úr országának szellemi kiépítését ismerte fel. Ám Sorbonne kanonok egykori alapításán, a világhírű egyetemen akkor már veszedelmes szelek szállata érzett. Már ott disputáltak szenvedélyesen a falai közt az Egyház egységének leendő meg-

bontói s tanító tekintélyének elvi tagadói. Kálvin János Loyolai Ignáccal körülbelül egy időben volt a párisi egyetem hallgatója. Talán évekig együtt rótták ugyanazokat az utakat és tudományos csarnokokat. Ki tudja, hányszor találkoztak, hányszor mérték össze némán a tekintetüket! Egy levegőt szíttak, ha nem ismerték is egymást. Mindkettő látta az Egyház akkori bajait, de mekkora volt a különbség a módban, ahogy az egyik és a másik e bajokat látta s gyógyítani akarta! Az egyik robbantó forradalommal, az ősegyház egész dogmatikájának elvetésével, új hitrendszer alapításával, amelynek ő lesz a csalhatatlan és megföllebbezhetetlen tanítója; a másik a keresztény alázat és önfeláldozás szelíd fegyverével akarta — nem a dogmatikát reformálni, hanem az életet, nem az ősi hitet javítani meg, hanem a megromlott erkölcsöket: megszüntetni a hibákat s új ragyogásra emelni fel a régi, krisztusi tant. Az egyik a maga véleményeit habozás s az ellentmondás megtűrése nélkül a Szentlélek közvetlen kijelentéseként feszítette rá követőire s a Mindenható Istennek egyedül kijáró reszkető tiszteletet a maga szofizmákkal teli dialektikája előtt való meghajlással azonosította; a másik engedelmesen a Krisztus rendelte egyházi tekintélyhez szabta minden elhatározását, akkor is, amikor ezt a törvényes tekintélyt kevésbé méltó emberek képviselték.

A francia király egyelőre keményen szembeszállt az egyházi egység megbontóival. De ugyanakkor akaratlanul is új tévedésbe esett: az újtókéval hasonló tévedések: a gallikán egyházrendszer tévhitébe, amely a francia király egyházuralkodói hajlamai, a cezaropapista törekvések tetézték. Így a keresztény Európa másfélezer éves hitbeli öröksége egyszerre több oldalról is súlyos veszedelembe került s ezt a veszedelmet növelte az a szendergő nyugalom, amelyben az Egyház legfőbb vezetői ebben az időben a közeledő súlyos vihar előszelei ellenére ringatóztak.

Mert az akkori keresztény világ a francia fővároson túl is elég szomorú látványt nyújtott. Inígónak,

ha szellemi tekintete végigsuhan a földön, meg kellett remegnie azon az értelmetlenségen, amellyel a keresztény tömegek és fejedelmek az antik művészet és pogányság feléledt bálványai után rohantak s közben pusztulni engedték Krisztus örökségét. Meg kellett rendülnie a könnyelműségen, amellyel a legfőbb értékek őrzői a tisztüket ellátták vagy inkább el nem látták. Németországban a wittenbergi szerzetes már rég kitűzte az egyházzendülés zászlaját s kezdetben épp azok csatlakoztak hozzá, akik őszintén keresték az Egyház javát s benne csak a várva-várt reformszellem hirdetőjét látták. A német világi urak jelentős része szívesen látta azt a mozgolódást, mert az nemcsak a pápától és császártól való függésüket lazította meg; hanem politikai és anyagi előnyök egész sorát kínálta nekik. A fiatal császár maga, az Egyház békéjének legfőbb hivatott világi őre, politikai érdekek kedvéért csak kesztyűs kézzel mert a rákfenéhez hozzányúlni s végnélküli, tétova alkudozásaival nemhogy megfékezte volna, inkább akaratlanul is további lázongásra biztatta a vallási pártütöket.

Magának az Egyháznak belső élete sebekkel volt tele. Még élt ugyan az ősi hit s a vallásosság a tömegek szívében, még álltak a fönséges dómok s a középkor vallásos intézményei, sok nemes és mély keresztény szellem élt a tömegekben, de sokfelé a lélek kiveszett az intézményekből. Az avignoni fogság s a nagy nyugati egyházszakadás, a konstanzi, pizai és bázeli zsinat súlyos eltévelyedései, a kúria elvilágiasodása, a humanista újpogányság szélteben való uralma ugyancsak megtépázták az egyházi élet szellemét. A papság úgyszólván sehol sem állott hivatásának magaslatán. Kevés volt, tudatlan és elvilágiasodott. Németországban a vezető egyházi pozíciók, a püspökségek és szerzetes apátságok, tudatlan és méltatlan arisztokrata utószülöttek színekúrja lettek. Olaszország egyes vidékein akadtak papok, akik még írni-olvasni sem tudtak. A kor tévelyeivel szemben az ellanyhult vagy tanulatlan klérus nem tudta meg-

védni Krisztus nyáját. Még súlyosabb volt az erkölcsi erőtlenség, az apostoli buzgalom megfogyatkozása s a pap életszínvonal süllyedése. A papok sokfelé ágyaságban éltek. Az egyházfejedelem s a szerzetesi élet meglazult. A lelkipásztorkodás üres alakisággá alacsonyult. A püspökök sem adtak mindig jó példát. Volt, aki 2—3—4 püspökséget vagy gazdag apátságot egyesített a kezében s a javadalmak halmozója vajmi gyakran nem is élt a székhelyén, hanem valamelyik fejedelmi vagy főúri udvar fényében sütkérezett. A nyáj pásztor nélkül, a sereg vezér nélkül maradt.

A szerzetesrendek, amelyek egykor Európát kereszténnyé tették s még néhány évszázada hatalmas keresztény szellemű virágzásnak indították az akkori világ tudományos, művészeti és társadalmi életét, megvoltak ugyan, helyenkint odaadó hűséggel dolgoztak is, de a XVI. század elején egyik sem látzott eléggé felkészültnek a helyzet különleges veszélyeivel s a kor sürgetéseivel szemben. Volt, amelyiket a „*stabilitas loci*”, a helyhezkötttség fogadalma akadályozott a szabad mozgásban s abban, hogy mindig ott teremjen, ahol leginkább volt segítségre szükség. Akadt, amelyiket a jólét vetett fel s tett a gazdagság és puha, nyugalmas élet élvezőjévé. Volt, amelyikbe ismételt cluny-i reformok ellenére ismét és ismét besurrant a világ fegyvelemlazító szelleme s gyom lepte be az egykor gondosan ápolt virágoskerteket. Volt, ahol állt ugyan még a régi fegyelem s a komoly szellemi törekvés is, de megmerevedett, szűk keretek közé ékelődött, vagy oly módszerekkel dolgozott, amelyek alig tudták a kor szükségleteit kielégíteni. Így úgy érezte, hogyha szerzetes alapon kellene az egyházi életet belülről reformálnia, nem tudná, a meglevő szerzetesrendek melyikének keretében vállalkozhatnék rá.

És Róma? Az örök város, ahol Krisztus helytartója székel. A reformnak onnan kell kiindulnia, hogy ebben nem lehetett kétség. De honnan bírja rá Rómát egy névtelen, messziről jött spanyol lovag arra, hogy ezt

a régtől ígért, régtől sürgetett reformmunkát végre csakugyan megindítsa s nagy arányban megszervezze? A konstanzi zsinát óta ugyancsak gyakran hangzott fel a kiáltozás a reformok után, de sokszor a kiáltozók maguk is távol álltak attól, hogy a reformokat mindenekelőtt önmagukon akarják végrehajtani. Maga a reneszánszkori Róma a legválságosabb évtizedekben világias érzelmű, jobbára csak a külső kultúra fejlesztésével törődő, politizáló s hadviselő főpapokkal volt tele, sőt még a pápai trónon is egyszer-egyszer nem annyira a lelkek üdvének gondozói, mint inkább a világias irodalom és művészet pompakedvelő mecénásai, politikusok és rokonpártolók foglaltak helyet. Csak néhány évtizede még, hogy a második Borgia-pápa szennyét és szégyent halmozott fel Szent Péter trónján!

Mennyit kellene itt tenni, mennyi hatalmas feladatot megoldani, mily széles területeket vonni újra Krisztus jogara alá! Ha csak lennének emberek, akik egész lélekkel, elszánt, katonás kiállással, okos, számító tervszerűséggel és korszerű kezdeményező erővel vennék magukra — ó, nem a parancsolást, hanem a közemberi munkát, az egyházreformáló törekvések derékrészét!

A montmartre-i látnok tekintete előtt fölvázolódhatott ez ihletett percekben a lehetőségek és szükségletek mérhetetlen és változatos körképe. A nép, amely végnélküli háborúkban sorvad s közben lelkileg eldurvul és elkeseredik, pedig a lelke jó még s meg lehetne menteni; csak igazi pásztorok és apostolok kellenének hozzá. Az ifjúság, amelynek nevelése megfelelő tanítók híján jobbára a véletlenre van bízva. A műveltebb körök, amelyeket a pogány humanizmus és könnyű élet léhává s az újitók számára kész martalékká bomlasztott. Csak akkoriban fedezték fel bátor tengerészek a tengerentúli földrészeket, évről-évre újabb szigeteket és szárazföldeket csatoltak hozzá a spanyol és portugál koronához s ezeken az új világtájakon egy pogány tenger tárult az Egyház missziós munkája

elé, tengere a friss és eddig el nem ért népeknek, amelyek közt az igaz hit terjesztése a hithirdetőknek egész új hadseregét követi. Szükségletek, feladatok, széles apostoli munkamezők s ahonnan a segítségnek jönnie kellene, sokszor ott is annyi bágyadság, mulasztás, a segítő akaratnak oly bénító hiánya.

Nem volna itt ő reá is szükség? Ő reá és társaira? Nincsen ő is hivatva arra, hogy Isten országának jelentős szolgálatot tegyen? Valami új segédcsapatot toborozzon Krisztus zászlója alá, mint egykor Szent Benedek, Szent Ferenc és Szent Domonkos tette? Azonban mit tehet ő, az ismeretlen, súlytalan, későn meghívott ember? Hogyan szervezzen csapatot, aki maga is csak nem régóta került közlegényként Krisztus seregébe? S társai, akik csak most végzik vele együtt az egyetemi tanulmányokat?

*

Ha ismerték volna a jövőt Ignác és első követői azon a lelkes Nagyboldogasszony-napi reggelen! Ha tudták vagy sejtették volna, mi vár rájuk és sors-társaikra a következő esztendőök során s az öt világrészen! Hogyan terebélyesedik majd ki a munkájuk, hogyan mozgalmasodik és szikrázik benne az élet! Bizonnyal belereszketett volna ebbe a meglátásba a lelkük!

Mindenekelőtt a hála és öröm áradatában. Hiheték-e ők, a félénk és tapogatódzó kezdeményezők, hogy szerény vállalkozásukból majdan oly mozgalmas élet sarjad? Hogy kicsiny kezdményük az újkori egyháztörténetnek egyik leghatalmasabb, talán a leghatalmasabb és elhatározóbb jellegű szervezetévé izmosodik? Hogy hamarosan ők lesznek az Egyháznak a legszámosabb s bizonyos fokig legszámottevőbb szerzetestestülete? Hogy munkájuk nyomában egész országokban áll ismét talpra az Isten országa, az elnyomott vagy elfeledett ősi hit, szoríttatik vissza a tévedés és a bűn? Hogy lábuk nyomában az ifjúság nevelése, az egyházi tudományosság, a hiterjesztés ügye egészen

új ösvényekre talál s eddig ismeretlen lendületre ébred? Sejthették-e, hogy hamarosan a lelkigyakorlatos gondolatrendszer lesz az egyházas érzületnek és egyházas reformmunkának szinte hivatalosan is elismert mérővesszője? Hogy övék lesz a legtöbb és legnevesebb katolikus iskola és főiskola Európában, övék a leglátogatottabb templomok? Hogy hithirdető seregeik hamarosan új Kolumbuszokként és új Magelhaes Ferdinándokként fogják keresztül-kasul szelni az óceánokat s az új földrészekben soha eddig nem látott lendületre keltik az evangelizációt? Hogy Kínáig és Japánig, Csiléig és Kaliforniáig, a Fülöpszigetekig és Alaszkáig ők s az ő hithirdető társaik viszik el újszerű eszközökkel s új lelkesedéssel a kereszt világosságát? Hogy a katolikus királyok és fejedelmek épúgy őket kérik majd gyóntatóul, mint azok az előkelő férfiak és nők, akik Európa rekrisztianizálását és rekatolizálását szívükön viselik? Hogy az ő tudosaik állnak hamarosan a legelső sorban úgyszólván valamennyi tudományszakban, egyháziban és világban egyaránt, hogy az ő katedráik alá gyülekezik legnagyobb szeretettel a világ tudományszomjas ifjúsága s az ő szónoklataikra zsendül új hitélet az európai lelkiség elárvult s letarolt mezőin? Hogy szentek és boldogok, hősök és vértanúk ezrei kerülnek ki soraikból s fonják az új alapítás köré az életszentség és hittvallói hősiesség legdúsabb babérait?

Igaz, ha a jövőbe látnak, látniuk kellett volna a gyűlöletnek azt a lávaözönét is, a vér és üldöztetés pecsétjét, amely művüket a hit ellenségeinek részéről követni fogja! Meg nem értők és félreértők sötét gyanakvását, irigy és féltékeny lelkek sanda incselkedését! Hiszen az egyházi reformok komoly megvalósításától reszketők, a zendülés zavarosában halászhók nem tűrhetik némán, hogy valaki megzavarja játékaikat. Loyolai Ignácnak még a neve is széles körökben vak rettegés és lobogó harag célpontja lesz s nem akad majd gyűlöltebb fogalom az Egyház ellenségeinek elméjében, beszédjében és egész irodalmában, mint az

ő társaságuk, a Jézustársaság, a jezsuita rend. Szerzetük nemcsak a távol missziókban issza majd a véres mártíromság keserű poharát, hanem itthon is, a katolikus országokban, ezer támadás szabad célpontjául szolgál majd a rend az Egyház valamennyi nyílt vagy titkos ellensége felé. A véresnél is kegyetlenebb mártíromsors vár rá: a rágalmaztatás, gúny és befeketítés minden ördögi leleményessége, minden pokoli ügyeskedése.

Sejthette-e Ignác és első vezérkara, hogy egyszer majd olyanná alakulhat az európai helyzet, olyanná maga a pápai udvar s a politikai viszonyok, hogy még Krisztus helytartója is ellenük fordul s az egész hatalmasan kiépült rendet feláldozza ellenségeinek, csak-hogy nagyobb bajt elhárítson az Egyháztól? S hogy a rend kénytelen lesz a munka és a vér minden áldozatán túl vállalni még a szégyen és megaláztatás epés serlegét is? Egy rend, melyet, mint egykor a templomosokét, maga az Egyház feloszlatozott! Egy szerzet, amely ellen bullát ad ki a pápa! Amelynek, mint valami haszontalan és kártékony növénynek el kell tűnnie a föld színéről az általános béke érdekében, egy újabb európai egyházszakadás veszedelmének elhárítása végett!

A hős katona csapatjára, aki életét mosolyogva dobta oda Pampluna üszkös romjai közé, de a szégyent annyira nem bírta, hogy ágyúzózta lába összeforradt csontját is újra eltörette, csak mert a sebész nem eléggé egyenesen forrasztotta azt egybe: a keresztnek nemcsak fáradalma várt, hanem szégyene is és lélektikkasztó nyomorúsága. Ha a kicsiny Szent Dénes-templom árkádjai alatt, vagy később a döntő római tanácskozások során Isten a jövőbe engedi látnia Loyolai Ignácot, vajjon el mert volna-e indulni útján, előre tudva mindezt?

... Bizonytalán igen, hiszen Krisztusba forrott lelkülete előtt a földi dicsőség régóta nem számított már s viszont a szenvedés és üldözés, de a gúny és szégyen is oly édességgé hatott rá, hogy benne éppenséggel a Krisztus-hűség és Krisztus-hasonlóság kitüntető jelvé-

nyeit látta. Talán éppen azért nyúlt volna mohó örömmel a meghívás kegyelme után, mert a különleges megpróbáltatásban Isten különleges adományainak zálogát ismerte volna fel.

Az első társak. A rendalapítás.

Nem csoda, hogy az első társak is, akik a Lelki gyakorlatot magának Szent Ignácnak a vezetése alatt végezték s az exerciciumos gondolatkör minden következményét teljes mértékben magukba fogadták, csakhamar égő vágyat éreztek arra, hogy egész életüket egyetlen tartós Szentgyakorlattá, a lelki gyakorlatos gondolatvilág maradéktalan megvalósításává alakítsák. Aki Krisztus országának fényességét oly közélről látja, mint ahogy az a Szentgyakorlatban történt s akinek fáj, hogy az emberek százezrei és milliói tudatlanságból, gyengeségből vagy bűnből oly messze eltérülnek ettől a csodálatos országtól, természetyszerűleg szívesen szenteli egész életét is arra a nagy célra, hogy Krisztus országát megvalósítani, önmagát és másokat abban megerősíteni törekedjék. Ez a vágy vezetett a Jézustársaság megalapításához. A Jézustársaság a Szentgyakorlatból született s legmagasabb nagyra-vágyása a kezdet kezdetétől az volt, hogy a szentgyakorlatos gondolatkörnek minél tökéletesebb, szervezett megvalósítása legyen.¹

Nem bizonyítható, amit egyesek véltek, hogy Ignácban már a manrézai elmélkedések során szinte inspirációszerűleg kialakult volna a rendalapítás terve; sőt ennek a felfogásnak sok tény ellentmond. Ellenkezőleg, Ignác s az első társak hosszú tanakodás és tanácskozás után lassan jutottak el a rendalapítás gondolatáig. Amikor itt, a Montmartre-on, fogadalmukat letették, ez a fogadalom még nem tartalmazta az engedelmesség fogadalmát, ami nélkül pedig szerzetalapítás nincsen. Itt még csak annyit tudtak, hogy valami külö-

¹ A következő részlet *Pastor* nyomán, i. m. V. 388. k.

nősképpen Istennek akarják szentelni magukat s valami nagyot tenni az Ő szolgálatára. De azért bizonynyal érezték már, hogy életük e fogadalomtétellel új fordulópontonra ért. Most már heten voltak, akik ugyanazt akarták s ugyanolyan erősen akarták s ugyanazzal az önkéntes fogadalommal kötelezték el magukat a Mindenek Ura, az Örök Király szolgálatára.

Kevéssel utóbb három új társ csatlakozott a kised csapathoz: Le Jay Kolos, Broët Paskál és Codure János. Mint a későbbi fejlemények mutatták, szintén igen értékes munkaerők. Ők is letették ugyanazt a fogadalmat, mint az első társak.

Időközben párisi tanulmányaikat is befejezték s most itt volt az ideje, hogy fogadalmuk értelmében Velencébe induljanak, a Szentföldre való zarándoklás céljából. Ignác megrendült egészségének helyreállítására egyidőre hazájába utazott s később onnan indult Velencébe. Itt többi közt lelkigyakorlatot adott Contarini Péternek és De Doctis Gáspárnak, Verallo nuncius ügyhallgatójának. Közben rágalmakkal szemben is védekeznie kellett, de a bíróság, amely elé Ignác ügye került, igazságot szolgáltatott neki. De Doctis nagy elismeréssel nyilatkozott róla és tanításáról. A többiek, összesen kilencen, 1536 telén indultak útnak Párisból Velence felé, gyalog nyakukban a rózsafüzér, hátukon egy bőrtáskában a Szentírás, a papi breviárium s egyetemi jegyzeteik.

Harmadfél hónapig maradtak a lagunák városában s főleg a betegek körül foglalatoskodtak a kórházakban. Ekkor Rómába indultak, hogy a pápa áldását kérjék ki szentföldi útjukra. Csak Ignác maradt Velencében, talán mert Rómában két embertől félt: Carafa bíborostól, akivel kevéssel előbb Velencében komoly nézeteltérése volt és Ortiz Pétertől, V. Károly császár római ügyvivőjétől, aki még mint párisi egyetemi tanár neheztelt reá. Csodálatos módon éppen Ortiz lett az, aki Ignác társait melegen ajánlotta a pápa figyelmébe. III. Pál azzal tette próbára a párisi teológusokat, hogy ebédje közben vitatkozásra bocsátotta őket a római

doktorokkal. Ebéd után maga elé hivatta őket, kitárta előttük karját s örömét fejezte ki afölött, hogy tudomány és szerénység dolgában egyaránt kiválóak. Szívesen megengedte nekik, hogy Jeruzsálembe zarándokoljanak, sőt kérésük nélkül kétszer útiköltséget is ajándékozott nekik. Carafa bíboros is kegyesen viselkedett irányukban.

A társak boldogan tértek vissza Velencébe s ott a pápai engedély alapján Ignác, Xavéri Ferenc s még öt más társuk felvette az egyházi rendet.

Most aztán alkalomra vártak, hogy a Szentföldre hajózhassanak. Időközben a köztársaság különféle városaiban igyekeztek szolgálataikat hasznosítani. Verallo nuncius prédikálási és gyóntatási joghatóságot adott nekik. Azonban hiába vártak hajóra, a Törökország és Velence közt kitört háború folytán kivételesen az egész éven át egyetlen hajó sem indult a Szentföld felé. Fogadalmuk értelmében tehát Rómába kellett fordulniok. Közben azonban körül akartak nézni az olasz főiskolákon, hogy mint Lainez írja, lássák, hátha Isten egyik-másik egyetemi hallgatót szintén az ő körükbe von. Mielőtt azonban eloszlottak, felvetették a kérdést, mikép is nevezzék társaságukat, amelyet annak idején Párisban sokan inñigisláknak hívtak. Ignác ajánlatára elhatározták, hogy egyszerűen „Jézus csapatának” nevezik magukat (Compagnia di Gesù). Jézus szeretete fűzte őket egybe, Jézus a vezérük, egyedül Jézus dicsőségéért akarnak küzdeni. A compagnia (spanyolul compañía) szó felfogásukban kétségkívül katonai alakulatot jelentett.

Ferrarában Le Jay és Rodriguez többek közt a hírneves Vittoria Colonna lelkes nagyrabecsülését is megnyerték, aki lelkiismereti ügyeit eléjük terjesztette és II. Ercole herceget is figyelmeztette rájuk. Ercole meghallgatta több prédikációjukat s meggyónt Le Jaynél.

Ignác maga Faberrel és Lainezzel Rómába gyalogolt, hogy a többiek számára a helyzetet előkészítse. Útközben, alig 15 kilométernyire Rómától, betért egy La Storta nevű kis falu piciny kápolnájába, hogy ott

imádkozzék. Itt csodálatos látomásban volt része: Jézus az Atyának ajánlotta őket s Ignáchoz fordulva így szólt: „Rómában kegyes leszek hozzátok”. Ignác elmondta az esetet két kísérőjének s megjegyezte: „Nem tudom, mi lesz velünk Rómában; lehet, hogy keresztre is feszítenek minket; egyet azonban tudok: Krisztus kegyes lesz hozzánk”.

Rómában először hűvösen fogadták a kisdied csapatot. Ignác úgy érezte magát, mint aki csukott ablakokra talált. A pápa azonban szívesen vette igénybe az új társulat szolgálatait s Fabert és Lainezt megbízta, hogy a Sapienza-egyetemen hittudományi előadásokat tartsanak. Ignác maga szentgyakorlatok által igyekezett híveket szerezni. Ezúttal megtörtént az a csoda, hogy maga Ortiz követ vállalkozott a szentgyakorlat elvégzésére s e célból Ignáccal együtt 40 napra Montecassinóba vonult vissza. A szentgyakorlatok végén azt mondta, úgy érzi, mintha egészen új emberré vált volna s hogy e 40 nap alatt olyan filozófiát sajátított el, amelyről hosszú párisi tanárkodása folyamán sejtelve sem volt. A kúriai reformpárt lelke, a nagynevű Contarini bíboros szintén szentgyakorlatot végzett Ignác vezetése alatt s végül oly nagy volt elragadtatása, hogy a szentgyakorlatos könyvet sajátkezűleg leírta magának s hálálkodott az Istennek, hogy végre olyan embert küldött az útjába, aminő után régóta vágyakozott. Csakugyan Ortiz és Contarini az új Társaságnak nagy pártfogói, barátai lettek.

Ignác és társai Rómában először a Monte Pincio oldalának egyik kerti házában vonultak meg, amelyet egy római nemes, Quirino Gazoni ingyen bocsátott rendelkezésükre. Eltartásukról könyöradományokból gondoskodtak. Ez a ház azonban a városon kívül feküdt s azért 1538 húsvétja táján a város belsejébe húzódtak s a Capitolium közelében, a Frangepani-házban, a mai Via Delfini 16. alatt béreltek lakást.

1538 májusában mind a tizen együtt voltak Rómában. Carafa bíboros-legátus engedélyével elkezdtek prédikálni s a szentségeket szolgáltatni. Szentbeszédei-

ket s hittanmagyarázataikat különféle templomokban, de nyílt tereken is tartották. Rómában akkoriban csak advent és nagybőjt idején volt szokás prédikálni s a szentségek gyakori vétele, amelyet az új társaság papjai oly nyomatékkaal ajánlottak, szinte ismeretlen dolog volt. Ignácnak és társainak szokatlan működése nagy feltűnést keltett, de a jók körében nagy örömet is. Egyre többen sereglettek oda szószékük és gyóntatószékük köré s ők maguk csakhamar megállapították, hogyha négyszer annyian volnának, akkor sem tehetnének eleget minden kívánságnak és meghívásnak.

Azonban az első sikerek mellett kitört az első vihar is. Amikor 1538 márciusában III. Pál Nizzába utazott, egy Piemonti Ágoston nevű ágostonrendi szerzetes, titkos hitehagyott, megragadta az alkalmat, hogy Rómában luteránus elveket prédikáljon. Beszédeiben óvatosan s ügyesen akart eljárni, de Ignác és társai keresztülláttak a széndékán. Megkísérelték négyszemközt hatni rá s mikor ez nem sikerült, a szószékről nyilvánosan utasították vissza tévtanait. Agostino s néhány spanyol barátja azzal felelt, hogy az új „reformpapo-
kat”, ahogy a nép Ignácot és társait nevezte, súlyos rágalommal igyekezett a közfelfogásban ártalmatlanná tenni. A sutgó rágalom sokfelé hitelre talált, mire Ignác feljelentette rágalmozóit. A rágalom főterjesztőjét Rómából hamarosan száműzték, de Ignác nem érte be ezzel, mert tudta, hogyha rágalom vagy gyanú szárad a nevükön, Rómában minden további működésük lehetetlenné válik. Ezért a közben visszatért III. Pált maga kereste fel Frascatiban s parancsot eszközölt ki tőle az ügy teljes bírói kivizsgálására. Ez nem volt könnyű dolog, mert az ellenfeleknek hatalmas összeköttetések voltak s minden követ megmozdítottak, hogy Ignác érje be egy általánosságban tartott nyilatkozattal. Épp akkor három olyan egyházi bíró időzött Rómában, aki Ignácot régebről ismerte: az alcalai püspöki helytartó, Ori párisi inkvizitor s a velencei nunciatura ügyhallgatója; mindhárman Ignácnak és társainak ártatlansága mellett tanuskódtak. Vicenzá-

ból, Bolognából és Sienából hasonlóképp fényes bizonylatok érkeztek be Rómába az ott működő társakról Contarini bíboros és a ferrarai herceg szintén melléjük állt. A kellemetlen pör nyolc hónapig elhúzódott, végül is Benedetto Conversini, bertinorói püspök, mint Róma legfőbb bírása, kimondta a végzést: Ignácnak s társainak teljes ártatlanságát s a vádak tökéletes igaztalanságát.

Ignác most már nyugodtan elmondhatta első szentmiséjét, amelyre hónapokig készült, 1538 karácsonyán a S. Maria Maggiorében.

*

Ebben az évben s a következő év elején Rómának szomorú tele volt; éhínség és szokatlan hideg szorongatta a szegényebb osztályokat; sokan félholtra meredve s az éhhalált várva feküdtek az utcák szélén. Ez a helyzet Ignácnak és társainak kitűnő alkalmul szolgált krisztusi szeretetük gyakorlására. Minden este körüljártak a városban, összegyűjtötték a hajléktalankokat és saját házuk tág termeiben helyezték el őket. Könyöradományokat gyűjtöttek számukra, élelmeztek s ápolták őket s közben lelki oktatásban és vigaszban is részesítették a szerencsétleneket. Időnkint 200—400 szegényt is vendégül láttak. Példájukra a bíborosok és más előkelőségek is pénzt adtak össze s a város kórházaiban 3000 szegény és beteg rendszeres ápolását biztosították.

Azonban Ignác és társai még mindig maguk sem láttak tisztán a kérdésben, *milyen szervezeti alakot adjanak a saját egyesülésüknek?* Polanco, Szent Ignác titkára, az alapítóról írt életrajzában így szól: „Amikor 1538-ban Rómában ismét összejöttek, még mindig nem döntöttek abban, vajjon állandó társaságot és szerzetesrendet alapítsanak-e”. 1539-ben viszont, így írja később Lainez, „elkezdünk imádkozni s aztán össze-összejöttünk s megtárgyaltuk hivatásunk ügyeit, egyik pontot a másik után. Mindegyik előhozta, amit az egyes kérdésekben mellettük vagy ellenük fontosnak tartott.

Mindenekelőtt egyhangúlag elhatároztuk, hogy állandó jellegű társulatot létesítünk, amely nem múlik el a mi személyünkkel együtt”.

A vélemények főleg az engedelmesség kérdésében oszlottak meg. Ignácot valamennyien vezérüknek tekintették, de hogy igazi, állandó előljárót válasszának-e maguk fölé, akinek valamennyien szabadon alárendeljék magukat, oly kérdés volt, amely körül szinte hétről-hétre vagy legalább hónapról-hónapra változtak a felfogásaik. Mint az egykorú feljegyzésekből kiderül, három hónapon át sok imádság és vezeklés közt csak ez a kérdés állt előtérben. Végül is egyhangúan az engedelmisségi fogadalom s ezzel a *tulajdonképpen szerzetalapítás mellett foglaltak állást*. Ignácot megbízták, hogy az új szerzet alapalkotmányát szerkessze meg.

Ez meg is történt. Ignác az „alkotmány vázlatát” (Formulá Instituti) benyújtotta Contarini bíborosnak, aki mint az egyesülés meleg pártfogója, örömmel vállalkozott arra, hogy az iratot a pápa elé terjeszti. A pápa az alkotmánytervezetet a domonkosrendi Badia Tamásnak, a Szent Palota mesterének adta át felülvizsgálatra. Badia két hónapig tartotta magánál az okiratot s végül kijelentette, hogy annak tartalma „szent és istenfélő”. Contarini Tivoliban szeptember elején kapta kézhez Badia véleményét s erre azonnal felolvasta a pápának az egész, öt pontból álló tervezetet. A pápa a legnagyobb jóindulat hangján így kiáltott fel: „Ez az Isten ujjal”, aztán kezét áldásra emelve így szólt: „Megáldjuk ezt, dicsérjük s jóváhagyjuk”. Ugyanekkor megbízta Ghinucci bíborost, hogy a jóváhagyási brévét, vagy ha neki úgy tetszik, bullát szerkessze meg.

A bulla tervezete hamarosan elkészült s a pápa a tervezetet három bíborosnak adta ki végső véleményezésre. Ezek egyike Guidiccioni Bertalan volt, aki elvből ellenzett minden új rendalapítást, sőt az volt a véleménye, hogy még a meglevő rendeket is mindössze négyre kellene összevonni. Ignác tervezetét tehát félretette s el sem akarta olvasni. Ignác azonban nem

esett kétségbe, hanem társaival együtt imádsághoz fordult s közösen megfogadták, hogy 3000 misét mondanak hálából, ha Isten-célhoz vezeti őket. Hamarosan egyik nagyszerű hír a másik után érkezett Rómába a kint működő első társakról. Filonardi bíboros áradó dicsérettel halmozta el Fabert és Lainezt, akiket a pápa az ő rendelkezésére bocsátott. Bandini bíboros, sienai érsek, Broët-ről nyilatkozott igen kedvezően. Egyszer csak Guidiccioni bíboros hirtelen mégis magához kérére a tervezetet. Ignác terve annyira megnyerte tetszését, hogy kijelentette, hogy ebben az egy esetben csakugyan kivételnek van helye s hogy a pápai jóváhagyást meg kell adni. Így aztán a „Regimini militantis Ecclesiae” kezdetű jóváhagyó bulla végleg elkészült s III. Pál 1540 szeptember 27-én aláírta azt.

A bulla szó szerint tartalmazza az egész Ignác-féle alkotmánytervezetet s azt minden részében jóváhagyja, mégis azzal a megszorítással, hogy egyelőre a Társaság mindössze 60 professzus tagot számlálhat.

Ezzel az alapvető jóváhagyó bullával a Jézustársaság mint teljes jogú szerzetesrend megalakult. Ignác és társai örömmel mondtak hálát az Istennek, de hálálkodtak Contarininek és Guidiccioninak is.

A bulla értelmében 1541 áprilisában ejtették meg a generálisválasztást. Valamennyi szavazat — egy távollevő (Bobadilla) kivételével — Ignácra esett. „Őt választom, írta Codure János, mert mindig csak a leglángolóbb buzgalmat látom rajta Isten dicsőségéért és a lelkek javáért; emellett mindig úgy viselkedett, mint a legkisebb köztünk s mindnyájunknak szolgálja akart lenni”. Most már nemcsak pápailag jóváhagyott, hanem előjáróval is bíró rend volt az s nem maradt más hátra, mint az ünnepélyes — most már rendi — fogadalmak letétele. 1541 április 22-én a Rómában jelenlevő társak végiglátogatták az Örök Város hét fő templomát s aztán a falakon kívüli Szent Pál-templom egyik kápolnájában, egy ma is őrzött feszület előtt, letették az ünnepélyes fogadalmakat, miközben Ignác mondta a szentmisét.

Az első társak működésének s példájának láttára a pápa 1544-ben új bullát adott ki, amelyben a rendtagoknak hatvanra való korlátozását megszüntette s előre jóváhagyta azokat a szabályokat, amelyeket a rend a maga számára ki fog dolgozni. Ugyanazon évben külön brévében messzeterjedő lelki felhatalmazásokat adott a társaknak az egész világra szóló érvénnyel. Majd 1546-ban megengedte III. Pál pápa azt is, hogy a professzusokon kívül egyszerű fogadalmas ú. n. segítő rendtagok is felvehetők legyenek. 1549-ben Borgia Szent Ferenc szorgalmazására hasonló kiváltságok egész sorát juttatta III. Pál a Társaságnak, mint aminőkkel más szerzetesrendek, nevezetesen a ferencesek, régebbi idő óta bírtak.

Az első olasz 1539-ben csatlakozott a Társasághoz: az előkelő származású s római főpapi körökben közkedvelt Pietro Codacio. Ő vállalta magára a tisztelet, hogy társairól lakás, öltözet és ellátás dolgában gondoskodjék.

Ugyanakkor kíváncsiaknak látszott, hogy külön rendi templom is álljon a Társaság rendelkezésére. Ignác e célra a S. Maria della Stradát szemelte ki, a Capitolium közelében, amely kicsiny és kényelmetlen volt ugyan, de kitűnő helyen feküdt. Codacio megkérte a pápát, ajándékozza ezt a kis templomot a Társaságnak. A pápa hajlott a kérelemre s Szent Ignácnak adta át a templomot. Egyelőre Codacio látta el a kis templommal egybekötött plébániát, majd a plébániát a közeli S. Marcóba vitték át. Codacio volt az, aki a templom mellett az első professzusházat felépítette. Néhány évtized múlva Farnese Sándor bíboros bőkezűségéből a Maria della Strada helyén épült fel a rend világhírű temploma, a *Gesù*.

Szent Ignác semmiképp sem akarta, hogy rendje rendszeres női és főleg szerzetesnői lelkiigazgatást vállaljon; nem mintha lenézte volna ezt a munkakört, hanem mert ennél fontosabb és nehezebb feladatokra kívánta rendjének erőit fordítani. Kezdetben mégis úgy látszott, hogy nem tudja elkerülni egy a Jézustársaság-

hoz szorosan hozzacsatolt női ág vezetését. Roser Izabella, egy előkelő spanyol özvegyasszony, valamikor Szent Ignácnak nemcsak buzgó híve, hanem nagylelkű jótevője is, 1545-ben Barcelonából Rómába érkezett s két más istenfélő hölggyel együtt a Társaság női ágát kívánta megalakítani. Ignác a kívánságnak kereken ellentmondott, de Roser addig könyörgött III. Pál pápának, míg ez ráparancsolt a generálisra, hogy tegye meg a hölgyek kívánságát. Ignác szót fogadott és Roser Izabella két társnőjével együtt Ignácnak mint rendfőnökének kezébe letette a hármas ünnepélyes fogadalmat. A hölgyek nagy buzgalommal foglalkoztak a Szent Ignác által alapított női vezeklő otthonnal, de vezetőjük nem igen tudott szótfogadni; lelki igazgatásuk és kormányzásuk pedig rendkívül sok időbe és fáradságba került. Amellett Roser rokonai azt a hírt teljesztették, hogy a jezsuiták maguk csalták Rosert Rómába és vagyonára áhítoznak. Mindez Ignácot arra bírta, hogy kérve-kérte a pápát, mentse fel őt és rendjét egyszersmindenkorra a szerzetesnők vezetése alól, mert ez a foglalkozás kevésbbé való olyan férfiaknak, akiknek az egész világon az Egyház nagy ügyeiért kell dolgozniuk. A pápa engedett a kérelemnek s feloszlatta a női ágat, mire Roser Izabella sértődötten tért vissza Barcelonába s később a ferencesek női rendjéhez csatlakozott.

Ignác mindenkép vigyázott arra, hogy az ifjú Társaság eredeti formájában megmaradjon. Ezért hallani sem akart arról, hogy rendjét akár a szomaszkaiakkal, akár a theatinusokkal, akár a barnabitákkal egyesítsék.

Ugyanoly szöges gonddal vigyázott Ignác arra is, hogy a Társaság tagjaitól mindennemű egyházi méltóságot távoltartson. Amikor I. Ferdinánd király Le Jay-t mindenáron trieszti püspökké akarta tenni, Ignác minden követ megmozgatott s mint ő maga mondja, „hihetetlen erőfeszítéseket” tett, hogy ezt a kinevezést megakadályozza. Mikor végre sikerült a királyt szándékától eltérítenie, Ignác hálamiséket és Te Deumot mondatott.

A szellem, amelyben fiait nevelte, megfelelt a Szentgyakorlat szellemének. „Győzd le magad!” ez volt jelszava. Embereit nem szelíd természetük vagy hajlandóságaik alapján ítélte meg, sem rendkívüli imagyakorlatok vagy vezeklések alapján, hanem mindenekelőtt annak mértéke szerint, mennyire győzik le önmagukban a hiúság, önakarat s más rendezetlen indulatok megnyilatkozásait. Katonás engedelmességet követelt tőlük, de nem kényszeredett és rabszolgai, hanem lelkes és meggyőződéses engedelmességet. Igyekezett mindenkinek mindene lenni s mindenkinek egyéniségéhez alkalmazkodni. Egyik első életírója, Ribadeneira szerint egyes alattvalóit az édesanya gyengédségével, másokat az atya erős szeretetével kezelt. Kisebb dolgokban szívesen engedett is az egyesek kívánságainak. A társalgásban komoly és körültekintő volt, szűkszavú, de rendkívül barátságos, úgyhogy mindenki örült, ha a közelében lehetett.

Korán jelentkezett annak szükségessége, hogy a Társaság határozott alaptörvényeket és szabályokat is kapjon. Ezért Ignác a Rómában időző professzusokat ismételten összehívta, hogy velük az erre vonatkozó részleteket megbeszélje. A szabályzat tulajdonképpen kidolgozását a többiek 1541-ben Ignácra és Codurere bízta, de mivel ez utóbbi hamarosan meghalt, a munka teljesen Ignácra maradt. Ignác 1547-ben kezdte meg a szabályok leírását s 1550 elején nagyjából készen volt velük. Ekkor összehívta a Rómában és Róma közelében időző professzusokat és eléjük terjesztette munkáját. Az ezúttal elhangzott megjegyzéseket figyelembe véve még számos módosítást ejtett művén. 1552-től kezdve Nadal által kihirdettette az ideiglenes konstitúciókat Spanyolországban, Portugáliában, Német- és Olaszországban, Quadrio által pedig Indiában is. Az volt a célja, hogy először tapasztalatilag kell mindent kipróbálni. Csakugyan Ignác maga egészen haláláig (1556) simítgatott művén s a konstitúciók csak 1558-ban, a rend első általános gyűlésén jutottak véglegesen törvényerőre.

Rómában hamarosan új, fiatal erők csatlakoztak az új rendhez; így a még egészen fiatal, de rendkívül tehetséges Ribadeneira Péter, Szent Ignác későbbi első életrajzírója s az utóbb hatalmas szónoki hírnévre emelkedett Strada Ferenc.

III. Pál pápa maga nem késett a rendtagokat fontos missziókkal bízni meg. Így Lainezt és Fabert Parmába és Piacenzába küldte prédikálni s ezek ott kiváló eredménnyel működtek. Példájuk itt is néhány kiváló új tagot szerzett a Társaságnak; így Domenchet, Landinit és Criminalét; ez az utóbbi lett később a Társaság első vértanuja Indiában. Bobadilla ugyancsak pápai parancsra Nápolyba, Rodriguez Portugáliába ment. Így történt, hogy mikor a pápai jóváhagyás megjelent s a pápai bulla értelmében az első generálist kellett megválasztaniok, az alapító 10 tag közül csak 6-an tartózkodtak Rómában s vehettek személyesen részt az általános rendfőnök megválasztásában, míg a többiek csak írásban küldhették be szavazatukat.

A nagy mű tehát elindult százados útján. Ignác most már világosan látta további feladatát s Isten akaratát. Az eddigi eredmények minden várakozását túlhaladták. Azon a napon, amikor a Szent Pál templomban az ünnepélyes fogadalmakat letették, fiai már ott működtek az akkori világ számos jelentős pontján: Faber Németországban, Rodriguez Portugáliában dolgozott az Egyház reformján, Xavéri Ferenc pedig úton volt India felé. Bent pedig az első szerény, bérelt rendházban 30 szerzetesjelölt készült Ignác vezetése alatt az apostoli pályára.

Ettől kezdve Ignác nem hagyta ugyan abba a közvetlen külső apostolkodást sem, árvaházakról, nyomor-enyhítésről gondoskodott, megtért bukott nők és veszélyben forgó leányok számára otthonokat létesített, még a zsidók megtérítésén is eredményesen fáradozott;¹ mégis legfőbb tevékenységét rendjének külső-belső kiépítése foglalta el.

¹ L. bővebben Jablonkay Gábor S. J.: Loyolai Szent Ignác élete és működése. Budapest, 1921.

Szent Ignác mint rendfőnök és törvényalkotó.

Szent Ignác tevékenysége ebben az időben kettős volt: kormányozta a Társaságot s közben megalkotta annak végleges alapszabályait, a Constitutiókat.

Kormányzata nagyvonalú volt s bár sokszor a legkisebb részletekről is értesülni kívánt, a végrehajtást nagy mértékben bízta rá a helyi előljárókra, sőt az egyes kiküldött rendtagokra, akiknek bölcsességében s buzgalmában megbízott. A kicsiny cella, amelyben lakott s amelyet a rend központi házának megépítésekor a XVII. század elején fiúi kegyeletből éppen megőriztek s utóbb kápolnává alakítottak át, egy világ középpontjává lett: ide futottak be a világ minden tájáról a rendtagoktól beérkező jelentések s innen mentek ki azok a mindig eleven, mindig higgadt, mindig Isten lelkével telt levelek, amelyekkel a rendalapító a Társaság munkásságát biztos kézzel s csodálatos beleéléssel irányította.

Az engedelmesség, amelyre oly nagy súlyt helyezett, nem jelentette nála azt, hogy minden rendtagot úgyszólván dróton akart volna rángatni; ellenkezőleg azt akarta, hogy a kiküldött önállóan s a maga elgondolásai szerint vágja keresztül a felmerülő csomókat; viszont a rend szellemétől való elvi vagy gyakorlati eltérés minden kísérletét virrasztó óvatossággal állította le. Máig fennmaradt nagyszámú levele, amelyet a *Monumenta Ignatiana* hatalmas kötetei őriznek, egy szerető atya s bölcs hadvezér örök-éber gondoskodásának csodálatos vetületei. Minden komolyabb kezdeményezéshez írásban adta meg az irányelveket, amelyek nem kicsinyes részleteket, hanem mindig életbevágó s messzeható alapvetést tartalmaztak s amelyekhez sokszor évszázadokra szóló alkotások egész szelleme kapcsolódott. Óvatos volt, de nem félénk; a visszaélésektől visszatartó, de nem elfojtó; bátorító s buzdító, de sohasem vakmerő s elhamarkodott. Nem csoda, hiszen leveleit is előbb átímádkozta, átélmélkedte, néha kétszer, háromszor újradiktálta, míg el-

készültek. Amellett a személyes érintkezésben is egész lénye meleget sugárzó s nagy gondolatokat ébresztő lelkesítés volt, irányadás, példa és magával ragadó szeretet. Alattvalói, tanítványai a tiszteleten kívül a rajongó szeretet és lelkesedés érzületével ragaszkodtak hozzá.

Másik nagy tevékenysége a rendi alkotmány lerögzítése volt, a *Constitutiók* megszerkesztése, amelyen tíz éven át szakadatlanul elmélkedett, imádkozott, tanácskozott, dolgozott.

Bámulatos, hogy rövid néhány évi szervezeti s kormányzati múlt után hogyan meg tudta találni évszázadokra szólóan a helyes és bölcs kormányzat arany-szabályait s hogyan tudott előre számolni azokkal a veszélyekkel és nehézségekkel, amelyekre egy ennyire újszerű rendalapításnak fejlődése során fel kellett készülnie. Mennyi lelki nagyság és szellemiség ragyog fel ezeken a lapokon! Mily széles látókör és mennyi eredetiség! Mennyire új volt pl. s mily határkövet jelentett a katolikus apostolkodás mezején az a nagyszerű, hadvezéri stratégia, amellyel a fontosabb és kevésbé fontos, a sürgősebb és kevésbé sürgős, az egyetemesebb érdekű s kevésbé közérdekű munkákat egymás alá rendelni megkísérli; ahogy a rend előjáróinak lelkére köti, hogy ne a megszokás, a kényelem, az anyagi érdek, a gondolatlanság, hanem a nagyobb lelki haszon, az Úr nagyobb dicsősége s a lelkek nagyobb érdeke szerint válogassák meg a munkákat, amelyeket alattvalóikkal együtt vállalnak. A konstitúciónak ez a része, a Pars VII. s főleg annak 2. fejezete, a szentignáci apostolkodási koncepció legklasszikusabb, soha előtte meg nem közelített, soha azóta utól nem ért kifejezője.¹

Ignác nem a régi rendalapítók szent entuziazmusának akkoriban még természetszerűleg kezdeties stílusában veti meg rendje alapjait, hanem mindent előre

¹ A Társaság szervezetét s konstitúcióját illetőleg l. *Lányi Ede* S. J. dolgozatát „A 400 éves Jézustársaság” c. műben (108—29)

lemérő messzelátással, a számító és rendszerező elme körültekintésével. Nem a fejlődésre bízta a rendi alkotmány kifejeződését, hanem mindjárt végleges és időálló formába önti, amelyet a következő századok folyamán inkább csak kielemezni és kiegészíteni kellett, mint módosítani. A konstitúciók szerzője egyébként is erősen egyéni utakon jár, amikor megkísérli, hogy a maga tüzes lelkét, ezt a lobogó, mindenben leg többre törekvő, emberi hajlamokra nem tekintő lelket átönteni törekszik azokba is, akik majd utána jönnek. Úgy alkotja meg a Társaság alkotmányát, hogy a minden emberi művet előbb-utóbb kikezdő belső ellanyhulás és fegyelmi lazulás lehetőleg ne találjon rajta rést, amelyen besurranhasson.¹

Nem emberi művet lát alkotásában; úgy fogja fel, hogy ő csak eszköz Isten kezében s a Társaság egész létrejötté az ő kegyelmének műve. A konstitúciókat is szinte inkább imádkozva, Isten akaratát keresve írja, mint egyéni ötletek alapján. Tíz évet fordít erre a munkára s aztán P. Nadal Jeromost bízta meg a szabványok kihirdetésével és gyakorlati alkalmazásával a főbb tartományokban, hogy aztán a Társaság általános gyűlése döntsön érvényük és értékük felett.

A konstitúcióknak néhány jellegzetes vonása: a pápahűség és a pápának való engedelmesség különös nyomatékval való hangoztatása, amelyre a professzusok külön, negyedik fogadalmat tesznek, a teljes, apostoli szegénység, amely a kollégiumokon kívül semmiféle alapot és vagyont nem tűr meg, még a rendházak közös birtokaként sem, a rendtagok mély lelki és tudományos kiképzése, az ünnepélyes fogadalmakat évekké megelőző egyszerű fogadalmak letétele, amelyek alól a generális feloldozhat — ez s a vele adódó

¹ A rend jelmondatát, amelyet Ignác különféle változatokban leveleiben s egyéb irataiban számtalanszor használ, a spanyol eredeti szerint voltaképpen nem „ad maiorem Dei gloriam”-mal kellene fordítani, hanem: „ad quam maximam Dei gloriam”-mal: Isten *minél* nagyobb dicsőségére. Ez a „la mayor gloria de Dios” igazi értelme.

hosszabb kipróbálási idő főleg az ide nem való elemek könnyebb eltávolítása szempontjából bizonyult bölcs intézkedésnek —, az apostolkodásban a szabadmozgás, nagyvonalú tervszerűség és alaposság hangsúlyozása, a rendi belső életet szabályozó fegyelem, testvéri szeretet és előljárói atyai gondoskodás, a méltóságok nemkeresése és el nem fogadása a rendtagok által, a központi rendkormányzat teljességének a professzusok kiküldöttei által egész életre választott generális kezében való összpontosítása, aki maga nevezi ki a rendtartományi főnököket s a nagyobb rendházak elöljáróit stb.

A Jézus név, amelyet alkotásának homlokára írt s a jelszó, amely ezer formában szüntelenül a tolla alá ömlik; a „maior Dei gloria” nála olyan maximális program, az istenszeretetnek s az apostoli lángolásnak olyan jelígéje, amelyben a Jézustársaságnak egész jövőendő története, egész fejlődése, minden dicsősége és minden tragikuma mintegy csirájában benne fekszik. Semmi annyira nem jellemzi a rendalapítónak s művének szellemét, mint ez a legmagasabbra-törekvés, ez a nyughatatlanul és elalkudhatatlanul Isten nagyobb dicsőségét kereső buzgólkodás. Ezért érte el a Társaság azt a sokat, amit Isten kegyelmével elért; ezért szerették sokan és nevezték az Egyház legjelesebb harcos csapatának; ezért ragaszkodtak hozzá a hívek úgy, mint kevés más egyházi alakulathoz, de azért is gyűlölték az Egyház ellenségei s gyűlölik a mai napig olyan engesztelhetetlenül, olyan egyedülálló, megbékélhetetlen, elapadhatatlan gyűlölettel, mint egyetlen más egyházi intézményt sem a világon.

A jezsuiták rendje nem a legszigorúbb szerzet, ha szigorúságon a rideg és kemény vezeklést, a szegénység legmagasabb fokú külső gyakorlását hosszantartó karimát, éjszakai zsolozsmázást, örök hallgatást, rendkívüli böjtöket, ostorozásokat s hasonlókat értünk. Egy dologban azonban a Jézustársaság csakugyan a legszigorúbb rend: abban az elvben, hogy minden tagjától teljes és alkuvás nélkül való önfeláldozást, önuralmat,

lemondást, fegyelmet követel Istenért és az ő szeretetéért és ennél is többet: azt a nyughatatlan lángolást az Isten országaért s a lelkek megmentéséért, amely a szentgyakorlatos gondolatok logikus következése és a konstitúciók egyik alapgondolata. Ha egy rendtag erre a magaslatra fel nem küzdi magát, ahol csakugyan az önmegszentelés és apostoli tettvágy az ember igazi életcélja, az idegen test marad a rendben, mert szembe kell helyezkednie a rend egész szellemével s éltető elemeivel.

Új, fontos lépés következett 1546-ban: III. Pál megengedte a Társaságnak, hogy a professzusokon kívül más papi tagjai, valamint laikus testvérei is lehessenek, akiknek feladata ugyancsak a professzusok munkájában való segédkezés. A laikus testvérek a ház körüli, anyagi természetű munkákban, a coadiutor spiritualisok pedig főképp az oktatás és lelkipásztorkodás terén lettek a professzusok munkatársai.

Szent Ignác eredetileg nem gondolt arra, hogy rendje tanintézetek vezetését elvállalja. Első elgondolása szerint csak kész embereket, filozófiai és teológiai egyetemi rendfokozatokkal bíró papokat kívánt a Társaságba befogadni; nem akarta a professzusokat egy helyhez, akárcsak katedrához is kötni, hanem azt kívánta, hogy minden pillanatban szabadon s mintegy útrakészen álljanak a pápa vagy a generális rendelkezésére s fontos missziókban vagy egy-egy vidék vallási megújításában tevékenykedjenek, aminek az állandó lekötöttség útjában állna. Azonban ettől az elgondolástól hamar el kellett térnie s csakugyan, már a pápai jóváhagyás előtt felvett a kisded csapatba tanuló papjelölteket is. 1544-ben, amikor a Társaság létszámának 60 professzusra való korlátozása megszűnt, mindössze 20 professzus mellett már csaknem 60 tanuló rendtaggal, „skolasztikussal” találkozunk.

Ezek számára csakhamar külön házakról, *kollégiumokról* kellett gondoskodni. E kollégiumok kezdetben nem külön tanintézetekként indultak, hanem csak lakóházak voltak, amelyeknek rendtaglakói külső

egyetemekre jártak. Lassankint azonban saját tanáraik alatt tanultak a skolasztikusok s így a kollégiumok tanintézetek, főiskolák is lettek; sőt főleg Le Jay szorgalmazására s különösen olyan helyeken, ahol mint Németországban a teológiai oktatásra sem megfelelő intézetek, sem alkalmas tanárok nem igen akadtak, ezekbe az intézetekbe külső, nem jezsuita tanulókat is felvettek. Az első, nem pusztán jezsuiták számára alakult kollégiumot *Gandiában* Borgia Ferenc még mint Gandia hercege alapította (1546—47.); Itáliában az első ilyen kollégium *Messinában* létesült Juan de la Vega spanyol alkirály szorgalmazására 1548-ban. Szent Ignác e kollégium élére egyik legkitűnőbb emberét, Nadalt állította s egyik tanárául Canisius Pétert jelölte ki. Egyébként azonban, valószínűleg éppen azért, hogy az új munkatér, a kollégiumi tevékenység a professzusokat túlságosan el ne vonja eredeti hivatásuktól, szorgalmazta a pápánál a coadiutor spirituálisok intézményének megengedését s utóbb a konstitúciókba is belevette, hogy a professzusokat lehetőleg nem szabad sem a nevelőintézetek vezetésében lekötöni.

Ezekben a nevelőintézetekben Szent Ignác életében csak papnövendékek tanulhattak, vagy legalább is a papnevelés volt a nemjezsuita tanulók befogadásának s oktatásának célja. A második generális, P. Lainez volt az, aki alatt a Társaság tanítórendi jellege teljes mértékben kialakult, amennyiben alatta már olyan tanintézetek vezetését is elvállalta a Társaság, amelyek növendékei nem készültek papi pályára.

Igy lett a Jézustársaság az *első olyan kifejezett tanítórend* az összes szerzetesrendek között, amely a közép- és felsőfokú oktatást egyaránt intézményesen programjába vette. Szerzetesek — főleg a domonkosrendiek — ez ideig inkább csak mint tudósok s előadók működtek a gyér számú egyetemeken; egészen újszerű, de szűkkörű kezdeményezés volt Szent Miani (Emiliani) Jeromos velencei kísérlete, aki a szomaszkaiak rendjét az elhagyott s elhanyagolt gyermekek oktatására szervezte meg. A Jézustársaságnak volt

fenntartva a feladat, hogy széles alapon szervezze meg főleg a középfokú ifjúságnevelés ügyét s ezen a téren *és felsőfokú oktatás kifejlesztése elsősorban a Jézus-tevékenységét kifejtenie*. Így a katolikus országok közép- és felsőfokú oktatásának kiszélesítése, ezzel együtt a művelt katolikus középosztály kialakítása, a keresztény művelődésnek általánosságátétele, a közép- és felsőfokú oktatás kifejlesztése elsősorban a Jézus-társaság munkája lett. Míg a Társaság fellépése előtt úgyszólván csak a csekélyszámú egyetemeken lehetett magasabb műveltséget szerezni, a Társaság pedagógiai tevékenysége nyomán hamarosan a katolikus Európának szinte minden jelentősebb városában létesültek *középiskolák* s a magasabb iskoláztatás hováhamar a legszélesebb körökben általános szokássá, közszükségletté vált.

Első korszak: az „arany évszázad”

(1540—1640).

II.

Első apostoli vállalkozások.

A Társaság történetének első századát arany évszázadnak, „aureum saeculum”-nak szokás nevezni és méltán. Ez a kor páratlan lendülettel és apostoli nagytettekkel valósággal teleszórt korszak, amely minden vonatkozásban fényesen igazolta Szent Ignác elgondolásait, a lelkigyakorlatokból s az új rendalapításból áradó egyházmegújító és apostoli szellemet.

Oly csodálatos ez a kor és ez a lendület, annyi nagy ember: szent, tudós, hős, apostol, vértanu emelkedik ki az ifjú rend soraiból, annyi legendába illő apostoli vállalkozás és szinte emberfölötti lelkesedés lobog rajta végig, annyi szent és elszánt akarat, bátor kezdeményezés és szent tűz ragyog fel az első kor jezsuitáinak vállalkozásain, hogy fel kell tennünk: a Gondviselés ezzel maga akarta ráütni kegyelmi adományainak pecsétjét az új szervezkedésre.

Egy kisded csapat jelent meg hirtelen és szinte észrevétlenül az egyházi élet munkaterein s indult első útjaira; a katonás követelmények és kemény megpróbáltatások ellenére szinte villámgyorsan növekedett s azonnal száz meg száz ponton vette munkába roppant feladatát, a Krisztus-ország tellendítését, az Egyház belső reformján és külső terjeszkedésén való munkálkodást. Oly hévvel és annyi leleményességgel dolgozott, mintha az általános tespedést és lesüllyedést egyszerre akarná megszüntetni s rohamban kívánná bevenni a világot Krisztus számára. Az első

jezsuita hadoszlopok hamarosan ott menetelnek Európának csaknem minden országában, épúgy, mint az újonnan felfedezett világrészekben, Brazíliától Japánig és Kongótól a Molukki-szigetekig; nincs az a távolság, amelyet át ne hidalnának, nincs az a nehézség, amelyet megriadnának, nincs áldozat, amelyet szemrebbelés nélkül meg ne hoznának. A szentgyakorlatok szelleme, Krisztus égő szeretete, királysága diadalravitelének emésztő vágya úzi-hajtja őket próbálkozásról próbálkozásra, kezdeményről-kezdeményre, egyik vítézi tetről a másikra.

Mindjárt az első tíz rendtag közt mily hatalmas méretű egyéniségek! Három közülük az oltárookra kerül majd, kettőnek a trienti zsinaton lesz kimagasló szerepe — ma szobruk áll a trienti székesegyházban —, valamennyi, ahová csak eljut, mindenütt felpeszdi a vallásos életet. Épúgy megállják helyüket tudós munkálatokban, mint az egyszerű köznép igehirdetőiként, vagy az ifjúság és elhagyott gyermekek közt, akiket a hittan elemeire oktatnak. Állhatatosan kitérnek minden anyagi viszonzás és főleg minden egyházi méltóság elől, a vándorok és koldusok nyomorult szállásaiban húzódnak meg éjszakára s a legnagyobb, fárasztó utakat rendszerint gyalog s útipénz nélkül teszik meg. Nem ismerik a hiúság és nagyravagyás ösztöneit s leszállnak a legalacsonyabb néposztályokhoz is, hogy mindeneknek mindene legyenek.

De a hatás nem is marad el; előkelők és egyszerű emberek, tudósok, ifjúság, köznép mind ostromolja prédikáló- és gyónószéküket; az elhagyott, régóta kiürült templomok megtelnek, ahol ők működnek. Hallatlan dolog volt ez is: ezek a „reformpapok” nemcsak húsvét tájban gyóntattak, hanem egész éven át. És nemcsak egyszer egy esztendőben osztották az Élet Kenyerét, hanem gyakori áldozásra buzdítottak. A prédikációjuk valami egészen más volt, mint aminő a reneszánszkorban meghonosodott. Nem keresték a cifra szót, a retorikai csillogást, a pillanatnyi hatást, hanem ehelyett olyan dolgokat mondtak, hogy a hara-

gosok ott a szószék alatt egymás nyakába borulva kértek egymástól bocsánatot, az uzsorások siettek visszafizetni uzsorajövedelmeiket, a könnyelmű életűek szórúhában vezekeltek s az egyetemek büszke tudósai, követek és reneszánsz-püspökök elvonultak egy-egy jezsuita vezetése alatt szentgyakorlatot végezni.

Az első atyák e sokirányú tevékenységén máris megállapítható, hogy ők Szent Ignác elvei s elgondolása szerint nem elégedtek meg a hitélet bárminő reformjával, az apostolkodásnak bármilyen nemével, hanem a tervszerűség, messzenézés és hadvezéri nagyvonalúság szempontjai szerint kezdettől fogva arra törekedtek, amitől nagyobb és messzebb ágazó eredményt lehetett várni az Isten országában. Birodalmi gyűléseken és zsinatokon, főpapok és fejedelmek, tudósok és vezető emberek közt, egyetemek s kollégiumok körül folyt tevékenységük jelentős része, bár közben a közvetlen, egyéni lelkipásztorkodás munkáit sem mellőzték; s nem azért keresték a nagyobb stílu tevékenységet, mintha ez egyéni nagyravágásuknak jobban megfelelt volna, hanem mert megtanulták Szent Ignációl, hogy az Isten szolgálatában a maior Dei gloria érdekében a szélesebb nézőpontok keresése, a nagyobbsugarú cselekvés az értékesebb apostolkodás feltétele.

Ugyanez mutatkozik a kollégiumok alapításában s talán még inkább a távoli missziók terén. Itt is, főleg Xavéri Ferencnél, mindenütt az a törekvés, hogy necsak egyenkint nyerjék meg a lelkeket Krisztusnak, hanem maradandó intézményeket alkossanak s munkásságukat minél szélesebb körre terjesszék ki. Áttekinteni, lemérni a helyzetet, megkeresni a tervszerű és nagyobbvonalú segítség módjait s nagy lélekkel, meg nem rettentő önfeláldozással vetni bele magukat a munkába; ez volt a cél s a módszer.

*

Az égi szózat, amelyet Ignác Rómába menet a La Storta-kápolnában hallott s amely neki az Úr kegyes támogatását ígerte meg a Szentszéknél, nem csupán

a Társaság pápai jóváhagyásában nyilatkozott meg, hanem abban a nagyfokú jóindulatban és bizalomban is, amellyel Szent Péter utódai Ignácot és társait kezdetől fogva részesítették. III. Pál pápa, aki komolyan és erélyesen rálépett a belső egyházreform útjára, az új Társaságban kitűnő segítőcsapatot látott céljainak szorgalmazására és az atyák negyedik fogadalmát, amellyel a pápának különösképpen engedelmességet fogadtak, bárhova és bármily munkára küldi őket, bőségesen igénybe is vette. Valahányszor egy olaszországi püspök azzal a kéréssel fordult hozzá, segítsen egyházmegyéjében a lelankadt vallási életet megújítani, vagy a beszüremkedő tévtanokkal szemben erősíteni, III. Pál azonnal jezsuitákat küldött a veszélyeztetett helyekre.

Igy Broët és Rodriguez a pápa parancsára már 1539-ben, tehát még az ünnepélyes jóváhagyás előtt Sienában, Bagnoreában és Bresciában tevékenykedtek, Bobadilla a nápolyi királyságban, mások másutt. Ahol az új papok megjelentek, mindenütt oly feltűnő áldás kísérte működésüket, hogy híruk egyre szélesebb körökben terjedt s nemsokára mindenfelé csak őket hívták segítségül. A páterek munkája nyomán mindenütt új hitélet pezsdült, a szentségek vétele fellendült. Hogy a felébredt vallásos buzgalom távozásuk után le ne lohadjon, a páterek mindenütt jámbor egyesületeket alapítottak, amelyeknek célja az volt, hogy a buzgók hetenkint vagy havonként utóbb is összejöjjenek s maguk gondoskodjanak az elért lelki siker állandósulásáról. A papság maga, az ő példájuk nyomán, új buzgalomra s kötelességtudásra gyűlt; sokféle egész kolostorok tértek vissza az eredeti fegyelem útjára. Sokan, akiket a tévtanítók már-már megingattak, újra visszataláltak az ősi hithez.

A bámulatos sikert valóban nem emberi eszközökkel érték el, hiszen különösebb szónoki tehetsége egyiküknek sem volt; ellenben mindenkit mélyen megragadott, magábaszállásra bírt s egész működésükre a természetfölöttiség pecsétjét nyomta szigorú életmódjuk,

fáradhatatlan apostoli buzgalmuk, szolgálatkész szeretetük s életszentségük. Nem a pusztá retorika művészetével dolgoztak, hanem azzal a páratlan melegséggel és elevenséggel, amely a lelkigyakorlatokban átforrósodott lelkükből csapott ki s mindenkit ellenállhatatlanul a bűvkörébe vonzott. Megfelelő alkalommal kiválóbb férfiakat szintén bevezettek a szentgyakorlatokba, mégpedig akkoriban majdnem mindig csak egyeseket és egyedül.

Alázatosságuk és igénytelenségük annál mélyebb hatást tett, mert a lekipásztori munka mellett a művelt körök számára mindenütt tudományos előadásokat is tartottak, főleg szentírásmagyarázatokat s ezekkel különösen élénk visszhangot keltettek. Annál feltűnőbb volt ez a jelenség, mert e korban a papság nagy átlagának hittudományi műveltsége meglehetősen szegényes keretek között mozgott.

Salmeront és Broët-t a pápa ugyanakkor (1541) Írországba küldte ki a katolikusok erősítésére a hitszakadással és meginduló üldözéssel szemben. A két páter ezer veszély közt, de sikerrel teljesítette a rábízott feladatot.

Hatalmas munkatér nyílt a Társaság számára Portugáliában, amelynek királya, a mélyen vallásos III. János, hatalmasan megnövekedett gyarmati birodalma számára Szent Ignációl jezsuitákat kért. Ignác Rodriguezt és Bobadillát jelölte ki számára; az utóbbi azonban betegsége miatt nem indulhatott s ekkor helyébe Ignác Xavéri Ferencet jelölte ki. A kettő 1540-ben érkezett Lisszabonba s míg az indiai utazásra készültek, már Lisszabonban s vidékén oly odaadással vetették magukat az apostoli munkára, hogy III. János mármost nem akart lemondani társaságukról s ott akarta őket tartani Lisszabonban. Végül Xavér mégis útnak indulhatott, de Rodriguezt a király magánál tartotta. A király az általa emelt új coimbrai egyetem mellett azonnal kollégiumot építtetett a Társaság számára, hogy az a portugál gyarmatok számára missziós szeminárium gyanánt szolgáljon. Szent Ignác örömmel

adta hozzájárulását s Rómából több fiatal tanuló rendtagot küldött ugyancsak Coimbrába, hogy itt a kezdődő kollégium csirájául szolgáljanak.

A coimbrai ház lett a Társaság *első igazi külön skolasztikátusa*, tanuló rendtagok számára szolgáló kollégiuma. 1542-ben 12 skolasztikussal (növendékpappal) indult meg, de már négy évvel utóbb 80, majd 1547-ben 92 skolasztikust képzett. A kollégium egyúttal noviciátusként szolgált. A fiatal rendtagok felnövekvő száma mellett azonban a kollégium csakhamar kicsinynek bizonyult. Erre a király 1547-ben új, hatalmas rendházat emeltetett, amely több mint 200 rendtag számára biztosított lakóhelyet.

A létszám hatalmas növekedésében Rodriguez Simoné volt az érdem jó része; oly ügyesen s annyi szervező erővel vetette meg a fejlődő portugál rendtartomány alapjait s maga is oly magával ragadó apostoli hévvel dolgozott, hogy csakhamar a portugál ifjúság színe-java csatlakozott a Társasághoz. Szent Ignác 1546-ban külön rendtartománnyá emelte Portugáliát — ez lett a Társaság első, önálló rendtartománya — Rodrigueznek mint első provinciálisnak vezetése alatt. Rodriguez nevéhez fűződik egyébként az „Általános szabályok” (*Regulae communes*) összeállítása is a római házi szokások alapján, amelyeket később az egész Társaság szabályzatul elfogadott.

Rodriguez kiváló tulajdonságai mellett is bizonyos fokig mégis csalódást okozott Szent Ignácnak, amennyiben túlzott külső szigorral s az önsanyargatások rendkívüli mértékével kormányozta rendtartományát s viszont kevesebb súlyt fektetett a belső önmegtartóztatásra s az engedelmesség szellemének ápolására. Ebből a visszasságból lassan a szerzetesi fegyelem olyfokú meglazulása következett, hogy Szent Ignác kénytelen volt rendkívüli vizitátort küldeni Portugáliába. Ez csak úgy tudta a provincia belső rendjét helyreállítani, hogy a rendtartomány jó felét, kb. 130 fiatal rendtagot elbocsátott. Szent Ignác maga ez alkalommal több komoly levelet intézett a portugál rend-

tartományhoz s ezek közt az engedelmességről szóló klasszikus levele máig az aszketikus irodalom egyik legértékesebb s maradandó becsű termékeként ismeretes. Hogy az erélyes közbelépés s később magának Rodrigueznek a rendtartomány éléről és Portugáliából való eltávolítása a portugál provinciának csakugyan hasznára vált, megtetszett abból is, hogy ettől kezdve sokáig a portugál provincia adta a Társaság legtöbb és legkiválóbb misszionáriusait, köztük számos vértanút.

A trienti zsinat. Alapítások és kezdeményezések.

A pápa figyelmét nem kerülte el a „reformpapoknak” kimagasló hittudományi képzettsége sem. Nem is késett tudásukat ez irányban felhasználni. Éppen ez időben, 1545-ben nyílt meg a régóta türelmetlenül várt s nagy fáradsággal előkészített *trienti zsinat*, amely az Egyház belső reformjának munkálásában oly nagyra volt hivatva. III. Pál pápa felkérte Szent Ignácot, jelöljön ki három rendtagot, akiket ő mint „pápai hittudósokat” küldene ki a zsinatra. Bár a zsinat tulajdonképpen szavazó tagjai csak püspökök lehettek, a határozatok és főleg dogmatikai kijelentések tudományos előkészítésének munkálatai legnagyobb részt a pápai hittudósok vállára háramlottak.

Szent Ignác Fabert, Lainezt és Salmeront jelölte ki zsinati teológiai tanácsadókul. Faber még Rómában meghalt, de a másik kettő széleskörű munkásságot fejtett ki a zsinati munkában.

Kivülük még Le Jay is résztvett a zsinaton, mint az augsburgi püspök képviselője. Le Jay volt az, aki a zsinatnak a püspöki szemináriumok szervezésére vonatkozó rendelkezést javasolta. Általában indítványaik csaknem mind határozati erőre emelkedtek.

A zsinat elnökei, Del Monte és Cervini bíborosok szívesen fogadták Lainezt és Salmeront, a püspökök-nél azonban hűvösebb fogadtatásra találtak s főleg a spanyol főpapok szinte röstelkedtek két fiatal, szegényesen öltözött honfitársuk miatt. Ezeknek első dol-

guk az volt, hogy a szegényeket keresték fel a városban; Lainez, Salmeron és Le Jay felváltva járt ki minden reggel a városon kívül fekvő szegényházba, miséztek a szegényeknek s oktatták őket a hitben. „Nagyobb ügyekbe, írják közösen Ignácnak, nem avatkozunk bele, csak amennyiben kívánják tőlünk.” Ez a kíváncsi azonban nem váratott sokáig magára.

A zsinat elnöksége megtiltotta, hogy Trientben a zsinat idején a zsinat résztvevői prédikáljanak. Csak Lainezt bízta meg a két bíboroselnök a vasárnapi és ünnepnap i prédikálással s egyre növekvő tömeg sereglett az igehirdető szószéke köré. Salmeron és Lainez megbízást kaptak arra is, hogy a zsinati határozatokat előkészítő szaktanárságokban, a világ legkiválóbb teológusai között, ők is vegyenek részt a megbeszéléseken. Lainez és Salmeron itt főleg a megigazulást körül oly mélytudású előadásokat tartottak, hogy a zsinat számos tagja utólag elkérte előadásaik írásos példányát. Csakhamar oly nagy lett a tekintélyük, hogy a zsinaton szintén megfordult Canisius Péter ezt jelenthette róluk Rómába: „Más hittudósoknak alig engednek egy-egy óra beszédidőt, míg Laineznek az elnöklő bíboros háromórás és még hosszabb időtartamot juttat”. A folignói püspök utóbb azt hangoztatta, hogy senki Trientben oly világosan, meggyőzően nem beszélt, mint Lainez és Salmeron. Salmeron maga ezt jelenti Szent Ignácnak bizalmasan: „A jelenlevő hittudósok egy része helytelen elveket vall; azért Cervini bíboros úgy intézkedett, hogy a hittudósok gyűlésein egyikünk mindig az első szónokok közt legyen s jól kifejtse a kérdést, míg a másikat a végére tartja fenn, azzal a különleges feladattal, hogy mindent helyesbítsen, amit előzőleg valaki rosszul mondott”. „Csaknem valamennyi püspök, olasz, spanyol és francia, szeret minket — írják —, a spanyolok közül éppen azok zengik dicséretünket, hívnak meg ebédre s beszél meg velünk, amit a bizottságokban mondani akarnak, akik kezdetben leginkább ellenünk nyilatkoztak... Sok tudós főpap a gyűlés előtt a mi vélemény-

nyünket kéri ki, mielőtt szavazna. Mások, kiváló férfiak, akik azonban a hittudományban nem elég jártasak, készséggel fogadják és kéri ki a mi útbaigazításunkat. Cervini bíboros teljes bizalmában részesít minket.”¹

A trienti zsinatnak többek közt a rendre nézve az a haszna is megvolt, hogy a zsinaton ismerkedtek meg az új rend első tagjaival a jelenlevő püspökök és bíborosok s egy részük a hazatérése után sietett az új rend számára kollégiumokat s rendházakat létesíteni. Szent Ignác alig tudott eleget tenni a sokszoros hívásnak és kollégiumalapítási ajánlatnak. Néhány év múlva Európa legtöbb országában virágzó Jézustársasági rendházak és kollégiumok álltak és ezek a kollégiumok csakhamar nagy hírnévre emelkedtek.

Németországban a rend zászlaját először nem-német rendtagok bontották ki: Faber, Le Jay és Bobadilla. 1540 vége felé a pápa Fabert küldte ki Wormsba Ortiz kísérelője gyanánt, aki mint V. Károly képviselője indult a wormsi vallásügyi tárgyalásokra. Faber volt az első jezsuita, aki német földre lépett. Nem nyílt alkalma a protestánsokkal összemérni fegyverét, de annál több módot talált arra, hogy a németországi vallásügyi viszonyokat közről tanulmányozza, előbb Wormsban, azután Augsburgban, ahová 1541-ben követte Ortizt. Németül nem tudván, csak latinul, alkalmilag az udvar jelenlétében olaszul és spanyolul prédikált, de több vezető embernek lelkigyakorlatot adott, gyóntatott s magánbeszélgetéseivel odahatott, hogy a csaknem teljesen tönkrement német katolicizmust új erőre segítse. Később pápai parancsra Speyerben, Mainzban s Kölnben működött. Kölnben erélyesen szembeszállt Wied Henrikkel, a hitehagyott kölni érsekkel, aki egész egyházmegyéjét magával akarta ragadni a hittagadásba.

Faber tájékoztató leveleinek hatása alatt Szent Ignác még két embert emelt ki eddigi működésükből

¹ *Pastor*, i. m. V. 425. k.

s küldött azonnal Németországba: Le Jayt és Bobadillát. Ők sem voltak németek s csak lelkigyakorlatokkal, teológiai előadásokkal, gyóntatással s magánbeszélgetésekkel apostolkodhattak. Fő igyekezetük arra irányult, hogy az ingadozó s gyenge akaratú főpapokat a katolikus ügy hatásosabb védelmére buzdítsák. Ezek a főpapok, akik sokszor csak születésüknek vagy politikai összeköttetéseiknek köszönhették magas egyházi állásukat, gyakran magánéletükkel is csak botrányt okoztak a nép körében s az egyházi élet megreformálását s szilárdítását vagy nem akarták, vagy nem is tudták előmozdítani. Így aztán a páterek tanácsadói s buzdító tevékenységére legtöbbjüknel ugyancsak szükség volt.

Míg Bobadilla főleg a bécsi udvarban teljesített szolgálatot s állta útját az eretnekségek terjedésének, addig Le Jay Dél-Németországot járta be s igyekezett mindenütt elsősorban a papságot ébreszteni fel szendergéséből. Ővé volt a gondolat, hogy mivel a vallásilag szinte teljesen elernyedő s a gyenge pásztorok kezén máris elszéledő nyáj megmentésére más mód nem kínálkozik, Rómában kellene kiváló német papokat nevelni. A bajor püspökök, akik elé eszméjét terjesztette, melegen helyeseltek neki, de a vállalkozás anyagi eszközeinek előteremtését nem merték vállalni. Erre Le Jay Szent Ignáchoz fordult s ez örömmel karolta fel a gondolatot a római német kollégium alapítása által.

Faber legfőbb sikere azonban Németországban az volt, hogy a Társaság számára a szentgyakorlatok révén megnyerte az első s máig legnagyobb német jezsuitát, Canisius (de Hondt) Pétert, a nymegeni polgármester nagytehetségű s rendkívül komoly erkölcsi felfogású fiát, a későbbi szentet és egyháztudóst.

Canisius volt az első jezsuita, aki a szó s a szervezés munkáival az *irodalmi tevékenység* hatóerejét is egybekötötte. Már fiatal korában — 19 éves korában doktorált — sajtó alá rendezte Tauler János domonkosrendi misztikus iratait, valamint Alexandriai

Kelemen latin fordítású műveit és Nagy Szent Leó pápa könyveit.

A Társaságban hamar felismerték kivételes tehetségeit s rövid szicíliai tanárkodás után a legfontosabb megbízásokat ruházták rá. Így ő lett az első német jezsuita kollégiumnak, az ingolstadti főiskolának első rektora (1556), egyben ünnepest tanára. Csakhamar mindenfelé hívták, hogy szónoklataival és szervező erejével a végleg legyengült katolikus ügyet új életre támassza.

Egyik első feladata az volt, hogy a kölni egyházfejedelemség hitehagyását megakadályozta. Itt az érsek maga lett hittagadóvá s egész népét magával akarta vinni az eretnecségbe. Canisius a kölni egyetem és papság meghívására Kölnbe ment s itt 1545-ben egyenesen V. Károly császárhoz fordult, aki maga is azért jött Kölnbe, hogy a kölni zavarokat megszüntesse. Canisius a hívek felkérésére tisztelettel, de lélekre ható nyomatékkal kérte a császárt, hogy a kölni zavaroknak erős kézzel vessen véget. A császár meg is intette Wiedet, majd a pápa által időközben letett és kiközösített hittagadót arra kényszerítette, hogy hagyja el helyét. Később Canisiust újra a császárhoz küldték Ulmba s itt találkozott Truchsess Otto augsburgi püspökkel, a kevésszámú német főpapok egyikével, akik az Egyház ügyét igazán szívükön viselték. A találkozásnak eredménye egy életen át tartó barátság lett s a püspök Canisiust kérte fel, hogy mint az ő helyettese a trienti zsinat egyik szakán résztvegyen.

Ettől kezdve Canisius a németországi egyházi reform lelke lett. Szakadatlanul tárgyalt, térített, érvelt, prédikált, írt, levelezett és tanított. Az Eck halála óta elárvult ingolstadti egyetemet ő segítette új virágzásra. Bécsben ugyancsak az egyetemen adott elő, közben pedig berendezte a Ferdinánd király által alapított bécsi jezsuita kollégiumot. Később még egész sor németországi jezsuita kollégium alapításában volt vezérszerepe. Abban a meggyőződésben szaporította

a kollégiumokat, hogy a vallási élet megújulásának elsősorban az értelmiségi osztályok vallásos újjáéledéséből kell kiindulnia s a vallásszakadásnak úgy lehet leghatásosabb gátat állítani, ha mélyen katolikus szellemű értelmiséget s papságot nevelnek. Közben Ferdinánd király mindenáron bécsi püspökké akarta őt tenni, ezt azonban Canisius állhatatosan elhárította magától; Szent Ignác tanácsára végül is csak abba ment bele, hogy egy évig mint püspöki helynök lássa el az egyházmegyei reformok ügyét. Canisius szervező tehetségét legjobban az a tény jellemzi, hogy a rendnek Németországban csakhamar négy tartománya volt s 20 kollégiuma. Az utolsó kollégium, amelyet még ő segített alapítani, a svájci freiburgi volt; itt is halt meg az Isten szent embere 1597-ben.

Talán még szervezőképességénél is messzebbhatóbb volt az az irodalmi ténykedés, amellyel Canisius a minden oldalról megtámadott katolikus igazságot védelmezte s kifejtette. Valamennyi írása közt legeredményesebb Katekizmusa, amelyet még ő maga többféle kiadásban vetett ki a könyvpiacra s amely több-kevesebb változtatással úgyszólván máig alapja a legtöbb országban használt katekizmusoknak.

A rend legfőbb tudományos középpontja még az alapító rendelkezéséből a később világhírűvé fejlődött *Római Kollégium* (Collegium Romanum) lett (1551). A kezdeményezés eleinte itt is ellenzésre talált, nem a közönség vagy az ifjúság körében, hanem a többi római főiskola részén, amely hírnevét és létét féltette a csakhamar pompásan fejlődő kollégiumtól. Az intézet fenntartása és ingyenes vezetése a rendnek roppant áldozatába került. Alapítványai nem voltak s a főiskola kezdetben pusztán összekéregedett adományokból élt. Egy ideig az akkor még világi Borgia Szent Ferenc segítette ki jelentékeny adománnyal, de a szentnek belépése után fiai már ígéretük ellenére sem folytatták atyjuk ezirányú támogató működését. Végre XIII. Gergely pápa adott 1582-ben szilárd anyagi alapot a főiskolának, az ettől kezdve róla

Gergely-egyetem nevet viselő intézetnek, amelynek akkor már 1500 hallgatója volt s amely máris valóságos nemzetközi középpontja lett a katolikus tudományosságnak s egy új, mélyen egyházhű értelmiségnek.

A Római Kollégium mellett Ignác egy másik római papnevelő-intézetnek is alapítója lett, amelyre szintén történeti szerep s jelentőség várt, a *Német Kollégium* vagy *Germanicum*nak, amelyhez az első magyar jezsuita P. Szántó (Arator) István buzgólkodásából csakhamar a Magyar Kollégium is járult. A nagynevű Morone bíboros még mint németországi nuncius éven át közéről szemlélte a zilált németországi egyházi állapotokat; ő pártolta legmelegebben azt a Le Jay által felvetett eszmét, hogy kívánatos lenne egyházi pályára készülő, tehetséges német fiatalembereket Rómában, a kereszténység középpontjában nevelni ki, hogy ezek azután hazatérve mint alaposan képzett s lelkileg is erősen kiművelt papok legyenek segítségére az annyi sebből vérző német katolicizmusnak. Ignác azonnal átlátta a gondolat nagyszerűségét s addig nem nyugodott, míg az új kollégium létre nem jött (1552). III. Gyula pápától bullát eszközölt ki, amely a Német Kollégiumot egyetemi kollégiumi rangra emeli, bár a növendékek nem otthon, hanem a Római Kollégiumban hallgatták az előadásokat.

Az első években a kollégiumnak csak 20 növendéke volt, de ez a szám már XIII. Gergely idejében 800-ra emelkedett. Hogy mekkora volt az innen kikerült papok súlya az egyházi életben, mutatja, hogy a század végén már számos egyházmegye: Salzburg, Boroszló, Olmütz, Augsburg, Lavant és Trieszt püspökei a volt germanikusok sorából kerültek ki. Más egyházmegyékben püspöki helynökök, szemináriumi rektorok, teológiai tanárok stb. voltak az egykori germanikusok s működésük csakhamar meglátszott a német egyházi állapotok öröndetes feljavulásán. Napjainkig ez az intézet több mint 6000 papot nevelt, köztük csaknem 800 magyart. Növendékei közül 30 lett

bíboros s közel 350 püspök. Volt idő, hogy a németországi káptalanok tagjainak egyharmadrésze a Germanicum növendékei közül került ki.

A római intézetek fenntartása Ignácnak sok gondot okozott. III. Gyula alatt még könnyebb volt a helyzet, mert a pápa s példájára a római főpapság jelentékeny adományokkal támogatta a Római s a Német Kollégiumot. Rosszabbra fordult a helyzet IV. Pál alatt, aki a két kollégiumot teljesen kihagyta gondjai közül, mire a bíborosok is beszüntették eddigi hozzájárulásait. Még hozzá 1555-ben nagy drágaság sanyargatta Rómát, úgyhogy a Német Kollégium a pusztulás szélére került. 1555-ben Ignác egész sor kollégiumi jelentkezőt kénytelen volt a professzusházba utalni át, mert a kollégium nem tudott volna gondoskodni róluk. 1555 februárjában már Truchsess Ottó augsburgi püspök, a kollégiumnak eddig legnagyobb támogatója, maga is annyira elvesztette bátorságát, hogy a kollégium feloszlatását javasolta.

Ignác azonban nem mondott le arról, amit Isten akaratának ismert. Pedig a Német Kollégium és a professzusház minden terhe is az ő vállára nehezedett. Pénze nem volt, hitelét rég kimerítette. Mégsem esett kétségbe. Kijelentette, hogy inkább magát adja el rabszolgának, de előteremti a szükséges összeget. Csakugyan néhány barátja ismét kisegítette; azokat a növendékeket pedig, akiket a kollégiumban eltartani nem tudott, időlegesen széthelyezte a különféle olaszországi és szicíliai kollégiumokba, hogy átmenetileg azok tartsák el őket. Még Laineznek is sok gondot okozott a két kollégium; végül is úgy segített magán, hogy egy ideig a Germanicumba fizető külföldi diákokat is felvett.

A Német Kollégium jelentősége nem merült ki kiváló papok nevelésében, hanem példakép és minta lett, amely szerint lassankint az egész világon a trienti zsinat által sürgetett szemináriumokat alapították és berendezték. A középkori, kissé rendezetlen pap-

képzés helyébe a trienti zsinat most már nyugodtan rendelhette el a püspöki papnevelő-intézetek létesítését. Ott volt a követendő példa a római papnevelő-intézetekben, amelyek révén a szentignáci szervező és rendszerező szellem az egész újkori Egyház hasonló jellegű papnevelő-intézeteibe áthatolt.

A Német Kollégium létesülése egyik fontos kezdő-üteme lett a rend Alpokon-túli működésének. Az a százszor megismételt, de valótlan állítás, hogy a Jézustársaság a német protestantizmus leküzdésére alakult, már abban a tényben is megtalálja a maga cáfolatát, hogy a Jézustársaság először kizárólag olyan országokban vert gyökeret s kezdett működni, amelyekben a protestantizmust jóformán csak hírből ismerték. A rend alapokmányaiban s alkotmányában a protestantizmusról csak egészen kivételesen s mellékesen esik szó. De érthető, hogy amikor a Társaság már az Alpokon-túli országokban is terjedni kezdett, tevékenységét és buzgóságát nem kerülhette ki a legvégetesebbnek látszó veszedelem sem, amely ezekben az országokban a katolikus hitet és hitéletet fenyegette: a vallásszakadás és hitújítás.

A Társaság kollégiumai nemcsak tudományos szempontból magaslottak ki, hanem kiváló pedagógiai érzék s az ifjúság iránt való lelkes és együttérző szeretet tekintetében is. Azonkívül mindenütt ingyen tanítottak, ami szintén merész újítás volt; legföllebb a gazdagoktól fogadtak el iskolapénzt, de azt sem a maguk, hanem a szegényebb sorsú tanulók eltartására. A páterek s az iskola eltartására jobbra főúri eredetű alapítványok szolgáltak.

Tanügyi s nevelési sikereik azonban, amilyen népszerűvé tették a jezsuitákat a nép széles rétegeiben, épúgy felpezsdítették ellenük és intézeteik ellen a más rendszereket követő iskolákat. Névleg a párizsi Sorbonne kebelében indult meg a rendi tanítási módszer ellen évtizedes harag és irigység. Az egyetem mindent elkövetett, hogy a jezsuiták kollégiumát száműzze az

egyetem kebeléből, de nehéz volt a helyzete, mert a jezsuiták ú. n. Clermont-kollégiumában olyan elsőrendű tudományos csillagok ragyogtak, mint a szentírástudós P. Maldonado és utóbb P. Mariana.

A rend kormányzata és fejlesztése mellett Szent Ignác talált még időt és erőt karitatív teljesítményekre és egyéni apostolkodásra is, talált időt övéinek szerető gondozására és irányítására, sőt különféle történeti jellegű kezdeményezések tételére. Egyetemes apostoli érdeklődésének érdekes bizonyítéka pl. az a hatalmas terve, amelyet a török világhatalom tengeri haderejének megsemmisítése végett bocsátott az illetékesek rendelkezésére. Hazánk történelméből köztudomású, hogy a török hódítás Mohács után igen hamar Bécsnél termett, hogy szárazföldön mérjen csapást a keresztény Európára. A török terjeszkedés másik iránya a Földközi-tengeren indult Nyugatra a kereszténység szíve, Róma ellen. Egész Itália s maga Róma is a fenyegető veszedelem lázában élt. Ekkor Szent Ignác a spanyol haditengerészettel kapcsolatban álló Lainez és Nadal tájékoztatásából arra a meggyőződésre jutott, hogy az egész földközitengeri flottát a császár vezetése mellett sikerrel lehetne a török hódítás ellen használni s e célra az egész itáliai haditengerészetet, a császári és a spanyol flottát egységes vezetéssel kellene ellátni. A franciákra nem gondolt, mert azok a császár ellenfelei voltak. A spanyol haderőt viszont úgy akarta megerősíteni, hogy minden szerzetesrend, minden püspökség, nagyobb káptalanok és a hűbérurak bizonyos számú hadi gálya előállítását vállalják s így a kereszténység földközitengeri hadereje 200—300 flottaegységgel rendelkezve sikeresen letörhesse a kalózokat s a félhold hatalmát.

Hogy mennyire világosan látta a stratégiai lehetőségeket, mutatja az 1571-i lepantói ütközet, mely jórészt Szent Ignác elgondolásait valósította meg több mint 20 évvel Szent Ignác egységes flottaterve után. Tervét Szent Ignác titkára, Polanco révén íratta meg

P. Nadalnak 1552 augusztus 6-án. Nadal a tervet eljuttatta Szicília alkirályához, aki lelkesen karolta fel. úgyszintén Fülöp spanyol trónörökös is. V. Károly császárt azonban a németországi protestáns zűrzavarok s a franciák nyugtalankodása teljesen más irányban kötötték le s így a kivitel elmaradt. Szent Ignácnak ez a flottaterve mindenesetre azt mutatja, — mint maga Polanco is megjegyzi —, „mily élénken foglalkoztatták Ignácot a közügyek is és mennyire nem volt azon a véleményen, hogy az ilyen fáradozások nem illenek hivatásához”.¹

A rendalapítón azonban 1554 óta szinte állandó betegeskedés vett erőt s Szent Ignác a Társaság kormányzásának gondját kénytelen volt jórészt bizalmas munkatársára, P. Nadalra bízni. A következő év tavaszán úgy látszott, hogy ereje visszatér s ismét kezébe vette a kormányzati ügyeket. Valójában pedig ereje napról-napra fogyott. Ő azonban titkolta fájdalmait s bár úgy látszik, érezte végének közeledtét, senkit erről nem értesített, hanem csendben, észrevétlenül, alázatosan halt meg, ahogy mindig élt, úgyszólván tanúk nélkül, 1556 július 31-én. Temetése mutatta csak meg, mily mély nyomokat hagyott az Egyház központjában a lelkekben; ez a temetés valóságos diadalmenet volt. Csodás imameghallgattatások történtek sírja körül s V. Pál 1609-ben boldoggá avatta. A szenttéavatás dicsőségében legnagyobb társával, Xavéri Ferencsel együtt XV. Gergely által részesült 1622 március 12-én.

Holtteste a rend római főtemplomában, a Gesuban pihen Pozzo remek oltára alatt s nem messze innen építtette Ludovisi bíboros az ő tiszteletére a Sant Ignazio-templomot, a római barokk egyik legszebb remekét. A Pozzo-festette mennyezetfreskókon itt stílszerűen mutat rá az Úr trónja előtt megdicsőült rendalapító az akkor ismert négy világrész jelképes alakcsoportjaira, akikhez ő küldte ki az újkori Egyház egyik legbátrabb s legvállalkozóbb kedvű apostol-

¹ Chron. II. 555.

csapatát s reá alkalmazza Krisztus halhatatlan mondását: „Tüzet jöttem bocsátani a földre; és mit akarok mást, mint hogy már felgyulladjon?” (Luk. 12, 49.).

A Társaság gyors terjedése.

Az alapító halálakor, 16 évvel a Társaság alapítása után, az ifjú rend már mind a négy földrészen elterjedt. Polanco szerint 1554-ben kb. 1500 tagja volt, kb. 65 házban; telepei ott álltak Japánban és Braziliában épügy, mint Abesszíniában s a Kongó partvidékén. Tagjai közt találjuk a legkiválóbb egyetemek teológiai s jogi doktorait s a legelőkelőbb családok sarjait. „Mint pápai nunciusok Irorszáig, Lengyelorszáig, Egyiptomig s Japánig elhatoltak, mint hittudósok a trienti zsinaton tündököltek, mint hitszónokok a löweni és a salamancai egyetemeken, a valladolidi, brüsszeli, bécsi udvarokban keltettek feltűnést, mint népmisszionások olyan vidékeken is felpeszdtítették a keresztény életet, ahol az már kiveszettnek látszott, mint az ifjúság nevelői szerény és csendes munkálkodásukkal a buzgó katolikusok egész új nemzedékét alakították. A rend külső szervezete is erősen fejlődött. Már 1546-ban megalakult a külön portugál rendtartomány külön provinciálissal, 1547-ben a spanyol rendtartomány s azóta minden évben egy vagy több új rendtartomány létesült, úgyhogy 1556-ban Abesszíniával együtt már 12 provincia állt fenn.”¹

A Társaság gyors terjedésének magyarázatát éppen tevékenységének sajátos ütemében találjuk. A rend első tagjai mint valami villámcsapat hol itt, hol ott jelentek meg, s elég volt néhány hétig vagy hónapig időzniök egy-egy helyen, apostoli munkájukkal s főleg példájukkal valósággal megújították egy-egy város vagy vidék lelki arculatát. Szinte érthetetlen, hogyan láthatott el kevés ember olyan óriási munkakört, mint aminőt ezek az első atyák elláttak.

¹ *Pastor, Gesch. der Päpste*, VI. 137. kk.

Ugyanaz a rendtag rövid időn belül három-négy országban is megfordult; itt vitatkozva és szervezve, ott gyóntatva és lelkipyakorlatot adva, amott prédikálva vagy tudományos előadásokat tartva, fejedelmekkel, püspökökkel tárgyalva s a legegyszerűbb köznép közé elegyedve. Hacsak Olaszországot nézzük, az egyébként gyenge és beteges P. Landini egyszer Szardinia vad népeit misszionálja végig, máskor nagyvárosokban prédikál, Luccában, Bolognában, Modenában, Folignóban, Spoletóban, majd Modena körül 130 községben tart missziót, majd Pizában és Livornóban, úgyhogy tisztelői olasz Xavériusnak nevezik. P. Lainez maga is tanít egy ideig az új firenzei kollégiumban, amelyet ott Eleonóra hercegnő alapított a Társaság számára, de a következő évben már Sienában, Luccában Landini is, Lainez is ismételten működik; Ferrarában Le Jay és Broët dolgozik, majd mind a kettő Németországban tűnik fel és így tovább.

Ennek a hol itt, hol ott folytatott, szinte lázas tevékenységnek a hitélet felújításán túl két különleges eredménye mutatkozott. Egyik: hogy szinte mindenütt, ahol a páterek néhány hétig vagy hónapig működtek, a városok, a nép, a püspökök, a papság s a fejedelmek állandó rendházat akartak alapítani a jezsuitáknak, a „római szent papoknak“, ahogy őket mindenfelé hívták, és sok helyen hamarosan létesült is a Társaságnak háza vagy kollégiuma. A másik eredmény pedig az volt, hogy ez a tűneményes apostoli működés mindenütt felkeltette a nagyra termett ifjúság, fiatal papok és diákok figyelmét az új szerzet irányában, s főleg a szentgyakorlatok elvégzése révén nagyon sokan tagul s jelentkeztek a Társaságba. Így még Szent Ignác életében a római anyaházon kívül az első külön ujoncház is megnyílt Messinában s a Társaság létszáma az alapos megválogatás és hosszú tanulmányok ellenére igen szépen gyarapodott.

Legerősebb visszhangot Szent Ignác gondolatai természetesen saját szülőföldjén, Spanyolországban keltettek. Ide az eretnekség nem hatolt be soha s itt

az arabok ellen folytatott évszázados küzdelmek során a katolikusok ellenálló ereje s vallásos buzgósága még nem hűlt le, mint másutt. Ahova a rend csak eljutott, csaknem mindenütt sokáig spanyol rendtagok viselik a nap terhének jórészét. A spanyol Doménech ülteti át a rendet Sziciliába, d'Eugia Franciaországba, Xavéri Szent Ferenc és Cosmo de Torres Indiába és Japánba. Spanyolok Szent Ignác első tanácsadói: Polanco, Lainez, Nadal, és spanyol a három első generális: Ignác, Lainez, Borgia.

Az ibériai félszigeten csakhamar a rend kollégiumainak egész sora nyílt meg. Valencia 1544-ben, Valladolid, Gandia, Barcelona 1545-ben, a következő években Alcalá, Salamanca, Burgos, Medina del Campo, Oñate, Cordoba állított a rendnek kollégiumokat. 1554-ben e kollégiumokban már 139 jezsuita működött. Ennek az évnek első harmadában Alcalában 9, Valenciában 10 kiváló férfi csatlakozott a Társasághoz; március végén Nadal egyszerre 11 salamancai egyetemi hallgatót vett fel a noviciátusba. Maga Szent Ignác Spanyolországban 1554-ben már három rendtartományt állíthatott fel: Kasztiliát, Aragont és Andaluziát, s valamennyi fölé közös főnökül Borgia Ferencet helyezte.

Spanyolországban mindenekelőtt a páterek újszerű lelkipásztori tevékenysége tűnt fel. Az igehirdetés ebben az országban sokfelé el volt hanyagolva; a plébánosok nem prédikáltak, hanem ezt a feladatot teljesen a szerzetesekre bízták. Ezek azonban a kívánnaknak nem mindenben feleltek meg. A jezsuiták mint vándorhitszónokok járták be az országot, s mindenütt új életet teremtettek. P. de Madrid Alcalában egyszer a város valamennyi bukott nőjét megtérítette s szomorú foglalkozásuk elhagyására bírta. P. Sanchez János Granadában oly ékesen prédikált az irgalmaság cselekedeteiről s oly megrázóan ecsetelte a város szegényeinek elhagyatottságát, hogy hallgatósága azonnal aranyláncokat, fülbevalókat s drága ruhadarabokat adott össze a szegények javára, mások még

másnap is pénzbeli hozzájárulást küldtek, sőt személyesen szolgáltak fel a szegényeknek a városi menedékházban. A vallásos élet megújódását jelentette a sok gyónás és áldozás, amely a páterek működését kísérte. Igaz, hogy ezek a számok mai fogalmak szerint nem éppen nagyok, de viszonylag nagyok voltak, mert a szentségek vétele előzetesen mélyre alásüllyedt.

Még az ígehirdetésnél is nagyobb eredményt értek el a páterek az ifjúság oktatásával. A humanisztikus tanulmányok akkoriban a magasabb műveltség előiskolái voltak s aránylag kevesek számára álltak nyitva. Ugyes lépése volt a rendnek, hogy ebben a humanista művelődésre vágyakozó korban a rendtagok maguk is humanista tanintézeteket, kollégiumokat emeltek s ezeket a katolikus műveltségnek s ezen keresztül a hitvallói s apostoli eszmeterjesztésnek szinte hadapródiskoláivá tették. A jezsuiták eleinte azzal keltettek újszerű tanintézeteik számára érdeklődést, hogy csengetyűvel járták be a városok utcáit, s úgy hívogatták a fiúkat a templomba hitoktatásra; végül is egész körmenetekben érkezett meg az ifjúság az Isten házába. A hitoktatás azután utat nyitott a kollégiumi nevelésre is. Hasonlóképp mélyen megragadta a lelket az az odaadás, amellyel a jezsuiták a börtönökben és kórházakban vigasztalták a szenvedőket, s különösen a pestis látogatta vidékeken a betegeket gondozták. Ebben a szolgálatban sok jezsuita az életét vesztette.¹

A kollégiumok egyszerre megteltek növendékekkel. Ahol azelőtt csak egy-két kivételes ambíciójú fiatalember foglalkozott magasabb tanulmányokkal, most hirtelen felszokott a diákok száma. A murciai kollégium mindjárt fennállásának első két évében 140 tanulóval dicsekedhetett, a belmontei 1569 körül négyszázzal, a sevillai ötszázzal, a cordobai hatszáz-

¹ *Pastor*, i. m. 140.

ötvennel, a monterrey-i négy évi fennállás után nyolc-százszal.

A kiváló férfiak közül, akiket a Társaság akkoriban a bűvkörébe vonzott s akik a rend spanyolországi fellendülését előmozdították, egyik legkimagaslóbb *Borja* (latinositva: Borgia) *Ferenc*, Gandia hercege és Katalónia alkirálya volt.

Fényes közéleti pályája közepén egyre jobban megérlelődött benne a vágy, hogy életét teljesen Istennek szentelje. Ferenc lelkiatyjának, a jezsuita P. Oviedo-nak hatása alatt, aki a herceg által alapított gandiai kollégium rektora volt, később pedig etiopiai patriárka lett, Borja a szigorú külső vezeklés és miszticizmus útjait kereste. Szent Ignáccal való levelezése végül is az apostoli gondolatnak nyerte meg őt; feleségének halála után szentgyakorlatot végzett s elhatározta, hogy belép a Társaságba, amelyet még mint katalán alkirály P. Faberen és P. Araozon keresztül ismert meg. Szent Ignác felvette őt a Társaságba (1546), de kikötötte, hogy belépése egyelőre titokban maradjon, míg világi kötelességeinek eleget nem tesz, nyolc gyermekéről nem gondoskodik s V. Károly császárnak a lemondáshoz való hozzájárulását meg nem szerzi. Így Borja négy éven át a rendnek titokban volt tagja s külsőleg mint spanyol grande világi életet élt, közben pedig magánúton teológiát tanult. Diplomáciai összeköttetéseit és saját nagy nevét latbavetve megszerezte Szent Ignác Lelkigyakorlatos könyve számára az első pápai jóváhagyást (1548). Mikor Rómában nyíltan is a Társasághoz csatlakozott s visszatérében Oñatében pappá szentelték, egész Európa e csodálatos lépés hatása alatt állott.

Szent Ignác csodálatosan bánt vele, egyedül és közvetlenül maga alá rendelte s mint a Társaság rendkívüli biztosát küldte ki Spanyolországba és Portugáliába, az ottani rendtartományok ellenőrzésére s felvirágoztatására. Borja a megbízatásnak fényes diplomáciai tehetséggel tett eleget. Szent Ignác halála után egy ideig a trienti zsinaton elfoglalt P. Láinez generá-

lis helyetteseként, majd spanyol asszisztensként működött, végül pedig Lainez halála után 1565-ben generálissá választották. Mint ilyen a rendszerezés és szilárdítás munkáját végezte különös szeretettel, egységesen szabályozta az egyes rendi tisztviselők teendőit, kiadta az általános szabályokat (*Regula communes*, 1567) s rendezte, részben meg is növelte az előírt magyakorlatokat. Ugyanakkor szerényen, de szívósan szembeszállt V. Piusnak azzal a törekvésével, hogy a Társaságba is behozza a közös karimát és megváltoztassa a fogadalmak rendszerét, bár a pápa rendeletére átmenetileg a professzus-házakban csakugyan előírta a közös zsolozsmát. Ő fejlesztette a Társaságban naggyá a missziós törekvéseket s elsőnek vetette fel a Hitterjesztő Kongregáció eszméjét.

Még a spanyolországi fejlődésnél is gyorsabb fel lendülést mutat *Portugália*. Ebben az országban a király akarata volt a legfőbb törvény, s mivel a mélyen vallásos és tetterős III. János király melegen felkarolta az új rendet, a közvélemény is hamarosan melléje állott. A király mellett különös melegséggel pártolta a jezsuitákat a király két öccse, Lajos és Henrik főherceg. Előbbi legszívesebben maga is belépett volna a Társaságba, utóbbi pedig mint bíboros és főinkvizítor tett nagy szolgálatokat a rendnek.

Már 1552-ben 318-ra emelkedett a portugál jezsuiták száma. Köztük ott voltak a legelső családok sarjai, mint a lisszaboni kormányzónak s a madeirai főkapitánynak a fia. 1551-ben Henrik bíboros főherceg az evorai kollégiumot adta át a jezsuitáknak, amely már három év múlva 300 növendéket számlált. Az 1553-ban alapított lisszaboni kollégiumnak már egy év múlva 600 diákja volt. Akkoriban hallatlan és példátlan számok. A bíboros főherceg az inkvizíció törvényszékét is a jezsuitákra akarta bízni, de a Társaság ez elől a megtiszteltetés elől állhatatosan kitért.

E külső fejlődés ellenére a rend éppen Portugáliában súlyos belső válságon ment át, még pedig Szent Ignác egyik első társának, a provinciális Rodriguez

Simonnak különös egyénisége miatt. Rodriguez tele volt jóakarattal, de egyben-másban nagyon is egyéni utakon járt s hováhamar az a törekvése került napfényre, hogy a portugál rendtartományt a római központtól függetlenítsé s az udvar kedve és a maga elgondolásai szerint rendezze be. Felfogása másokat is magával ragadott. Szent Ignác azért Rodriguezt 1552-ben hivatalától felmentette.¹

Széles munkamező nyílt a Társaság működése számára *Olaszországban*, ahol a folytonos háború s számos egyházi tényező elvilágiasodása következtében a vallásos élet mélyen alászállott. A lelki ínség oly fokra hágott, hogy amint a népmissziók során a páterek gyakran panaszkodtak, a nép helyenként még a mindennapi imádságokat sem tudta már és sokan évek óta nem gyóntak. Főleg a műveletlenebb vidékeken volt nagy a vallási tudatlanság; így Kalábriában, az Abruzzókban és Apuliában, amely országrészeket a misszionáriusok egyszerűen „olasz Indiának” nevezték. Mégis a tömegek lelkében ott élt a vallásosság sok régi maradványa s a páterek missziós prédikációira az emberek tömegesen tértek vissza a helyes útra.

Legszomorúbb állapotokat a páterek Korzika szigetén találtak. A sziget hat püspökségre volt osztva, de a reneszánsz szellemének hódoló püspökök közül 60—70 év óta egyetlen egy sem mutatkozott az egyházmegyéjében. A hitélet teljesen elparlagosodott, a papok közt voltak, akik még az átváltoztatás ígéit sem tudták helyesen; világi ruhában jártak s egész nap az erdőben dolgoztak, hogy maguknak és gyermekeiknek élelmet biztosítsanak; a templomok sokhelyütt bedőltek s állatistállóul szolgáltak. P. Landini, a nagy olasz misszionárius, aki előzőleg már Modena és Génua vidékéről is szomorú állapotokról számolt be, kijelentette, hogy a korzikai valláserkölcsei viszonyok züllöttsége minden elképzelhetőt felülmúl; itt teljes a vallási

¹ Lásd bővebben előbb az 50. lapon.

tudatlanság, babona, gyűlölködés, erkölcstelenség; gyilkosság, vérbosszú, csalás és egymás kizsákmányolása napirenden vannak. Egyeseket köztük már az eretnesség is megfertőzött, keresztet sem tudnak vetni s akadnak őszhajú emberek, akik nem tudják a Miatyánkot s Udvözlégyet. A páterek prédikációira seregestől gyűltek össze az emberek, sokan messziről jöttek gyalog, a templomok alig tudták befogadni a tömeget. P. Landininek hat ferences atya segített a gyóntatásban. A megtérés helyenként oly mély és erős volt, hogy az első keresztények korára emlékeztetett.

Általánosan hangzott a panasz, hogy a vallási élet süllyedésének egyik főoka a papok tudatlansága volt. Olaszországban a plébánosok sohasem prédikáltak, sem nem gyóntattak, sokan közülük még misézni sem tudtak. Itt tehát csak kollégiumok alapítása segíthetett a bajon. P. Doménech 1547-ben azt írja Szent Ignácnak Palermóból, hogy itt mindenekelőtt kollégiumot kellene alapítani, mert „oly nagy itt a tudatlanság papok között, hogy nem is hinné az ember, ha szemével nem látná. Ennek egyik oka az, hogy nincs alkalom a tanulásra; itt a királyság székvárosában nincs egyetlenegy grammatikai iskola sem.” Csakugyan hamarosan létesültek jezsuita középiskolák Velencében, Ferrarában, Nápolyban, Modenában, Pármában s másutt, úgyhogy még Szent Ignác életében 15 kollégium létesült Itáliában a római kollégiumon kívül. A Társaság természetesen csak ezért vállalkozhatott ennyi nevelőintézet átvételére, mert sokan csatlakoztak is hozzá. Mikor 1551-ben a florenci és nápolyi kollégium számára kijelölt rendtagok III. Gyula pápához búcsúkihallgatásra mentek, a pápa a nagyszámú útrakész szerzetes láttán csodálkozva így kiáltott fel: „Ki marad akkor Rómában?”

Egy-egy induló kollégium számára Szent Ignác egy-két kiváló vezetőn kívül rendszeren csupa fiatal munkaerőt küldött ki, jórészt nem is papokat, hanem kispapokat. Az volt az elve, hogy jobb, ha a kollégium

lassankint fejlődik, mintha mindjárt elején kiváló erők egész sorát kapja s talán később mutatkozik hanyatlás. A kollégiumokban lakó rendtagok élelmézése gyakran elég kezdetleges volt. Perugiában pl. a páterek jó ideig mást nem kaptak mint kenyeret, bort és levest. Másutt a rendelkezésükre bocsátott épület nem volt jókarban.

A kollégiumok mellett a páterek az igehirdető és irodalmi munkát, valamint a belső egyházi reformtevékenységet sem hanyagolták el. Fegyelműkben megromlott kolostorokat lelkigyakorlataikkal ismét talpraállítottak, kiugrott szerzeteseket visszatérítettek, a börtönök és gályák szerencsétlen rabjai közt a vigasz és engesztelődés ígéit hirdették. P. Lainez és később Nadal a kapucinusokkal együtt mint tengerész-káplánok kísérték azokat a keresztény flottákat, amelyek a tengeri kalózok kiirtására indultak útnak.

A déli országokénál még sokkal nehezebb és tövisesebb volt a *németországi* munkatér. Sehol a középkorvégi egyházi élet oly mélyen le nem süllyedt, mint itt s a protestantizmus, amely az egyházi reform szép jelszavával indult hódító útjára, mindent inkább eredményezett, mint reformot. P. Nadal, aki Szent Ignác nevében a Németországban működő rendtagokat 1555-ben mint vizitátor meglátogatta, azt mondja, hogy a munka Indiában sem lehet keményebb, mint Németországban.

„Kimondhatatlan kár, hogy ez a nagy, hatalmas és nemes nemzet oly nyomorúságos lelki állapotban tengődik”, — írja. „Nincsenek itt sem igazi szerzetesek, sem papok, sem hittudósok; a katolikus fejedelmek maguk sem tudják, mihez kezdjenek. A szükség miatt még a jó katolikusok is eltűrik, hogy nős papok, nyilvános ágyasok, félig luteránus prédikátorok működjenek a katolikus templomokban”. Mindenki az újhítűek könyveit olvassa, más, vallásos tárgyú könyveket nem is árusítanak. „Minden szálláson Luther és más eretnekek műveit találjuk, nők és gyermekek is ezeket olvassák, pedig oly vidékeken járunk, ame-

lyek katolikusnak nevezik magukat." A katolikusok közül úgyszólván senkisé is felel az ellenséges iratokra, a régebbi katolikus könyveket nem adják ki újra s alig is lehet a nyomukba jutni, úgyhogy a katolikusok maguk mondják, nem is lehet mást olvasni, mint eretnek műveket. Ennek folytán még a teológusok is valami zavaros, félig protestáns teológiát valának.

Nadal szerint Németországban is kollégiumok alapításával kell kezdeni a helyzet megjobbítását. Emellett azonban époly szükség van írói működésre is. Tárgyalt is Widmanstadt kancellárral katolikus nyomda felállítása ügyében s szeretete volna, ha Lainez maga jön Németországba s írásaival a szinte már feledésbe ment katolikus hitnek védelmére kel. Sürgetése azonban sokfelé süket fülekre talált. A német katolikus fejedelmek nem értették meg, miért lenne kollégiumokra szükség, amelyek egy sereg tanárt kötnének le, mikor még püspökök és lelkipásztorok sincsenek elegenden. Csak nagy nehezen jött létre az első kollégium Bécsben 1552-ben; ennek három év múlva már 400 tanulója s 10 tanára volt. Csakhamar Köln, Ingolstadt és Prága is kollégiumot alapított. Köln, amely Németország egyházi fejlődésében sok tekintetben vezető szerepet játszott s amely sokszor ingadozott a régi s az új hit között, kezdetben akadályokat gördített a jezsuita kollégium létesülése elé, mert a város tanácsában az újhítűek voltak hangadók.

Döntő tényezőként hatott azonban a katolikus ügy érdekében Canisius Péternek mindenkit elragadó szentbeszédein kívül az a körülmény, hogy a „Háromkirály kollégium” igazgatói széke éppen üresedésben volt. A tanács nem akarta a megbízatást a jezsuitákra bízni, de az egyik polgármester fiától, a kiváló van Rheidttől, aki jezsuita lett, nem tagadhatta meg azt. Így ez a kérdés is szerencsésen eldőlt. A kölni Háromkirály kollégium csakhamar egész Németország számára a katolikus újjáéledésnek szellemi középpontjává lett. Hasonlóképpen Szent Canisius ügyességének

köszönhető, hogy a prágai Kelemen-kollégium az újhítek által támasztott akadályok ellenére létrejöhett.

Canisius maga ebben az időben Bécsben tartózkodott. A katolikus hitélet ebben a városban oly szomorú képet mutatott, hogy mint Nadal írja, Canisius működése nélkül talán végleg a luteránus tanokhoz csatlakozott volna. Maga Canisius azt írja 1554-ben, csodálja, hogy az ősi Egyházukhoz hű bécsi katolikusokat ellenségeik még életben hagyták.

Canisius a városban és környékén bámulathajjtó tevékenységet fejtett ki. Szinte szakadatlanul prédikált, németül és olaszul, egyetemi előadásokat tartott a Szent Pál Római-leveléről, a börtönöket látogatta, a környék falvait is felkereste, amelyeknek papjuk nem volt. Csodás eredményeinek egyik titka az volt; hogy ahol csak lehetett, mindenkiről jót tételezett fel és a másvallásúakkal való érintkezésben is a szelídséget és szinte határtalan türelmet állította előtérbe. Nem győzte hangoztatni, hogy az elszakadt keresztény testvéreket nem annyira saját rosszakaratuk, mint inkább akaratlan tévedésük sodort az egyházhűtlenségbe. Ezt a szelídségét egyes protestánsok annyira félreértették, hogy még őt magát is titkos protestánsnak szerették volna feltüntetni.

Ellentmondások tüzeiben.

Különösképpen éppen *Franciaországban* vert a rend legnehezebben gyökeret; ott, ahol Szent Ignác maga is tanult s annak a főiskolának részéről, amelynek tanulmányi rendjét ő a saját kollégiumának mintaképül választotta.

Ennek oka az volt, hogy Franciaországban ekkor már meglehetősen általános volt a gallikanizmus uralma, azé a felfogásé, amely szerint Franciaországot az egyetemes Egyház kebelében valami különleges előjogok illetik meg s a pápa joghatósága ott jóformán megszűnik vagy merőben tiszteleti felsőbbbségé

zsugorodik össze. Mivel a jezsuiták éppen a pápai joghatóság legelszántabb védelmezői voltak, letelepülési szándékuk a gallikán érzelmű francia tényezők szemében kezdettől fogva tüskéként hatott. Guise Károly bíborosnak támogatása mellett Du Prat clermonti püspöknek csak nagy nehezen sikerült Párisban a Társaság számára kollégiumot alapítani. A parlament még azután is sokáig vonakodott a kollégium alapítását jóváhagyó királyi rendeletet becikkelyezni, főleg mivel a párisi püspök, Du Bellay, maga is kimondott gallikánus volt. Arra hivatkozott, hogy Franciaországban a pápa semmit sem hagyhat jóvá, sem pedig egy rendnek engedélyt nem adhat prédikálásra és gyóntatásra a megyéspüspök hozzájárulása nélkül. A királyi engedély pedig azért nem ér semmit, mert egyházi ügyekben a király nem illetékes. Egyébként, mondotta, már a Jézustársaságnak a neve is kihívó; a szegénységi fogadalmukkal pedig megkárosítják a kolduló rendeket. Ha tehát szabályaik értelmében a jezsuitáknak amúgy is a hitetlenek megtérítésén kell dolgozniuk, menjenek a törökökhöz és a hitetlen országokba, ne pedig Párisba jöjjenek.

A teológiai fakultás ugyanakkor azon a megdöbbenően téves alapon utasította vissza a jezsuiták pápai kiváltságait, hogy azokat „az Egyház vagyis valamely egyetemes zsinat” nem hagyta jóvá.

A püspök és a teológiai kar állásfoglalása nem maradt merő elmélet. Du Bellay kiközösítés terhe mellett megtiltotta Párisban a jezsuitáknak a lelkipásztori működést. Szent Ignác feltűnő nyugalommal fogadta a kedvezőtlen párisi híreket, s bízott benne, hogy a katolikus világ egyéb előkelőségei: fejedelmek, püspökök és egyetemek nyilatkozatai végül is meg fogják törni a párisiak ellenállását. Erre azonban nem volt szükség, mert amikor kevéssel utóbb Guise bíboros politikai küldetésben Rómában járt, a kíséretében utazó párisi doktorok a bíboros szorgalmazására összeültek a római jezsuiták néhány neves egyház-

jogászával s barátságos megbeszélésben tisztázták a vitás kérdéseket.

A harc azonban újabb hevességgel tört ki, mikor a párisi egyetem azt nehezményezte, hogy a Jézus-társaság az egyetem mellett külön kollégiumot nyitott, amely a tudományszomjas ifjúság jókora részét magához csalogatta. Csakugyan a jezsuiták párisi kollégiuma rohamosan fejlődött s a Társaság néhány egészen kiváló tanárának, a spanyol Maldonadónak nagyszerű egyénisége és előadásai folytán az egyetemnek komoly vetélytársa lett. Maldonado előadásaira oly tömegekben tódult az ifjúság, hogy nem találtak elég nagy termet számukra, s rendszerint már két-három órával az előadás megkezdése előtt minden ülőhely el volt foglalva. Az egyetem tanárainak, akik között számos hugenotta is volt, a jezsuita kollégiumnak ez a hallatlan fejlődése nagyon kényelmetlenül esett.

Még hevesebb lett — érthetően — az ellenkezés, amikor híre ment, hogy a jezsuiták párisi iskoláiba már 13.000 diák iratkozott be s volt páter, akinek előadásait egyszerre 3000 fiatalember hallgatta, az egyetem pedig szinte elnéptelenedett mellettük.

Az egyetem végül egy protestáns jogtudóst, du Moulin Károlyt szólította fel, hogy a kérdésről jogi véleményt dolgozzon ki. Ez a vélemény természetesen a jezsuiták ellen foglalt állást. Du Moulin megállapította, hogy a jezsuiták külön kollégiuma az egyetem mellett szörnyűségesen felforgató s a közjoggal ellenkező kezdeményezés. A jezsuiták erre megfordították a fegyvert s tiszteletteljesen kijelentették, hogy semmi kifogásuk az ellen, hogy az ő kollégiumuk is az egyetembe kebeleztessék be s ebben az esetben hajlandók lemondani minden részvételtől az egyetem vezetésében, valamint minden fizetésről is. Az egyetem így a saját csapdájába esett bele s egyszerűen azzal felelt, hogy a jezsuitáknak megtiltotta az oktatást, a diákokat pedig megfenyegette, hogyha a jezsuiták előadásaira járnak, az egyetemen akadémiai rangfokozatot nem érhetnek el. Erre azonban az ifjúság

fellázadt s csakhamar egész Páris két részre oszlott, amelyek egymást paszkvillokkal és szatirákkal ostromolták. Az egyetem részéről a harcot főleg Pasquir vezette, egy ügyes és ékesszóló ügyvéd, aki azonban a legdurvább hamisításoktól sem riadt vissza s az egész rendet, kezdve Loyolai Szent Ignácon és a Társaság szabályain, a rágalmak és a ferdítések özönével árasztotta el. Kiderült, hogy fegyvereit Németországból, a protestánsok egyik vezérétől, Chemnitztól kapta. jellemző az a kijelentése, hogy III. Pál csak azért hagyta jóvá a Jézustársaságot, mert az egy negyedik fogadalomban különös engedelmességet fogadott a pápának s arra vállalkozott, hogy a pápai hatalmat minden földi és fejedelmi hatalom fölé emelje. Pasquir röpiratai évszázadokon át valóságos fegyvertárai maradtak a jezsuitaellenes hadjáratnak. A háborúságot végül is a bíróság döntötte el, amely ugyan egyik félnek sem adott teljesen igazat, de a statusquo fennmaradása mellett döntött. 1565-ben a híres jezsuita diplomata és népmissziós P. Possevino újra közbevetette magát és ettől fogva Franciaországban is viszonylagos nyugalom állt be s a Társaság egymásután alapíthatta kollégiumait a francia városokban.

A béke létrejött, de bizonyos lappangó ellenszenvet a Társaság sokáig nem tudott leküzdeni. Ez az ellenszenv magyarázta a főleg hugenotta részen emelt vádat, hogy a jezsuiták a Szent Bertalan-éjben is bűnösök lettek volna. Ez annyira nem áll, hogy ellenkezőleg éppen a jezsuiták voltak azok, akik Medici Katalin által rendezett vérfürdőben számos protestáns életét mentették meg. Helyesen mondja ezzel kapcsolatban Brucker, hogy a jezsuiták soha más vért nem ontottak, mint csak a magukét.¹

Egyébként hogy a Jézustársaságnak mindjárt elején sokszor hatalmas ellentmondással kellett megküzdenie, arra a párisinál is jellemzőbb példa magának IV. Pál pápának viselkedése a Társasággal szemben.

¹ La Compagnie de Jésus, 188.

IV. Pál még mint Carafa Károly bíboros, sőt már velencei tartózkodása idején, többször került bizonyos véleménykülönbségek miatt Szent Ignáccal ellentétbe. IV. Pál Szent Ignácról többször meglehetősen ridegen nyilatkozott s így előrelátható volt, hogy az erőszakos hajlamú és idős pápa a Jézustársaságot kemény próbára fogja tenni. Csakugyan Szent Ignác halála után IV. Pál azt a kívánságát fejezte ki, hogy a Jézustársaság is hozza be a közös karimát s a generálist ne életfogytiglan, hanem 3—3 évre válasszák. A jezsuiták engedelmesen meghajoltak a pápai kívánság előtt, azonban IV. Pál halála után (1559) a következő pápa, IV. Pius, a két korlátozó rendelkezést visszavonta.

Am nemcsak Franciaországban találkozott Loyola műve ellentmondással, hanem saját szerűen éppen Spanyolországban is, ahonnan pedig az alapító s első társainak zöme származott. Nem csoda. A 800 éves arab uralom alatt a spanyol katolicizmus megtanult a maga lábán járni s keményen küzdeni az ősi katolikus hitörökséget csak látszólag is fenyegető minden újítás ellen. Egyes, az eretnek-szimatolásban nagyon is fejlett érzékű spanyol papok már Szent Ignác szentgyakorlataiban is találtak sok-sok bírálni valót. A szentéletű gandiai herceget annak idején éppen ezek a megokolatlan, heveskedő támadások indították arra, hogy a Szentgyakorlatok könyvét a római Szentszékekkel megvizsgáltassa s tőle kérjen rá jóváhagyást, ami aztán ünnepélyes formában meg is történt. A pápai elismerés „omnia et singula”, az egészet s minden részletét hagyta jóvá: ez a legnagyobb jóváhagyás, amellyel a Szentszék valaha is egy lelkeségi rendszert jóváhagyott.

Ezzel azonban a béke még nem állt helyre. Spanyolországot az arab hódoltság oly soká tartotta magától Rómától is elvágva, annyira hozzászoktatta az egyházi autochthonizmushoz, hogy a római döntés maga itt még nem jelentette okvetlenül a vita végét.

1548-ban a salamancai egyetemnek tudós dominiánus tanára s hitszónoka a világhírű s nagyérdemű

Cano Menyhért böjti szentbeszédeiben keményen neki-támadt az új rendnek, amelyben ő fölösleges és veszedelmes újítást látott, sőt azt mint az Antikrisztus előfutárját s hamis tanok hirdetőjét pellengérezte ki. Megbotránkozott az új rend újításain: micsoda szerzet akar az lenni, amely nem is végzi karban a zsolozsmát, nem hord különleges rendi ruhát s nem ír elő külön böjtöket! Micsoda szédelgés az egész szentgyakorlatos módszer, amely azt ígéri, hogy néhány nap alatt kész szentet varázsol az emberből néhány hóbotos és csalafinta fogással! Az új módszer hirdetői lehetnek egyenkint jóakaratóiak, de rendszerük maga fenekestül rossz és kárhozatos s abban igazán nem nehéz felismerni az ördög cselvetéseit, aki mindig szívesen öltözik angyal képébe!

A nagynevű tudós és hitszónok szava érthetően mély hatást tett a hallgatóira, úgyhogy a jezsuiták ugyancsak szűkültek s működésük egyelőre csaknem lehetetlenné lett a városban. Mindenki mint valami újfajta eretnekektől félt és húzódozott tőlük. Hiába írt rá Canóra maga a dominikánusok érdemes generálisa, hogy hagyja abba az esztelen vádaskodást, hiába adott ki ugyanő egész rendje számára nemes hangon tartott körlevelet, amelyben Szent Ignácot és művét fényesen védelmébe veszi, sőt maga III. Pál pápa is hiába adott ki brevét a Társaság rágalmazói ellen, a vád nem némult el. A pápa rendeletére végül is két püspöknek kellett volna kivizsgálnia az ügyet és eljárni, ha kell, Cano ellen. Szent Ignác azonban nem akart a neves teológussal perbeszállni s lemondott minden jogi elégtételről. Így a veszély csakhamar békésen elintéződött.

Ekkor azonban még sokkal nagyobb úr emelt szót a Társaság ellen: nem kisebb ember, mint maga a toledói érsek, Spanyolország primása, Siliceo. Ő vette kezébe a jezsuitaellenes mozgalom vezetését. Az inge-relte fel a Társaság ellen, hogy íme, megint újabb exemptusok, a püspöki joghatóság alól kivett szerzetesek! Hogyan mer valaki gyóntatni, prédikálni az ő egyházmegyéjében, aki nem az ő papja! Hiába mutat-

ták fel neki a szerzetesek a pápai rendelkezéseket, a büszke spanyol főpap még arra sem méltatta az iratok, hogy beléjük tekintsen, hanem egyszerűen megtiltotta jezsuitáknak, hogy egyházmegyéje területén gyóntassanak vagy prédikáljanak. Sőt még azokat a híveket is eltiltotta a szentségek vételétől, akik a páterek vezetése alatt valaha szentgyakorlatot végeztek. Ez azonban már sok volt. A spanyol nuncius, Poggio bíboros, valamint a trónörökös, a leendő II. Fülöp közbelépett és Siliceo prímásnak vissza kellett vonnia tilalmait és büntetéseit. Az érsek ettől fogva külsőleg megbékélt a jezsuitákkal, de még jóval utóbb is vizsgálatot rendelt el a Szentgyakorlatos könyv ellen s egy ügybuzgó szerzetes teológusa csakugyan ki is pécézett 19 tételt Szent Ignác exertitimus könyvében, amelyek szerinte egyházi helytelenítést érdemelnek. Nagyobb baj azonban ezúttal nem lett az ügyből. Az áskálódások ellenére a rend Spanyolországban is, mint közben Itáliában, egész sor kollégiumot s rendházat nyitott. Mindenhová szeretettel hívogatták a jezsuitákat a püspökök, papok és hívek. Ekkor tűnt fel az első spanyol népmissziók között P. Strada Ferenc, akit a spanyol irodalomtörténet máig mint Spanyolország egyik legragyogóbb szónokát emleget.

A Társaság most már Európa legkülönbébb országaiban is gyökeret vert s ahol csak megjelent, megálljt parancsolt a téveszmék terjedésének s a hitéletet felbomlasztó közönynek. A rend igehirdetői, gyóntatói, lelkigyakorlatos mesterei, tanárai s nevelői úgyszólván ték, lebilincseltek, bámulatba ejtették a híveket s rettegésbe vitték az Egyház ellenségeit.

Hódítások a Távol-Keleten. Az Egyház „legnagyobb hit hirdetője Szent Pál óta”.

Az ifjú rend nem állt meg a régi világ határainál, hanem Európán kívül Kelet és Nyugat felé egyaránt sietett messze kitolni a Krisztus-birodalom határórságát s erősítményelt.

Szent Ignác alaptörvényeiben kifejezetten benne van a hitetlenek megtérítésén való fáradozás, a szorosan vett hithirdetői gondolat is. A Jézustársaság tehát kifejezetten *missziós rend*. Érthető: hiszen ahol halhatatlan lelkek vannak, akiket Krisztushoz kell vezetni, ott az oly egyetemes célkitűzésű rend, mint a Jézustársaság, nem vonhatja ki magát az apostoli hódítás munkájából.

Szent Ignác egyik legelső társáé, a rendnek Ignác mellett legfőbb büszkeségéé, *Xavéri Szent Ferencé* az érdem, hogy a Jézustársaságot mindjárt élete hajnalán az apostoli hitterjesztés legszebb teljesítményeire s legtündöklőbb diadalaira vitte. Ő a rend azóta számtalan ezrekre felszaporodott missziós légiójának első kapitánya, az úttörő és előrs, akit azóta sem ért el senki sem apostoli lelkesedésben s önzetlenségében, sem bátorságban s leleményességben, sem a természetes hadvezéri lángelme, sem a természetfölötti lendület erejében. Szent Pál óta nem volt nagyobb hithirdetője az Anyaszentegyháznak, mint India és Japán apostola, Xavéri (Xavier) Szent Ferenc.¹

Emberileg szólva csak úgy véletlenül lett hithirdetővé. Portugáliának, az akkori világ egyik leg-hatalmasabb gyarmatbirodalmának ura és királya, a mélyen istenfélő s messzenéző III. János, óriási gyarmatbirodalma számára hithirdetőket keresett. Szeme az új missziós renden akadt meg s lelkes levélben mindjárt öt missziós pátert kért Szent Ignációl India megtérítésére. Őt ember egy olyan óriási terület számára, amilyen India, csakugyan nem lett volna sok, de a rendnek akkor még csak tíz tagja volt, és Ignác így kiáltott fel: Ha a tízből mindjárt ötöt Felségednek adok, mi marad nekem az egész világ megtérítésére? Végül is abban egyezett meg a királlyal, hogy egyelőre két kiváló rendtársat bocsát rendelkezésére: Rodriguez Simont és Bobadilla Miklóst. Azonban Bobadilla a döntő pillanatban megbetegedett, a Portugáliába kül-

¹ V. ö. *Pastor*, i. m. V. 448. k., VI. 232.)

dött Rodriguezt pedig a király magánál tartotta Portugáliában és Szent Ignációl új embert kért India számára. Ignác választása az ifjú Xavérra, egykori párisi szobatársára, a volt filozófiai docensre esett. Egyetlen betűs szóval: Il (Menj) adta ki neki a parancsot, hogy készüljön az indiai útra.

Xavér a szó szoros értelmében egy napig sem habozott. Az utolsó éjtszaka még hamar megvarrta elrongyolódott reverendáját s reggel már útnak is indult Lisszabon felé, ahonnan hajóra kellett szállnia. Egy évig kellett megfelelő hajóra várnia, míg elindulhatott. Nem vitt mást magával, mint a breviáriumát s egy tarisznya utieledelet. A hajó hosszú, 13 hónapos utazás után, a Jóreménység fokát megkerülve, jutott el Indiába, Xavér vágyainak célpontjába.

Akkoriban a tengeri utazás nem volt az a lukszus, mint manapság. Az Ázsiába induló hajók közül néha minden második-harmadik tönkrement a tengeri viharokban. Apró vitorlások voltak ezek, amelyek egy-egy komolyabb tengeri viharral megküzdeni alig tudtak. Goa, a portugál hódítás középpontja, nagyrészt keresztény volt ugyan már, itt székelte a helyőrség, a kormányzás, a püspök, a közigazgatás szervei. Xavér is itt maradt vagy öt hónapon át, hogy az indiai helyzetet, szokásokat, nyelveket tanulmányozza, de azért is, mert már az első napokban fájdalmasan tapasztalta, hogy a goai keresztények semmiképp sem hoznak dicsőséget a keresztény névre, s határtalan kapzsiságukkal, önzésükkel s erkölcstelenségükkel nemhogy előmozdították volna, inkább akadályozták s lehetetlenné tették a pogányok megtérítését. A csekélyszámú goai papság maga sem volt ment az általános romlottságtól s úgy szólva tehetetlenül állt feladatai előtt. A püspök és a kormányzó ugyan folyton jelentgették nagy büszkén Liszabonnak, hogy megint ennyi meg ennyi ezer bennszülött keresztelkedett meg, de ezek a megkeresztelések többnyire merő formaságok voltak: a portugálok a megkeresztelkedést feltételül szabták, mielőtt valamelyik törzzsel, indián faluval vagy szigettel

kereskedelmi összeköttetésbe léptek. Ezek a „keresztény” indiánok azt sem tudták jóformán, mi történt velük a keresztvíz által; parancsszóra el is jártak a portugál templomokba, de utána falvaikban tovább folytatták erkölcstelen, többfeleséges életüket s tovább áldoztak pogány templomaikban az elefánt- és majombálványoknak. A portugálok pedig mással nem törődtek, mint a saját meggazdagodásukkal és a megtért indusok kizsákmányolásával.

Xavér látta, hogy addig itt hiába minden, ameddig maga a keresztény Goa így viselkedik, s felháborodva így irt a portugál királynak: „Ha nem fenyegeti meg Felséged a hivatalnokait rabláncsal, börtönnel és vagyonekbezással s nem hajtja szükség esetén végre is ezeket a fenyegetéseket, akkor hiába adja ki a legszebb parancsokat a kereszténység terjesztésére Indiában. Győtrelem látni, mikép élnek vissza Felséged kapitányai és egyéb tisztviselői az újonnan megtértekkell”

Azonban Xavér nem állt meg a panasztevésnél, hanem hihetetlen energiával — egyetlen ember az egész romlott gyarmati kormányzat gépezete ellen! — nekivetette magát Goa átformálásának. Előbb a keresztényeket kell ismét kereszténnyé tenni! lett a jelszava, s tudta jól, milyen nehéz feladat ez.

Mindenekelőtt a helyi papságot kellett tervének megnyernie, ami nem volt könnyű dolog. Xavért még elindulása előtt a pápa teljhatalmú nunciusává nevezte ki, aki mint ilyen, az egész indiai papságnak s a püspöknek is felette állt. Ő azonban nem hatalommal akart fellépni, hanem alázattal kívánt célt érni. Első dolga tehát, mikor Goába ért, az volt, hogy a püspökhöz ment, annak lábaihoz vetette magát s felajánlotta magát mindennemű szolgálatára, ahogy ő, a főpap parancsolni kívánja. Valami csodálatosan megnyerő, földöntúli varázs volt a fellépésében: mindenki megszerette és senki sem tudott hatásának ellenállni. A papsággal is úgy bánt, mintha valamennyinek szolgálja s méltatlan munkatársa volna. Míg ők előkelő

házakban laktak, ő, a spanyol főnemes, volt párisi tanár és pápai nuncius, a kórház egyik kuckójában vonult meg. Igaz, hogy ezt azért is tette, mert így az első naptól kezdve alkalma nyílt a nép legkülönbébb osztályaival személyesen érintkezni, panaszait hallgatni, életmódjukat megfigyelni. Kereskedők és katonák, hivatalnokok és rabszolgák, keresztények és pogányok csakhamar legendákat meséltek a városban a nemrég érkezett spanyol pap csodálatos jóságáról és kedvességéről: hogyan hallgat meg mindenkit, hogyan érdeklődik ügyes-bajos dolgaik iránt, hogyan vigasztalja meg őket s hogyan beszél rá őket egyenkint az életük megjobbítására, s mindezt nem unalmas, elriasztó vagy fenyegető módon, hanem vonzó, lebilincselő, magávalragadó módon. Főleg a rabszolgákkal volt Xavér kedves és leereszkedő; ezek viszont bajaik elpanaszlása közben sok olyat mondtak el az urak életmódjáról, ami a lelkipásztort különösen érdekelhette. Nagy volt a csodálkozás, mikor aztán a hit hirdető egyszer ennél, másszor annál a portugál nagyrúnnál jelent meg, egyszerűen ebédre hívta magát s ott asztal fölött, szellemes és érdekesítő társalgás közben egyszer csak a legnyájasabb s behízelgőbb hangon megkérdezte a vendéglátó háziurat, nem volna-e kedve abbahagyni a viszonyát ezzel meg azzal a rabnőjével, vagy elvenni azt, akivel vadházasságban él, vagy ezentúl emberségesen bánni az alattvalóival.

Xavér csodálatos fokban gyakorolta azt, amit az apostol úgy fejez ki, hogy „mindenkinek mindene lettem”. Mindenkiel a maga nyelvén, a maga érdeklődési köre és műveltségi foka szerint beszélt. A kereskedőkkel kitűnően tudott a fűszerek áráról s áruik európai értékesítéséről vitatkozni, a katonákkal a hadviselés titkairól, a tengerészekkel a hajóépítésről, a házialkalmazottakkal a házi és konyhai berendezkedésről beszélgetett. A nóta vége persze mindig a megtérés és a gyónás lett, de úgy, hogy senki sem haragudott meg

érte, ellenkezőleg mindenki hálásan szorongatta a váratlan térítő kezét.

Egyszer belépett egy rossz hírű külváros egyik kocsmájába, egyenesen az ivóba, ahol nyersbeszédű matrózok és viharvert ábrázatú tengeri kalózkodtak kockát. A vad legények riadtan kapták le sapkájukat a pap előtt, mire ő a világ legtermészetesebb hangján felszólította őket, hogy csak ne ceremóniázzanak, mondják inkább, hogyan megy a játék, ki nyert és mennyit nyert? S maga is beállt közéjük kockát vetni. Csakhogy aztán észre sem vették, hogyan, egyszer csak Istenről s az örök életről folyt a szó, s a kockavető páter úgy lekötötte váratlan prédikációjával az eldurvult lelkű tengerészeket, hogy azok mint a szelíd bárányok a pásztor nógatását, hallgatták a szavait, soha eddig nem ismert ellágyulással.

Egyik hajóútja alkalmával történt, hogy egy szegény matróz minden pénzét eljátszotta már s kétségbeesésében éppen öngyilkosságot akart elkövetni, amikor Xavér meghallotta az esetet. Odalépett hozzá, néhány aranyat adott át neki s biztatta, próbáljon még egyszer szerencsét. Az ember megpróbálta s az Úristen úgy engedte, hogy nyert is. Persze, gyónás, megtérés, a kockától örökre való elfordulás lett a tét végső eredménye. Amint már Ignác is azzal vett rá egy híres embert a szentgyakorlat elvégzésére, hogy a billiárdasztalon fogadott vele, hogy megveri. S megverte, ő, akinek soha még dákó nem volt a kezében s a másik billiárdvirtuóz volt.

Goa az öt hónap alatt, míg Xavér a falai közt élt, hatalmas belső változáson ment keresztül. A papság egy része is elszégyelte magát, s eddigi restségét s könnyelműségét buzgóbb életre fordította. Már fél-évvel Goába való érkezése után Ferenc boldogan jelenthette római rendtestvéreinek, hogy annyian keresik fel a gyónatószekét, hogy meg kellene tízszeresnie magát, ha valamennyinek eleget akarna tenni. A börtönök rabjait rábeszélte, hogy életgyónást végezzenek, s a város kapuin kívül meghúzódó bélpoklosok a leg-

jobb barátai lettek. Xavér érezte, hogy itt az ideje, hogy tovább menjen; még nagy munka vár rá. India roppant nagy ország, és a kereszténység még csak egy-két pontján vert gyökeret, sajnos, egyelőre még csak igen gyenge gyökeret. Mi lesz a többivel?

A Gyöngyhalász-part szegény lakossága névleg ugyan részben keresztény volt már, de csak névleg, s valójában teljes lelki elárvultságban élt. Xavér három bennszülöttet vett maga mellé s utóbb két rendtársa is csatlakozott hozzá. Ezekkel járt Ferenc egyik helységről a másikba, csengetyűvel hívta össze a falvak lakosságát, prédikált nekik s iparkodott a főbb keresztény imádságokra megtanítani őket; majd, mikor tovább ment, írásban hagyta maga után az imák szövegét s megígértette a néppel, hogy megtanulja s mindennap ismétli azokat. A kereszténység főellenségei, a brahmánok, ajándékokkal igyekeztek őt lekenyerezni; ő azonban kérlelhetetlenül leleplezte gonoszságait s elpusztította bálványait. Sok beteg, akiért ő imádkozott s a keresztény gyermekekkel imádkoztatott, meggyógyult. Néha egy napon egy egész falut megkeresztelt. Onmaga azt írja 1544 január 15-én Rómába: „Gyakran belefárad a karom a sok keresztelésbe s nem tudok beszélni, mert annyiszor ismételem az embereknek az imádságot s magyarázom az ő nyelvükön a keresztény kötelességeket”. Ugyanő jelenti, hogy munka közben kimondhatatlan belső örömet s vigasztalást érez, csak egy fáj neki: „Hányan nem lesznek ezekben az országokban keresztények, csak azért, mert senki sem foglalkozik a hitterjesztés szent és istenes munkájával!”

Az ifjú Juan Vaz, aki Keletindióban féléven át volt Xavér kísérője, a következőket beszélte róla: „P. Xavér mezítláb jár, ruhája szegényes és szakadozott. Mindenki a „mi nagy atyánknak” nevezi őt és mindenki nagyon szereti. Az egyik fejedelem kihirdette tartományában, hogy mindenki úgy köteles a nagy atyának engedelmeskedni, mint neki magának s mindenki szabadon keresztény is lehet. Sok pénzt is adott neki, Xavér azonban azt a szegények közt osztotta szét.

44 vagy 45 templomot épített a tengerpart mentén. Négy bennszülött indiai pap van vele, akiket ő szenteltetett papokká. Hat más indus a goai kollégiumban készül a papságra. Az atya 2—3—4, sőt 6 ezer embert visz ki magával a szabad mezőre, ott felhág egy fatörzsre s úgy prédikál nekik”.

A „divino impaciente”, a szent türelmetlen, ahogy Xavért Peman, a ma legnagyobb híré spanyol drámaíró nevezi, ettől fogva szakadatlanul jár-kei India rettentő kiterjedésű tájain. Végig missiózza a Gyöngyhalászkok partvidékét, India egész délnyugati szegélyét, majd megkerüli a Kap Komorint, áthajóz Ceylonba, felfelé halad a keleti partvidéken. Szakadatlanul prédikál és oktat. Éjjel órákon át imádkozik egy-egy fa alatt s véresre ostorozza magát, majd néhány órai alvás után ismét munkához lát: ígét hirdet, térít, keresztel, a népet imákra, szenténekekre tanítja, amelyekben ő maga összefoglalta a tíz parancsot s az Úr Jézus életét. Nem tudja még a nyelveket, de tolmácsokkal bibelődik s lassan azután nyögve és törve, de beszél az ottlakók nyelvén is.

Érthetetlen, hogy egyetlen ember hogyan bírhat el annyi fáradságot, amennyit Xavér ezekben az években elviselt. Az irtózatoss távolságokat a gyötrelmesen rossz utakon gyalog méri végig; soha szárazföldön másképp, mint gyalog nem utazik. Ma a gyorsvonat az indiai partvidéken 60 óra hosszat vágat végig azon az úton, ahol Xavér egykor gyalog s többnyire mezítláb ment végig. Ezerszer kerül vadállatok, ezerszer vademberek közelébe, a halál fenyegeti minden sarkon és lépésen, nincs kenyere, itala, fekvőhelye, betegségében orvossága; a lábát felvérzi a folytonos gyaloglás, a pogány papok kígyót-békát kiáltanak rá, megrágalmazták, befeketítik: mindhiába. Ő megy és prédikál tovább. Fáradhatatlanul beszél, prédikál, oktat, úgy-hogy hangja is rekedt már és rikácsoló; hiszen itt nem tudós előadásról van szó, mint egykor a párisi katedrán, hanem lélekölő, primitív egyhangúságról, ugyanazoknak a tanoknak, imáknak százszoros elisméltéséről,

ugyanazoknak az énekeknek százszoros begyakorlásáról, amelyekbe ő a keresztény tan alapigazságait beleszötte.

Minden új vidéken új nyelv ötlük elébe; ha az egyiket valamelyest megtanulta, néhány kilométerrel odébb már nem veheti hasznát, s újat kell tanulnia. De a vetés lassan máris érik, Krisztus csűrjei telni kezdenek, a szegény páriák tízezerszámra kérik a keresztvizet. 300.000-re teszik azoknak az indiaiaknak számát, akiket Xavér évek során személyesen megkeresztelt, s ezek a választottak, Isten új gyermekei az indiai tarlón, majdnem mind páriák, nincstelen gyöngyhalászok, kasztonkívvüliek s rabszolgák voltak...

Apostoli útján beteljesült rajta az Evangélium hirdetőinek tett legmagasabb hitelesítés és ígéret: a csodák adománya. Számtalan tanu vallomása szerint Xavér egyszerű keresztjellel betegeket gyógyított, mint egykor az apostolok, sőt több ízben Jézus nevében halottat támasztott fel. Azt is számos tanu erősíti, hogy Isten a nyelvek adományát is megadta neki, hogy végül, mint egykor az apostolokat első pünkösdi napján, a legkülönbözőbb nyelvű népek egyszerre értették meg beszédjét: mindegyik a maga nyelvén hallotta őt szólani.

Jól tudta az Isten embere, hogy egyszeri oktatással s megkereszteléssel a megtérés ügye még nincs elintézve, azért gondoskodott munkatársakról is, akik majd az ő művét folytatják s állandósítják. A szív, az érzés s a közvetlen megtapasztalás lángnyelvén írja egyik levelét a másik után Európába s kér, könyörög, buzdít mindenkit, hogy hagyják abba otthon a tudományos szörszálhasogatásokat s jöjjenek ki inkább ide, ahol oly roppant nagy az aratás s oly kevés a munkás! Tűzzel telített toborzó levelei egészen új szellemi áramlatot indítottak meg Európában, főleg saját rendjében s általuk Xavér lassankint egész hadseregét mozgósította a friss lendületű, elszánt és hősiek hit-hirdetői nemzedéknek. Hiszen máig az ő szelleméből s kiapadhatatlan apostoli hevéből táplálkozik úgy-

szólva minden missziói buzgóság a Jézustársaságban s általában a katolikus Egyházban.

S jönnek az új meg új rendtagok, köztük nagy-képzettségű fiatal papok, akik majdan az ő örökébe lépnek. India csakhamar külön rendtartomány lesz s maga Szent Ignác nevezi ki első indiai provinciálisul Xavért. Az új provinciális maga sohasem marad egy helyen, az ő feladata az úttörő és ösvénykémlő. Ezért megy át Indiából csakhamar Japánba és indul onnan később Kínába is, hogy lassan mindent áttekinthessen, mindent lásson és megkíséreljen. Nemcsak maga dolgozik már, prédikál, térít és szervez, hanem hamarosan egész kis hithirdető-tábort irányít leveleivel és ha alkalom nyílik, személyes ráhatással lelkesít, bátorít s lát el bölcs és módszeres tanácsokkal. Az úttörő most nagyszerű szervezőnek is bizonyult. 1550 elején négy ponton vetette meg egy-egy jezsuita kolégium alapját. Azonkívül alattvalói ott működtek már mindenfelé a Halászpardonokon, Szokotra szigetén. Malakkában és a Molukkokon.

Az indiai alkirály azt jelentette Portugálba, hogy a jezsuiták úgy dolgoznak, mint ahogy valamikor az apostolok dolgozhattak. Maga Xavér boldogan jelenthette Rómába, hogy társai a legnagyobb erkölcsi veszélyek közt is feddhetetlen angyali életet élnek. Az elpuhult kereskedelmi város, Malakka, hitéleti szempontból teljesen megváltozott, sokan most már minden héten szentségekhez járultak. A Halászpardon különös buzgóságot tanúsított Xavéri Ferenc követői közt P. Criminali Antal, aki aztán a pogány indusok keze alatt vértanuhalált is halt.

Kokinból Ferenc 1548-ban új tervekről ír Rómába. Malakkában, úgymond, néhány portugál kereskedőtől azt hallotta, hogy nemrég ezen a földrészen új, nagy szigeteket fedeztek fel, amelyeket Japáni-szigeteknek neveznek. E szigetek népe igen tudnivágyó nép s azért ott az evangéliumot valószínűleg még nagyobb sikerrel lehetne hirdetni mint Indiában. Ugyancsak Malakkában találkozott Xavér az első japánnal is, Anjiróval.

Ferenc alaposan kikérdezte ezt az embert. Megtudta tőle, hogy a kínaiak, japánok és tatárok ugyanazt a vallást, a buddhizmust követik s ennek a vallásnak nagy főiskolái vannak. Xavér azonnal kész volt a tervvel, hogy ezekbe az országokba behatol s elsősorban a buddhista főiskolákat hódítja meg a kereszténység számára. Indiai barátai azonban megrémültek e tervek hallatára. Elmondták Ferencnek, milyen veszedelmes errefelé már a hajózás is; a tengeren hemzseg a sok tengeri rabló, aki ha európaiakat ejthet foglyul, borzalmas kínok közt végzi ki azokat; még hozzá a tenger tele van szirtekkel is és rettentő viharok dúlnak rajta. „Jó, ha négy hajó közül kettő révbe jut.” Ferencet mindez nem ingatta meg. Elindulása előtt térdenállva írt levelet generálisának, Ignácnak s vállalkozására az ő imája segítségét kérte.

1549 júniusában Malakkából nekivágott a japán útnak. Mivel más hajót nem talált, egy kínai dereglyére bízta magát, amelynek tulajdonosa maga is inkább tengeri kalóz lehetett, mint kereskedő. Augusztus közepén mégis szerencsésen megérkezett Japánba, Kagosimába, Anjiro szülőföldjére. Anjirónak itt sikerült rokonait megtérítenie. Szacuma fejedelem, a város ura, megengedte Ferencnek a prédikálást. Novemberben Xavér már egy sereg levelet ír övéinek s azokban lelkesen beszéli, hogy valamennyi nép közt, amelyet mostanában felfedeztek, úgylátszik a japán a legkiválóbb. Sokat ad a becsületre, vitézségre és tudományra; a nép fiai közül is sokan tudnak olvasni és írni és szívesen hallják, ha valaki Istenről beszél nekik; csak a boncok élnek természetellenes fajtalan-ságban. Xavér azonnal arra készül, hogy felkeresi magát a császárt, majd az ország főiskoláit hódítja meg; sőt felcsillan előtte az a remény, hogy Japánból kiindulva talán Kínába is beviheti a kereszténységet. Mindjárt három rendtársat is kér, hogy azonnal jöjjenek utána Japánba.

Csakugyan Japán új világot tár Ferenc elé. Itt nem szegény gyöngyhalász paráverekkel van dolga.

hanem kifinomult gondolkozású, csiszolt kultúrájú, elmélyedésre hajlamos és művészi dialektikával vitatkozó emberekkel. Az egykori párisi filozófiatanárban hirtelen felébred a skolasztika minden szabatos foglamlátása és logikai élessége. Bár csak alig töri a nyelvet s többnyire tolmáccsal vesződik, mégis csak hamar vitába száll a tudós boncokkal, nyílt mérkőzésben megveri őket, úgyhogy egyszerre bámulja mindenki a fehérarcú barbár pap tudását és még csodálatosabb szerénységét.

Alig három hónappal Japánba való érkezése után Xavéri Ferenc így foglalja össze egyik levelében benyomásait és első élményeit: „A legnagyobb fáradalmak, amelyeket eddig el kellett viselnem, össze sem hasonlíthatók azokkal, amelyeket Japánban kell az embernek eltűrnie. Készüljetek fel a legnehezebbre, amit csak az bír el, aki teljesen felszabadult az önérdék minden érzése alól!”

Igy csakugyan minden új volt, ami körülvette: a szokások, felfogások, udvariassági szabályok, a rendkívül nehéz nyelv, a kevés és szokatlan táplálék. Amint az egyik hithirdető írja, itt újra gyermekké kell az embernek válni és mindent előlről megtanulni: azt is, hogy hogyan járjon-keljen, hogyan üljön, hogyan egyék és beszéljen. A portugálok legalább tiszteletben tartották a papokat, itt azonban bizonyos külső és hűvös udvariasság mellett is valóságos megvetés érzett ki a lakosság viselkedéséből a keresztény hithirdetőkkel szemben, főleg ha azok, mint Xavér, szegényes és kopott öltözetben léptek fel.

Nagyon kedvezőtlen volt a politikai helyzet is; ez is megnehezítette a hitlejlesztést. Az országban teljes anarchia dúlt; bár hivatalosan a császár volt az ország ura s ennek helyettese a sogun, valójában mindkettő csak árnyékhatalmat tartott a kezében. Az ország igazi urai a kiskirályok, az ú. n. dajmiók voltak, több mint 60 kisfejedelem, akik egymásközt is állandó háborút viseltek. Talán még az ő hatalmukat is felülmúlta azonban a buddhista szerzetes papok vagy bon-

cok befolyása, akik gazdag és erősen felfegyverzett kolostorokban laktak s a kereszténységgel szemben izzó gyűlölettel viseltettek. Xavéri Ferenc elejétől fogva érezte, hogy ezek a boncok minden eszközzel útját fogják állni az Evangélium terjesztésének.

Kedvező volt viszont az a körülmény, hogy a dajmiók örültek a portugál kereskedelmi hajók gyakori megjelenésének s tudták, hogy a portugál kereskedők viszont a hithirdetőkkel vannak jó viszonyban. Kedvezően hatott az is, hogy az országnak nem volt egységes vallása s a legelterjedtebb felekezet is, a buddhizmus, hat egymás közt éles ellentétben álló szektára oszlott. Ennél is nagyobb reményre jogosított a japánok nagy tudásszomja és értelmessége. Xavér hamarosan örömmel jelenthette Európába: „Ha Isten még tíz évig megtart minket, talán nagy dolgokat látunk még ezeken a vidékeken”.

Mihelyt az apostol megtudta, ki a kagoshimai tartomány dajmiója, először is őt lepte meg pazar európai ajándékokkal, majd tudásával s a keresztény tanítás tündöklő fölényével. A dajmió megkérdezte tolmácsa által, milyen viszont-ajándékokat fogadna Xavér szívesen, mire ez kijelentette, hogy nem kér és nem fogad el semmit, csak azt az engedélyt óhajtja megnyerni, hogy szabadon hirdethesse a keresztény tanítást. Ezt az engedélyt megkapta. Kísérőjének, Anjiro Pálnak segítségével most egy japán nyelven írt hittani összefoglalást készített. Sajnos azonban kiderült, hogy Anjiro már meglehetősen elfelejtette az anyanyelvét és a fordítás oly tökéletlen volt, hogy a művelt japánokat kacajra indította. Ferenc maga is nevetéseget aratott vele, amikor füzetét nyílt piacon felolvasta a népnek. Mégis egyéniségének földöntúli varázsa s maga a tény, hogy oly messze földről jött ide Japánba az igaz hitet hirdetni, valamint a keresztény tanítás fönsége, amely még a tökéletlen nyelvi formán is keresztülcsillant, sokakat megnyert Ferencnek és a hitnek.

Az első évben Xavér száz japánt keresztelhe-

tett meg Kagošimában s ez érdeklődés a keresztény vallás iránt oly mértéket öltött, hogy a pogány boncok a dajmiótól további áttérésekre tilalmat eszközöltek ki. Xavér ekkor Hirado szigetére vonult s ott alapított keresztény telepet; majd ennek gondját kísérőjére, de Torresre bízva, maga elindult a császári főváros, Miako (mai néven Kioto) felé 1550-ben. Útjára csak egy laikus fráter, Fernandez kísérte el s egy japán tolmács.

Xavért erre az útra az a hatalmas gondolat indította, hogy magát a császárt, a birodalom urát térítse meg a hitre s tőle nyerjen engedélyt a kereszténységnek egész Japánra való terjesztésére. Kérdezősködéseire, hol lakik a császár, sokáig csak rejtelmes, kitérő válaszokat kapott; végre mégis megtudta, hogy Miako a császár székhelye. Habozás nélkül útrakelt, pedig Miako csaknem 1000 kilométerre feküdt Kagošimától. Gyalog vágott neki az ismeretlen útnak, ismeretlen emberek közt, akiknek a nyelvét sem tudta, télvíz idején, rossz úton, száz veszély között, néha félnapokon át térdén felül hóban gázolva a hegyek között. Ez a közel ezer kilométeres gyalogút maga is valósággal hősi teljesítmény volt. Helyenkint jéghideg vízü patakokon kellett átkelniök s ilyenkor néha derékig gázoltak; a falvak népe s főleg a gyermekek idegenül és gúnyolódva fogadták őket; esténként örülhettek, ha valami szegényes búvóhelyen egy gyékénydarabon meghúzódhattak és fejük alá fatönköt tehettek vánszolosul. Emellett állandóan számolniok kellett a lehetőséggel is, hogy idegenszerű külsejük és rongyos ruhájuk miatt egyáltalán nem kerülnek föld alá.

Mekkora volt Ferenc csodálkozása, amikor végre Mjakóba érve megtudta, hogy a japán császárt európai ember egyáltalán nem látogathatja meg, sőt hogy a császár csak élő bálvány, akit babonás szertartások közt tisztelnek ugyan, de akinek az ország ügyeinek irányításában semmiféle szava nincsen. A fárasztó miakói út tehát teljesen céltalannak bizonyult s Xavér most ugyanazon az úton visszatért kiinduló helyére. Most legalább tudta már: ha a dajmiók az ország igazi

urai, hát akkor azokat kell sorra vennie. A kagosimai dajmiót már annyira-mennyire sikerült megnyernie. Most meg a bungói dajmió kérette magához a „déli barbárok” papját, akiről oly csodálatos dolgokat hallott. Ferenc azonnal Bungóba sietett s itt folytatta térítői tevékenységét.

Szakadatlanul kereste az alkalmat, hogy a lakossággal Krisztus hitét megismertesse. Csakugyan hamarosan egész sor előkelő és egyszerűbb japán hallgatója akadt s ezek közül mindig többen jelentkeztek a keresztség felvételére. Napközben Xavér rendszeren az egyszerűbb nép tömegeinek prédikált, este pedig már az előkelők vártak reá a lakásán s a fáradhatatlan hithirdetőnek néha az éjtszaka nagyobbik felét vitatkozásban, felvilágosítások adásában, gyakran szokatlan kérdésekre való válaszolásban kellett eltöltenie.

Közben észrevette Ferenc, hogy a kifinomult japán izlésnek a szegényes reverenda botrány és akadék. Fogta tehát magát, legátusi méltóságra és a portugál király barátságára hivatkozva, előkelő selymruhákat szerzett be s ragyogó öltözetben lépett az emberek elé.

*

Már 1000 körül forgott a japán megtértek száma, amikor Xavér megállapított valamit magában: azt, hogy Japánt voltaképpen Kinán keresztül kellene megtérítenie. Mert valahányszor a boncok s japán hittudósok minden érvét tönkretette már s a keresztény istenhit s a megváltás-tan minden csodáját kifejtette, a legyőzött ellenfélnek még mindig volt egy kibúvója, mégpedig ez a csalhatatlan ellenérv:

— Hogyan lehet mindez igaz, ha a kínaiak nem hisznek benne?

Igy vette észre Xavér, hogy Japán, amely egész kultúráját, még az írását is Kínától vette át, vallási kérdésekben is főképp Kína magatartása szerint igazodik. Kínáról amúgyis sokat hallott már, mint hihetetlenül nagy kiterjedésű, sűrű népességű, művelt embe-

rekkel teli országról, s most elhatározta, hogy nem vár tovább: elindul Kínába, hogy ott is megvesse a Krisztus-ország alapjait s onnan indítsa meg a térítő munkát egész Ázsia kereszténnyé tételére.

Csakhogynak ennek a tervnek egy leküzdhetetlennek látszó akadálya volt: a kínai fal. Nemcsak a sokezer kilométer hosszú kőfal, amellyel a császárok a Mennyei Birodalmat körülvették: oly vastag fal, hogy hét lovas lovagolhatott a tetején egymás mellett, hanem az a szigorú, fejvesztéssel fenyegető tilalom, hogy idegennek, főleg fehér embernek ebbe a Mennyei Birodalomba belépni, vagy a belépését megengedni, vagy azt előmozdítani, vagy meg nem akadályozni főbenjáró véttség, és menthetetlenül a halál fia az, aki ilyen borzalmas bűntettben bűnösnek találtatnék.

De Xavér nem ismert kínai falat s olyan csekélységek, mint életveszély és halálos fenyegetések, egyáltalán nem szerepeltek az ő elhatározásának lélektani tényezői között. Be kell jutni Kínába, ha törik, ha szakad. Beszélni kell magával a kínai császárral s meg kell őt nyerni Krisztus ügyének. Akkor aztán megnyerjük Krisztusnak a kínai nép tömegeit is. „Azt hiszem, írja maga Rómába Szent Ignácnak, még ebben az évben elindulhatok a kínai császár székvárosa felé. Olyan ország ez, amelyben Jézus Krisztus hite számára bőséges aratás kínálkozik. Ha a kínaiak keresztények lesznek, majd a japánok sem ragaszkodnak többé oly vakon a tévedéseikhez... Kínát úgy kell megtéríteni, mint egykor a Római Birodalmat: a fejedelem megtérítése majd magával hozza a nép megtérését is”.

Először azt gondolta ki Xavér, hogy egy Pereira nevű gazdag portugál kereskedő kapjon hivatalos követi megbízást a kínai császárhoz kereskedelmi tárgyalások indítására, s ő mint a követ kísérője juthasson be a kínai birodalomba. A goai alkirály Xavér kérésére meg is adta Pereirának a követi megbízást, de a követjárás az utolsó percben azon hiúsult meg, hogy a portugál király malakkai helytartója, aki maga

szeretett volna Kínával kereskedelmi kapcsolatokat teremteni, megakadályozta Pereirának továbbutazását. Xavérnek mit volt mit tennie, egyedül vágott neki a reménytelen reménynek, s egy portugál hajóval a kantoni kikötő előtt elterülő lakatlan szigetek egyikére, San-Csoán szigetére tétette ki magát. Magános szikla volt ez a tenger közepén, ahol csak kalózok és csempészek szoktak alkalommal kikötni, hogy a kínaiakkal titkon kereskedjenek. Xavér abban bízott, hogy talán csak nyílik majd valamikép alkalom, hogy innen Kínába bejusson. Azonban hiába könyörgött a kínai bárkák hajósainak, vigyék át őt a tiltott birodalomba, egyik sem merte az életét kockáztatni. Hónapok teltek el bizonytalan, aggódó, lázas várakozásban. Őszre fordult az idő, vége volt a nyári kereskedési időnek s már az utolsó portugál hajók is elhagyták San-Csoánt. Csak Xavér maradt ott a magános szigeten egyetlen szolgájával. Mindennap kiült a partra s könnyes szemmel leste a mindig csekélyebb reményt, hogy átjusson oda, abba a titokzatos országba, ahol annyi millió lélek várja évszázadok óta a világmegváltó Krisztust s az üdvösséget.

Az idő téli-re fordult s Xavér egyszercsak súlyosan megbetegedett. Az agyongyötört, korán elhasznált fizikum hamarosan felmondta a szolgálatot; az apostolt láz égette s a hideg rázta, már táplálkozni sem tudott. Orvosról, gyógyszerrel szó sem lehetett. A haldokló Xavér még lázában is Kínáról beszélt s mindenféle nyelven könyörgött, vigyék őt át a tengeren vágyainak célja felé. Majd elvesztette eszméletét és beszélőképeségét és már a szolgáját sem ismerte fel. Nyomorult viskóban, szalmán fekvve, minden gyógykezelés és emberi vigasz nélkül halt meg 1552 december 2-án.

Halálának egyetlen tanuja, egy Antal nevű kínai szolga, kínai szokás szerint koporsószerű ládát készített neki s a testet mésszel öntötte le, hogy mielőbb szétporladjon s a csontokat aztán magával vihesse. Néhány hónap múlva kinyitották a sírt s a testet teljesen éppen találták, a bomlás minden jele nélkül. Ez

megismétlődött még a nyár folyamán is. Másfél évvel a szent halála után a testet Goába szállították át a Szent Pál-templomba s később a Bom Jesus rendi templomba, ahol máig nagy tiszteletben tartják, míg jobbjára a rend római főtemplomának, a Gesù-nak egyik drága ereklyéje.

Xavéri Ferencben, írja Pastor, oly tulajdonságok találkoztak, amelyek első pillanatra ellentmondóknak látszanak. Mindenekelőtt a tett embere volt ő, aki nem tudott pihenni s akinek minden, amit tett, kicsinek és jelentéktelennek látszott, mert szeme állandóan arra irányult, ami még megtétlenül feküdt előtte. Szeretett volna szinte mindenütt egyszerre ottlenni, hogy mindenütt hirdesse s meggyökéreztesse Krisztus hitét. Innen tevékenységének lázas, nyugtalan jellege. Vállalkozó szellemét vakmerőségnek, szakadatlan vándorlását az egyhelyben maradni nem tudás ösztönösségének nevezhetné a felületes szemlélő. Azonban Valignaninak igaza volt, amikor már a XVI. században rámutatott Xavér eredményeire. „Mindenben nagy okosságot tanusított, írja róla; vállalkozásai jól sikerültek; ahova csak jutott, mindenütt úgy vetette el az Isten ígéjének magvát, hogy az tovább növekedett s bő gyümölcsöt termett.”

Xavéri Szent Ferenc működésének megítélésében mindenesetre szem előtt kell tartani, hogy nem mint egyedülálló hithirdető fogta fel feladatát, hanem mint szervező s nagyszámú szerzetes-hithirdető előjárója, akinek az a feladata, hogy övéit egy fél világrész különböző pontjain a munkába beossza. Hogy mindenkít a maga tehetségének megfelelő munkatérre állíthasson, azért előbb személyesen akart megismerkedni a különféle országokkal és népekkel. Gyakran mondta, írja róla Valignani, amikor alattvalóit valamely vidékre küldte: „Hogyan küldhetném ki nyugodt lélekkel őket oda, ahol magam nem tapasztaltam meg előbb a körülményeket?” Küldetését főleg úttörésként fogta fel; ő akart legelőször szembenézni az akadályokkal, amelyeket azután munkatársainak s alattvalóinak le kellett

győzniök. „Azt kérem az Úristentől, írja őmaga egyik levelében, mégpedig a halála évében, adja meg nekem a kegyelmet, hogy másoknak utat nyithassak, ha magam nem érek is el rajta további eredményt!” A további missziós munka szempontjából felbecsülhetetlen eredmény volt, hogy az ő működése nyomán az egész ázsiai hithirdetés vonalán mindenki előtt világos lett, hol kell ennek a hithirdetésnek megindulnia, t. i. nem a lágy és álmodozó Indiában s a malájok között, hanem sokkal inkább a japánoknál és kínaiaknál.

Ezzel az emésztő tettvággyal Xavéri Ferenc egy misztikus lélek révült szemlélődését és földöntúli bensőségét kötötte össze. Már első miséje után misztikus jelenségeket állapítottak meg rajta. Fél éjszakákat töltött imádságban s minden szabad idejét az Istennel való forró együttélésben töltötte. Ebből merítette az erőt és kedvet munkáihoz, úgyhogy ezekben, mint maga mondogatta, végül is csak „édes keresztek” látszott.

Amily szigorú volt önmaga iránt s amennyi nagylelkűséget kívánt másoktól is, az emberekkel való viselkedésében mégis mindig a megnyerő szeretet és gyengéd figyelmesség jellemezte. Alattvalóinak mint apostoli arany szabályt kötötte lelkükre, hogy mindenekelőtt iparkodjanak megszerettetni magukat azokkal, akikre hatni akarnak. Egy helyi előljárót, aki alattvalóival mereven bánt, szigorú feddésben részesítette. Alaptermészete is csupa jókedv és vidámság volt. Egyik kísérője beszélt utóbb róla, hogy legnehezebb japánországi gyalogolásai közben is egyszer csak fel-felugrott, egy almát dobott a magasba s újra elkapta, majd örömkönnyek ömlöttek végig arcán s hangosan hálálkodott az Istennek, hogy ily kitüntetésben részesítette őt s arra hívta meg, hogy ily távol tájakon hirdetheti az üdvösség üzenetét.

Nem csoda, ha emlékét még a távolállók is megrendült tisztelettel őrzik. John Crawford, a protestáns államférfi, azt írja róla, hogy a legnagyobbak közé

tartozik, akik valaha Ázsiába jöttek s hogy nem lehet életét tanulmányozni anélkül, hogy az embert az ő önzetlen nagysága elragadtatott csodálkozással ne töltse el. Egy másik protestáns méltatója ezzel az összefoglalással búcsúzik Xavér emlékeitől: „Talis cum sis, utinam noster esses!” (Ha ilyen vagy, kár, hogy nem a mienk vagy.)

Xavéri Szent Ferenc csakugyan örök mintaképe az apostoli lelkesedésnek, önzetlenségnek és hősiességnek. Isten tábornoka volt ő, aki egy világot ment meghódítani Krisztusnak. Lába nyomában hatalmas élet sarjadt, néhány évtizeddel halála után a japán kereszténység már félmillió hívőt számlált s a későbbi császárok rettentő keresztényüldözésében a vértanui hithűség csodás lendületével bizonyította be, hogy Xavér vetése mély volt és életerős. A számos Xavér-életrajz közül kimagaslik a Francia Akadémia által megkoszorúzott kétkötetes Brou-féle életrajz, amelynél érdekfeszítőbb regényt keveset olvastunk, azzal a különbséggel, hogy ez a regény nem regény, hanem eleven történeti valóság.

Ha azonban azt kérdezzük, honnan merítette ez a csodálatos ember azt a hihetetlen lelki erőt, amely működését lehetővé tette, aligha tévedünk, ha a legmélyebb feleletet abban a lelkiségben keressük, amelyet mindennél ékebben fejez ki egy imaszerű szonett („No me mueve”), amely magától Xavéri Ferenc-től származik s amelyet a spanyol vallásos költészet egyik ragyogó igazgyöngyének tartanak. A legtisztább istenszeretetet talál benne csodálatosan lángoló s érzésteljes kifejezést. Hadd álljon itt ez a költői ima szabad magyar fordításban:

(*No me mueve, Xavéri Szent Ferenc szonettje.*)

Nem a mennyország fehér ragyogása
Ragad feléd, ó égi Szeretet,
S nem a pokolnak kénköves parázsa
Riaszt a bűntől, bármint fenyeget!

De mert kereszted szörnyű szégyenfáján,
 Olelve tártad felém kezedet,
 És Szíved, ott, a kinnak éjtszakáján,
 Gyötrődve is, csak engem kerestél!

Gúnyt és tövist tűrtél, szöveget, epét,
 Minthogyha rózsza volna s színlöröm...
 Azért, hogy énrajtam segíts, én bűnösön!

Ezért szeretlek, Jézus, én Királyom,
 És mindörökre már csak egyre vágyom:
 Hogy te enyém légy s én mindig tiéd!

Xavéri Ferencet szeretett mesterével, Loyolai Ignáccal együtt 1622 március 12-én avatta szentté XV. Gergely pápa.

Az európai hitélet újjáélesztése.

Miként a távol Keleten, úgy Európában is egyre szélesedett a Társaság munkamezeje. Az egyre gyarapodó kollégiumok és professzusházak a rekatolizáló munka eleven gyújtópontjai lettek. A rendtagok bámulatos erővel vetették rá magukat a hitélet feltámasztására az igehirdetés, az oktatás, az akkoriban végleg elhanyagolt szentségek szolgáltatása és az egyházi szellem felújítása útján. Hitszónoklataikkal új életet pezsdtítettek, emerre csak jártak. A Gondviselés mindjárt az első században úgyszólván valamennyi országban olyan férfiakat támasztott a Társaságban, akik nemcsak korukra, hanem a jövő évszázadokra is kihatóan beírták nevüket a katolikus hitszónoklás és térítés évkönyveibe. Franciaországban P. Auger, Olaszországban P. Landini és P. Possevino, Lengyelországban P. Skarga, Portugáliában P. Vieira, Németországban P. Canisius, nálunk Pázmány Péter tüneményes szónoki és írói működése állott előtérben.

Franciaországban P. Auger Odön hitszónoklatai olyan feltűnést keltettek, hogy nemcsak a katoliku-

sok, hanem még a hugenották is tömegestől sereglettek szószeke körül. Az ő hatása alatt Toulouse-ban ezer egyetemi hallgató, bár előzőleg már szinte behódolt a protestantizmusnak, szilárdult meg újra katolikus hitében. Párisban már szinte életveszélyes volt a tolongás a templomokban, ahol ő prédikált. Dieppeben, ahol angol hatásra a protestantizmus már felülkerekedett, az új hit terjesztőinek unszolására a nép a templomok nagyrészét elpusztította s a megmaradtakban is összetörte az oltárokat, keresztekét és a szentek szobrait, viszont P. Possevino prédikációira néhány nap alatt 1570-ben 2500 hugenotta jelentette be visszatérését az Anyaszentegyházba, majd P. Manare 4000 kálvinistát vett vissza, úgyhogy a jezsuiták missziója folytán néhány hónap alatt a város egyházi képe teljesen megváltozott.

Nagy eredményeiket a páterek nemcsak kimagasló szónoki képességeiknek s tudományos képzettségüknek köszönhatték, hanem annak a természetfölötti varázsnak is, amely egész egyéniségükből s példájukból áradt. Nem érték be a prédikálással, hanem felkeresték a szegényeket, betegeket, elhagyatottakat s azoknak is elvitték a kereszténység vigaszát. P. Auger Párisban legszívesebben a börtönökben és kórházakban prédikált. Lyonban kétezer hugenottát térített meg s egy nőegyesületet alapított, amelynek tagjai, kétszáz előkelő hölgy, hetenkint kétszer személyesen jártak el a kórházba, hogy a szegény betegeknek szolgáljanak. Possevino 1568-ban esténként a marseille-i székesegyházban prédikált, napközben pedig a gyermekeket szedte össze s nem röstelte nekik a hittan elemeit magyarázni. Mindenkinnek nagy épülésére szolgált, amikor a gályarabokat is felkereste, akikről eddig senki sem gondoskodott. P. Auger különben Franciaország számára katekizmusokat is írt, amelyek époly nagy szolgálatokat tettek nemzettársai közt a hitéletnek, mint Canisius katekizmusai Németországban.

Még a nagyhírű *P. Maldonado* is szívesen elhagyta körülöstromolt párisi katedróját, hogy őt rendtársá-

val együtt Poitiers-ben, a hugenották fészkeben, tudományos előadásokat tartson, prédikáljon s a gyermekeket hittanra tanítsa. Egy memorandumból, amely az ő kezéből származik, meglepő képét kapjuk az akkori francia protestantizmusnak. A hugenották, írja Maldonado, Poitiers-ben csak azért terjedtek el annyira, mert a papság teljesen elhanyagolta volt a nép vallásos oktatását; az emberek itt azért hugenották, mert sem az egyik, sem a másik vallásról semmit sem tudnak. A katolikusokat azon lehet megismerni, hogy misére járnak; azonban még mise közben is protestáns imákat imádkoznak, amelyeket egy katolikus papi ruhában prédikáló kálvinista lelkészről tanultak. A páterek reggel és este prédikáltak, Maldonado pedig napközben két előadást tartott a tanult emberek s a diákok számára, rendkívül nagy hatással. Mindenfelé beszéltek, hogy évtizedek óta a templomokban ennyi embert nem lehetett együtt látni. A nagyhét folyamán annyian tódultak a gyóntatószékekhez, hogy ötven jezsuita sem győzte volna a munkát.

Hasonlókat jelentenek az évkönyvek Lengyelországból s más országokból, ahol a rend igehirdető és hitvédő munkálkodása sokfelé úgyszólván az enyészettől mentette meg a régi hitet és hitéletet. Abban a hatalmas egyházi reformmozgalomban, amely a XVI. század második felében világszerte megindult, az első arcvonalban épűgy, mint a háttérben, a küzdők soraiban épűgy, mint a tanácsadók és bátorítók között e korban legelső helyen mindenütt jezsuitákat találunk. Nem csoda, ha az Egyház ellenségei mindenütt fel is jajdultak a rend ellen s elpusztítására törektek és viszont a katolikus ügy szorgalmazói meleg lelkesedéssel szálltak síkra a Társaság mellett. Joggal emelte ki V. Szent Pius, a dominikánus pápa, hogy Szent Ignác alapítása a Gondviselés különös adományának bizonyult az Egyház viharos korszakában.¹

A Társaság természetesen nem csupán másoknak

¹ *Pastor*, VIII. 499.

prédikálta a hitbuzgalmat, hanem maga is nagy fokban és sokszor hősie mértékben gyakorolta azt s példájával épúgy igyekezett a vallásosságot fellendíteni, mint igehirdetői, missziói és nevelői tevékenységével. A Társaság szentté- vagy boldoggáavatott tagjai közül itt csak a három ifjúsági szentet említjük: *Kosztka Szent Szaniszlót, Gonzaga Szent Alajost és Berchmans Szent Jánost.*

Az ifjú Kosztka Szaniszló, az Anyaszentegyháznak legfiatalabb kanonizált szentje, mindössze 18 évet töltött a földön. Egész élete a gyermekded ártatlanságnak s a lángoló istenszeretnek ditirambusa volt. Lengyel grófi családból származott s mint a bécsi kollégium növendéke ismerkedett meg közelebbről a jezsuitákkal. Azonnal hajthatatlan vágy ébredt benne, hogy maga is belépjen a Társaságba. Világias gondolkozású atyja természetesen ellenezte ezt a lépést s a kis Szaniszló, nem látván más utat hivatásának követésére, koldusruhában szökött meg Bécsből s gyalogosan felkereste a bajorországi Dillingenben Canisius Szent Pétert, a németországi provinciálist, hogy tőle a Társaságba való felvételét kérje. Canisius végtelen szeretettel s épüléssel fogadta a lelkes gyermeket, de nem merte felvenni a Társaságba, félve atyjának haragjától. Ekkor a bátor Szaniszló önként és gyalog nekivágott a római útnak: télvíz idején gyalog és ezer veszedelem közt áthágott az Alpokon s nem pihent meg, míg a római központi ház küszöbén oda nem borulhatott a rendi generális, Borgia Szent Ferenc lábához. Ez nem tudott ellenállni ekkora hitnek és hivatás-szeretetnek s felvette őt a rend római noviciátusába. A noviciátusban aztán Szaniszló boldogan ragadott meg minden alkalmat, hogy vallásos buzgóságát kiteljesítse: a legszegényebb ruhát viselte s égő szeretettel végezte a legmegalázóbb munkákat. Imádsága egyetlen lángoló elragadtatás volt. Szinte ez a földöntúli tűz égette el gyenge fizikumát korán s 1568 augusztus 15-én hótiszta lelke felrepült az égbe.

Ugyancsak fiatalon lépett be a Társaságba és szín-

tén fiatalon halt meg Gonzaga Szent Alajos, a castiglione-i uralkodó őgróf fia és örököse, akiben azonban nem annyira a gyermeki kedvesség és szinte öntudatlan mennybeemelkedés volt az uralkodó vonás, mint inkább egy bámulatosan komoly s korán férfiasáá érlelődött fejedelmi ifjú természetfölötti határozottsága. A legelőkelőbb környezetben nevelték s a rendkívül tehetséges fiúnak ragyogó karriert jósoltak, amikor ő belső sugallatnak engedve, a madridi királyi udvar fényéből a Jézustársaság noviciusába vágyott. A nagytekintélyű s nagymultú, Itália történetében sokszor szereplő fejedelmi reneszánsz-család kétségbeesve látta, hogy reménye és büszkesége mindenképpen hátat akar fordítani a világnak s várható fényes karrierjének. Alajos atyja minden elképzelhetőt el is követett, hogy fiát erről a szándékáról lebeszélje. Alajos azonban rendíthetetlen s szívós akarattal, soha meg nem ingó eltökéltséggel harcolta végig küzdelmét atyjával, rokonaival, egész környezetével. Az atya végül is könnyek közt engedni volt kénytelen s Alajos Rómában 19 éves korában megkezdhetette a noviciátust. Utána Nápolyban, majd ismét Rómában filozófiai tanulmányokat folytatott. Oly ragyogó tehetséget áruolt el, oly szokatlanul komoly és tökéletes volt minden megnyilatkozása, oly mély az alázata s önmegtartózkodása, hogy már akkor szentnek tartotta mindenki s azt jövendőlgették, hogy egy napon bizonyly ő lesz az egész rend generálisa. 1591-ben pestisszerű járvány pusztított végig Rómán. Minden kórház zsúfoltig volt beteggel, az emberek az utcán estek össze s pusztultak el. Alajos könyörgött, hogy őt is rendeljék ki a pestis-betegek ápolására s egy napon kórházba menet egy beteg embert szedett föl az út szélén a földről, hogy saját vállán vigye be a kórházba. Tőle ő is megkapta a szörnyű járványt s néhány napi szenvedés után boldog örvendezéssel halt meg 23 éves korában (1591).

Ha e két előbbi főúri környezetből került a noviciátusba, a harmadik ifjúsági szent, Berchmans Szent János viszont egyszerű és igénytelen sorból emelkedett

ugyanarra a természetfölötti magasságra, mint azok. Egy kicsinyke belga város születtje volt s szegény szülei eleinte iparosnak szánták. Egy premontrei plébános vitte ki, hogy mégis tanulhasson, majd egy mehelni kanonok nyúlt a csodálatos lelki finomsággal megáldott fiúnak hóna alá. Épp akkor alakult meg a jezsuiták mehelni kollégiuma s annak Berchmans hamarosan egyik legkiválóbb tanulója lett. Egy idő múlva maga is belépett a rendbe s a kevéssel azelőtt meghalt Szent Alajost választotta példaképének. Ő is, mint Alajos, filozófiai tanulmányai közepett korán halt meg Rómában (1621). Élete folyamán az a szembeötlő, hogy soha semmi rendkívülit nem tett, pusztán hivatásbeli kötelességeinek páratlanul tökéletes teljesítése útján lett szent és példakép. Maga is abban találta legfőbb örömét s halálán vigaszát, hogy amióta a Társaságba belépett, soha tudatosan mégcsak bocsánatos bűnt sem követett el és soha egy hajszálnyira sem tért el a szent szabályok s az előjárók rendelkezésétől.

*

A katolikus megújodás munkáiban kiváló eszköznek bizonyult a Társaság kezében a *Mária-kongregációk* szervezése. A Mária-kongregációt, mint a buzgóbb tanulóifjak vallásos egyesületét, 1563-ban alapította a Római Kollégiumnak egy fiatal tanára, a belga Leunis János. A Római Kollégiumból lassan más kollégiumok is átvették a kitűnően bevált intézményt s azt a magasabbfokú lelki élet iskolájává tették, először csak a tanulóifjúság, később a kollégiumokból az életbe került volt növendékek számára is. 1584-ben, amikor XIII. Gergely a Mária-kongregációkat *Omnipotentis Dei* kezdetű bullájával megerősítette, a Társaság nevelőintézeteiben és azokkal kapcsolatban már 30 ezer kongreganistáról esik említés.

A Mária-kongregáció mindjárt alapítása helyén, Rómában rendkívül áldásos gyümölcsöket hozott létre; ezen az alapon kezdték hamarosan egész Olaszország-

ban utánozni a római példát. A tagok havonta összejöttek ájtatossági gyűlésre, meghallgatták a lelkiigazgató exhortációját, vallásos beszélgetés keretében tanulmányozták az utat és módot, hogyan terjeszthetik a jót s gyakorolhatják az irgalmasság testi és lelki cselekedeteit. A kongregáció áldásos hatásának híre csakhamar átrepülte az Alpokat is, most már Németországban, Belgiumban, Francia- és Lengyelországban, valamint Erdélyben is és Magyarországon megindult a szent versengés a Szeplőtelen Szűz zászlaja alá felsorakozott ifjúság körében.

Belgiumban és Észak-Németországban P. Coster Ferenc lett a Mária-kongregáció egyik első apostola s a kongregáció itt is rövidesen gyökeres változást idézett elő a tanuló ifjúság köreiben. Többen hetenkint járultak a szentségekhez, nagyobb szorgalmat fejtettek ki a tanulásban s emellett alkalmat találtak még az irgalmasság testi-lelki cselekedeteinek rendszeres és csodálatosan buzgó gyakorlására is. A Mária-kongregációban nevelődött ifjak közül feltűnően sokan jelentkeztek egyházi és szerzetesi pályára; magának a Jézustársaságnak ettől fogva a Mária-kongregáció lett egyik legkiadósabb utánpótló-iskolája. Az évi jelentések, amelyeket részben maguk a prézesek, részben a rendtartományfőnökök, a püspökök és nunciusok Rómába küldtek, a vallásos buzgóságnak és apostoli lelkesedésnek olyan fényes példáit sorolják fel, aminőkkel kevéssel azelőtt még szinte sehol Európában nem találkozhatunk. Maguk a kollégiumok főleg a Mária-kongregációknak köszönhatték belső virágzásukat, mert ahogy P. Coster Kölnből jelenti Rómába, „amióta Mária-kongregáció működik az ifjúság körében, olyan könnyű a növendékek kormányzása, hogy valamennyi előljáró és tanár álmélkodik rajta. Most már nem a félelem vagy a rideg kényszerűség veszi rá a diákokat a kötelességteljesítésre és a keresztény erények gyakorlására, hanem a belső buzgalom s annak megértése, hogy a komoly vallásosság önfegyelmező életben mutatkozik meg.”

Hasonlóképp fellendült a Mária-kongregáció Franciaországban is, ahol 1580 körül az a nagy tisztesség érte a párisi Clermont-kollégium Mária-kongregációját, hogy az ifjú Szalézi Ferenc lépett be tagjainak sorába s hamarosan a kongregáció ifjúsági elnökévé, prefektusává választották. A kongregáció legfőbb védnökének tisztjét maga a király fogadta el, tiszteletbeli prézes pedig Bourbon bíboros lett. A kongregáció működésének gyümölcse itt is az volt, hogy a tagok komoly valláserkölcsei helytállásra törekedtek, gyakran járultak a szentségekhez s azonkívül kifelé is apostolkodtak: ellenségeket békítettek ki egymással, látogatták a szegényeket, a betegeket és foglyokat, jobb belátásra bírták azokat, akik eddig eretnek tanításokkal kacérkodtak, sőt mi több, még az elvilágiasodott papok és szerzetesek megjavításán is áldásosan működtek. A kongregációból különféle szerzetekbe s egyházmegyékbe belépő fiatalemberek mindenhová elvitték a lelki megújulás szellemét. Az egyik jelentés szerint „el lehet mondani, hogy a clermonti intézet valósággal megújította a karthauziak, kapucinusok és minoriták zárdáit. Ezt az eredményt nagy mértékben és főként a nevezett kollégium Mária-kongregációjának lehet tulajdonítani, amelyeknek az ifjúságon kívül számos felnőtt és tekintélyes tagja is volt: prelátusok, tanárok, közigazgatási tisztviselők, ügyvédek és kereskedők.”¹

Canisius Szent Péter is lelkes örömmel fogadta és fejlesztette a Mária-kongregációt s Ingolstadtban maga is kongregációi prézes lett. Ennek a kongregációnak volt tagja Bajorország számos hírneves uralkodóhercege, majd Ferdinánd stájer főherceg is, a későbbi II. Ferdinánd császár és magyar király. A katolikus ügy hatalmas oszlopát, I. Miksa bajor herceget később az összes németországi Mária-kongregációk általános tiszteletbeli prefektusává választották. A svájci Fri-

¹ Delplace: Histoire des Congrégations de la Sainte Vierge, 24. k.

bourban ugyancsak Canisius Szent Péter vetette meg a kongregáció alapját s ez a kongregáció lett a mai napig erőteljesen katolikus Fribourgnak egyik legerősebb katolikus fellegvára.

Belgiumban a liége-i Mária-kongregációról 1581-ben azt írta Ernő bajor herceg Rómába P. Aquavivának, hogy ha az általános vallási felfordulás közepette Belgiumban a protestantizmus nem tudott gyökeret verni, az legelső helyen a liége-i Mária-kongreganisták buzgóságának és éberségének köszönhető. Nálunk Kolozsvárott, Nagyszombatban, Trencsénben, Homonnán, Győrött s lassankint minden kollégiumban létesültek Mária-kongregációk. Általában a XVI. század végén már alig volt a Jézustársaságnak kollégiuma külön Mária-kongregáció nélkül.

Hogy ezek a kongregációk mennyire megnevelték tagjaik vallásos lelkületét, annak számtalan bizonyítékát találjuk a kongregációk fennmaradt évkönyveiben. Olyan buzgalomnak tanuságai ezek, amelyeket világiaknál alig várna az ember. Lássunk csak egynéhány példát!

A douai-i kongreganisták 1577-ben oly önfeladott, szerető odaadással ápolták a pestises betegeket, hogy közülök hatan életüket veszítették a szeretetszolgálat mezején. Az innsbrucki Mária-kongregáció tagjai, hogy a Szűz Mária ellen támadó eretnekségeknek útját állják, félretéve minden kislelkű aggodalmaskodást, az utcán, nyilvános körmeneteken énekelték a Boldogságos Szűz litániáját, ami akkoriban szokatlan újítás volt. Kölnben azzal iparkodtak a hallgatóságban a szegények iránt érdeklődést kelteni, hogy színjelöladásokban ismertették a nyomort s a keresztény irgalmasság gyakorlatainak szépségét. Egy ilyen előadás hatása alatt a fiúk egyszer 12 szegény embert ruháztak fel és vendégeltek meg. A sevillai kereskedők Mária-kongregációja nagyban megszervezte a szegények és utasok gondozását s azonkívül békebírói intézményeket állított fel a kereskedelmi életben előforduló viták és nézeteltérések testvéries elsimítására. Nápolyban

a kongreganisták gályarabságra ítélt mórokat, törököket, szerencseneket oktattak a hitben s vettek rá a megkeresztelkedésre, utána pedig kiváltották és szabadlábra helyeztették őket. A würzburgi kongreganisták egyetlen esztendőben több száz embert vettek rá a bűnbánat szentségéhez való járulásra, azonkívül 20 protestánst térítettek vissza az Egyházba. A vallásilag erősen ingadozó Bécsben a polgármestert, a szenátorokat s más vezető méltóságokat a kongreganisták rászorították arra, hogy nyilvános hitvallást tegyenek a katolikus Egyház mellett. Amikor a franciaországi Avignonban pestis dühöngött s 11 jezsuita hullott el a pestises betegek ápolásában, helyükbe azonnal a kongreganisták léptek.

„Városainkban a Mária-kongregációk valóságos erődítmények — írja Flott Ádám az északnémetországi jezsuiták történetében — a kongreganisták pedig katonák, akik mindenütt üldözik a bűnt és védelmezik az erényt... A farsangi kicsapongásokat azzal mérséklék, hogy ünnepi pompával egy közeli búcsújáráhelyre zárandokolnak, miközben a luteránussá lett város utcáin zenekíséret mellett Mária-énekeket zengedeznek... Sokan közülök nem elégedvén meg az átlagos buzgalommal, lelki magányba vonulnak vissza; életük példája pedig azután is nagyban hozzájárul ahhoz, hogy a lelkigyakorlatok értékét mások is felismerjék... A felnőttek kongregációinak tagjai bőkezűen adakoznak a szegénység enyhítésére, míg a kisebbek legalább szüleiktől könyörögnek ki néhány fillért és osztják ki azokat a szegények között... Csodálatos az erkölcsi élet és ártatlanság ragyogó tisztasága, amelyet ezek az ifjak minden kísértő törekvéssel szemben állhatatosan megőriznek.”

A Mária-kongregációk a jobbak és több buzgalomra törekvők szerencsés különválasztásával s a jámborság s a felebaráti szeretet önként vállalt műveinek ügyes egybekapcsolásával hatalmas szervező tényezőnek bizonyultak a Jézustársaság nevelő munkájában, mi több, a fejlődő és tettvágyó katolikus öntudatos-

ságnak és szervezett világi apostolságnak valóságos mintaiskolája lettek. Ahova a páterek maguk nem tudtak eljutni, oda eljutottak a kongreganisták s a maguk részéről is mindent elkövettek a felebaráti szeretet gyakorlására, betegek és szegények gondozására, a gyermekek és az egyszerű köznép hittani oktatására, a hitben megtévelyedettek felvilágosítására s az Egyházba való visszavezetésére, háborúságok és békétlenségek megszüntetésére, a közerkölcs s a katolikus ügy védelmére, jó könyvek terjesztésére stb. A kongregációk évkönyvei a világiak életszentségre s apostolkodásra való törekvésének számos, egészen hősi példáit örökítették meg. Kiszámíthatatlan jó fakadt ezekből az egyesületekből; nem utolsó helyen maga a Társaság, de a többi szerzetesrendek, valamint az egyházmegyéek legkiválóbb új tagjaikat e kongregációkból kapták. Helyenkint e kongregációkból újabb apostoli vállalkozások egész sora nőtt ki: így pl. a párisi Missziósszeminárium. V. Sixtus, a sokfelől hozzá intézett kérelemnek engedve, megengedte, hogy Mária-kongregációkat ne csak a jezsuita iskolákkal vagy templomokkal kapcsolatban, hanem másutt is lehessen alapítani, felnőttek számára is. Később nem-jezsuiták is vezettek Mária-kongregációkat, amelyeket kizárólag a búcsúk elnyerése végett s a pápai kiváltságokban való részesülés végett kellett a jezsuiták római főkongregációjához csatolni, aggregálni. Végül 1750 táján az eddig férfiak számára fenntartott kongregációi mozgalomba a nőket is bevonták.

A Mária-kongregációkban nevelődött kiváló katolikusok sora egész köteteket töltene ki. Közöttük részben mint tagokat, részben mint vezetőket, számos pápát, bíborost és püspököt találunk, de szenteket is, mint Canisiust, Kosztka Szaniszlót, Berchmans Jánost, Kláver Pétert, Hieronymói Ferencet, Regis Ferencet, Bobola Andrást, Brébeuf Jánost, Garnier Károlyt, Borromei Károlyt, Szalézi Ferencet, Liguori Alfonzot, Lellisi Kamillt, Solano Ferencet, Sigmaringai Fidél, Possenti Gábort, de la Salle Jánost, Eudes Jánost, de

Rossi Jánost, Fourier Pétert, Portumauriziói Lénártot, Barat Zsófiát, Lisieuxi Terézt stb. Azonkívül számtalan boldogot és vértanút, köztük a három kassai vértanút: Körösi Márkot, Pongrácz Istvánt és Grodecz Menyhértet. A világi nagyok közül Tillyt, Turenne-t, II. és III. Ferdinánd császárokat, Sobieskit, Torquato Tassót, Rubenst, Lipsiust; nálunk Esterházy Miklós és Pál nádorokat, Koháry Istvánt, Homonnai Drugeth Györgyöt, II. Rákóczi Ferencet, Budavár visszahódításának csaknem valamennyi hadvezérét, valamint az ott szerepelt egyik legvitézebb kapitányt, eörményesi Fiáth Jánost; újabban Zichy Nándort, Apponyi Albertet stb.

A brahmánok térítője.

India és Japán apostola maga csak megkezdette a nagy művet, az idegen világbirodalmak megtérítését, de legfőbb érdeme nem az volt, amit személyes térítéssel elért, hanem: hogy másokat is el tudott tölteni hasonló apostoli lángolással s a katolikus világban, elsősorban saját rendjében páratlan missziós lendületnek lett elindítója. Amikor ő maga lezárta szemét, nemcsak India és Japán számos pontján működtek már követői, hanem Európában is egész sereg rendtag készült a missziós életre.

A hithirdetők közül nem egy művelt ugyancsak legendába illő dolgokat az Úr szőlőjében. A belga B. Barsée például Ormuzdban ütötte fel tanyáját a perzsa-indiai határon. Ő is olyan ügyesen tudott hozzásimulni a lakosság gondolkozásához, hogy mindenki a magáénak tekintette őt s tőle kért tanácsot: perzsák, brahmánok, európaiak, törökök, örmények, zsidók és mohamedánok. A rabbinusokat kiterjedt talmudi ismereteivel ejtette ámulatba, úgyhogy végül is meghívták, hogy a zsinagógájukban beszéljen a szent könyvekről. A mohamedánok a mecsetjükben a vállaikra emelték s mint újra feltámadt Keresztelő Jánost ünnepelték; a brahmánok meghívására pedig a brahmán templomban vitatkozott a keresztény Szentháromságban s a brahmá-

nok Brahma-, Sziva- és Visnu-hitének analógljáról és eltéréseiről.

A brahmánok, India legegelőkelőbb kasztja és felekezete, szigorúan elkülönítik magukat a többi kasztoktól és magasfokú, ősi kultúrájukat szent könyveik hatalmas sorozatában őrzik. Tekintélyük oly nagy, hogy az alacsonyabb szekták mind őszerintük igazodnak. Xavéri Szent Ferencnek kevés érintkezése volt a brahmánokkal, csak annyit tudott róluk, hogy kevély és megátalkodott, amellet erkölcsileg lezüllött emberek. Az ő kiváltságos népe a pária volt. Ő még nem ismerte fel, hogy India katolizálása légüres térben mozog, amíg a kereszténységet a brahmánok közt nem sikerül meghonosítani. A páriák hálások voltak az igaz hitért, de társadalmi súlyuk a semminél is kevesebb volt: egy igazi brahmán már azzal is beszennyezettnek érezte magát, ha az utcán egy pária árnyéka ráesett.

E helyzet felismerésében a Xavér nyomában elindult hithirdetők, főleg a zseniális szervező, P. Valignani buzdítására, egészen új utakra tértek. Kiadták a jelszót, hogy míg a páterek egy része a szegényebb kasztok közt mint e kasztok osztályosa dolgozik, addig mások kizárólag a felsőbb kasztok közt hirdessék az ígét s munkájuk nagyobb eredményessége érdekében maguk is szigorúan kasztszerűen éljenek.

Csakugyan: egy napon Dél-India egyik előkelő városában, Madurában, megjelent egy európai úr, hosszú sárga brahmin-ruhában, fasaruval a lábán s magas turbánnal a fején s a város brahmánjainál úgy mutatkozott be, mint előkelő európai brahmán, aki Indiába jött, hogy a szanszkrit Védákat a helyszínén tanulmányozza. Aggályosan kerülte az alacsonyabb kasztokat s a viláért sem állt volna szóba azokkal a rongyos ruhájú misszionáriusokkal, akik páriákat és rabszolgákat kereszteltek s csengetyűvel a kezükben hívták össze az utcagyerekeket hitoktatásra. Az idegen bizonyos értelemben csakugyan európai brahmán volt: egy előkelő olasz család sarja, a Bellarminókkal rokon *De Nobili Róbert* jezsuita páter.

A brahmánok szóbaálltak vele s mekkora volt a csodálkozásuk, mikor azt látták, hogy ez az előkelő idegen nagyobb brahmán, mint ők. Szigorúbban tartja a kaszt előírásait, mint ők. Soha húst nem eszik s bort nem iszik, kizárólag rizzsel, tejjel és főzelékнемűvel él, mi több: a szanszkrit vallási irodalmat jobban ismeri, mint ők. Szívélyesen befogadták tehát.

Nobili mindezt előljáróinak s az illetékes cranganorei érseknek jóváhagyásával cselekedte. Mielőtt a tulajdonképpeni térítő munkára vállalkozott, először éveken át alaposan elmélyedt ideológiai tanulmányaiba. Kitűnően megtanult két élő indus nyelven kívül szanszkritül, úgy hogy szanszkrit stílusát később a brahmánok maguk is csodálták s áttanulmányozta a jelesebb régi indus bölcselők írásait. Csak ezután kezdett a brahmánokkal érintkezést keresni s velük vallási kérdéseket szöbáhozni.

Nobili páter szállást vett a legelőkelőbb brahmán negyedben s szépszámú, brahmán tisztavérű szolgaszemélyzettel vette körül magát. Az előkelő lakásban csakhamar csakúgy nyüzsgött a látogató, mindenki hallani s látni akarta a messziről jött tudóst, a nagy idegent, aki folyékonyan beszélt nyelvüket, mélyértelmű előadásokat tartott nekik a régi brahmán irodalom remekműveiről s fejből idézgette az ő szent könyveiket. Mikor a talajt így előkészítette, kifejtette természetesen azt is, hogy bármennyire szép és előkelő az indusok ősi, klasszikus irodalma, az mégis csak merő távoli előkészület a teljes igazságra, amely Jézus Krisztusban jött a világra s a kereszténység nem egyéb, mint az évezredes indus bölcsesség igazi betetőzése. Az eredmény az volt, hogy rövid időn belül egész sereg brahmán előkelőség vette fel a keresztséget.

A kasztrendszer ellen egyetlen szót sem ejtett, mert azt tartotta, hogy kár a kereszténység terjesztését egy ország rég bevett társadalmi szokásainak és hagyományainak felesleges támadásával is nehezíteni. Csakhamar egész sor hitvédő s vallásmagyarázó iratot adott ki hol valamelyik élő nyelven, hol szanszkritül.

A művelt osztályok csak most kezdtek felfigyelni a keresztény hithirdetésre, amely most már nem „prangi”, szemét, megvetettség volt a szemükben, egy jognélküli társadalmi osztály sajátossága, hanem bölcsesség és erő, műveltség és érték. Most már a brahmánok is sorban jelentkeztek keresztelkedésre, amire eddig 14 éven át hiába vártak a hithirdetők.

A megtért brahmánok buzgalma oly nagy volt, hogy maguk is beálltak az igaz hit terjesztői közé s az ő példájukra most már a középső és alsó osztályok nagysietve jelentkeztek keresztény oktatásra.

Sajnos akadtak, akik a kasztrendszer megtűrését a keresztény felebaráti szeretet és egyenlőség elvével nem találták összeegyeztethetőnek. Más komolyabb ellenvetésként hatott ellene az a vád, hogy brahmán szokások voltaképpen a pogányság vallási függvényei s mint ilyenek a bálványimádás tartozékai, amelyeket keresztény hithirdetőnek semmiféle formában nem volna szabad elismernie. Ezen a kettős alapon indult meg a századokig tartó indiai szertartási vita, amely nemcsak Nobilinek magának, hanem sok más hasonló gondolkozású hithirdetőnek működését is megakasztotta. Amint az ilyenkor történni szokott, a vádaskodók nem tudtak mindig különbséget tenni igaz és téves értesülések között. De Nobilit végül egyesek már azzal is támadták, hogy résztvett volna pogány és bálványimádó istentiszteleteken, amiből egyetlen betű sem volt igaz. Nobili nemesen tűrte a fájdalmat, hogy nemcsak saját rendi előjárói, hanem a római kúria, sőt egy ideig saját nagybátyja, Bellarmino bíboros s hitelt adtak a téves magyarázatoknak.

Nobilit saját egykori munkatársa, P. Fernandez jelentette fel előljáróinál, mint aki meg nem engedhető módon alkalmazkodik a pogány szokásokhoz. A vád nem látszott egészen alaptalannak s az előljárók 1610-ben csakugyan megtiltották Nobilinek a „malabár szokások” követését. P. Nobili megkísérelte igazolni eljárását, védelmi iratokat is írt e célra s az apostolok s az ősegyház példájára hivatkozott. Végül mégis

hibáztatták őt s elvonták működése színhelyéről. Védőirata később Rómába került s XV. Gergely pápa 1623-ban az ő javára döntött; csak arra intették, hogy az alkalmazkodás során pogány jellegű szertartásokat ne tűrjön. Ekkor Nobili visszatérhetett Madurába. 1656-ban halt meg Meliapurban. A vád, hogy a szegény és megvetett kasztokat lenézte volna, már abban is megtalálta cáfolatát, hogy éjnek idején Nobili az alacsony kasztbelieket is szeretettel fogadta s iparkodott segíteni rajtuk, s ha nyilvánosan nem érintkezett is velük, ennek nem a gőg, hanem éppen a többieken való apostoli segítség vágya volt az oka s a helyes meglátás, hogy a hitnek elsősorban a társadalmilag s műveltségileg jelentős osztályokban kell talajt teremteni.

Végeredményben is ő indította el azt a hatalmas keresztény mozgalmat, amely Madurában rövidesen uralkodó vallássá tette a kereszténységet. Ez máig az egyetlen indiai város és tartomány, amelyben a kereszténység a kiteljesedés magas fokáig eljutott.

V. Pápa egyébként 1568-ban éppen a jezsuita Borgia Szent Ferenc buzdítására alapította meg a hit hirdetés előmozdításával megbízott külön bíborosi kongregációt, melyből később a Propaganda Fide alakult ki.

A Mennyei Birodalom kapuinál.

A hithirdetői élelmesség és legendás hősiesség ne továbbját azonban a szintén olasz származású Ricci Máté páter szolgáltatta, akinek az is sikerült, amit Xavéri Szent Ferenc s első követői hiába kíséreltek meg: nemcsak bejutott a Mennyei Birodalomba, hanem lassankint a kínai császár legbensőbb bizalmasa s tanácsadója lett.

A dolog, mint képzelhető, ezúttal sem ment sírán. De Ricci úgy felkészült a feladatára, mint kevesen mások. Először kitűnően megtanulta a kínai nyelvet, még pedig nemcsak a rendes társalgási népnyelvet, hanem a többezeréves holt szanszkritot is, amelyen

a kínai szentkönyvek íródtak. Még mint a Római Kol-légium növendéke s a hírneves Klau (Clauvius) páter-nek, a Gergely-féle naptárreform egyik megalkotójá-nak tanítványa, alapos ismereteket szerzett a mate-matikában és csillagászatban is. Azután Távol-Keletre hajózott s Makaóban, Kína határán, néhány társával együtt éveken át türelmesen várt az alkalomra, hogy a Mennyei Birodalomba bejusson.

Az alkalom végre is úgy adódott, hogy három por-tugál kereskedő a tilalom ellenére behatolt Kanton kikötőjébe, mire a kínai hatóságok elfogták őket és csak jelentős váltságdíj ellenében voltak hajlandók őket ismét szabadon engedni. Erre tárgyalások indultak meg a váltságdíj nagyságára nézve s a tárgyalások intézésére portugál részről mint tolmács és kiküldött két jezsuita vállalkozott, P. Barreto és P. Goes. Mint ilyeneket aztán a kínai hatóságok beengedték őket át-menetileg, kellő hatósági ellenőrzés mellett, Kantonba. A páterek azonban oly kedvesen s udvariasan forog-tak a kínaiak között, hogy szinte levették őket a lábuk-ról. Főleg amióta P. Barreto a zsebóráját is, Kínában eddig nem látott csodát, odaajándékozta a kantoni kormányzónak, ez egészen ellágyult a meghatottságtól s megengedte a két páternek, hogy hosszabb ideig a városban maradjanak, sőt néhány barátjukat is maguk után hozathassák. Így került be Ricci is az ígéret-földjére.

Hogy feltűnést ne keltsen, Ricci egyáltalán nem beszélt más nyelven, csak kínaiul s a kínai tudósok előkelő ruháját öltötte magára. Első dolga volt, hogy lakását telerakta csillagászati és fizikai műszerekkel, amelyeket még Európából hozott magával. A nevét is kínaira változtatta s mint Li-Ma-ten: Li-a-bölcs lépett fel. A fizikai és csillagászati műszerek, amelyeket minden látogatójának hosszasan megmutogatott s közben egész csillagászati és fizikai előadásokat tar-tott, csakhamar izgalmas csodálatot keltettek a város-ban; mindenki látni, hallani akarta a halkszavú európai bölcs-et, aki a mandarinok legtisztább nyelvjárását

beszélte s minden kérdésre csodás tudománnyal meg tudott felelni. A legnagyobb csodálatot azonban az a világtérkép keltette, amelyet Ricci az ámuló látogatók szeme elé teregetett s amelyen az egész kínai Birodalom csak egy volt a világ számtalan nagykitérjedésű országa közt. Eddig a kínaiak úgy tudták s tudósaik is mindig úgy magyarázták nekik, hogy Kína nemcsak a világ közepe, hanem úgyszólván az egésze s csak éppen néhány apró sziget és barbár tartomány fekszik még a határain kívül. A páter tekintélye oly nagy lett, hogy most már semmiféle kormányzónak nem jutott volna eszébe őt az országból kiutasítani.

Sőt egyéb is történt: Ricci híre eljutott Kiangszitartomány főmandarinjához s a nagyúr látni kívánta a csodaembert. Ricci meg is jelent előtte s oly bámulatba ejtette a kínai főembert a matematikai tudományával, hogy a főmandarin a tanárává fogadta.

Most már Ricci nem kisebb célról álmodott, mint-hogy magához a császárhoz is bejusson. Ha őt is megnyeri ügyének, Kína egész óriási birodalma megnyílik az Evangélium előtt! Ez azonban szörnyű nehéz feladat volt. A császár, a „menny fia”, isteni lényként annyira a magasságokban trónolt, hogy még udvari hivatalnokai közül is nagyon kevésnek adatott meg a kegy, hogy szemtől-szembe láthassa s vele beszélhessen; akkor is természetesen csak arccal a földre borultan. Hogyan jusson be hozzá egy idegen?

Ricci azonban addig barátkozott a császári udvar magas tisztviselőivel, míg végül sikerült az egyiket rávennie, hogy egy ajándékot vigyen tőle a császárnak. Még pedig egy finom szerkezetű órát. Az óra csakugyan bejutott a legszigorúbb záraikon keresztül a császár kezébe. A császár még sohasem látott rúgóra járó órát. Szörnyen megörült ennek a valóban csak császárt megillető ajándéknak; egész nap csak az óra titokzatos, szüntelen ketyegését figyelte s mint egy kisgyermek, úgy örült a járó csodának.

Másnap aztán nagy baj történt: az óra megállt! A császár azonnal összehívatta udvari embereit és

tudósait s valamennyinek meg kellett próbálnia, hogy az órát ismét ketyegésre indítsa. Mindhiába. Az óra a sok rázásra ketyent egyet-kettőt, de aztán menthetetlenül és csökönyösen megállt. Nem lehetett mit tenni: el kellett küldeni az ajándékot küldő, messze lakó idegenért. Ricci el is jött; a jezsuita tudós előtt 1601-ben megnyíltak a mennyei lakosztály titkos zárai. Kezébe vette az órát, néhány boszorkányos kézmozdulatot tett az óra hátlapján s a gép ismét járt. Az udvari mandarinok boldogan vitték vissza a császárhoz a helyreállított s immár ismét vidáman ketyegő alkotmányt. Azonban az óra másnap megint csak megállt. Ricci most már azt az alázatos könyörgését jelentette be a császárnak, hogy ha parancsolja, minden tudását őfelségének rendelkezésére bocsátja, azt is, hogyan kell az órát mindennap újabb ketyegésre indítani.

A csoda megtörtént: a császár maga elé eresztette Riccít. A hithirdetőnek most már alkalmá nyílt nemcsak az óra felhúzásának művészetét bemutatni, hanem figyelmeztetni ő mennyei felségét arra is, hogy az udvari matematikusok által hivatalosan felállított császári naptárban súlyos tévedések vannak s ő azokat hajlandó kijavítani. Nagy volt a megrökönyödés az udvari mandarinok és matematikusok között s legtöbbjüknek az volt a véleménye, hogy ezt a veszedelmes és kotnyeles idegent azonnal haza kell kergetni a szent birodalom határai közül. Végre is a császár tudásvágya döntötte el a kérdést: a sápadt arcú idegen papok annyi érdekes fizikai és csillagászati problémába vezették be, hogy minden kihallgatáson tanult tőlük valamit s mindig maradt másnapra is kérdezni és megmagyarázni való. Végre is Ricci a császár legkedve sebb fiának nevelője lett.

Ricci természetesen nem azért ejtette bámulatba a mandarinokat s egyéb előkelőségeket a tudományával, hogy megcsodáltassa magát, hanem hogy ezáltal a keresztény hit hirdetésének útját készítse elő. Látogatóinak s fizikai csillagászati műszerei megcsodálói-

nak a szeme végül is megakadt egy színes képen, amely a lakás főfalán, a legelőkelőbb helyen függött s a kisdéd Jézust ábrázolta a Boldogságos Szűz karján. Az érdeklődőknek aztán Ricci minden tolakodás és ünnepélyesség nélkül elmagyarázta, mit jelent a kép s így máris alkalma nyílt a keresztény vallás alapigazságainak fesztelen bemutatására.

Azt is tudta Ricci, hogy a kínaiak nemcsak az araboktól átvett, régi természettudományos ismereteikre büszkék, hanem azokra az ősi erkölcsbölcseleti iratokra is, amelyeket Konfucius és más régi, klasszikus mestereik írtak. Erre ő is részben összeállított, részben kínai nyelvre fordított néhány erkölcsbölcseleti művet, többi közt még Cicero *De officiis*-ét is, és fejtegetéseibe ügyesen beleszötte egyfelől az Evangélium, a prótáfák, a szentatyák és kiváló szentek egy-egy mondatát, másfelől a szanszkrit irodalmi jelesek egy-egy idézetét. A hatás bámulatos volt, műveit az ország legkiválóbb „doktorai” ámulva forgatták, megküldték egymásnak s csakhamar egész Kína eltelt az idegen mester nagyszerű tanításának hírével.

Riccinek főkép egy műve aratott páratlan sikert, a *Tien-csu-csei* (Az Istenről szóló igaz tanítás) című. Úgyesen kidolgozott katekizmus volt ez, amely a hit alapjait — Isten létét, a teremtetést, a lélek halhatatlanságát, az örök jutalom és büntetés tanát — meggyőzően kifejtette, a pogány babonák esztelenségét pedig hatásosan kimutatta. Ez a kis könyv is tele volt az említett idézetekkel s oly kitűnő szanszkrit nyelven volt megírva, hogy a kínaiak máig nemzeti irodalmuk klasszikus alkotásai közt olvassák. A kis könyv lelki hatása is kiszámíthatatlan volt, bár nem a tömegeknek volt szánva, hanem Kína értelmiségi rétegeinek, akik közt a katolikus hitnek nagy tekintélyt szerzett. Nyomtatásban is megjelent s a mandarinok versenyeztek a kitéüntetésért, hogy egy-egy példányt magától a szerzőtől kapjanak ajándékba.

Ricci módszere, hogy mindenekelőtt az értelmiségi osztályt s a társadalmilag befolyásos elemeket ipar-

kodott a hitnek megnyerni, nagyszerűen bevált. A később ki-kiújuló üldözések idején a misszióknak az lett a szerencséje, hogy éppen a vezető osztályokban sok volt a keresztény, vagy a kereszténységgel sokban együttérző pogány, s ezek a maguk befolyásával megakadályozták a misszió teljes tönkretételét.

Mihelyt Riccinek alkalma nyílt magával a császárral is beszélgetni, nem mulasztotta el a nagy úrban mindig újabb és újabb európai tudományos felfedezés iránt kelteni kíváncsiságot. A császár csakugyan mindig többször hívatta maga elé a nyugati tudóst s nem győzött betelni a tudnivalókkal, amelyekkel ez őt megismertette. Ricci felhasználta az alkalmat s engedélyt kért a császártól arra, hogy néhány rendtársa és segítőtársa Kínába jöhessen. A császár megadta erre az engedélyt s a jezsuiták közcsodálatra hamarosan benn laktak a „rózsaszínű falon” belül, ahol csak a legmagasabb rangú császári tisztviselőknek volt szabad tartózkodniok, sőt a császár maga gondoskodott az eltartásukról is.

Nagy volt a császár öröme, amikor Ricci egy hárfát mutatott neki, Kínában eddig ismeretlen hangszert. Hárfajátékával annyira megnyerte a császár tetszését, hogy a fejedelem maga is meg akart tanulni hárfázni. Ricci egész sor hárfakiséretes dalt költött s megtanította a császárt nemcsak a hárfázásra, hanem a kottaolvasásra is. Csakhamar az egész udvar tele volt hárfázó tábornokokkal, miniszterekkel és magasrangú császári hivatalnokokkal. Az ország nagyjai versenyeztek a dicsőségért, hogy az európai papok tanítványai lehessenek.

Ilyképpen a kereszténység annyi száz év óta ismét gyökeret verhetett Kínában. Amikor Ricci 1610-ben meghalt, az országban több mint 300 keresztény templom és kápolna állt. A császár maga is képviselte magát a nagy ember temetésén s temetőhelyül hatalmas darab földet adományozott a pátereknek, amely egészen 1838-ig a pekingi misszionáriusok teme-

tője maradt s máig fennálló emléke a misszió nagynevű alapítójának.

Ricci utódja a szicíliai P. Longobardi lett, aki a Ricci által alapított négy missziós telephez ötödikül a sanghai telepet fűzte. Ez a telep lett P. Cattaneo vezetésével (1580—1640) egész Kína legvirágzóbb missziós telepe.

1612-ben P. Longobardi Európába küldte megbízottját, P. Trigault-t, hogy a Szentatyának és a generálisnak közvetlenül tegyen jelentést a misszió állapotról, s ha lehet, új hithirdetőket is kérjen. V. Pál pápa elvben hozzájárult a bennszülött papság nevelésének megkönnyítése végett abba, hogy szertartási nyelvül a latin helyett a kínai irodalmi nyelvet használják. Aquaviva generális, majd utódja Vitelleschi a kínai missziót független viceprovinciává emelte. Legnagyobb hatást Trigault azzal érte el Európában, hogy közzétette Ricci emlékiratainak latin fordítását a kínai misszió kezdetéről, mire Kína egyszerre a katolikus világ érdeklődésének középpontjába került. P. Trigault útjának legnagyobb eredménye az volt, hogy egész kis sereg új hithirdetőt vitt magával Kínába, köztük kettőt, akinek a Ricciéhez hasonlóan gondviselészerű szerepet kellett játszania a kínai misszió történetében, P. Schreckel (latinosan Terrentiust) és P. Schallt.

1616-ban egy Kio-csin nevű, fanatikusán keresztényellenes mandarin vádjaira Nankingban heves keresztényüldözés tört ki. Több jezsuitát és világi katolikust elfogtak s keményen megkínoztak. Kio-csin ösztönzésére a császár a következő évben rendeletet adott ki, amely valamennyi keresztény hithirdetőt számkivetette az országból. Most látszott meg azonban, mennyire helyes volt P. Ricci apostoli taktikája, hogy mindenekelőtt a vezető körökben igyekezett az Evangéliumot terjeszteni. Több volt Ricci-tanítvány, előkelő keresztény tudósok, sőt néhány pogány mandarin is, kéz alatt megakadályozta a császári rendelet szigorú végrehajtását s a pátereknek mindössze arra kellett szorítkozniuk, hogy igehirdetésüket ezentúl inkább

csak titokban folytassák. Később Kio-csint máshova helyezték át s az üldözés lassan elhalkult, a térítés pedig szépen haladt előre. Ha eddig 3—400 volt az évi felnőtt-keresztség, 1530 felé már évi 2—3000 felnőttet kereszteltek meg. Pedig a roppant munkára még 1634-ben is csak 26 misszionárius állt rendelkezésre.

A kínai misszió akkor kapott hatalmas lendületet, amikor egy keresztény főmandarin, Szin Pál ajánlata folytán Schreck és Schall páterek meghívást kaptak a kínai közélet egyik legfontosabb és legszentebb intézményének, az udvari naptárnak megjavítására.

Ősi szokás volt a Mennyei Birodalomban, hogy a tudósok és udvari matematikusok évente hivatalos naptárt készítettek, amelynek nemcsak az volt a feladata, mint minden más naptaré, hogy az évszakokat, hónapokat, heteket jelezze, hanem az égitestek járását s ezen keresztül az isteni világrend parancsait is ismertetette. Mert ha Isten intézi a nap, hold és csillagok járását, a föld uralkodóinak legfőbb kötelessége arról gondoskodni, hogy az evilági dolgok is az Isten menynyei rendelkezéseihez igazodjanak. Így lett a „*Tao*”, az „ég törvénye” egyúttal a birodalmi rendnek is törvénye. De hogy az égi jelenségeket pontosan meghatározzák, szükség volt egy udvari matematikai és csillagászati hivatalra, amelynek tagjai, az arab csillagászaton nevelődött császári tudósok, a kínai közélet legfőbb funkcionáriusai közé számítottak. Az ő általuk felállított naptár szerint igazodtak aztán birodalomszerte a nemzeti és császári ünnepek, az ősök emléknapjai, a vásárok és ünnepi szertartások időpontjai. A legnagyobb veszedelmek, csapások, háborúk és rossz termés okozójának tekintették volna, ha a legfőbb császári matematikai törvényszék számításaiba hiba csúszott volna be. Az évi naptár elkészítését s a császárnak való ünnepélyes átnyújtását magát is az év egyik legfontosabb állami cselekményének tartották.

A jezsuiták Pekingbe érkezése idején a rossz nyelvek egyre hangosabban suttozták, hogy valami baj lehet a hivatalos naptár körül. Vagy a cseng-et, az év

kezdetét, adják meg rosszul, vagy egyéb hiba törté-
nik, de a termés mindig silányabb lesz, a háborúk és
forradalmak száma növekszik, mindig több a betörő
és a tolvaj az országban: ennek csak a naptár lehet az
oka. Maga a császár nyugtalankodott már emiatt. Egy
alkalommal aztán meg is kérdezte a jezsuitáktól, nem
lehetne-e rátalálni a hibák okára. A páterek azonnal
nekiestek a naptárvizsgálatnak, napokon át egyebet
sem tettek, mint mértek, obszerváltak és számoltak.
Végül is kiderítették, hogy bizony az udvari matema-
tikai hivatal számításai már évtizedek óta hibásak s a
naptárt már egy emberöltő óta helytelenül állapították
meg.

A császári udvarban ez a kijelentés valóságos
forradalmat idézett elő. A császár maga a fejéhez
kapott: most hát már érti, miért olyan szerencsétlen
az uralkodása s miért van annyi gonosztevő az ország-
ban. A matematikai törvényszék tagjait viszont a düh
és a sárga irigység fojtogatta: hogyan mernek ezek
a fehér ördögök belekotnyeleskedni az ő tudomá-
nyukba. Nincs igazuk, a naptár igenis jó!

A vitát maga az ég döntötte el. A jezsuiták hama-
rosan napfogyatkozást jósoltak s annak nemcsak a
napját, hanem még az óráját is pontosan előre meg-
mondták. Az udvari matematikusok kinevették őket,
szó sem lehet ezen a napon napfogyatkozásról. Az
udvar mégis felkészült a lehetőségre, mert a nap-
fogyatkozás Kínában mindig külön ünnepet jelentett,
amelynek megülését elmulasztani főbenjáró vétség lett
volna. A császár és egész udvara feszült figyelemmel
várta a csodát s mekkora volt az egész magasrangú
kínai társadalom ámulata, amikor a napfogyatkozás
a mondott órában pontosan bekövetkezett! Az udvari
méltóságok az előírt ősi szertartás szerint arcra borul-
tak, az egész várost dobpergés és trombitaszó figyel-
meztette az égi jelre, az udvari matematikusok pedig
majd a föld alá süllyedtek szégyenükben. A hithirdetők
hite ezzel módfelett megszilárdult s a császár hama-
rosan őket tette meg udvari matematikusainak.

P. Schallt pedig és utána a belga P. Verbiestet az udvari matematikai törvényszék elnökének nevezte ki. Most már szó sem lehetett arról, hogy a jezsuitákat az országból kiűzzék: nélkülözhetetlenek lettek.

Hogy a naptárreformot keresztülvigye, P. Schallnak először a teljesen hamis alapon álló kínai csillagászati tudományt kellett megreformálnia s e célból az udvari matematikai hivatal 200 vezető tisztviselőjének rendszeres előadásokat tartott a matematika, geometria és csillagászat tárgyköréből. Ezeket az előadásokat 137 kötetben sajtó alá rendezte s belőlük mintegy száz nyomtatásban is megjelent. Az általa kidolgozott naptárreform törvényerőre is emelkedett.

P. Schall egyébként is hasznos támasza lett az országnak. Amikor az országban mindenfelé nyugtalanságok törtek ki s észak felől tatár rablóhadak törtek be, P. Schall volt az, aki a kínai minisztereket és tábornokokat az ágyúöntés mesterségére megtanította. A hatalmas védelmi művek s főleg az ágyú bömbölése elől a rablóhadak egyszerre megfutamodtak s a tatárok ismét visszamásztak a kínai falon, oda, ahonnan jöttek.

Igaz, hogy a tatárok hamarosan újra megjelentek a falakon belül, még pedig most már hódítók gyanánt, amikor is a kínai császár nem látván más menedéket, öngyilkos lett, s az általános felfordulás megakadályozására egy kínai tábornok maga behitta a mandzsu uralkodócsaládot. A Ming-dinasztia utolsó hercegét Délkínába száműzték s a tatárok foglalták el a kínai trónt. A száműzött herceg anyjával együtt keresztény lett s a keresztségben a Konstantin, anyja pedig az Ilona nevet kapta.

A jezsuiták az új dinasztíát époly híven szolgálták, mint az előző Ming-dinasztíát s tovább is ők álltak a naptárkészítési hivatal élén. Egyízben ugyan Schall maga is csaknem vérpadra került. A mohamedán Jam-kam-sziem a matematikai hivatal elnöki széke után vágyott s azért hazaárulással vádolta meg őt. Schallt erre börtönbe cipelték s halálra ítélték. Jam-kam-sziem már el akarta foglalni új hivatalát, visszaállítani a régi

naptárszámítást s elégetni a jezsuiták minden iratát, amikor megint megszólalt az ég: egy Jam-kam-sziem által előre bementett napfogyatkozás megint csak nem következett be, viszont bekövetkezett azon a napon s abban az órában, amire azt P. Schall társa P. Verbiest megjövendölte. Egyszerre vége lett Jam-kam-sziem minden vádjának, Schall megmenekült a haláltól s Verbiest utasítást kapott, hogy a pekingi császári csillagvizsgáló intézet hasznavehetetlen műszerei helyett jobbakat készítsen. Egy év múlva már állt is a város egyik dombján az új jezsuita csillagvizsgáló, Tycho Brahe módszere és elvei alapján, minden akkor ismert európai csillagászati műszerrel pompásan felszerelve. Mikor Verbiest meghalt, a császár ünnepélyes, udvari temetést rendelt neki; a legfőbb állami méltóságok, főmandarinok és tábornokok, a császári palota testőrségének parancsnokai lóháton kísérték a gyászmenetet, amelyet egy szakasz császári lovas zárt be, míg a hívek égő gyertyával a kezükben s imádkozva haladtak a koporsó után.

Amikor aztán a fiatal és tudományszomjas Kang-hi császár lépett a trónra, a jezsuiták joggal remélhették, hogy egész Kína katolikus lesz. Mert a császár nemcsak meleg barátságával tüntette ki őket, hanem élenként érdeklődött a keresztény vallás magasztos tanai iránt is. Elsősorban a természettudomány kötötte le a fiatal uralkodó érdeklődését. A pátereket úgyszólván éjjel-nappal maga körül tartotta s reggeltől estig mennyiségtani és fizikai problémákról kérdezősködött. Még hadviselési alkalmával is magával vitte őket a táborba s útközben is, a harcok közti szünetek idején is Euklides tételeit s a hangtan és fénytán titkait magyaráztatta magának. Nagy becsülete lett nála a trigonometriának: most már ő maga is meg tudta állapítani egy-egy hegy vagy épület magasságát, egy tó vagy folyam szélességét s boldog volt, amikor a mérések igazolták számításait.

Hát még mikor a páterek a Kopernik-féle rendszer titkaiba bevezették s megmagyarázták neki, hogy nem

a nap forog a föld körül, hanem fordítva! A császár ilyenkor napokig bezárkózott a szobáiba s udvari mandarinjait sem fogadta, annyira elmerült a csodálatos felfedezés örömeiben.

Kang-hi jóhajlandóságát a hithirdetők iránt azzal is kimutatta, hogy nagy darab földet ajándékozott nekik keresztény templom és rendház építésére.

A jezsuiták voltak azok is, akik Kína nevében az első szerződést kötötték európai állammal. A tatárokkal együtt az oroszok is ott áskálódtak állandóan Kína határvidékén s egy területet maguknak követeltek. P. Gerbillon ajánlkozott az udvarnak, hogy megbékíti őket. Csakugyan egyezkedési tárgyalások indultak meg az oroszokkal. P. Gerbillon megmagyarázta az oroszoknak, mennyivel hasznosabb nekik, ha lemondanak egy nyomorúságos vitás területről s inkább előnyös kereskedelmi kapcsolatokat szereznek s jogot biztosítanak maguknak, hogy évente egyszer külön kereskedelmi bizottságuk szállhasson ki Pekingbe. Az oroszok ezt meg is értették s P. Gerbillon hamarosan kész békeszerződéssel léphetett a császár elé. Az udvar nem győzött hálálkodni érte.

Kang-hi annyira ment a keresztény hit iránt való barátságában, hogy fényes követséget küldött Rómába s a pápa unokahúgát kérte feleségül. A házasság ugyan nem jött létre, de Kang-hinak a Szentszékkal való kapcsolata igen barátságos maradt egészen addig, míg az áldatlan ritus-vita miatt a császár el nem kedvetlenegett s el nem fordult a kereszténységtől. Csak éppen a páterek iránt való bizalmát őrizte meg haláláig.

Kang-hi utódai alatt a keresztényellenes párt került uralomra s ekkor egymásután jelentek meg a keresztények ellen irányuló rendelkezések. Főleg a szeszélyes és gőgös Kien-long császár volt az, aki már szinte vérbe akarta fojtani a kínai kereszténységet. Ekkor a páterek úgy segítettek a helyzeten, hogy hamar néhány olyan páttert hozattak Európából, aki kitűnően értett a festőművészethez, s mivel a császárnak az volt a gyengéje, hogy palotáját és pazarul be-

rendezett nyaralóját mindig újabb freskókkal szerette díszíteni, a festészethez és épületdíszítéshez értő páterek ezen a címen ismét csak a közelébe jutottak. Mikor fráter Castiglioniét a császár egyszer freskófestés közben figyelgette s dicsérte, a testvér hirtelen a nagy úr lába elé borult, s egy emlékiratot nyújtott át neki, amelyben a keresztények számára türelemért és szabadságért esedezett. A császár elfogadta az iratot s a pátereket csakhamar egy udvari festőiskola vezetésével bízta meg. Így aztán számos esetben sikerült a pátereknek az üldözés keménységét enyhíteniök.

Igaz, hogy kemény munka és folytonos készenlét volt az életük. A császárnak minden szeszélyét azonnal és ellenmondás nélkül ki kellett elégtíteniök. Mikor egyszer egy sereg lázadó tatár fejedelem ünnepélyesen meghódolt a császár előtt, ennek eszébe jutott, hogy ezt a jelenetet festményen kellene megörökíteni. Attiret fráter parancsot kapott, hogy azonnal utazzék tatár földre s fesse meg a fejedelmek meghódolásának jeletét. A fráter a rengeteg ember és ismeretlen tarka viselet közt még jóformán körül sem nézhetett, már jött egy miniszter és jelezte, hogy a császár a képet még aznap este készen akarja látni. Attiret izgatottan látott munkához, a kép közepére hamar odafestette a császárt ragyogó, színes díszruhájában s köréje vagy száz különféle alakot, inkább hirtelen ihlet és ötlet mint megfigyelés alapján. Még alig volt félig a mű, már ismét jött a miniszter s közölte, hogy a császár máris látni akarja a képet. Kien-long jött is és nagyon meg volt elégedve a készülő műremekkel.

Attiret halálos kimerülten tért nyugovóra, de már kora reggel megint felzavarták: a császár a tizenegy meghódolt tatár fejedelmet mandarinná nevezte ki s azt akarta, hogy Attiret azonnal fesse meg valamennyinek az arcképét. Mit volt mit tenni! Attiret rohant a palotába, ahol már várta őt a tizenegy tatár s ész nélkül hozzálátott a tizenegy festmény megvázolásához. A tatár urak persze nem engedték nyugodtan dolgozni, hanem közben ezer kérdéssel zaklatták s kíváncsi meg-

jegyzésekkel kísérték az egyre szaporodó ecsetvonásokat. Amikor aztán hetednapra a képek elkészültek, a tatár fejedelmek egyik ámulatból a másikba estek, nem győzték a képeket s egymást összehasonlítva nézegetni s végül is örömeiket és meglepetésüket falrengető kacagással fejezték ki.

Ám ez mind nem volt elég, a császár vízműveket is szeretett volna látni pazar villája kertjében, szökőkutakat és művészi vízeséseket, majd meg járó és ordító réz-oroszlánokat, mechanikus úton mozgatott majmokat és gépileg csiripelő madarakat. Nosza a páterek nem voltak restek; csupa művészi mechanika lett az életük. Ezzel legalább annyit értek el, hogy a keresztény hithirdetés több-kevesebb szabadságot élvezett a birodalomban.

Időközben bizony újra meg újra fellángolt az országban a keresztényüldözés, aszerint, hogy a változó császárok és főhivatalnokaik milyen szemmel nézték a kereszténységet. Sajnos, ezúttal is sokat ártott a keresztény hittenjesztés ügyének, csakúgy mint Japánban, a később jött hithirdető testületek túlbuzgósa és az addigi gyakorlattól elütő módszere. Valignani, Ricci és követőik hosszú, türelmes, körültekintő munkával nyitottak nagynehezen utat a kereszténységnek a Mennyei Birodalomban, míg mások, akik az első magvetés nehézségeit alig ismerhették, egyszerűbb és meglehetősen óvatlanul hangos módszerekkel akarták az Evangéliumot terjeszteni. Ezek a Fülöpszigetéről jött hithirdetők még hozzá spanyolok voltak, akik talán bizonyos öntudatlan érzelmi ellentét alapján is helytelenítették a jobbára olasz jezsuiták intézkedéseit. A spanyol fennhatóság alatt álló Fülöpszigeteken ezek a szerzetesek gyönyörű munkát végeztek, de ott nem is álltak szembe ősi pogány kultúrákkal, sem hatalmas szervezetségű, autokrata fejedelmek által kormányzott államrendszerrel. Amott bevált módszereiket Kínába is egyszerűen átültetni súlyos taktikai balfogásnak bizonyult, amellyel nemcsak a maguk működéseit tették céltalanná, hanem vég-

veszélybe sodorták a jezsuiták nehezen kiéptített és szerencsésen bontakozó kezdeményezéseit is.

Abban az országban, ahová behatolni még röviddel ezelőtt idegennek halálbüntetés terhe alatt volt tilos s ahol kizárólag a jezsuiták tudományos felkészültsége s óvatossága biztosított a kereszténységnek némi létjogot, ezek a derék spanyol hithirdetők, akik még az ország nyelvét sem tudták, hanem tolmácsokkal prédikáltak, hevesen és nyilvánosan nekitámadtak a kínai bálványimádásnak s nyíltan hirdették, hogy Konfucius és a régi nagy kínai császárok, akiket a nép a legmélyebb tiszteletben részesített, mind a pokolban égnek. A túlbuzgóságnak a vége az lett, hogy a kínai hatóságok nemcsak őket üzték ki az országból, hanem valóságos keresztényüldözést kezdtek: a keresztény hit hirdetését megtiltották, a keresztény telepeket lerombolták, a keresztény kínaiakat börtönbe vetették vagy nyilvánosan megostoroztatták.

A jezsuita pátereknek minden befolyásukat latba kellett vetniök, míg néhány előkelő mandarin, P. Ricci egykori tanítványai segítségével nagynehezen sikerült ismét biztosítaniök a keresztény hit szabadságát. Az idegen misszionáriusoknak azonban nem volt szabad az országba visszatérniök. Kettő mégis visszajött s egyenesen azt vették a fejükbe, hogy Pekingbe mennek s magát a császárt megtérítik. A kínai hatóság rövidesen elfogta őket s csak P. Schall közbenjárásának köszönhették, hogy nagyobb bajuk nem esett, főleg, mikor az egyik közülük elég ügyetlenül azzal fenyegetődzött, hogyha a keresztény hit terjesztését nem engedélyezik, Spanyolország majd fegyveresen fogja erre a kínai császárt kényszeríteni. „Ha a kínai rendőrség, írta kevéssel utóbb P. Schall, megtudta volna, mikép képzeltek ezek a derék emberek Kína meghódítását, darabokra vágták volna őket s velük együtt mindnyájunkat.” A spanyol szerzetesek főnökei erre azt hangoztatták, hogy ők nem félnek a vértanúságtól, mire P. Schall ezt jegyezte meg: „Sokkal többet ér, ha valaki az ágyában hal meg, mintha ilyen áron lesz

vértanuvá". Valóban minden jel arra mutat, hogy ez a meggondolatlan, hevesvérű buzgólkodás könnyen ugyanarra a sorsra juttathatta volna a kínai missziót, amire a japánit juttatta.

A kiűzött spanyol szerzetesek Manilába visszatérve, persze nem a leghízelgőbb híreket terjesztették a jezsuita missziókról s azoknak „félénk” és „megalkuvó” módszereiről. Vádjaik Európába is eljutottak. Itt aztán a janzenisták, a jezsuiták heves ellenségei, kitűnő anyagot találtak e híresztelésekben a maguk gyűlölködő, jezsuitaellenes vádjainak alátámasztására. Tévedés volna azonban azt hinni, hogy a nem-jezsuita híthirdetők csupa ilyen túlzók lettek volna. A heveskedőkön kívül voltak bőven olyanok is, akik teljességgel helyeselték a jezsuiták módszerét s 1640-től kezdve, amikor az út ismét megnyílt előttük, részben maguk is ugyanehhez a módszerhez alkalmazkodtak.

A Felkelő Nap országában.

Japánban, ahol Xavéri Szent Ferenc oly lelkes szeretettel működött s ahonnan a japán nép kiváló tulajdonságai alapján különösen sok eredményt várt a katolikus hit számára, a Társaságra a fejlődésnek és vértanúságnak ugyancsak glóriás korszaka várt.

1577-ben, mielőtt a keleti missziók nagy szervezője, az olasz P. Valignani mint vizitátor oda megérkezett, már 23 jezsuita híthirdető működött Japánban körülbelül ugyanannyi bennszülött segítőtestvérrel. A keresztények száma ekkor már 100.000 körül mozgott; ezek egy tucat apró királyság között oszlottak meg. Magában Miakóban, az akkori fővárosban s közvetlen környékén nem kevesebb, mint hét missziós templom épült s a japán hívek oly mély és őszinte odaadással csüngtek új keresztény hitükön, hogy az első keresztények buzgóságára emlékeztettek. A bresciai származású P. *Organtino* tevékenysége folytán évenként nagyszámú japán jelentkezett keresztvízre, még az előkelők és főtisztviselők közt is, sőt a boncok

közt is, akik pedig egyébként a missziónak leghevesebb ellenségei voltak.

Újabb nagyszerű fejlődésnek akkor indult a japán misszió, amikor a tehetséges és erőteljes Nobunaga ragadta magához egész Japán felett a főhatalmat. Ő maga nem lett ugyan soha keresztény, de minden erejével támogatta a keresztény igehirdetőket s irtotta a pogány templomokat. Ekkor írta P. Organtino Rómába boldogan: „Ha elegenden leszünk hithirdetők, Japán tíz év múlva keresztény ország lesz”. A megtérések száma annyira felszökött, hogy a páterek 10—20 ezer felnőttet is keresztelhettek évente, sőt 1577-ben egyszer hat hónap alatt 8000-et. A hatalmas munkában a páterek mellett mindenütt ott működtek a japán katekisták, akiket a páterek előbb alaposan megoktattak s időnkint lelkigyakorlatos magányra gyűjtöttek össze.

1580-ban a bennszülöttek számára már külön szemináriumot nyithattak egy kereszténnyé lett helyi daimió (kiskirály) támogatásával Arimában; egy évvel utóbb Azucsiban egy másikat. A rendi generális a japán missziót csakhamar viceprovinciává, sőt 1612-ben teljesjogú rendtartománnyá avatta. 1592-ben a japán rendi altartománynak 137 tagja volt 180 katekistával. Lassankint már született japánok is beléptek a rendbe vagy világi papoknak jelentkeztek. Az első két pap, akiket 1601-ben japán földön felszenteltek, két jezsuita volt; egyikük később vértanu lett (boldog Kimura Sebestyén, † 1622). 1613-ban már hét világi papról is tudunk, akik közül öten a nagaszaki híveket gondozták. 1603-ban a japán misszió egész személyzete 900 körül mozgott. Amikor Valignani 1582-ben hivatalos látogatását befejezte, a keresztények száma Japánban elérte a 150.000-et. Keresztény volt a bungói, arimai, tózai alkirály és számos más kisebb hűbérúr, főleg az ország nyugati területén. A hithirdetőknek 200 templom és kápolna állt rendelkezésükre. 15—20 rendházuk volt, köztük egy noviciátus, egy skolasztikátus és két szeminárium.

Miákó fővárosban a jezsuita hithirdetők 1556-ban már hét templomot láttak el, s ez a szám 1582-ben 200-ra emelkedett, 15.000 hívővel. Remélték, hogy rövid időn belül egész Japán megtér, hacsak elég hithirdető akad a munkára. Dumba fedjedelme aranybetűkkel vésette sisakjára Jézus nevét s katonáinak maga olvasott fel naponta a szentkönyvekből.

A tetterős és körültekintő P. Valignani kezdeményezésére 1582-ben négy előkelő fiatal japán követségbe indult Rómába, hogy a fiatal japán kereszténység hódolatát személyesen vigye el a pápának. A négy fiatal nemes közt kettő vérbeli császári herceg volt. A követségnek nemcsak érdeklődést kellett kelteni Rómában s Európában a japán misszió iránt, hanem azonkívül az volt egyik célja, hogy ezek a nagyraihivatott fiatal urak közelről lássák Európát, Rómát és Lisszabont, lássák a keresztény életet és nyugati művelődést s annál nagyobb buzgalommal és örömmel ragaszkodjanak a keresztény hit és kultúra áldásaihoz.

A követség 1584-ben érte el Rómát. Roppant felűnést keltett mindenütt. Mindenfelé meghívták s oly pompával fogadták őket, mintha hivatalos állami követség tagjai lennének. Valóságos diadalmenetben vitték körül őket Olaszország, Spanyolország és Portugália nagyobb városaiban. Rómában XIII. Gergely pápa maga ünnepélyes konzisztóriumban fogadta őket s ezen olvasták fel a japánok Bungo és Arima alkirályainak, valamint Omura fejedelmének hódoló levelét a pápa előtt. Még Németországba és Franciaországba is meghívták a szokatlanul népszerű követséget, de mivel a fiatal nemesek máris soká időztek távol övéiktől, 1585-ben Loretón, Assziszin, Genuán, Velencén, Montserráton és Lisszabonon át hazafelé indultak s 1587-ben szerencsésen hazaérkeztek.

Az utazásukhoz fűzött remények teljes mértékben valóra váltak, a négy fiatal nemes áradozott a gazdag és boldog benyomásoktól. Főleg nagy hatást tett rájuk a végnapjait élő XIII. Gergely, majd az új pápa, V. Sixtus kedvessége; ugyancsak Rómában alkalmuk

volt találkozni az angyali ifjúval, Gonzága Alajossal. Hazaérve, mind a négyen beléptek a Jézustársaságba s egy közülük 1614-ben, 47 éves korában, a vértanúság pálmáját is elnyerte, az úgynevezett veremhalál révén, négy napig viselt kínos szenvedés után.

Míg a fiatal japán nemesek Európát járták, a japán missziókban lényegbevágó fordulat állt be. 1582-ben Nobunagát egyik tábornoka meggyilkolta s utódja a félelmetes Hidejosi lett, aki később a Tajkozama nevet vette fel. Az eddig többé-kevésbé darabokra hullott alkirályságokat egy kézben iparkodott egyesíteni s egyeduralmi törekvéseiben az önkényuralom szélsőségesen terrorisztikus módján járt el. A keresztényekkel kezdetben jól bánt, ám 1587-ben egyszers csak váratlanul a legszigorúbb rendeleteket adta ki ellenük.

Mi volt az oka ennek a hirtelen fordulatnak? Egyesek úgy vélték, a keresztény erkölcsiség, mert a keresztény asszonyok és leányok, akiket a féktelen kényúr a háremébe parancsolt, a keresztény törvényre való hivatkozással megtagadták kívánsága teljesítését. Más vélemény szerint a kereszténység terjedésétől a maga egyeduralmának korlátlanságát féltette. Egy szép napon megjelent a rendelet, amelynek értelmében valamennyi keresztény hithirdetőnek 20 nap alatt el kellett hagynia a japán szigeteket. A megokolás csak annyit mondott, hogy az új hit elvonja a népet az ősi vallástól, Japán isteneinek, valamit nemzeti hőseinek tiszteletétől.

A jezsuiták óvatosságának s körütekintésének eredménye volt, hogy az üldözésnek ez az első kirobbanása aránylag csekély áldozatot követelt, inkább csak anyagit. A 200 templom közül 140-et s 24 missziós állomást a pogányok elpusztítottak. A páterek maguk azonban nem hagyták el az országot s a rájuk bízott nyáját, hanem rejtve és szétszórta az országban maradtak, bízva abban, hogyha csendesen s óvatosan viselkednek, nagyobb bajuk nem lesz.

Számításuk be is vált, s az első tíz év nemcsak nagyobb baj nélkül telt el, hanem a megtérések s meg-

keresztelkedések is öröndetes számban folytatódtak. Így csak az arimai daimió, a keresztény Protázius országrészén 1588-ban nem kevesebb, mint 5000 felnőtt japán vette fel a keresztséget. Maga Tajkozama nyilván tudott a páterek bennmaradásáról s továbbműködéséről, de, úgylátszik, egyelőre kielégítette, hogy az atyák legalább nyíltan nem helyezkedtek szembe az ő rendeletével s csak titkon folytatták tevékenységüket; esetleg félt is túlságosan ujjat húzni az ő pártfogóikkal, a keresztény alkirályokkal. Egyelőre tehát meglehetősen békén hagyta a misszionáriusokat, sőt 1591-ben Valignanit a goai portugál alkirály követeként nagy tisztelettel fogadta. Valignani diplomáciai bölcsesége s az az óvatos és csendes módszer, amellyel a páterek a missziót folytatták, lehetővé tette, hogy a tilalmi rendeletet követő első tíz évben, 1587-től 1597-ig, az első igazán véres keresztényüldözés kitöréséig, 65.000 felnőtt japán keresztelkedett meg. P. Organtino, aki a fővárost s annak környékét fáradhatatlanul járta és szervezte, 1594-ben azt jelenthette, hogy nem múlik el nap egy-két keresztség nélkül, s a megtérők jórészt a művelt és előkelő japánok sorából kerülnek ki.

Ezeknek az újkeresztényeknek nagyon erős akarral s mindenre felkészülő elszántsággal kellett a keresztúthoz közeledniök. Az üldözés Damokles-kardként lebegett felettük, minden pillanatban várni lehetett a vihar kitörését. Ha az üldözés során sokan elesetek is, viszont az az első keresztény századok vértanúira emlékeztető bátorság és halálmegvető hitvallói készség, amellyel az új megtértek ezrével és tízezérel áldozták fel életüket a keresztény hitért, a legszebb bizonyítvány amellet, hogy megtérésük őszinte s a páterek térítő munkája csakugyan komoly és alapos volt.

Az első áldozatok 1589-ben éppen Bungóban, a jórészt keresztény tartományban hullatták vérüket, ahol Xavéri Szent Ferenc barátjának méltatlan és rene-

gát fia két keresztényt a hite miatt kivégeztetett. Az igazi véreső azonban csak ezután következett.

Tragikus jelenség: a voltaképpeni véres keresztényüldözést egy módszери hiba robbantotta ki, egy hithirdető csoport túlzott buzgólkodása. Ma már, sok százados tapasztalás alapján, a katolikus hithirdetés egész területén az az elv, hogy egy-egy missziós részterületen mindig csak egy hithirdető-testület, pl. ugyanaz az egy rend működik, nehogy a módszerek s intézkedések különbözősége s esetleg egymás közt való ellentétessége zavart, esetleg még nagyobb bajt okozzon. A japán misszió első szakaszában ezt az elvet szintén ismerték már s a japán hithirdetők munkáját a pápák épúgy mint a spanyol király (akihez akkor Portugália is tartozott) kizárólag a jezsuitákra bízta, annyira, hogy nagyobb kiközösítés terhe alatt tilos volt más papnak, akár világi volt, akár szerzetes, Japánban a jezsuitáktól függetlenül hittenjesztői munkát végezni. Akadtak azonban derék és lángelkű spanyol ferencesek, akik vagy nem tudtak erről a tilalomról, vagy úgy hitték, őket az ő kiváltságleveleik értelmében ez a tilalom nem köti, s a Fülöp-szigeteken elért nagyszerű hithirdetői eredményeiken felbátorodva, egy szép napon, se szó, se beszéd, kikötöttek Japán partjain (1593). Tajkozása szigorú rendeletei ekkor már régen érvényben voltak. Utóbb kiderült, hogy jövetelüknek egyik oka egy elbocsátott japán katekista fecsegése volt, aki Manilában egyéb füllentések közt azt is elhitette a jó ferences atyákkal, hogy a jezsuiták a tiltó rendeletek miatt megfélemedve elhagyták Japánt s a nyáját végleg pásztor nélkül hagyták.

A jezsuita viceprovinciális szeretettel fogadta a Manilából érkezett hét ferencset, de figyelmeztette őket, hogy az adott körülmények között csak óvatos és rejtett munkával lehet előre haladni. A spanyol ferencesek viszont a maguk módszerét tartották helyesebbnek: azonnal hatalmas templomot és zárdát építettek magában a fővárosban, harangszóval, nyíltan hívták a híveket prédikációra, nyíltan jártak-keltek a

városban és környékén. A páterek barátságos figyelemztetéseit igazi spanyol hevülettel gyávaságnak és opportunizmusnak magyarázták, s akkor is megmaradtak a maguk módszerei mellett, amikor magának Tajkozámának környezetéből érkeztek hozzájuk ugyanolyan értelmű jóindulatú figyelemztetések.

Végül is egy váratlan és magában véve jelentéktelen esemény teljesen felborította a helyzetet. 1596-ban egy spanyol teherszállító hajót a vihar japán partokra sodort, mire a japánok, Tajkozáma rendeletére, a hajónak egész rakományát lefoglalták. A hajó egyik alkalmazottja a tárgyalások során azzal akart ráijeszteni a japánokra, hogy elébük teregette a spanyol világbirodalom térképét s kijelentette, hogy az ő királyának alattvalóit büntetlenül senki sem bántalmazhatja. A japánok ámultak a spanyol király nagykitervedésű birodalmán és hatalmán s megkérdezték, hogyan jutott ennyi föld és ország a spanyol király birtokába. A fecsegő tengerész erre nagy hangon magyarázni kezdte, hogy a spanyol király először mindenüvé küldi az ő hithirdetőit s mikor ezek valamely országban a nép jó részét a keresztény hitre térítették, a spanyol király jön és a keresztények seregével ráteszi a kezét az országra is. Ez az esztelen, valótlan és ártalmas fecsegés csakhamar a japán boncok fülébe jutott s azok siettek azt a hatalmára szerfölött féltékeny császárnak hírül vinni.

Tajkozáma féktelen haragra gerjedt s azonnal elrendelte, hogy Miako és Ozaka valamennyi hithirdetőjét és keresztény híveit azonnal fogdossák össze s feszítsék keresztre. Ezt a Japánban eddig ismeretlen halálnemet éppen az Evangéliumból és Krisztus kinszenvedésének történetéből vették Tajkozáma tanácsadói. A császári tisztek még ezúttal is bizonyos nagylelkű enyheséggel hajtották végre a rendeletet: csak 6 ferencset, 3 jezsuitát s 17 világi hívőt feszítettek keresztre Nagaszakiban, utóbbi közt három 11—13 éves kis ministránsfiút. A kivégzés roppant hatást tett a jelenlevő pogány tömegre: a ferences és jezsuita hit-

hirdetők még a kereszten is utolsó percükig az Evangéliumot prédikálták, míg csak a hóhérok lándzsával át nem döfték a szívüket. A vértanuk hősi halála olyan mély hatást tett a szemlélőkre, hogy sokan a helyszínen határozták el magukat a keresztségre s a vértanuk vére ezúttal is új hívek vetőmagva lett. Azonban a nemzeti féltékenység üszke el volt vetve s csak idő kérdése volt, mikor tör ki perzselő lángtengerben az eddig lefojtott indulat.

Amikor Tajkozama 1598-ban meghalt, a japán keresztények számát legalább 300 ezer lélekre becsülték. Utódja, a véreskezű Jejasu vagy Dajfuzama, a japán kereszténység Nérója lett. Csak véres polgárháború útján tudta magának az uralmat biztosítani. Mivel ebben a polgárháborúban az ország keresztény urai ő ellene fordultak, megerősítvén hatalmát, véres bosszút forralt a keresztények ellen. Uralmának első évtizedében ugyan még nem lépett fel nyíltan ellenük s ez a tíz esztendő megint páratlan fellendülést jelentett a hithirdetés terén: 1598 és 1614 közt 152.080 felnőtt-keresztséget jelentettek. Ha ezekhez hozzászámítjuk a több mint félmillió felnőtt-keresztséget, amelyet 1598 előtt összesen szolgáltattak s a megtértek gyermekeit, jogosan becsülhetjük a megtért keresztények számát a nagy üldöztetések hajnalán egymillióra.

A nyílt üldözést közvetlenül ismét a nem-jezsuita hithirdetőknek a helyzettel kevésbé ismerős és megfontolatlan viselkedése robbantotta ki. Nem-jezsuita írók hangoztatják, hogyha Japán területén egységes missziózás folyt volna s heterogén erők oktalan buzgalma nem vesz részt, nemcsak a nagy keresztényüldözés nem tört volna ki, hanem talán az ország maga is hamarosan kereszténnyé válik. Talán túlzás ez az állítás, annyi azonban bizonyos, hogy a módszerek különbözősége s az egymástól független, egymással össze nem hangolt intézkedések a hithirdető testületek részén hihetetlen zavart okoztak. Maga a tény, hogy az idegen hithirdetők spanyolok voltak s a Japánnal

feszült viszonyban levő Manilából jöttek, gyanússá tette őket a nemzeti és politikai szempontból annyira féltékeny japánok szemében.

1614 elején Dajfuzáma rendeletet adott ki: minden hithirdetőt azonnal össze kell fogni s ki kell űzni az országból, a templomokat le kell rombolni s minden kereszténynek meg kell tagadnia a keresztet. A hithirdetők egy része kivonta ugyan magát a poroszlók karmaiból s lappangva tovább is az országban maradt, de a keresztényüldözés teljes mértékben megkezdődött és semmiben sem maradt el a római césárok kegyetlenkedése mögött. Dajfuzáma és az ő époly kegyetlen utódjai alatt a japán kereszténységet úgyszólván kiirtották a föld színéről: a saját vérében fojtották meg.

Páratlan volt a hívek s főleg a hithirdetők hősiessége; a vértanuk és a hitvallók száma sok tízezerre rúgott. A pogányok a kínzásnak legválogatottabb módjait eszelték ki a hitvallók állhatatosságának megtörésére. A keresztrefeszítésen kívül főleg a lassú tűzhalál volt a gyakori, valamint a borzalmas veremhalál — az összekötözött áldozatot fejjel lefelé zárt verembe bocsátották le, míg meg nem fulladt; néha a verem kígyókkal és skorpiókkal volt tele. A lassú tűz abból állt, hogy nem lobogó tűzű máglyára kötötték az elítélteket, hanem ami még sokkal kínosabb volt: alacsony, száraz rózserakásokat helyeztek el köréjük s úgy gyújtották meg azokat körben a hitvallók körül, hogy a lángok nem érték őket közvetlenül, csak a hőség aszalta testüket. A vértanukat meg sem kötözték; egyetlen ugrással kiszabadulhattak az irtózatok közül, de ez az ugrás a hitehagyást jelentette volna.

Valamennyi kínzás között azonban a legborzalmasabb az Ungeni-tónak állandóan forró kénes vize volt, amelybe az áldozatokat csigaszerkezet segítségével be-bemártották, majd ismét visszarántották, úgyhogy a többszöri bemártás után szinte elevenen főtt meg a húruk; vagy szivattyúszerkezettel órákon át körülfecskendezték a ruhátlan áldozat testét a tó forró,

kénes vizével s ezt a gyötrelmet néha naponként kétszer-háromszor, hónapokon át folytatták. Oly rettenetes kínok voltak ezek, hogy a keresztények nagyobb része az esztelen fájdalom közt szinte öntudatlanul is kimondta a hitehagyás ígét, csak hogy a rettentő fájdalomtól szabaduljon. Magukhoz eszmélve sokan ismét bátran odaálltak a hóhérok elé s újra megvallották hitüket, de akadt természetesen tömerek aposztata is. Volt egy, aki hússzor is megtagadta a hitét az Ungeni-tó borzalmas torturája alatt s utóbb mindannyiszor újra önként jelentkezett mint keresztény, míg végül a 21-ik vagy 22-ik alkalommal végig állhatatos maradt s ott is halt meg a kínok között. Szomorú feltűnést keltett P. Ferreira Kristóf esete, aki a verem iszonyú gyötrelmei közt 1633-ban szintén meggingott s megtagadta hitét, amelyet eddig oly buzgón hirdetett; 1652-ben azután ő is vértanuhalált halt ugyancsak a verem kínjai közt. Megható volt P. Spinola halála, az előkelő genovai főnemesé, aki több évig tartó szörnyű börtön után 7 noviciusával s több világi hívével, többi közt egy 5 éves kisfiúval együtt boldogan, örvendezve, szenténekeket dalolva ment a borzalmas, lassú tűzhalálba.

A japán egyházüldözés bármilyen borzalmas és végzetes volt, egyet fényesen igazolt: azt, hogy a hit-hirdetők komoly munkát végeztek. A rettentő kínzások közt ugyan sokan megtagadták a hitüket, de sokan, sok tízezen az első keresztény évszázad vértanuinak állhatatosságával erősek maradtak s a japán újkeresztények vére patakokban folyt. Mikor P. Ferreira Kristóf megtántorodásának kínos híre Európába ért, 1633-ban 33 jezsuita indult útnak P. Mastrilli Marcel vezetésével Japán felé, hogy az okozott botrányt jóvátegye. Mastrillit mindjárt partraszállás után elfogták s azonnal kínhalálnak vetették alá. Ugyanígy járt 1642-ben egy újabb hithirdetői csoport: P. Rubino Antal és négy más páter, a következő évben ismét P. Marquez Péter négy újabb társával: valamennyi kínhalált szenvedett.

1622-ben, egy év leforgása alatt, nem kevesebb, mint 14 nagy kereszténykivégzés folyt le Japánban. Érdekes: ugyanebben az évben a bujdosó páterek még mindig csaknem harmadfélezer felnőtt új áttérőt kereszteltek meg. A legelőkelőbb japán családok sarjai a köznépkel együtt, férfiak, gyenge nők és gyermekek szinte versenyeztek egymásközt vértanui hősiességben. A pátereknek, akár az első századokban, nem egy esetben szigorúan fel kellett lépniök azok túlbuzgósága ellen, akik okatlanul maguk keresték a vértanui halált. Az adatszerűen megállapítható vértanúságok száma 1660-ig 3115 volt, de valóságban ennél sokkal többen pusztultak el részint a börtönök mélyén, részint a száműzetés nélkülözései és szenvedései közt. Egy japán bíró maga 2—300.000-re becsüli a japán keresztényüldözés áldozatainak számát. A Jézustársaság maga körülbelül 100 vértanúval szerepel ebben a dicsőséges seregben, de sok vértanujuk volt a ferenceseknek, dominikánusoknak és ágostonosoknak is. Az üldözés hevének szításában gyászos szerep jutott bizonyos hollandi kálvinista kereskedőknek is, akik részben vallási és nemzeti fanatizmusból, részben pőre nyereségvágyból szinte mindent elkövettek, hogy a japánok féltékenységét a spanyol és portugál hittörődőkkel szemben növeljék.

Igy ment tönkre a gyönyörű japán misszió, Xavér egykori álma s magvetése. 1639-ben már csak négy élő jezsuita bujdosott Japán területén s egy a következő évben ebből is vértanu lett, a másik kettő börtönben sinylődött s a negyedikről sem tudták, életben van-e még. De még így is egyre újabb rendtagok jelentkeztek a japán misszióba s 1642-ben még négy páter kötött ki Japán területén álruhában három derék világi hívővel együtt, hogy a még élő keresztényeket lelkileg gondozza. Partraszállva megcsókolták Japán földjét, annyi vértanutársuk diadalmas szenvedésének színhelyét. Azonban alig néhány nap múlva felismerték őket s hónapokon át tartó gyötrelmek után kivégezték,

A következő évben ismét négy páter s egy japán származású laikus testvér kísérelte meg a lehetetlent s lépett partra Japánban; őket is hamarosan elfogták. Néhány évvel utóbb az a hír jött róluk, hogy annyira elgyengültek már a kínok közt, hogy őkük közül már csak egy tudott a bírák előtt szólni, amikor ezek a vallásuk tanairól kérdezősködtek. A tárgyalás után a nyílt utcán szenvedték el a bambuszbüntetést: minden járókelő rájuk vágthatott, mire hárman közülük a börtönben kisz szenvedtek. A másik kettő közbocsátásban részesült, amikor a császárnak kisleánya született, de egy renegát házában kellett maradniok, aki undorító módon bánt velük.

Lassan azután minden keresztény élet elhalt és elcsendesült Japánban s kétszáz éven át Japán nem engedett be többé európaiat a területére. Annál nagyobb volt a keresztény világ meglepett öröme, amikor 1865-ben az első francia missziós püspök, aki ismét japán területre léphetett, Petitjean, Nagaszaki táján egy elzárt sziklavölgyben egy egész keresztény egyházközsége bukkan, amely kétszáz év óta papok nélkül is hű maradt a katolikus hithez s az újonnan jött hithirdetőket azzal a három kérdéssel fogadta: nőtlenek-e a papjaik, engedelmeskednek-e a pápának és tisztelik-e a Megváltó anyját, mert csak úgy ismerik el őket a régi jezsuita hithirdetők utódjainak.

A japán misszió területén ma kb. 150.000 katolikus él s a jezsuiták hatalmas tokiói egyeteme igyekszik a művelt japán körökkel a keresztény művelődés felsőbbrendűségét megismertetni.

Hátsó-India hegyei közt és Tibet fennsíkjain.

Indián, Kínán és Japánon kívül hatalmas missziós munkát folytatott az ifjú Jézustársaság Hátsó-India különböző országaiban is, főleg mióta Japánban lehetetlen volt tovább működnie. Kokinkínában Buzomi Ferenc és Carvalho Dénes buzgólkodott. Utóbbi elc

zöleg Japánban működött, majd végül oda is tért vissza s ott 1624-ben vértanúságot szenvedett (boldoggá avatták 1667-ben). Kokinkína legjelentősebb hithirdetője az avignoni származású P. de Rhodes Sándor volt, akinek évente 1400—1500 pogányt sikerült megtérítenie. Itt is gyakori üldözés akadályozta a misszió fejlődését. 1649-ben a kokinkínai misszió 20.000 keresztényt számolt, s hogy megtérésük mennyire komoly volt, meglátszott az üldözések folyamán, amikor közülük többen életüket adták Jézusért.

Kokinkínából P. de Rhodes-t Tonkinba is átküldték, ahol a lakosság még nagyobb készséget mutatott a kereszténység befogadására. Már első évben 1200 pogányt keresztelt meg, a másodikban 2000-et, a harmadikban 3500-at. A tonkini misszió gyönyörűen fejlődött később is, s a keleti világ kereszténységének egyik legvirágzóbb pontja lett. 1640-ben, 12 évvel a misszió kezdete után, 82 ezer hívőt számlált, 1663-ban pedig már 350 ezret. P. de Rhodes nagysikerű sikereinek egyik titka az volt, hogy kitűnően képzett s buzgó bennszülött katekistákat alkalmazott. Ugyanő volt különben annak a párisi missziós mozgalomnak szervezője, amelyből a Párisi Missziószeminárium fejlődött.

Regénybe illő fejezete a missziós történetnek az, amit a tibeti kezdeményezésekről olvasunk. Már a XIII. század óta egész legendák keringtek Európában valami Kitaj nevű csodálatos ázsiai országról, amelynek helyét azonban senki sem tudta pontosan megjelölni, s amelyben a hírek szerint virágzó kereszténység élt. A XVI. század nagy felfedezői lázában kétszeresen izgatta az európai földrajzkatatókat, hol lehet ez a sokat emlegetett, csodálatos birodalom. Egyesek Kínától északra keresték Kitajt. Végre P. Riccinek sikerült az adatok összevetésével megállapítania, hogy Kitaj nem egyéb, mint Kína,¹ és Kitajország állítólagos fővárosa, Kambalu, nem egyéb, mint Pekingnek mon-

¹ Kínát az oroszok máig is Kitáj-nak hívják.

gol elnevezése. Hol vannak azonban a régi keresztény telepek benne?

Turkesztáni kereskedők kijelentései alapján Ricci feltételezte, hogy talán Tibetben, a lámák elzárt birodalmában. Ezt a birodalmat kell tehát felkutatni, s mint már régebben ferences misszionáriusok megtették, ezúttal egy bátor jezsuita fráter, Goes Benedek vállalkozott arra, hogy valami úton-módon beférkőzik az elzárt birodalomba s hírt hoz az ottani állapotokról. E célból egy mohamedán kereskedőkaravánhoz csatlakozott, amely minden három esztendőben egyszer Kelet-Turkesztán felől indult „Kitajba”. Goes fráter útja, amint azt mohamedán útítársai elől rejtezetten naplójában megörökítette, a világ útikalandirodalmának egyik legfigyelemreméltóbb terméke. Elképzelhetetlen viszontagságok és veszedelmek között, emberileg szinte érthetetlen akaraterővel hatolt be a jó fráter 1602-ben Ágra felől előbb az afganisztáni Kabulba, onnan a lakatlan pamíri síkságon keresztül Jarkandba s a turkesztáni Khotangba, majd a lélekvesztő Gobi-sivatagon keresztül Turfánba, Hamiba s innen Kiajukoánba, ahol Kína nyugati határát érte el. 1607-ben halt meg, főleg az elszenvedett rettentő nélkülözések következtében.

Goes fráter útjának eredménye negatív volt: Tibetben nem talált kereszténységet, hanem csak buddhizmust, amelynek egyes külsőségei tudvalevőleg hasonlítanak bizonyos keresztény szokásokhoz. Mégis a jó fráter felderítőútja nem volt hasztalan, mert nyomában csakhamar megindult Tibet misszionálása is, ismét csak hajmeresztően kalandos és vakmerő vállalkozások útján. A tibeti misszió egyik első hőse, P. Andrada Antal, a mogoli misszió főnöke volt, aki Xavéri Szent Ferenc példájára előljárói kötelességének tartotta, hogy mindenekelőtt személyesen derítse fel a leendő misszió terepét.

Andrada 1624 márciusában indult el Agrából Delhi, majd Zrinagar felé s aztán a felső Gangesz völgyén és vad szakadékain keresztül eljutott a Himalájáig. Ezer

viszontagság közt átkelt az 5367 m magas Mana-hágón, miközben nem egyszer csak a csoda mentette meg a megfagyástól és éhenvesztéstől. Végül is elérte Csap-rangot, Tibet egyik nyugati államának fővárosát, amelynek királya nagyon szívesen fogadta őt. Andrada boldogan tért vissza Mogolba, hogy a következő években két másik páterrel együtt a csaprang-i fejedelmet és népét az igaz hitre térítse. A misszió meg is indult, de közbejött egy politikai forradalom, amelybe a buddhista lámák vallásüldözést is vittek bele s a kereszténység felé hajló fejedelem ellen hadba szólították a szomszédos tartomány királyát. Ennek sikerült is a jóindulatú fejedelmet uralkodói jogaitól és szabadságától megfosztania s a missziót derékban törnie.

Újabb és újabb kísérletek történtek még később a tibeti fensík nyugati vidékén, majd Kelet- és Közép-Tibet felé, de tartósabb eredmény nélkül. A tibeti jezsuita misszió dicsőséges kálváriajárás volt, azonban alig mutatott fel több maradandó eredményt, mint azokat a földrajzi és nyelvészeti fölfedezéseket, amelyeket a misszionáriusok kalandokban gazdag utazásaik során tettek.

Jezsuitákat találunk egyébként a XVII. század elején a pogány Kelet legkülönbözőbb pontjain. A francia-török barátságot felhasználva, francia páterek telepedtek le Konstantinápolyban, s itt nemcsak a latin, hanem a görög szertartású keresztényeket is gondozták. Emellett szerencsétlen keresztény gályarabokat iparkodtak lelki vigaszban részesíteni. Innen Kelet felé rajzottak ki s hamarosan egy georgiai fejedelmet is megnyertek a katolikus vallásnak. Az örmények közt és Jeruzsálemben szintén sikeresen működtek. Csak a voltaképpeni törökök közt nem sikerült eredményt elérniök, de abban bíztak, hogy Isten talán csodát művel és a szultán szívét megpuhítja a kereszténység számára. Chios szigetén is működtek a szentferencrendiekkel együtt.

A legsötétebb földrész és Óceánia.

Afrikát sem kerülte el a Társaság hithirdetői buzgalma.

Abesszíniában 1603-ban P. Pedro Paez alapított missziót, amely csakhamar csodálatos eredményekre vezetett. Bár a trónvillongások okozta zavarok közt munkája kezdetben kemény akadályokba ütközött, fáradhatatlan igyekezetével és leleményességével mégis csakhamar sikerült a régi Etiópia területén új virágzásra lendítenie a kereszténységet. Spanyol létére oly jól megtanulta az abesszíniai nyelvet, hogy ezen a nyelven könnyen prédikált is. Igyekezeit előmozdította a körülmény, hogy 1607-ben Szeltan Szegád vagy Szegued négus került a trónra, akinél Paez orvos-tudományi és építészeti ismeretei révén nagy becsületben állott. Az abesszíniai Gondarban ma is láthatók még annak a hatalmas királyi palotának romjai, amelyet ez a sokoldalú és nagyműveltségű jezsuita tervezett s építtetett a négus számára. Azonkívül P. Paez közvetítette a körülményes, levélbeli érintkezést a négus és a spanyol király, valamint a pápa között, akikhez a négus ismételten fordult katonai segítségért. Mikor aztán a négusnak nagytekintélyű s vitéz öccse maga is katolikus hitre tért, a misszió reményei erősen fellendültek. P. Paez már az ország katolizálására gondolt. S csakugyan ettől kezdve gyakran folytatott ünnepélyes nyilvános vitatkozást a szakadár abesszín Egyház fejeivel és vezető szerzeteseivel, főleg a monofizita tételek körül, amelyeket a tudatlan és fanatikus afrikai barátokkal szemben megcáfolni nem volt nehéz.

A jezsuiták azonban tudományukon és képzettségükön kívül főleg életük példájával ragadták meg a közfigyelmet s keltettek a tévelygők között új vágyat az anyaegyház felé. Egyre több missziós állomást létesítettek az országban s már a környező pogány törzsek megtérítésére is gondolhattak. Maga a négus napról-napra közeledett a katolikus hithez s végül P. Paez csaknem húszéves fáradhatatlan munka árán

elérte legfőbb vágyát: a négus és vele hivatalosan egész országa is 1622-ben katolikussá lett. Etiópia apostola még ugyanazon hónapban, az agg Simeon háladalával ajkán halt meg, 1622 május 20-án, mindössze 57 éves korában.

Szeltán Szegád szultán megtérése ünnepélyes formák közt történt. Utána ő maga kérte a római Szent-széket, hogy országa teljes megtérése végett pátriárkát küldjön Etiópiába. A Szentszék a jezsuita P. Mendez Alfonzot nevezte ki pátriárkává. Szeltán Szegád ünnepélyesen fogadta a pátriárkát s annak kezébe letette a pápa iránt való hűség esküjét (1626). Csakhamar nagyszámú megtérés történt s úgy látszott, az egész ország visszatér a monofizita eretnekségből és a zsidózó szokásokból a katolikus hitre.

Ekkor azonban akcióba léptek a szakadár szerzetesek és a császár növekvő hatalmára féltékeny tartományi kormányzók, főleg pedig az Alexandriából kiküldött abuna (amolyan főapát-féle) s addig zaklatták a császárt, míg az belefáradt az ellenállásba. Mendez pátriárka is, a szentéletű ember, túlságos szigorral lépett fel a nemzeti hagyományok és szokások ellen, még ha azok nem voltak is szükségkép hitellenesek, mint pl. a körülmetélés, a bennszülött papok házassága és az etiópiai szertartások, s ezzel akaratlanul is megnehezítette a katolikus ügy helyzetét. Legfőképpen azonban a szakadár papság köreiben épűgy, mint a császári udvarban egészen elképesztő mértékű erkölcstelenség állta útját a vallási megtérés komolyságának; maga a császár csakhamar visszaesett szabad erkölcseibe, amire egyébként maga az abuna adott neki szomorú példát.

A végső lökést a dolgok balrafordulására a trónörökös, Faciladas adta meg, aki ellentétben a császár öccsével, Szella Christossal, aki mindvégig valóságos hitvallónak mutatkozott, kezdettől fogva ellensége volt a katolikus vallásnak. A trónörökös végül is rávette atyját, hogy 1632-ben új rendeletet adjon ki, amelyben újra a monofizita hitet állítja vissza mint

nemzeti vallást. A császár még azon évben meghalt, még pedig katolikus módon, egy jezsuita karjai közt, s fiának jóindulatába ajánlotta a katolikusokat s a pátereket. Faciladas azonban éppen ellenkezőleg cselekedett. Alig került trónra, heves katolikusüldözést indított, amelyben számos megtért etiópiai szenvedett vértanúságot, a hithirdetőket pedig kiszolgáltatta a törököknek. A pátriárkának és kilenc társának nagy viszontagságok és megaláztatások árán sikerült később Indiába jutnia, míg hét más jezsuitát a szakadárók kivégeztek (1635—1640). Számos megtért lassankint visszaesett a szakadárságba, s minthogy a hovahamar török kézre került környező utakon az országot többé megközelíteni hithirdetőnek nem lehetett, papok híján az etiópiai katolikusság lassankint teljesen elenyészett.

Ugyancsak a XVII. század elején indult meg a jezsuiták hithirdető tevékenysége *Madagaszkár* szigetén s a *Zambézi* táján, ahol a dominikánusokkal osztozkodtak a munkában. Hasonlóképp ott találjuk a jezsuita úttörőket a *Kongó* vidékén és *Angolában*, bár a gyilkos éghajlat s a rettegett afrikai láz tömegesen szedte köztük áldozatait.

Minél mélyebbre hatoltak be főleg a portugál jezsuiták Afrika mélyébe, Gambiába, Szenegálba és Sierra Leonéba, annál többször találkoztak a rabszolgavadászat szomorú és borzalmas jelenségeivel; a portugálok mindenféle címen büntetőexpedíciókat viseltek a néger törzsek ellen, amelyeknek be nem vallott, de igazi célja egyszerűen rabszolgák foglyulejtése s a velük való nyereszkesedés volt. Ezt a gyalázatos visszaélést a páterek minden erejükkel megakadályozni törekedtek s e célból ismételten fordultak az illetékes európai kormányokhoz. Ugyanakkor tudós teológusaik, a legelsők közt a nagynevű P. Molina Lajos és a moralista P. Sanchez Tamás (akit később Pascal oly igazságtalanul meggúnyolt a „Vidéki levelek”-ben) elméletileg mutatták ki a rabszolgakereskedés meg nem engedhető voltát. Az atyák azonban nem álltak meg az elméleti és közvetett segítségnél, hanem addig is, míg elvei-

ket illetékes helyeken keresztülvinniök sikerült, a szerencsétlen négerék apostolai lettek.

A *Fülöp-szigeteken* is fontos feladat várt a jezsuitákra. Ezeket a spanyol fennhatóság alatt álló szigeteket főleg spanyol dominikánusok és ferencesek szántották fel az Evangélium ekéjével, de maga az első dominikánus manilai püspök, Domingo de Salazar, jezsuitákat is kért a saját rendtársai mellé. A jezsuiták fő működési területe a fősziget, Manila s azonkívül Cebu és Lucon hatalmas földdarabja lett. Csakhamar Manilában is, Cebuban is kollégiumot alapítottak, főleg papképzés céljából; majd hithirdetőik behatoltak az őslakók közé s oly szép eredménnyel dolgoztak, hogy Aquaviva generális 1605-ben már felállíthatta a külön fülöpszigeti rendtartományt. A térítés klasszikus módszere itt is, mint Amerikában, a redukciók voltak. A fülöpszigeti redukciók vezetői közt kivált ebben a korban P. Sedeño, aki a Fülöp-szigetek első építőmestere lett: ő tanította meg a filippinókat kőházak építésére s a mész használatára; ugyanakkor ő lett a fülöpszigeti selyemtenyésztés és európai rendszerű szövőés megalapítója. 1616-ban a fülöpszigeti rendtartomány 100 taggal, négy kollégiummal, tíz egyéb rendházzal, külön noviciátussal és szemináriummal rendelkezett.

Ekkor oly feladat elé állították a pátereket a spanyol kormányhatóságok, amely egészen egyedülálló a katolikus hitelesítés történetében: a mindanaói *mohamedánok* megtérítését bízták rájuk. A mohamedánok megtérítése tudvalevőleg mindenütt a legnehezebb, szinte lehetetlennek tartott feladat. Itt a hatalmas déli szigeteknek, Mindanaónak lakói éltek ezen a hiten s emellett oly harcos és féktelen nép voltak, hogy a spanyolok semmiféle katonai erővel őket rendben tartani nem tudták. Ami a politikusoknak és katonáknak nem sikerült, hosszú és fáradságos munka árán sikerült a pátereknek. Bár az első úttörők közül többen, mint pl. P. Palliola és P. del Campo, a bennszülött pogányok fejszéi alatt elvéreztek, lassan mégis sikerült előbb

csak egy kicsiny magot, majd egyre szélesebb néprétegeket maguk köré gyűjteni s őket az Evangélium szelíd igája alá terelni.

A legkiválóbb ebben a küzdelemben P. Lopez Ferenc volt, aki 1637-től kezdve csaknem húsz éven át fáradozott ebben a legnehezebb munkában. Életszentsége, melyet Isten a csodák adományával is kitüntett, fáradhatatlan apostoli buzgalma és hatalmas ékes-szólása bámulatos eredményeket ért el s ügyes diplomáciai tevékenysége, amellyel a félelmetes mindanaói szultánnal, Corallattal szemben a spanyolok nevében alkudozásokat folytatott, több évre biztosította a keresztény telepek békéjét. Buzgalma, amellyel a szultánt magát akarta megtéríteni, a bátor hithirdetőnek életébe került ugyan, de a keresztény ügy szakadatlanul előhaladt s a Korán csakhamar kénytelen volt a Fülöp-szigeteken végleg meghátrálni az Evangélium elől.

Huronok és irokézek között.

Az Újvilág legészakibb településein, a nagy tavak vidékén, szintén a rend tagjai vállalkoztak az első között arra, hogy a vad és elfajult indiánoknak az Evangélium üdvösséges üzenetét elvigyék. Ha valahol, itt volt a működésük egyetlen, hosszú vértanuság, amelynek története úgy hat, mint egy vérrel megírt hősköltemény.

A nagy tavak táján évezredek óta ide-oda vándorló indián törzsek közt főképpen a huronokat találták a páterek alkalmasnak az Evangélium szelíd tanának befogadására. Sok és nem könnyű munkába került, míg a huronokat a hitnek megnyerték, sőt már az is, míg a nyelvüket megtanulták. Az ebből a korból fennmaradt rendi jelentések megrendítő részleteket mondanak el arról a szívós és szinte emberfeletti munkáról, amivel ennek az aránylag még legszelídebb indián törzsnek a megközelítése együtt járt.

Hogy nyelvüket megtanulják és bizalmukat megnyerjék, a hithirdetők huzamosabb ideig hozzájuk

szegődtek s mivel ezeknek a törzseknek nem volt állandó lakóhelyük, hát velük barangoltak évhosszat erdőkön, végtelen mezőkön, tavakon, folyókon. Hozzákényszerítették magukat a legnehezebb nélkülözésekhez, a legprimitívebb nomád életmódhoz, éhséghez, szomjúsághoz, hideghez, ezer életveszélyhez. Egyik-másik jelentés leírja, hogy néha egy-egy kivételesen rideg télen 2—3—4 héten át szinte ki sem mozdulhattak a rettenetes hidegben abból a hóba rögtönzött hitvány lombsátorból, amelyben egy-egy huron-családdal s annak kutyáival éjjel-nappal együtt kellett lakniok. A rettentő bűz s a sátor közepén állandóan égő tűz füstje majd kimarta a szemüket. Még örülhettek, ha nyershússal, férgekkel teli hulladékokkal táplálkozhattak s így is valóságos közeltusákat kellett vívniok a velük lakó éhes kutyákkal, amelyek majd hogy a szájukból ki nem tépték a húsdarabokat. Ezeknél a szörnyen primitív népeknél az volt a vendéglátás legmagasabb udvariassági ténye, ha a sátor legöregebb tagja, a nagyanya, előbb maga megrágta a vendég számára a húscsüvegcséket s úgy tette azokat a vendég szájába. Ezt persze a legnagyobb megtiszteltetésnek kellett tekinteni s a falatot nagy hálálkodás közben, természetesen az undor legkisebb elárulása nélkül kellett lenyelni. Ezeken a hosszú, sötét estéken a páterek a sarokban kuporogva, a sátor fala s az alvó kutyák közé szorultan, a félhomályban jegyezgették össze a huron nyelv szótöveit s ragozási formáit, hogy a következő télen megtanulják ezt az előttük soha írásba nem foglalt nyelvet s azután az utánuk következőket is bevezessék a huron nyelv titkaiba.

Amily nehéz volt a vadak bizalmát úgyszólván megnyerni, éppoly kemény feladat volt őket a kereszténység tanainak s főleg erkölcsi törvényeinek követésére buzdítani. Legnehezebb nekik az erkölcsös élet, a 6-ik parancs s az egynejség törvénye volt. Azzal a leleményességgel, amely a jezsuita misszionáriusoknak ebben az első évszázadban mindenütt sajátja volt s amelyet a rend ellenségei természetesen a mai napig

másképp magyarázni nem tudnak, mint azzal, hogy a jezsuiták cselesek és ravaszok voltak s náluk a cél szentesítette az eszközöket, a páterek hamarosan azt gondolták ki, hogyha egy indián férfi megtért s hajlandó volt a feleségeit egynek kivételével szélnak eresztetni, az ilyennek a keresztelőjét s esküvőjét különös fénnel és dísszel tartották meg s ezt a napot valóságos ünneppé avatták, úgyhogy az eset híre messze földre eljutott. Ilyenkor az új pár szép, csillogó, színes ruhát kapott, esetleg még egy állatbőr-takarót is; az esküvőt rikító képekkel feldíszített, ékesen kivilágított erdei kápolnájukban ülték meg és utána nagy lakomát rendeztek az új pár tiszteletére. Így aztán az egynejűség kemény törvénye a huronok szemében is elviselhetőbbnek látszott.

A huron misszió csakugyan rövid idő múlva már 15 ezer megtérten dicsekedhetett. A pátereknek gondjuk volt arra is, hogy a tehetségesebb és jólelkületű huron fiúk közül a legjavát Quebec-be küldték, ott alapított kollégiumukba, hogy ott kitaníttassák s esetleg bennszülött papokká képezzék ki őket.

Itt azonban sajnálatos módon közbelépett a politika. Az angol gyarmati hatóságok nem voltak hajlandók eltérni, hogy a francia befolyás a francia miszionáriusokon keresztül a gyarmatokban egyre jobban erősödjék. A derék angolokat úgy látszik már az is bosszantotta, hogy a katolikus hithirdetők a vadakat nem irtani, hanem megszelidíteni s civilizálni törekedtek. Az angol gyarmatosok elve más volt; a harcos törzsek támadása ellen ők csak úgy tudtak védekezni, hogy szabad prédává tették az indiánokat, meghatalmazván s buzdítván a bevándorlott fehéreket arra, hogy akárhol látnak rézbőrűt, férfit, nőt, gyermeket, minden teketória nélkül azonnal lőjék le őket, mint a vadat. Hogy a huron missziónak véget vessenek, azt a kevésbé előkelő eszközt választották, hogy a huronok egykori fegyverbarátait, a hitetlenül harcias és kegyetlen irokéz népet tüzelték fel törzstársaik, a huronok ellen. Éveken át folyt a kegyetlen és ember-

irtó harc s ez a gyengébb és kevésbé harcos huronok majd teljes kiirtásával végződött. Ekkor lettek az irokézek rettenetes fejlettségű kinzó művészetének áldozatai P. de Brébeuf János, Jogues Izsák és még hét jezsuita hithirdető, akiket 1930-ban avatott szentté XI. Pius s akiknek szenvedési helye ma Észak-Amerika leglátogatottabb búcsújáróhelye (Auriesville, az Egyesült-Államok és Kanada határán).

Bámulatos a hősiesség, amelyet P. Jogues tanúsított a vértanúsággal szemben. Jogues már egyszer végigszenvedte a vérszomjas indiánok minden kegyetlenkedését; már egyszer szinte ronccsá nyomorították: fogukkal rágták le ujjairól a körmöt s két mutatóujját egészen összeroncsolták, éjszakánként kezét-lábát szétterpesztve földbe vert cölöpökhöz kötötték, úgyhogy férgek és hangyák lepték el nyitott sebeit, reggel pedig az indián fiatalság azzal szórakozott, hogy a megkötözve tehetetlenül fekvő ember testébe töviseket és tűket szurkált. Mégis, amikor Jogues mindezek után s egy esztendei rettentő rabság elszenvedése után valamikép kiszabadult s Franciaországba visszatért, Jogues a hősiességnek szinte már a paroxizmusában fogadalmat tett, hogy újra visszatér a rettenetes helyre s minden természetes borzadozását legyőzve és áldozatul hozva újra visszament az indiánok közé s ott csakugyan vértanuhalált halt.

A hatalmas szál termetű Brébeuf páttert az irokézek meztelenül egy cölöphöz kötötték s minden elképzelhetőbb gyalázatosságot és kegyetlenséget elkövettek rajta; forgácsot gyújtottak meg a lábai közt, tüzesre melegített szögeket szúrtak testének legérzékenyebb részeibe, majd egész húsdarabokat kihalásztak és kiharaptak a testéből s azokat a szeme láttára megették. Hogy ne imádkozhassék és ne szólhasson hozzájuk, lemetszették az ajkait, kirántották a nyelvét, majd égő zsarátnokot dugtak a torkába. Felforraltak egy vödör vizet s azzal háromszor egymásután végigöntötték, a keresztséget gúnyolva. Derekára és felső lábszáraira szurkos faháncsot fűztek s ezt meggyuj-

tották. Végül a fejét egyszerűen elevenen megnyúzták. A vértanu három szörnyű órán át állotta már zokszó és sóhajtás nélkül az embertelen kínokat; akkor végül vasdoronggal fejbevágták, mellét felhasították, a vérét itták és a szívét megették, abban a hiedelemben, hogy ezzel a hithirdető bátorságát isszák magukba; mert hiszen a vértanu az egész idő alatt egyetlen jajszót, egyetlen nyögést nem hallatott.

Még tovább szenvedett társa, a fiatal P. Lalemant: este 6 órától másnap reggel 9-ig kínozták; többi közt kitepték a szemét s helyébe égő parazsakat dugtak.¹

A gőgös angol gyarmati hatóságok maguk is ugyancsak sokat köszönhetnek a jezsuita hithirdetőknek. Hiszen az irtózatossá kiterjedésű új földrészt senki úgy nem ismerte s oly fáradhatatlan munkával fel nem derítette, mint ők.

Bancroft, az Egyesült Államok történetírója, mondja a következőket: „Francia-Amerika valamennyi városának eredete szoros kapcsolatban van a hithirdetők munkájával. Nem hajóztak itt körül egyetlen fokot, nem fedeztek fel itt egyetlen folyót, ahol nem a jezsuiták lettek volna az első úttörők”. Az északi nagy tavak vidékét, a Missisipi, Missouri és Yellowstone folyókat, a Szent Lőrinc-folyamtól északra fekvő sziklás hegyvidékeket csakugyan épúgy jezsuiták fedezték fel s kutatták fel először, mint ahogy a jezsuita P. Albanel volt az első fehér ember, aki a Hudson-öböl felé eljutott. A washingtoni kapitólium kupolacsarnokában „Amerika legnagyobb fiainak” szobrai sorában ma is ott áll egy jezsuitának, P. Marquette Jacquesnek az ércszobra. Amerikában, Kaliforniában, Texasban szintén jezsuiták jártak az első úttörők között s nem egy ízben ők rajzolták meg nagy kiterjedésű országrészek első térképét. Ugyanez volt a helyzet Dél-Amerikában is.

Amikor az irokézek a már nagyobbbrészt keresztény huronokat kiirtották s rettenetesen megkínozták

¹ L. Hemm János cikkét: A Jézustársaság a szentség fényében („A 400 éves Jézustársaság” c. kötetben, 297—365. lapon).

s kivégezték a legderekabb jezsuita hithirdetőket: ez a látszólagos vereség még nem jelentette azt, hogy a páterek ezekután lemondtak volna az evangélizálás további kísérleteiről. Ellenkezőleg. Kipróbált fegyverekkel, a szelidséggel lassankint még ezeket a legszilajabb vadakat, az irokézeket is sikerült lefegyverezniök. P. Milet ugyan, aki elsőnek ment köztük, majd ott hagyta a fogát; a vadak elfogták s halálra ítélték. Már ki volt tűzve a kivégzés napja, amikor a páter apró bűvészi mutatványokkal annyira megnyerte a börtöne őreit, hogy az közbevetette magát az érdekében. P. Miletnek az irokéz haditanács előtt is meg kellett ismételnie művészetét s ez alkalmat adott neki arra, hogy oly megnyerően fejtse ki békés szándékait s oly behízelgően szóljon a vadakhoz, hogy nemcsak leoldották bilincseiről, hanem egyenesen törzstársukul fogadták s ettől kezdve mindenben az ő tanácsa szerint igazodtak.

Csakhogy ez az eredmény, az irokézek közeledése a katolikus hit felé, megint felbőszítette a türelmetlen puritán angolokat s a volt newyorki kormányzó nem is késett a páterek ellen akcióba lépni. Nagy volt a haragja, amikor az irokézek az ő felszólítására sem voltak hajlandók Milet páttert neki kiszolgáltatni. „Pedig, így jelentette kormányának, jelentékeny pénzösszeget s egy indián falut kínáltam érte cserébe.”

Az irokézek csakhamar szép számmal jelentkeztek keresztvízre. E kellemetlen prozelitizmus láttára ismét megmozdult az angol lelkiismeret. Bellemont lord, az angol kormányzó, most már rendszeres prémiumot tűzött ki az indiánok számára, ha egy-egy jezsuitát élve vagy halva neki beszoigáltatnak. Mi több, maga is elment az indiánok közé s beszédet intézett hozzájuk: „Minden pápista papért vagy jezsuitáért jutalmul száz nyolcast (113 dollárt) fizetek ki nektek készpénzben, mert nekünk olyan törvényünk van ebben a tartományban, amely minden ilyen rendzavarónak az elfogatására ad felhatalmazást”.

A bennszülöttek azonban itt is, más vidékeken is,

nagyon jól tudták, hogy nekik a jezsuiták éppen nem ellenségeik, hanem ellenkezőleg, őszinte jóbarátaik, sőt egyetlen jóakaróik a fehér emberek között. Ahol csak állandó telepük volt, a jezsuiták iskolákat létesítettek az indiánok számára, ezerféle hasznos és nemes dologra tanították a puszták és nagy tavak fiait, főleg pedig védelmezték őket a gyarmatosok önző és féktelen kizsákmányolási hadjáratai ellen. Szembehelyezkedtek a pálinkával úzótt gyalázatos visszaéléssel, pálinkaárusítási tilalmat eszközöltek ki az európai kormányoknál az indiánokra vonatkozólag, amivel persze csak még inkább magukra bősztették a szeszereskedőket s a velük csendes társként szövetkezett hatósági személyeket. Akik így a pálinka-kereskedés révén ígérkező búsás haszontól elestek, természetesen mind esküdt ellenségei lettek a hithirdetőknek.

Lehetetlen is volt szó nélkül elviselni ezeknek a minden lében kanál jezsuitáknak szertelen okvetetlenkedését. Hiszen a gyarmatok gazdasági kihasználhatóságának ártottak azzal, hogy a bennszülötteket teljesértékű emberek gyanánt kezelték.

Amit például P. Cláver Szent Péter a néger rabszolgák borzalmas szenvedéseinek enyhítésére tett, ahogy azonnal közéjük ment, mihelyt Afrikából egy-egy új hajórakomány, egy-egy új emberszállítmány Cartagénába érkezett, ahogy vigasztalta a félholtá kínzott négereket, ahogy erősítette, védelmezte az otthonukból kiragadott, állatok módjára kezelt feketét, ahogy bekötözte sebeiket, élelemről, ruháról gondoskodott a számukra, ahogy nem átalált lemenni közéjük a hajó gyomrába, ahol irtózatos bűzben egymás hegyén-hátán feküdtek a betegek, a haldoklók s a már halottak, az már egyenes arculcsapása volt a szél-tében szokásos gyarmati politikának. Keresztény szempontból Claver Péter élete ugyan a felebaráti szeretetnek olyan apotheózisa volt, aminővel még az Egyház százados karitásztörténetében is csak kevéssel találkozunk. De hát a fehér és „keresztény” gyarmatosok és rabszolgakereskedők nem tudták megérteni, mire

jó a néger rabszolgát templomba vinni, oktatni, megkeresztelni s egyáltalán benne azt a téves hitet felébresztetni, hogy ő is ember s neki is joga van emberies bánásmódra.

Csak lassan és kevesen jutottak el az emberieség és keresztény gondolkodás ama magaslatára, amely az egyik gyarmathivatali jelentésnek e szavaiban megnyilatkozik: „Ha a bennszülöttekkel barátságosan és igazságosan bánunk, ők is tökéletesen békés viseletet tanusítanak. Minden okos embernek tehát abban kell a helyes eljárást látnia, hogy tisztességesen bánik az indiánokkal, megtanítja őket a szerszámok használatára és ezzel hűségre és hasznos munkára neveli őket”. Csakhogy amit a gyarmati hatóságok csak későn ismertek fel, azt a jezsuiták az első naptól kezdve felismerték és gyakorolták. Ez vezette munkájukat helyenkint olyan fényes eredményre, mint a későbbi Maryland vidékén, ahol a Potomac torkolatánál Szűz Mária tiszteletére St. Mary városát alapították s a vidék indiánjainak főnökét, a „törzsfők törzsfőjét”, Chitomachon „császárt” családjával együtt szelidségükkel az igaz hitre megtérítették. A törzsfő, aki a keresztségben a Károly nevet kapta, maga vitte vállán főembereivel együtt a keresztet egy magas dombra, hogy azt ott diadalmi jelül felállítsák, miközben a páterek a lorettói litániát énekelték. Ez történt 1640 július 3-án.

Külső támadások és belső küzdelmek.

A sikerek mellől nem hiányzottak a megpróbáltatások sem. Főleg az erélyes és meglehetősen önakarátú V. Sixtus pápa uralkodása alatt (1585—90) vártak a Társaságra súlyos viharok. Ez a hatalmas erejű egyéniség a pápai trónon, aki egészen szerény sorsból került a Szent Ferenc rendjén keresztül bíborosi, majd pápai méltóságra, s aki reformátori buzgalmában szinte határt nem ismert, a Társaságot is súlyos megpróbáltatásoknak vetette alá. Pedig kezdetben éppen ő volt

az, aki a Társaságot egyes spanyolországi túlkapások ellen erőteljesen védelmezte.

Loyolai Szent Ignác alkotása részben éppen azért volt korszerű, mert feladatai s a szabadabb mozgás érdekében lemondott az akkori szerzetesi eszménynek számos külső jellegzetességéről: nemcsak a közös karimáról s a külső életmód szigoráról, hanem mélyebbre nyúló monasztikus lényegéhez tartozónak vélték. Így a Jézus-társaságban nem mindenki tesz ünnepestélyes fogadalmat, hanem a skolasztikusok mindenekelőtt csak egyszerű fogadalmat tesznek; később is a rendtagoknak csak egy része teszi le a négyes ünnepestélyes fogadalmat, míg a többiek fogadalma egyszerű fogadalom marad; a rendi hivatalokat a generális szabadon tölti be, a rendtartományok vagy rendházak választó-eljárása nélkül.

Hogy ezek az újítások mennyire beváltak, mutatta a későbbi egyháztörténelem: Páli Szent Vince, Liguori Szent Alfonz s az újabb rendalapítók jórészt hasonló utakon jártak s az Egyháznak csak javára vált, hogy a régi szerzetesrendi hagyományok mellett az új eljárasmódok is érvényesülhettek.

Érthető azonban, hogy akik a szerzetesi életet csak a régi szerzetesjogi megkötöttségek alapján tudták elképzelni, Loyolai Szent Ignác rendelkezéseiben kihívó és megokolatlan újításokat láttak s ellenük kikeltek. Különösen abban az országban, amely régtől fogva mint valami szentíráshoz ragaszkodott a saját hagyományaihoz s amely magát a teljesen elvilágiasodottnak vélt római Kúriával szemben az igazi katolicizmus született órének hitte: Spanyolországban.

Mint régebben már Cano, úgy 1582-ben egy Diego Peredo nevű tudós, avilai szerzetesprofesszor, előadásiban hevesen nekitámadt a jezsuitarend alkotmányának ama pontja ellen, amely az egyszerű fogadalmakat is igazi szerzetesi fogadalmaknak tekinti. Tanait csakhamar mások is hirdették, mire a rend generálisa, Aquaviva, XIII. Gergelytől külön bullát eszközölt ki,

amely az egyszerű fogadalmakkal bíró jezsuita rendtagokat is igazi szerzeteseknek jelentette ki.

Peredo erre azon a címen, hogy a pápa ebben az ügyben nem mint az Egyház feje, hanem csak mint magántudós nyilatkozott, tovább is terjesztette a spanyol egyetemeken a maga felfogását. Erre a spanyolországi pápai nuncius egy pápai brevét tett közzé, amely Peredo tételeit elítélte s ezt az ítéletet a salamancai és alcalai egyetemeken kihirdetni rendelte. Majd újabb bulla jelent meg, amely a már egyszer közzétett pápai rendelkezéseket megújította s a velük szembehelyezkedőkre a kiközösítést mondta ki. Peredo még ezúttal is talált kibúvót s azt hangoztatva, hogy a pápai bulla nincs törvényszerűen kihirdetve, tovább is izgatott a Társaság alkotmánya ellen. Ezért aztán saját rendtartományi főnöke keményen rendreutastotta. Amikor azonban V. Sixtus lépett a pápai trónra, akiről az a hír járta, hogy a jezsuitarend alkotmányát meg akarja változtatni, Peredo Rómába sietett s itt annyira-amennyire igazolta magát.

Most azonban Peredo egész spanyolországi rendje belekeveredett a vitába, mert bár tagjai közt a jezsuiták barátai többségben voltak, az a megszegyenülés, hogy egy pápai bréve egy nagytekintélyű rendtársuk nézeteit elítélte s ezt az ítéletet két spanyol egyetemen nyilvánosságra kellett hozni, érthetően bántotta egy rend önérzetét, amely akkoriban tekintélye delelőpontján állt s mindig mint az igazhitűség védelmezője és tudós őre szerepelt. A rendnek egyik legkiválóbb hittudósa, a nagyérdemű s nagytekintélyű Bañez Domonkos, talán mert nem értesült az újabb pápai bulláról, 1589-ben a salamancai egyetemen egyik nyilvános vitatkozás tételéül újból felállította a tézist, hogy az ünnepélyes fogadalom a szerzetesség lényegéhez tartozik. Amikor Bañez írásaiban előzőleg a Jézus-társaságról nem a legkedvezőbbben nyilatkozott, a jezsuiták hallgattak, most azonban panaszt emeltek a nunciusnál, s csakugyan a nyilvános vitatkozás elején a nuncius megbízottjai beléptek az egyetem zsúfolt

aulájába s a rektor, a tanári kar, a város előkelőségei s az egyetemi hallgatók előtt ünnepélyesen felolvasták a tételre vonatkozó pápai tilalmat. Ez a megaláztatás természetesen fájt s Bañez most megkísérelte, hogy az egyetemet, az udvart s a nunciust a maga pártjára vonja, sőt V. Sixtusnak is írt. Mindez nem akadályozta meg a szent Officiumot abban, hogy Bañez tételét el ne ítélje.

Ugyanez időtájt egy Avendaíño Alonso nevű szerzetes 17 álló éven át folyton a Jézustársaság ellen prédikált, anélkül azonban, hogy a Társaságot valaha is nyíltan megnevezte volna. Nem kevesebbet állított ezekben a prédikációkban, mint azt, hogy fennállása óta az Egyházat soha még nagyobb veszély, az ördögnek ravaszabb cselvetése nem fenyegette, mint az új rend; a jezsuiták szerint eretnekek, képmutatók és farizeusok. Ha az utcán jezsuitával találkozott, mindannyiszor keresztet vetett. Szerencsére ezt az embert a saját rendtársai is eszelősnek nevezték.

Ezeknél a kívülről származott s részben bizonyos testületi érzékenységből, részben a spanyol temperamentum hevesességéből érthető támadásoknál sokkal súlyosabb cselvetések leselkedtek azonban a Társaságra, mégpedig a saját soraiban is. A Társaság fiai közt is akadtak, akiket a rend szelleme nem járt át teljesen. Ez egyébként az egyetlen eset, amikor a Jézustársaság életét 400 éves fennállása során a saját gyermekeinek egy része ily komolyabb támadásokkal fenyegette. Ezek a támadások azonban végzetesekké válhattak volna, mert a támadók és cselszövők igen ügyesen tudták a saját malmukra hajtani a vizet: felhasználták a Rómára amúgy is féltékeny spanyol udvar és spanyol inkvizíció érzékenységét.

Amint Szent Ignácnak már egyik első társa, Rodriguez Simon, az első jezsuita provinciális, úgy később is akadtak egyesek, főleg a spanyolok között, akik Szent Ignác alkotását egyben-másban módosítani szerették volna. Ez még nem lett volna bűn, mert Ignác alkotása elvégre szintén csak emberi munka volt; a

végzetes hiba azonban ott rejlett, hogy éppen azokat a pontokat szerették volna megváltoztatni, amelyeken a Társaság egysége, sajátos jellege s életképessége múltott. Az elégedetlenkedők egyik része szerint a Társaság alkotmánya túlságosan enyhe volt, túlságosan eltért a monasztikus szokásoktól s nem annyira az eszmélődő imádságtól, mint az apostoli munka racionalizálásától várt sikert; míg mások szerint fordítva: Loyola műve túlságosan szigorú volt, túlságosan sok hatalmat összpontosított az előjárók, főleg a generális kezében s kevés mozgásszabadságot engedett az egyeseknek. A sajátos spanyol önbizalom is megtette a magáét; akadtak rendtagok, akik maguk is azt hitték, hogy a spanyolországi tartományok vezetésében nagyobb befolyást kellene biztosítani a spanyol szellemnek s azért e tartományok számára a római generálistól többé-kevésbé független spanyol generális-helyettest kívántak, aki állandóan Spanyolországban tartózkodjék. Azonkívül azt akarták, hogy tűnjék el a különbség professzus és nemprofesszus rendtagok között s bizonyos évek eltelte után mindenki tehesse le az ünnepélyes fogadalmat.

Ezeket a követelményeket a szent rendalapító iránt való tiszteletadás legteljesebb megnyilatkozásaival fűzték össze: Szent Ignác szerintük a legjobbat akarta, de nem számolt eléggé az emberek gyengeségével s azért alkotmányát a valóságos helyzethez jobban hozzá kellene idomítani. A külön spanyol generális követelése nagyszerűen belevágott az akkor uralkodó, erősen autokrata II. Fülöp politikájába, aki valamennyi spanyolországi szerzetesrend felett épűgy, mint általában a spanyolországi katolikus egyházi intézmények felett messzemenő főhatóságot kívánt gyakorolni. A „katolikus királyt” Spanyolországban a pápánál is hivatottabbnak tartották annak megítélésére, mi az igazi katolicizmus és hogyan kell azt sértetlenül megőrizni.

Az elégedetlenek mozgalmának legfőbb vezetője a rendtagok között egy Vasquez Dénes nevű páter

volt, a Római Kollégium egykori rektora. Az ő és társainak mozgolódására, valamint egyes domonkos-rendi jóakaróik közreműködésével a kérdés odajutott, hogy a spanyol inkvizíció is foglalkozni kezdett az üggyel. A spanyol inkvizíció pedig olyan intézmény volt, amellyel tréfálni nem lehetett, s amely lényegében inkább állami, mint egyházi intézmény lévén, gyakran még Rómával is ujjat húzott.

1568 márciusában egyszer csak a toledói provincia főnökét, P. Marcén Antalt a valladolidi inkvizíció váratlanul maga elé idézte. Mikor P. Marcén ott megjelent, két kíséző társával egyszerűen elcsukták. Sokáig semmit sem lehetett tudni róluk, époly keveset, írja a kasztíliai rendtartományfőnök, mintha Indiában volnának. Azt sem tudták róluk, mi címen tartják őket fogva. Hamarosan még 21 más jezsuitát is beidézték s két-három héten át a legkülönbözőbb kérdésekkel ostromolták őket. A három elhallgattatott páteren kívül hamarosan még egy negyediket, a villagarciai kollégium rektorát, a nagynevű hittudós Ripaldát is beidézték s az inkvizíció börtönébe zárták.

Egyszer csak kiderült, hogy a feltűnést keltő kihallgatások háttérében egy nyugtalan vérű monterrey-i jezsuita állt, P. Hernandez Diego, aki egy Briviesca nevű pátert Marcénnél azzal vádolt be, hogy hír szerint nőket rontott meg, hamis tanokat hirdetett, megengedte nekik, hogy naponta kétszer is áldozzanak s maga is egyszerre több szentostyát nyújtott nekik. P. Marcén mint provinciális azonnal kérdőre vonta P. Briviescát, aki azonban tagadta az ellene emelt vádakát s mindössze annyit engedett meg, hogy csakugyan többször két szentostyát nyújtott az áldozásban egyszerre. Erre, hogy eltávolítsák, Olaszországba küldték Briviescát, aki itt a kapucinus rendbe lépett át. Vádolóját, Hernandezt, jóval komolyabb hibák alapján hamarosan szintén el kellett bocsátani a Társaságból.

Hernandez panaszt emelt az inkvizíciónál, hogy a provinciális Briviescát Olaszországba küldte s ezzel

az inkvizíció hatásköre alól kivonta. Jellemző az akkori spanyol egyházpolitikai helyzetre, hogy, mint később kiderült, ez az egy vád elég volt a provinciális letartóztatására. Még Briviesca eltávolításánál is nagyobb bűnéül rótta fel Marcénnek az inkvizíció, hogy olyan ügyben vonta felelősségre egyik alattvalóját, amely felett az inkvizíció szokott törvényt ülni, s ezzel az inkvizíció joghatóságát magához ragadta. A többi három letartóztatott pátert ama gyanúk alapján tartották fogságban, hogy a provinciális eljárását előmozdították; a hittudós Ripalda ellen azonkívül az eretnekség vádját emelték olyan kijelentések alapján, amelyek ma egyszerűen nevetségesként hatnak.

Az egész bonyodalom azonban keresett alkalmul szolgált arra, hogy a magát minden egyházi törvényen felülállónak képzelő spanyol állami inkvizíció most már nem három vagy négy jezsuita, hanem magának a Társaságnak a pápák által jóváhagyott alkotmánya felett tartson ítéletet. Ebben az irányban főleg a király gyóntatója, Diego de Chaves, egy elég szűk látókörű szerzetes, serénykedett mérték nélkül. Ez az ügybuzgó ember összeállította a Társaság ellenségei által kitalált ellenvetéseket a rend alkotmánya ellen s azzal adta át azokat a királynak, hogy itt egy, a katolikus ügyre nézve mindenkép veszedelmes alakulattal állunk szemben. Főleg azon botránkozott meg de Chaves, amit a rendi alkotmány a vak és katonás engedelmeségről tartalmaz, továbbá a jezsuiták állásfoglalásán az eretnekségek feljelentésének kötelességével szemben, hogy állítólag lenézik a Vulgátát és Szent Tamást, túlságos tanszabadságot vesznek igénybe, engedélyt szereztek Rómában az eretnekek feldolgozására s tiltott könyvek olvasására. „Nem kell-e mindezek után attól tartanunk, kiáltott fel a királyi gyóntató, hogy mindebből a kereszténység teljes felbomlása következik?” Ennek a korlátolt beadványnak eredményeként a spanyol inkvizíció csakugyan hamarosan munkába lépett s kiközösítés terhe alatt kiadta a jezsuitáknak a parancsot, hogy mindennemű pápai bullát, amely

az ő alkományuk jóváhagyására vagy a nekik jutott kiváltságokra vonatkozik, azonnal szolgáltatassanak be a hittörvényszéknek.

P. Aquaviva generális ekkor V. Sixtus pápához fordult segítségért s orvoslást kért a jogtalan eljárással szemben. A pápa rendeletére csakugyan Speciani nuncius brevét adott át Quiroga bíborosnak, a spanyol inkvizíció elnökének, amelyben a pápa felvilágosítást kért a négy fogvatartott jezsuita ügyében. Quiroga nagy haragra gyúlt, hogy a jezsuiták ellene Rómába mertek fellebbezni s kijelentette a nunciushoz, hogy bár e pillanatban nem tudja, mi a négy jezsuita bűne, de biztosra veszi, hogy fontos ok miatt vannak letartóztatásban. Még szigorúbb tiltakozás érkezett Rómából akkor, amikor a Szentszéknek tudomására jutott, hogy a spanyol inkvizíció még a pápai bullákat is elkövetelte a páterektól.

Ez az újabb tiltakozó bére még meg sem érkezett Spanyolországba, amikor ott újabb rettentő vádat emeltek a Társaság ellen; azt a szörnyűséget, hogy két spanyol rendtagot az előljárók Erdélybe akartak küldeni. Ilyen messze! Szinte a világ végére! S még hozzá eretnek országba! Vasquez Dénes és Enrique Enríquez, az elégedetlen rendtagok két vezetője, azonnal a valladolidi inkvizíció elé vitte az ügyet: micsoda kegyetlenség, mondták, két fiatal jezsuitát egy eretnek országba küldeni, ahol vagy a hitüket, vagy az életüket veszítik! Épp akkor kellett volna több más rendtagnak is Rómába utaznia a háromévenként tartatni szokott prokurátori (ügyvivői) tanácskozásra. Quiroga bíboros egyszerűen megtiltotta a spanyol jezsuita provinciálisoknak, hogy bármely rendtagnak az ország területéről való kiutazását megengedjék anélkül, hogy az inkvizíciónak be nem jelentenék, kikről van szó és mi az utazásuk célja. A fogoly Marcén provinciális helyettese, P. de Porres, ezúttal túljárt az inkvizíció eszén: szófogadóan engedélyt kért az ügyvivői gyűlésre küldendő elutazására s az inkvizíció elég ügyetlen volt, hogy ezt az engedélyt írásban

meg is adta s így írásos bizonyítékot szolgáltatott arról, hogy akadályozza a rendnek Rómával való szabad érintkezését. P. de Porres az írásos engedélynek közjegyzőileg hitelesített másolatát leküldte Rómába s Aquaviva generális azonnal elvitte azt a pápához.

Ezzel aztán V. Sixtus türelmének is vége szakadt. Szigorú rendeletet küldött a spanyol nunciusnak, amelyben meghagyta, hogy azonnal keresse fel Quiroga bíborost, részesítse a pápa nevében kemény megrovásban, amiért hatáskörét a pápai bullák bekövetelése által túllépte s fenyegetse meg, hogy engedetlenség esetén meg fogja fosztani őt a bíborosi kalaptól s érseki méltóságától. A négy letartóztatott jezsuita periratait pedig Rómába rendelte beküldeni.

Quiroga nem mert ellenkezni, de valósággal összeesett, amikor a nuncius a pápai parancsot és fenyegetést vele közölte. Némi huzavona után visszaadta a jezsuitáknak a pápai bullákat. A négy jezsuita periratait azonban, úgy mondta, nem küldheti Rómába, mert azok a „három kulccsal elzárt szobában” vannak letéve, amelyekből ősi jogszokás szerint soha semmit sem szabad kivinni! Ehelyett mentegetődző s magyarázkodó leveleket írt jobbra-balra s nem győzte a Szentzéssel szemben is hódoló tiszteletét kifejezésre juttatni. A jezsuiták pöre közben egyre tovább húzódott, míg végre 1588 áprilisában a négy jezsuita felmentésével végződött. A négy páter örömmel vette tudomásul a hivatalos végzést, amely szerint két esztendeig minden ok nélkül tartották őket börtönben.

Az elégedetlen rendtagok azonban még akkor sem nyugodtak meg. Kerülőutakon elhitették a spanyol királlyal, hogy a Jézustársaságban bajok vannak, amelyek szigorú rendi vizsgálatot követelnek. II. Fülöp, akinek elgondolásaiba nagyon belevágott, hogy spanyol földön a szerzetesrendek felülvizsgálatába is beleszólhasson, csakugyan ilyen irányban tett V. Sixtusnál javaslatot. A pápa a kérésbe belement, de azzal a kikötéssel, hogy a vizsgálat ne csak a jezsuitákra,

hanem minden spanyol szerzetesrendre terjesztessék ki. A jezsuiták vizitációjának lefolytatására a nuncius és a páterek kérelme ellenére II. Fülöp a cartagenai püspököt, Manrique Jeromost szemelte ki s oly utasításokkal látta el, amelyek nem annyira az esetleges egyéni hibák kiküszöbölésére, mint inkább ismét csak a rendi alkotmány megváltoztatására céloztak, ami szükségkép a rend megsemmisítésével végződött volna. A rendkívül nehéz helyzetet ismét csak a rendi generális ügyessége és ébersége oldotta meg. A Társaság alkotmányát támadó emlékiratokkal szemben P. Aquaviva a spanyol provinciálisokkal az alkotmányt védő emlékiratokat dolgoztatott ki, ugyanakkor pedig V. Sixtust felvilágosította arról, mily veszedelmes precedens lehet, ha a pápák által jóváhagyott rendi alkotmányokat királyi kinevezésű vizitátorok vizsgálják felül. Végül hozzáfűzte, hogy talán mégsem legalkalmasabb egy szerzetesrend vizitációjára az a főpap, aki maga is törvénytelen származású s akinek fiatal korában három törvénytelen gyermeke volt! Méghozzá az egyiket, aki eredetének eltitkolásával bekerült a Társaság noviciátusába, utóbb éppen e származása miatt kellett a rendből a püspök közbenjárása ellenére elbocsátani.

Sixtus pápa erre mélyen elgondolkozott s amikor megbizonyosodott róla, hogy Aquaviva értesülései helyesek, azonnal eltiltotta Manrique további vizitátori szereplését. Ugyanakkor P. Aquaviva a király elé terjesztett emlékiratban azt kérte, a király válasszon inkább tagjai közül megfelelő vizitátorokat. Ezt az emlékiratot a legtekintélyesebb spanyol rendtagok is mind aláírták; jellemző, hogy még Vasquez Dénes is aláírta, persze inkább azért, hogy utóbb ezzel azt bizonyítsa, mennyire kényszer hatása alatt álltak az aláíró páterek! A király végül is engedett. Aquaviva erre egy kiváló rendtagot, de Acosta Józsefet bízta meg két spanyol rendtartomány vizitációjával, aki 17 évet töltött a délamerikai missziókban s utoljára perui provinciális volt. Melléje társul a kiváló angol pátert,

Persons Róbertet adta, aki diplomata ügyességével a királyt teljesen megnyerte Aquaviva szándékainak. Az akkori Európa leghatalmasabb uralkodójának ezt a pálfordulását a jezsuiták joggal könyvelhették el örvendetes eredmény gyanánt.

Azonban alig múlt el a spanyol veszély, kezdődött a még nagyobb vihar: a római. Most már maga V. Sixtus fordult a rendi alkotmány egyes pontjai ellen, amelyeket eddig ő maga védelmezett. Bár éppen akkor járt nála a jezsuiták által vezetett fényes japán küldöttség s a nemes érzelmű pápát mélyen meghatotta, amikor 1585 novemberében a spanyol követ s a jeruzsálemi pátriárka kíséretében egy olasz uralkodócsalád sarja, Aluigi Gonzaga, megjelent előtte s pápai áldását kérte a fejedelmi méltóságról való lemondására s a Jézustársaságba való belépésére, a nagyakarátú ferences pápa mégsem tudott beletörődni abba, hogy egy újabb szerzetesrend olyan kiváltságokat élvezzen, amelyek az akkori szerzetesi jogszokásokkal ellenkeztek.

Különösen nem tetszett neki a „Jézustársaság” elnevezés, merthogy szerénytelenség, ha egy szerzetesrend magáról az isteni Udvözítőről nevezi el magát. Nem tetszett neki továbbá a különbség professzus és nemprofesszus fogadalmak között s néhányszor oly nyilatkozatot tett, mintha a rend egész alkotmányát a kolduló rendek szabályzata szerint akarná átdolgoztatni.

Egyelőre egy bizottságot küldött ki Sixtus pápa a rendi alkotmány revíziójának elkészítésére; ebben a bizottságban a római inkvizíció két hittudósa s egy jezsuita teológus foglaltak helyet. A bizottság lassan dolgozott, mire a pápa végül rájuk parancsolt, hogy adják már elő végső megállapításaikat. A bizottság első véleményében a pápa előzetesen tett megjegyzéseivel egyezett. P. Aquaviva ellenvéleménye alapján azonban utóbb az eredeti rendi alkotmány megtartása mellett foglalt állást. Előre látható volt azonban, hogy ez Sixtus pápának nem fog tetszeni; a bíborosok nem

is merték a bizottság végső véleményét a pápa elé terjeszteni.

A pápa kissé ingerülten egyszer így is nyilatkozott: „Ügylátszik, arra számítottok, hogy közben meghalok; de én igenis elintézem az ügyet, mégpedig úgy, ahogy jónak látom!” S csakugyan, előre lehetett látni, hogy a pápa most már tekintet nélkül a bizottság véleményére, meg fogja változtatni a rend alkotmányát.

Néhány szerencsétlen mellékkörülmény is közre játszott abban, hogy a pápát a Társaság ellen ingerelje. Egy spanyol jezsuita odáig ragadtatta magát, hogy a pápa elnéző viselkedését IV. Henrikkal, a leendő francia királlyal szemben nyílt szószéken eretnekség pártolásának nevezte s ez a pápának fülébe jutott. Egy római páter pedig, P. Blondo, elkövette azt a másik ügyetlenséget, hogy a szószéken a hívek imáiba ajánlotta a spanyolországi nunciust, aki éppen akkor elhalálozott, de akire túlságosan spanyol érzelmei miatt Sixtus élénken neheztelt; a felgerjedt pápa Blondót csakugyan börtönbe vettette, P. Maggio-t pedig, az olasz rendi asszisztentst, aki a nuncius rokonainak imakérelmét P. Blondóhoz juttatta, a misézéstől eltiltotta. Ugyanekkor történt, hogy Sixtus pápa Bellarmin nagy teológiai munkájának egyik kötetét a tiltott könyvek jegyzékébe vétette fel. A pillanat tehát a jezsuita alkotmány védelmére a képzelhető legrosszabb volt. Sixtus azonban tudta mérsékelni magát s egyelőre csak egyet rendelt el: hogy a Jézustársaság nevét megváltoztassák. Kijelentette, hogyha a Társaság ebben az egy pontban szó nélkül engedelmeskedik, más változtatást az alkotmányon egyelőre nem fog kívánni. Mégpedig azt akarta, hogy a névváltoztatást ne pápai bulla, hanem magának P. Aquaviva generálisnak rendelete tegye folyamatba.

P. Aquaviva szó nélkül engedelmeskedett. Kidolgozta a Társaság névmegváltoztatására vonatkozó rendeletét s azt Santori bíboros által jóváhagyásra a pápa elé terjesztette. Sixtus pápa az asztalára tette a rendelet szövegét, hogy majd tüzetesen foglalkozzék

vele. A rendelet ott feküdt Sixtus pápa asztalán, amikor a halál véget vetett életének. Még ugyanabban az évben XIV. Gergely pápa nemcsak a Társaság nevét, hanem az alkotmányának minden egyes megtámadott pontját külön bullában ünnepélyesen jóváhagyta.

A Sixtus pápánál kemény akaratban nem sokban különböző VIII. Kelemen alatt az elégedetlen spanyol rendtagok által keltett zavarok újra felelevenedtek. Az új pápa még mint lengyelországi legátus bizonyos pontokban maga is szembekerült a Társasággal, s így félni lehetett, hogy az elégedetlenek nála könnyű sikert aratnak. Csakugyan sikerült is egyidőre elérniök, hogy P. Aquavivát Rómából azzal a megtisztelő ürüggyel eltávolították, hogy a modenai és a pármai herceg közt a békét helyreállítsa. Időközben a spanyol vizitátor, P. de Acosta is hajlott a spanyol udvar s az elégedetlenek kívánságaira s II. Fülöpnek azzal az üzenetével jött Rómába VIII. Kelemenhez, hogy kíváncsi lenne általános rendi gyűlést hívni össze, amelynek feladata lenne Aquaviva és az alkotmány vitás pontjai felett ítélezni. Ezt a tervet erősen támogatta Toledo jezsuita bíboros, a jeles dogmatikus, aki Aquavivát személyesen nem szívelte.

A pápa csakugyan elrendelte a rendkívüli rendi gyűlést és Aquaviva engedelmeskedett. Így gyűlt össze 1592-ben az V. egyetemes gyűlés 69 professzus részvételével. Aquaviva eleinte arra gondolt, hogy ez alkalommal önként leteszi hivatalát. De aztán úgy látta, ezzel a Társaság alkotmányán segítene rést ütni, azért nem mondott le, hanem csak felszólította a generális kongregációt, hogy teljes szabadsággal vizsgálja felül az ő generálisi működését s erre visszavonult. A gyűlés részletesen foglalkozott a felhozott vádakkal s egyhangúlag igazolta a generálist. Maga VIII. Kelemen, aki az idevonatkozó iratokat utóbb áttanulmányozta, megvallotta: „Bűnöst kerestünk s egy szentet találtunk!” A gyűlés azonban egyúttal felhasználta az alkalmat s gyökerében orvosolta a Társaság belsejébe sajnálatosan beférkőzött egyenetlenséget: mint-

hogy a nyugtalankodók csaknem valamennyien zsidó és mór eredetűek voltak s az úgynevezett „újkeresztények” soraiból kerültek ki, a kongregáció örök időre kimondotta, hogy a Társaságba ezentúl ilyeneket felvenni nem szabad. A nyugtalankodók most még azzal kísérleteztek, hogy a pápánál Aquavivának nápolyi érsekké való kineveztetését szorgalmazzák, így akarván őt eltávolítani a generálisi székből. Aquaviva azonban minden követ megmozgatott e terv ellen s többi közt igénybe vette ezirányban Toledo segítségét is. A Társaság hívei a nyugtalankodókat most azzal a híreszteléssel fegyverezték le, hogy Aquavivát mindjárt bíborossá kellene kineveztetni. Ettől aztán az elégedetlenek megijedtek, félvén Aquaviva erős egyéniségétől, amely a bíborosi méltóságban rájuk nézve kellemetlenül érvényesülhetett volna.

Még egy spanyol kísérlettel kellett P. Aquavivának megküzdenie. Egy de Mendoza nevű páter, akit Aquaviva éppen el akart bocsátani a rendből, nem kisebb huncutságon törte fejét, mint azon, hogy Aquavivát a spanyol király, akkor már III. Fülöp, hívja meg udvariasan Spanyolországba s ott aztán hasson rá s félemlítse meg a kedve szerint. III. Fülöp csakugyan kötélnek állt s ily irányú kérelmet intézett VIII. Kelemenhez, aki erre utasította a generálist, hogy utazzék Spanyolországba és a királynak álljon rendelkezésére. Az engedelmes generális azonnal útra készült, de súlyosan megbetegedett, majd mire meggyógyult, VIII. Kelemen távozott az élők sorából (1605) s az utazás elmaradt.

Kelemen pápa utódja, V. Pál, kezdetben ugyan maga is sokat tartott P. de Mendozáról, de aztán keresztüllátott a szitán, s hogy a nyugtalan ember zavargásait megszüntesse, elküldte őt püspöknek a perui Cuzcoba, ahol a nyugtalan szerzetesből hamarosan igen buzgó főpásztor s egykori rendtársainak hűséges barátja lett.

V. Pál újra megerősítette a Társaság alkotmányát és kiváltságait s véget vetett a belső békétlenségnek.

Ennek a belső megszilárdulásnak ügyében állt a 6. általános gyűlés is (1606), majd az 1608-i ügyvivői gyűlés. A viharos évek közörömben olvadtak fel, amikor 1608-ban a pápa a Társaság alapítóját, Loyolai Ignácot, a boldogok sorába emelte.

Franciaországban is megismétlődtek a viharok a Társaság ellen. III. és IV. Henrik idején ismételten vallásháború osztotta meg a francia katolikusokat. A Katolikus Liga körüli küzdelmekbe a jezsuiták egy része is belesodródott. V. Sixtus a szerzetesekre általában ráparancsolt, hogy a Guise-knek fogják pártját s a páterek ennek a parancsnak oly nagy mértékben tettek eleget, hogy ennek eredményeképpen a ligaellenes párisi parlament utóbb száműzte a jezsuitákat a saját joghatósága területéről. Csak P. Aquaviva szívóssága s P. Coton ügyessége vihette mégis keresztül, hogy IV. Henrik visszahívta őket, már hálából is a jezsuita Toledo bíboros iránt, aki mellette foglalt állást.

A paraguayi redukciók.

A roppant kiterjedésű közép- és délamerikai gyarmat-birodalomban épügy mint Észak-Amerika végtelen mezőin a Jézustársaság apostoli buzgólkodásának felmérhetetlen új tere nyílt. A hódító spanyolok és portugálok szintén sok kegyetlenséget követtek el a bennszülöttekkel szemben, de ők legalább nem irtották ki őket szinte tervszerűen és véglegesen, mint azt az angolok és hollandusok tették Észak-Amerikában. Ha a bennszülött lakosság itt nem esett a lassú felőröltetés és kizsákmányolás áldozatául, azt elsősorban ismét csak a hithirdetők, főleg a jezsuiták ernyedetlen s hősieb emberszeretetének köszönhatték. Nem ők dolgoztak itt egyedül, hanem más szerzetek tagjai is, de a munka legnagyobb s legeredményesebb része itt is nekik jutott.

Erről a fejezetről nem lehet beszélni anélkül, hogy fel ne idézzük a jezsuita missziók egyik legcsodálatos-

sabb, leglegendásabb alkotását, a paraguayi, brazíliai s általában a délamerikai redukciókat.

A jezsuiták egyszerre keletről, nyugatról, északról és délről iparkodtak behatolni az újonnan fölfedezett s meghódított délamerikai kontinens roppant erdősegeibe, hegységeibe, síkságaira. Már az alapító Szent Ignác megsejtette a délamerikai misszió különleges jelentőségét s ő maga küldte ki Brazíliába az első jezsuita hithirdetőt, P. Manuel da Nobregát. Ez csakhamar maga mellé vette a brazil misszió leendő legnagyobb apostolát, a csodatevőt, az akkor még egészen fiatal Anchieta Józsefet. A ma egymillió lakost számoló, hatalmasan fejlődő nagyváros, Saô Paulo, ennek a fiatal jezsuitának személyes alapítása. A nevét is ő, Anchieta, adta neki a népek apostolának tiszteletére. Anchieta volt az, aki itt az iparangi dombokon az első keresztény kunyhó-kápolnát megépítette és az első, primitív iskolát felállította. Ő tanulmányozta elsőnek az indiánok nyelvét, ő szerkesztette annak szabályait, nyelvtanát, szótárát. Ő tette a szegény indiánok között messze földön ismertté a kereszt hitét.

Egy még fiatal provinciális, a portugál Azevedo Ignác, látván a brazíliai őslakók jóra való hajlandóságát és számot vetve a rettentő távolságokkal s kiterjedésekkel, visszahajózott Európába, hogy a misszió komoly fellendítése ügyében a fiatal rendtagok között új missziósokat toborozzon. Vagy hetvenen csatlakoztak is hozzá, s Azevedo boldogan indult el negyvened magával Brazília felé. A vállalkozásból ezúttal nem lett semmi, mert egy francia hugenotta tengernagy kezei közé estek, aki nyílt tengeren rajtaütött a portugál hajón. Sietett haragját kitölteni a gyűlölt jezsuita misszionáriusokon: valamennyit kivégeztette, egy részüket kardélre hányatta, másikat a tengerbe szóratta. De a jezsuita hithirdetőkön is megisméltődött a maga módján Tertullianus szava: a vértanuk vére mindig újabb hithirdetők vetőmagja lett. Az elesettek helyébe új hithirdetők jelentkeztek, s a brazíliai misszió egyre nagyobb lendületet kapott.

Ugyanakkor délebbre Argentina pampáit s Patagónia jeges tavait járták a jezsuiták, emberlelkek után kutatva, vagy pedig a La Platán és Paranán fölfelé evezve eljutottak a mai Gran Chaco erdővidék-területére s az Uruguay partvidékére. Állandóan életveszélyben, hiszen a bizalmatlan indiánok folyton ott leselkedtek a folyók szélén s mérgezett nyilaik nem egyet terítettek le a csónakukban gyanútlanul breviáriumbozó vagy olvasójukat imádkozó hithirdetők közül.

Egyszer aztán ráeszméltek a páterek, mi az a varázseszköz, amellyel az indiánokat legkönnyebben hangolhatják szelídségre. Észrevették, hogy az indiánokban csodás zenei fogékonyság lakik. Ha pl. egy-egy veszedelmes helyen a csónakukban maguk közt szenténekeket énekeltek, főleg több szólamban, a par-ton leselkedő indiánok ilyenkor mindig elragadottan hallgatták őket. Itt is, ott is kíváncsian dugták ki a fejüket a bozótból, megbűvölten lestek a hangokra, akárhányszor egyszerre el is dobálták a nyilaikat és ijjaikat, belévetették magukat a folyóba s a csónakhoz úsztak, csak hogy minél közelebből s minél tisztábban hallják az éneket. A guarani- és csikito-indiánok szokatlanul kifejlett zenei érzéke ettől kezdve állandóan ott szerepelt a köztük csakhamar áldásosan megindult missziói munkában s a legjobb szelidítő-, majd nevelőeszköznek bizonyult.

„Az indiánok beleestek az édes csapdába — írja Chateaubriand —; mintha a zene hangjaival egy magasabbrendű élet formáinak előérzete, az emberiességek első édessége hatott volna be a lelkükbe.”

A szokatlan barátkozás felé az első lépés így megtörtént s most már a pátereken volt a sor, hogy lassanként megértessék az indiánokkal azoknak a szent daloknak a szövegét és tartalmát is, amelyek őket annyira elbűvölték. A misszió alapja ezzel meg volt vetve.

Csakhamar kiderült, hogy igen nagyszámú, de mélyen degenerált, felnőtt gyermekekké süllyedt törzs-

ről van szó, amely Délamerika egész középső részét eltöltötte. Ez a nép csakhamar szomjasan itta be az Evangélium tanait s még inkább azt a szeretetet és szelídséget, amely annak hírnökei ajkáról s szívéből sugárzott feléjük. S bár a jezsuiták első lépéseit itt is a mártíromság vércseppjei öntözték, a guarani- és csikito-indiánok s a jezsuiták közt évszázados, köl-tőien meleg és bensőséges barátság fűződött.

A spanyolok és portugálok eleinte úgy akarták a keresztény hitet diadalra vinni, hogy a meghódított területek indián lakosságára egyszerűen ráparancsoltak, hogy keresztelkedjenek meg, másképp felgyújtják a kunyhóikat s rabszolgaságba hurcolják vagy megölik őket. Ezt a fenyegetést nem ritkán be is váltották, s ebben a mindenkép elítélendő eljárásban a hódítókat az a szégyenletes indítók is vezette, hogy ilyenképpen magukhoz remélték ragadhatni a meggyilkolt vagy elűzött indiánok aranyát és vagyonát. Az ilyen fegyverrel és erőszakkal terjesztett kereszténység természetesen csak külsőséges eredményeket mutathatott fel s éppenséggel nem hódította meg a bennszülöttek szívét Krisztus hitének.

Az első, aki az indiánokkal szemben való bűnös erőszakoskodás ellen bátran s eredményesen hallatta szavát, Las Casas volt, előbb világi pap, későbbi dominikánus és chiapasi püspök. Ővé a redukciók néven később világhírűvé vált kezdeményezés első kísérlete is Mexikó területén. Ezt a kísérletet később a ferences hithirdetők átvették s ők létesítették az első igazi dél-amerikai redukciókat. Teljes virágzását azonban ez a kezdeményezés, a keresztény indiánoknak a spanyol gyarmatosoktól szigorúan elzárt, külön telepekre való összegyűjtése és megnevelése, a jezsuiták misszióiban érte el. Ők követelték leghatározottabban azt az elvet is, hogy a hithirdetők s általában a gyarmatosítók ne a spanyol vagy portugál nyelvet erőltessék az újonnan meghódított területeken a bennszülöttek között, hanem tanulják meg a nép nyelvét s azon érintkezzenek velük. Ennek az elvnek alapján, amelyet szabályaiban

már Szent Ignác maga lefektetett, lett eredménye többi közt az, hogy éppen a jezsuiták közül kerültek ki a bennszülöttek ősi nyelveinek legodaadóbb kutatói és írásbafoglalói, szótárak és nyelvtanok szerkesztői. Müller Miksa szerint ezeknek az ősnyelveknek tudománya a hithirdetők munkája nélkül soha meg nem születhetett volna.¹

A jezsuita De Acosta József volt az is, aki az indiánok megtérítésének első elméletét kidolgozta *De procuranda Indorum salute* című munkájában (1588) s ezzel az elméleti missziológia első úttörője lett.²

A katolikus misszióstörténet évkönyveiben aranylapokon állnak a legendás híró paraguayi redukciók, vagyis különleges alkotmányú keresztény indián telepek.

A délamerikai gyarmatokban még V. Károly császár legszigorúbban megtiltotta a megtért őslakosság-nak rabszolgaként való kezelését vagy kihasználását. E tilalom ellenére a gyarmatosok kapzsisága, amellyel a gyarmati tisztviselők is összejátszottak, csakhamar kifejlesztette az ú. n. encomienda-rendszert, vagyis: egy-egy gyarmatos nagybirtokos „oltalmára” bízta a birtokán élő valamennyi indiánt. Ez az oltalom hova-hamar a legdurvább rabszolgai kizsákmányolássá fajult. Már 1592-ben így ír a megtért indiánok helyzetéről az egyik első jezsuita hithirdető, aki Paraguayba jött, P. de Angulo Ferenc, a gyarmati hatóságokhoz intézett egyik beadványában: „Az indiánokat ezekben a spanyol encomiendákban olyan alárendeltségben tartják, hogy a barbár népek rabsága vagy a törökök gályarabjai nem szenvednek gonoszabb sorsot, mint ők. Valamennyit: férfit, nőt, felnőttet, gyermeket, kicsit, nagyot születésüktől a halálukig arra kényszerítik, hogy az ültetvényeikben dolgozzanak, s emellett ruházatul még egy inget sem adnak nekik

¹ J. Dahlmann: Die Sprachenkunde und die Missionen (1891).

² G. Schnürer: Kirche und Kultur in der Barockzeit (1937), 241.

s eledelül legfeljebb néha egy marék tengerit. Így aztán tömegesen, gyors halállal hálnak el”.

A beadvány nyomában a spanyol kormány megújította V. Károly titlalmait, de, úgylátszik, akaratának nem tudott érvényt szerezni. A jezsuiták azonban ebbe nem nyugodtak bele, s felvilágosító irataik s beadványaik nyomában 1610-ben II. Fülöp spanyol király vizsgálóbizottságot küldött ki, s ez a bizottság P. de Torrest ennek kérésére magával vitte a vizsgáló körútra. Ennek azonban az lett az eredménye, hogy a spanyol gyarmatosok ettől fogva nyíltan a jezsuitákat vádolták azzal, hogy gyarmataikat tönkreteszik. Anynyira fel tudták szítani ellenük a spanyol bevándorlók közt a közfelfogást, hogy a pátereknek több helyen menekülniök kellett a feldühödött tömeg elől. Torres azonban nem engedett, s lassan csakugyan sikerült felébresztenie a maga felfogása mellett a szunnyadó keresztény közvéleményt. Ezzel megkezdődött az eddig szégyenletesen kizsákmányolt indiánok emancipációja a gyarmatosok kizsákmányolása alól. Ennek az emancipációnak legrendszeresebb formája: a redukciók intézménye lett.

Amit P. de Torres tett Paraguayban, ugyanazt művelte P. de Valdivia Lajos Csilében. Minthogy minden ékesszólása kárbaveszett s a kapzsi gyarmatosokat nem tudta jobb belátásra bírni, Valdivia végül is áthajózott a tengeren s a spanyol király elé vitte a szegény indiánok ügyét. 1611-ben tért vissza Csilébe, zsebében a királyi biztosí kinevezést hozva; ezen az alapon azonnal 10.000 indiánnak adta vissza szabadságát. Magával hozta azt a királyi parancsot is, hogy ezentúl katonai expedíciót indítani az araukánok ellen nem szabad, a spanyol katonaság pusztán védelmi harcot folytathat a támadó indiánok ellen, de szigorúan tilos az is, hogy a hadifoglyokat rabszolgaikká tegyék. P. de Valdiviának sikerült az indiánok kacikáit ezen az alapon békés megegyezésre bírni a fehérekkel s megígértetni velük, hogy viszont ők sem nyúlnak többé erőszakos eszközökhöz. Sajnos, a gyarmati tiszt-

viselők, a katonák tovább acsarkodtak ellene, sőt egyes szerzetesrendek tagjai is tovább bírálták eljárását s azzal vádolták, hogy politikai ügyletekbe bocsátkozik. A páter 1616-ban mégegyszer átjött Európába, hogy itt az indiánok ügyét védelmezze, de az akkori generális, P. Vitelleschi, jobbnak tartotta őt megkímélni a további zaklattatástól, s Európában tartotta, ahol a nagy emberbarát és hithirdető csendes lelkipásztori működés után Valladolidban halt meg 1643-ban.

A jezsuita hithirdetők azonban mindenütt észrevették, mint előttük már mások, pl. Solano Szent Ferenc és más ferences térítők, hogy az indiánok megtérítésének fő akadálya a spanyol és portugál gyarmatosok önzése s a fehér telepesek erkölcstelen élete, amely lerombolta missziózásuk minden eredményét, a keresztény tan eleven cáfolataként hatott s a nagynehezen megtért indiánokat a kereszténység megvetésére indította. Látták, hogy az indiánokat nem elég megtéríteni, nem elég szabadságukat és emberi jogikat megvédeni, hanem ugyanakkor távol kell őket tartani az európai telepektől is. Ezt csak úgy lehetett elérni, ha a megtért indiánok számára külön telepeket építettek, még pedig az európai gyarmatosoktól minél távolabb. A helyi gyarmathatóságok részén ez a tervük nem sok megértésre és jóakaratra talált. Ezért magához a királyhoz fordultak s tőle szereztek meg a külön telepek, „redukciók” létesítésének és elkülönítésének jogát. A fiatal P. de Torres Ferenc paraguayi provinciálisé és P. Aquaviva Kolozs generálisé az érdem, hogy erre a világtörténeti vonatkozásban is fontos elhatározásra eljutottak.

A feladat azonban, amelyre vállalkoztak, még a királyi engedély birtokában is igen nehéznek bizonyult. Nem volt elég az indiánokat, sokszor vad és vérengző törzseket, szelíd szóval, énekkel és fuvolával megközelíteni, a nyelvüket megtanulni, a jóindulatukat megnyerni s őket az igaz hitre téríteni, ami bizony nem sikerült másképp, mint hősi erőfeszítések

útján s nem egy jezsuitának vérehullása árán, hanem ezeket az évezredek óta vadon kószáló, teljesen műveletlen és romlott vérű népeket, a végtelen prérók és őserdők zabolátlan fiait, új emberségre kellett tanítani, erkölcsre, új törzsi s állami életre, földművelésre, állattenyésztésre, iparra, művelődésre szoktatni. Már a terep kikeresése maga is oly hatalmas és súlyos feladat volt, hogy ma már elképzelni is alig lehet. A településre alkalmas helyeket keresni egy Európánál háromszor nagyobb kontinensen, ahol még sem utak, sem térképek nem voltak, ahol előbb tájékozódniok kellett, végeszakadatlan, kalandos, életveszélyes utakon északot és délt, keletet és nyugatot keresztül-kasul vándorolniok, ellenséges törzseket megszelídíteniok, az indiánok nyelvét, szokásait, életmódját, hajlamait, jó és rossz tulajdonságait megismerniök: mindez valóban emberfölötti erőfeszítést, ügyességet és tervszerűséget követelt. Végül is a Paraná s az Uruguay folyók lettek a települések fő útvonalai, s központul pedig valamennyi számára a mai tucumáni Cordova vidékét szemelték ki, ami ismét a páterek kitűnő földrajzi érzékére vall, mert Cordovát egészséges magaslatok övezik, amelyeket ma Argentina előkelő körei gyógyhelyek gyanánt látogatnak s azonkívül Cordova minden oldalról könnyen megközelíthető s mindkét óceántól egyenlő messzire fekszik.

A mai utazó ámulva és szédülve nézi azokat a merész, kultúrát teremtő alkotásokat, amelyeket a régi jezsuiták leleményes ügyszeretete s technikai hozzáértése létesített, hogy utakat vágjon a rengetegbe, köveket teremtsen elő ott, ahol kő messze földön nincs, folyók s patakok folyását szabályozza és a vidék öntözése érdekében még mesterségesen dagasztott tavakat is biztosítson. De époly meghatottan áll az utazó azok előtt az egyenletes, árka-dos házsorok s valóságos székesegyháznak beillő templomok előtt, amelyek az idő s a pusztulás vasfogát még úgyahogy átérték s romjaikban is fenn hirdetik a katolikus és jezsuita missziós munka páratlan civilizációs teljesít-

ményeit. S mindez olyan földrészen s olyan vidékeken, ahol előttük még semmiféle emberi kultúra nem fejlődött, semmiféle kutató nem járt, ahol még ma, több mint 300 évvel utóbb is, ezer fenevad és mérgeskígyó, az éghajlatnak s időjárásnak ezer veszedelme fenyegeti az európai járókelőt, s olyan népek között, amelyeknek a befogadó- és utánpótlásuk nagy volt ugyan, de éppoly csekély az önálló értelmiségük, a szellemi munkára való alkalmasságuk. Hányszor történt meg, hogy a páterek faekével s ökrrel szántani küldték ki megtért indiánjaikat s azok estére gyermeki bűnbánattal vallották be, hogy bizony ők az ökröket leölték és a faeke fáján megsütve megették.

A keresztény gyarmatosítás mintaművel.

Az első paraguayi jezsuita redukciót P. de Lorenzana, az assuncióni kollégium rektora alapította a Parána mentén a guarani-indiánok közt. Ez a harcos törzs, amely kb. 50 ezer fegyverest számlált, eddig a spanyol hatóságok minden letelepülési kísérletének ellenállt, s a püspökök sem merték papjaikat közéjük küldeni, mert biztos vértanuságnak tették volna ki őket. P. de Lorenzanának türelmes munkával mégis sikerült több családot megnyerni a kereszténységnek s ezek számára San Ignacio névvel külön keresztény falut alapítania 1610-ben. Ugyanezen évben két más olasz páter hasonlóképp két redukciót alapított meszszebb keleten, Guayrában.¹

Igazi fellendülésüket a paraguayi redukciók akkor érték, amikor a nagy missziós szervező, P. Ruiz de Montoya Antal vette át a vezetést. Csakhamar 13 redukció alakult az ő irányítása mellett. 1626-ban 14 redukció állt a Paraná és Uruguay folyók partvidékén, összesen közel 100.000 keresztény indiánnal. Ekkor szakadt rá a gyönyörűen fejlődő intézményre

¹ L. M. Faßbinder: Der Jesuitenstaat in Paraguay. Halle, 1926.

az első váratlan vihar: a paulisták vagy mamelukok rabszolgavadász hadjárata.

A paulisták, Brazília S. Paulo vidékének akkori félelmetes lakói, egy rosszindulatú portugál és indián keveréknép, bár névleg keresztények voltak, a vadállatokat is megszegyenítő kegyetlenséggel évről-évre kirándultak, kitűnően felfegyverkezve, messze vidékekre s ahol csak indián-telepeket találtak, azokat megtámadták, az ellenállókat irgalmatlanul legyilkolták, a férfiakat és nőket rabszolgaszíjra fűzték s telepeiket az otthagytott betegekkel és öregekkel együtt felgyújtották. A portugál hatóságok tehetetlenek voltak a zabolázhatatlan, harcos vadászokkal szemben. Hivatalos számítások szerint 300 ezerre tehető azoknak az indiánoknak a száma, akiket ezek a minden emberi érzésből kivetkőzött gonosztevők részben megöltek, részben elraboltak s rabszolgákként eladtak. 1627-től kezdve a paraguayi indián-telepeket is háborgatni kezdték s vadságuk annyira ment, hogy csupán 1637-ben nem kevesebb, mint 60 ezer keresztény indiánt raboltak el a redukciókból, leírhatatlan kegyetlenkedések között. Már 1631-ben a guayrai 13 redukció közül 11-et teljesen elpusztítottak.

Ez a reménytelen helyzet a redukciókat vezető pátereket arra az elhatározásra bírta, hogy megmaradt indiánjaikkal együtt hallatlan erőfeszítések s végnélküli gyaloglások árán messze délre vonuljanak le biztosabb helyekre. Az elvándorlás fáradságait a vérhas és más betegségek is tetézték, úgy hogy egy év alatt az útnak indult 12.000 lélekből már csak 4000 maradt meg. Azonban az egész menekülés hasztalan volt, a paulisták az újabb települőhelyeken is megtalálták s megtizedelték őket. E nehézségeknek ellenére a páterek tovább folytatták települési és civilizáló tevékenységüket s csak 1628-ban és 1635 között a mai Brazília legdélibb részében 10 újabb redukciót alapítottak. Mikor azonban a paulista hordák itt is egyre háborították őket, a páterek érezték, hogy csak egy menekvés van hátra: fel kell fegyverezni az

indiánokat puskával, mint ahogy a paulisták is puskával harcoltak s meg kell kísérelni a fegyveres ellenállást.

Csakugyan, a madridi kormány képviselőjének felhatalmazásával megkezdődött a fegyverek kiosztása a keresztény indiánok között s egy jezsuita fráter, Bernal Antal, aki belépése előtt maga is katona volt s hősiiesen harcolt a csílei küzdelmekben, begyakorolta az indiánokat a fegyverhasználatba. Az eredmény az lett, hogy paulisták legközelebbi betörését az indiánok a fráter vezetése alatt diadalmasan visszaverték s még egy sereg elfogott rabszolgát is kiszabadítottak. Egy újabb kísérlet alkalmával, 1641-ben, pedig oly szégyenletes vereséget szenvedtek, hogy többé a redukciókat megtámadni nem merték.

Ettől fogva a redukciók sokáig békének örvendtek s az indiánok hálások voltak a pátereknek, hogy nemcsak lelküket, hanem földi életüket s családjukat is megmentették a végpusztulástól.

Ki hitte volna akkor, hogy a jezsuitáknak ez a nagyszerű emberbaráti és civilizátori tevékenysége később gyűlöletes vádak alapjául fog szolgálni a rend ellenségeinek kezében!

A gyarmathatóságok nem mindig nézték a redukciókat jó szemmel. A tisztviselők egy része titokban egy követ fűjt a rabszolgatartókkal és rabszolgakereskedőkkel s nem tudta megbocsátani a jezsuitáknak, hogy minduntalan védelmére keltek az indiánoknak s nem engedték őket embertelenül kizsákmányolni. A redukciók élete másfélszáz éven át csupa harc volt a kapzsi és embertelen fehérekkel. A királyi udvarok, Madridban és Lisszabonban, időnként szintén csak csekély megértést tanúsítottak a misszió iránt s tekintet nélkül a káros következményekre, úgy rendelkeztek az indiánokkal, mintha állatok vagy jogtalan rabszolgák volnának. A hosszú idő óta húzódó határvillongást például a spanyol és portugál kormány 1750-ben úgy akarta megszüntetni, hogy Spanyolország egy darab földet Portugáliának engedett át. Ezen a

földdarabon azonban hét kiterjedt indián redukció feküdt épületekkel, majorságokkal, úthálózattal, s a portugálok most azt követelték, hogy az indiánok vonuljanak el innen. Az indiánokat ez az intézkedés vérig keserítette: hagyják ott most minden ok nélkül csak úgy egy szíre-szóra mindazt, amit évtizedeken át alkottak? A nagy fáradsággal megépített utakat, házakat, karámokat, templomokat, iskolákat, magtárakat, mindent, s menjenek megint valahová töretlen s irtatlan területre, sivatagba vagy őserdőbe? Kezdjék a munkát előlről, hogy aztán néhány év múlva esetleg Lisszabon megint mást gondoljon, s őket megint máshová kergesse a magukteremtette otthonukból? A ki-rendelt spanyol és portugál tiszték oly elszánt ellenállásra találtak az elkeseredett indiánok részén, hogy dolgukvégezetlen voltak kénytelenek elvonulni. Az embertelen intézkedés nyomán támadt elégedetlenségért azonban természetesen a jezsuitákat tették felelőssé. Végül is rendes háború lett a dologból, mert az indiánok fegyverrel kezükben védelmezték birtokállományukat. A spanyol és portugál katonaság csak együttes támadás és sok véres áldozat árán tudta őket nagynehezen viasszaszorítani. Az indiánok erre felégettek falvaikat s úgy vonultak vissza. Ebből a fegyveres ellenállásból fejlődött aztán a jezsuiták ellenségeinek tolla alatt az a vád, hogy a jezsuiták külön államot alapítottak az államban s önálló hadsereget tartottak fenn a maguk uralmának megerősítésére.

Pedig a redukciók, ezek a keresztény alapon épült indián-telepek, a világtörténelem legérdekesebb települési kísérletei közé tartoznak. Csak a rosszakarat mondhatna róluk mást, mint amit Montesquieu írt *Esprit des lois* c. művében: „A Jézustársaságnak dicsősége, hogy először mutatta meg a világnak, hogyan lehet a vallást az emberiséssel egyesíteni”. Még a szélsőségesen egyházellenes és jezsuitaellenes d’Alembert is azt írta a jezsuita redukciókról, hogy „bennük a jezsuiták a vallás révén olyan tekintélyhez jutottak, amelynek egyetlen oszlopa az ő rábeszélőképességük

és kormányzatuk szelídsége volt. Mint a tartomány szuverénjei boldoggá tették a népeket, amelyek nekik engedelmeskedtek s végre tudják hajtani azt, hogy a népek minden erőszak alkalmazása nélkül alárendeltek magukat nekik". Maga Voltaire sem tagadhatta meg a jezsuita misszióktól az elismerést, hogy azok az „emberiesség diadalát” jelentették.

„Természetes, írja Fülöp-Miller, hogy már a XVIII. századtól kezdve napjainkig nem hiányoztak hangok, amelyek a paraguay-i eredményeket kisebbiteni törekedtek s a páterek tiszta szándékait kétségbevonták. Egyszerűen nem tudták elviselni, hogy ilyen eszmei állam valahogy csakugyan létezett volna s még hozzá éppen a gyűlölt jezsuiták voltak a létesítői.” „A jezsuiták, írja ugyanő, helyesen felismerve az indiánok képességeit s gyengéit, megalapították azt a közösségi államot, amelyet ma, kétszáz évvel utóbb is sokan mint az emberiség eszmei állapotát magasztalják. Amit az utópisták valaha egy kommunisztikus gazdasági rendtől valaha várhattak, itt valósággá lett: a termelő és használati javak közössége, a káros pénzgazdálkodás megszüntetése, minden polgár általános egyenlősége, minden anyagi szükségéről való közös gondoskodás, az aggok, betegek, özvegyek és árvák ellátása, általános munkakötelezettség napi 8 órás munkaidővel, állami gyermeknevelés és szabad pályaválasztás. Ez az indián-állam közigazgatástechnikai szempontból is megfelelt a legmodernebb követelményeknek, mert a polgárok itt nem autokrata hivatalnokok hatalma alatt nyögő, elnyomott tömeg voltak, ellenkezőleg a nép szabadságának nem volt más korlátja, mint a közérdek parancsa s az indián köztársaságnak szabadon választott bennszülött tisztviselői csak a közjólét szervei voltak. Emellett a magántulajdont sem szüntették meg teljesen; a közös birtokokon kívül volt magántulajdon is, amelyet azonban nem lehetett más kizsákmányolása árán megszerezni, sem vagyonhalmozás révén a községe nézve veszedelmessé tenni.”

A redukciókat egységes terv szerint építették.

Minden redukció közepén a többnyire igen tág méretekben épült s gazdagon diszített templom állt, a főtér egyik oldalán. A főtér négyszögletes volt, minden sarkában fakereszt s a közepén Mária-szobor. A templom mögött épült a paplak s az iskola, amely mögött kert terült el; a templom másik oldalán a temető s az özvegyek háza. A főtéren volt még a községháza is, az indiánok által választott s a páterek által beiktatott indián bíró (corregidor) vezetése alatt. A falu házait teljesen egyenes és széles utcákon építették. Egy-egy háztömböt kisebb térség választott el egymástól az esetleges tűzvész könnyebb megfékezése végett. A házak földszintesek voltak, előttük veranda vagy fődött folyosó, mint az Olaszországban és Spanyolországban helyenkint máig divatos, úgy hogy esős időben is száraz lábbal lehetett elmenni a házak boltívei alatt. A házakat cseréptető fődte. Nem hiányzott a kórház sem. A telep körül terültek el a veteményes-kertek, tovább a szántóföldek, erdők, főleg a mátéteaültetvények, még tovább néha többszáz hold terjedelemben a legelők az állatállománnyal. Az utoljára egy magyar páter, Szentiványi Ferenc vezetése alatt álló Yapeyu redukciónak pl. a felosztás időpontjában közel 8000 lakosa volt.¹

A redukciók gazdasági élete szigorú rendszerrel volt végiggondolva s következetesen végrehajtva. A föld és állatállomány nagy része közös volt s úgy hívták, hogy „*possessio Dei*” (Isten birtoka); de ezenkívül lehetett mindenkinek saját kisebb kertje, szántóföldje, állata is, ha szorgalmával megszerezte ennek lehetőségét. A szegényekről, betegekről, aggokról a község gondoskodott. Pénzt nem ismertek, minden cserébe ment. A munka fejében mindenki megkapta a maga lakását, ennivalóját, ruházatát. A szerszámokat, gépeket, felszereléseket, épületeket, amennyire lehetett, az indiánok mind maguk készítették. A községek egymás közt cserekereskedést űztek; a felesleget pedig

¹ L. Bangha Béla: Utak és élmények II. kt.

nem a rend tartotta meg magának, ahogy ezt az ellenes meseköltés mai napig állítani szereti, hanem a helyszínen meg nem szerezhető anyagnak, gépeknek, felszerelési tárgyaknak beszerzésére fordították.

A telepek egymással is sűrűn érintkeztek. E célra a páterek sokféle hatalmas utakat építettek az egyes falvak és redukciók közt, amelyek részben ma is megvannak. Kifejlesztették a víziközeledést; így pl. a misszióknak csak a Paraná-folyón kb. 2000 különböző nagyságú hajója és csónakja volt és kb. ugyanannyi az Uruguay-folyón. Ezeket a vízijárműveket külön missziói hajógyarak állították elő. Egy-egy redukció lakossága 350—7000 lélek közt váltakozott. A redukciók megoldották a gazdasági önállóság kérdését is, rátanították és rászoktatták az eddig nomád életű törzseket a rendszeres földgazdálkodásra és az ipar legkülönbözőbb nemeire, úgyhogy hamarosan minden redukció maga tartotta fenn magát. Gazdasági rendszerük alapja bizonyos teokratikus alapon álló kommunizmus volt; „a jezsuiták az ő keresztény államukban mindazt megvalósították a mai szocialista és kommunista elgondolásból, ami abban jó és mindazt mellőzték, ami benne rossz”. (Gelpi y Ferro.)

A föld és minden ház a közösség tulajdona volt, de használatra kisorsolták a családfők között. Így mindenkinek volt saját birtoka, földje vagy háza is, annélkül tehetett, amit akart, azonban eladnia nem volt szabad. A közös földet az indiánoknak közösen kellett megművelniök s annak hozamából tartották el a szegényeket, árvákat, özvegyeket, betegeket, fizették az adókat, vásároltak európai szerszámokat és tettek félre az inség idejére. Saját földjeinek hozamával minden indián szabadon rendelkezett.

A redukciók gazdasági berendezése és életrendje oly kitűnően volt szervezve, hogy az indián telepek mezőgazdasági terményei mennyiség és minőség dolgában messze felülmúlták a spanyol gyarmatokét. A szeszesitalokat a hithirdetők az üdítő matéval (az *Ilex paraquariensis* leveleiből készült ú. n. paraguayi

tea) szorították ki. Állattenyésztésük annyira fellendült, hogy egy-egy telepnek néha 30.000 juha és 100.000 szarvasmarhája volt.

Az ipar terén a nemrég még vad és nomád indiánok a rendszeres és ügyes nevelés mellett bámulatos előmenetelt mutattak fel; voltak köztük nemcsak ácsok, kőművesek, vargák, asztalosok, szabók, takácsok, kovácsok, hanem ötvösök, harangöntők, kőfaragók, szobrászok, festők, könyvkötők, orgonaépítők, sőt nyomdászok és iparművészek is, akik főleg a faragványok terén értek el szokatlan magaslatozt.

A szigorúan beosztott és ellenőrzés alá helyezett munkarend mellett hithirdetők gondoskodtak az indiánok ártatlan szórakoztatásáról is. Így mindenütt voltak zenekarok, színjátékok, katonai parádék, löversenyek és népünnepélyek; munka után bőven jutott üdülésre is idő mindennap, főleg a nagyszámú ünnepnapokon. A kártya- és kockajáték és a szeszesitalok azonban szigorúan száműzve voltak a redukciók életéből. Nemcsak minden telepnek megvolt a maga bennszülött előljárósága, akit a község maga választott és a páterek megerősítettek, hanem minden iparágnak és céhnek is megvoltak a maga felügyelői és céhmesterei. Mindenről pontos könyvelést vezettek. A betegekről kórházak és betegápolók gondoskodtak. Minden család évente kétszer kapott bizonyos mennyiségű gyapjút és pamutárut, amelyből a nők a ruhát készítették.

Az anyagi jólét mellett a redukció lakossága mintaszerű hitéletet élt. A vallás volt a köz- és magánélet legfőbb irányítója. Mindenki résztvett a napi szentmisén és az esti ájtatosságon. Mezőn, műhelyben vagy üdülés óráiban mindenfelé szent énekek jártak. A gyermekek mindennap, a hitjelöltek hetenkint többször, az egész plébánia hívei vasárnaponként részesültek hitoktatásban. A páterek a hitbeli igazságokat, Krisztus és a szentek életét könnyen dalolható énekekbe foglalták, melyeket az indiánok megjegyezhettek és meg is szerettek.

Az ünnepeket különös fénnel ülték meg. Temp-

lomi zene- és énekkaraik, karácsonyi és passiójátékaik oly tökéletesek voltak, hogy néha még a közeli spanyol városokba is őket hívták meg vendégszereplésre. Vallásos egyesületek, főleg Mária-kongregációk nagy számban virágoztak köztük. Az erkölcsitelenségnek minden veszedelmét szigorúan elhárította a hithirdetők ébersége; ugyanezt célozta az az intézkedés, mely szerint a legényeknek 17, a leányoknak 15 éves korban meg kellett házasodniuk.

A redukciókat időnkint felülvizsgáló püspökök és királyi hivatalnokok elragadtatással beszéltek a redukció lakosságának magas erkölcsi színvonaláról; Faxardo buenos-airesi püspök 1720-i jelentésében azt írja V. Fülöpnek, hogy meggyőződése szerint ezek az annyira bűnrehajló indiánok a redukciókban a legcsodálatosabb erkölcsi ártatlanságban élnek és talán évhosszat soha köztük nem fordul elő halálos bűn. Az iskolaügy is magas színvonalat ért el, a népiskolákon kívül a középiskolák sem hiányoztak, sőt a misziónak főiskolája is volt.¹

A Társaság Mexikóban is kivette részét az apostoli munkából. 1572-ben érkezett ide az első 12 jezsuita, de számuk 8 év múlva már a százat is meghaladta. Csakhamar hat rendházat alapítottak, köztük három nevelőintézetet. 1582-ben a mexikói érsek azt a bizonyítványt állította ki róluk, hogy amióta a városba jöttek, ennek hitéletét teljesen átalakították és újjáélesztették. A gyarmatosok lelki gondozása mellett a pogány indiánok megtérítése volt a főgondjuk. Itt a bennszülött nyelvek sokfélesége volt az egyik legnagyobb akadály, amellyel meg kellett küzdeniök. A sinaloai indián misszió feje, P. de Tapia, hamarosan vértanuhalált halt; ez azonban nem riasztotta vissza társait a további próbálkozástól. Csakugyan a sinaloai misszióban 1609-ben már 20.000 megkeresztelt indiánt és 50.000 hitűjencot találunk; 1623-ban, az egyetlen évben megkereszteltek száma meghaladta a 11.000-et.

¹ L. Katolikus Lexikon: Redukciók (Jablonkay Gábor cikke).

A missziói rendházak és missziós állomások száma csakhamar jelentékenyen megnövekedett, bennük 340 rendtag működött. Csak kollégiumot tizet vezettek s ezekben a jezsuiták bevett szokásuk szerint elsősorban az indián kacikák fiait iparkodtak jó keresztényekké nevelni, hogy később ezek maguk is keresztény szellemben irányítsák alattvalóikat. Fáradozásaikat és sikereiket itt is a vértanúság árán kellett megszerezniök: P. de Tapián kívül egy hitehagyott keresztény árulása folytán P. Pasquale és Martinez, valamint 18 mexikói indián keresztény esett a bálványimádók dühének áldozatául.

Peruban hasonlókép már 1568-ban ott találjuk a jezsuitákat. 1575-ben a perui missziós rendtartomány 60, 1583-ban 136 tagot számlált; 167-ben a létszámuk 376-ra emelkedett. Innen indultak ki újabb meg újabb hithirdetőrajok a mai Boyota, Venezuela és Csíle indiánjai közé, valamint az akkori Paraguay mérhetetlen területeire, amely akkoriban a mai Argentínát is magában foglalta. Paraguay 1616-ban 370 rendtaggal külön provincia lett; első tartományfőnöke a zseniális P. de Torres Diego lett, a világhírűvé vált paraguayi redukciók bátorlelkű megalapítója.

Bámulatos volt a szorgalom és ügyesség, amelylyel a jezsuita hithirdetők az indiánok nyelvét elsajátították, hogy azokat nyelvtanokba, szótárakba foglalták. P. de Barsana Alfonz, Peru és Paraguay apostola, már négy hónappal Limába való megérkezése után az egyik indián nyelven, a kicsuak nyelven prédikált, majd kevéssel utóbb egy másik nyelven is, az ajmarák nyelven s e kettőn kívül hamarosan még hat más indián nyelvet megtanult. Mint cuzcói hithirdető 1571-ben spanyol és kicsua nyelven katekizmus-magyarázatot, egész sor szentbeszédet s egy gyónási útmutatást állított össze a papok és a hívek használatára s az egészet aztán még hat más indián nyelvre is lefordította. Azonkívül előljáróinak felszólítására még egy kicsua és ajmara nyelvű hittant írt, valamint összeállította e két nyelv szótárát és nyelvtanát. A missziós

törekvések korszerűségének jele, hogy a páterek a főbb missziós-állomáshelyeken mindjárt nyomdákat is létesítettek, sőt egyes fontosabb központokban főiskolákat állítottak.

A jezsuiták missziós eredményei nem hagyták nyugton a fétis-papokat és varázslókat s ezek, ahol csak lehetett, véres kézzel töltötték ki rajtuk bosszújukat. 1597-ben P. de Urrea Mihály, perui hithirdető, aki a csuncsók törzsét térítgette, esett áldozatul; 1610-ben P. Ferrer Rafaelt, aki Délamerika egyik legvadabb törzse közt terjesztette az Evangéliumot, a pogányok egy örvénylő hegyi folyóba taszították; 1612-ben a csílei származású P. Aranda-Valdivia Márton, az olasz Vecchi Horác s egy de Montalvan nevű fráter, majd 1628-ban a Paranáy vidékén az azóta boldoggáavatott P. Gonzalez Rókus és két társa, 1635-ben P. Mendoza Kristóf, 1645-ben pedig P. Romero Péter és fráter Fernandez Mátyás szenvedtek vértanúságot Krisztusért.

A hitújítás feltartóztatása.

Sokfelé ma is általános az a felfogás, hogy a Jézus-társaság elsősorban vagy talán kizárólag a protestantizmus ellen s annak leküzdésére alapult volna. Ezzel a tétellel minden cáfolat ellenére újra meg újra találkozunk. A valóság ennek a felfogásnak ellenemond. Már az első induláskor, Szent Ignác és társainak montmartre-i fogadalmában, nemcsak szó sincs a protestánsokról, hanem az egyesülés a maga fő célját kifejezetten a szentföldi pogánytérítésben jelöli meg. A Jézus-társaság alkotmányában seholsem szerepel a vallásszakadás eleni küzdelem mint a rend főcélja és feladata. A Társaság első munkaterülete is csupa katolikus ország volt: Olaszország, Spanyolország és Portugália. Mikor a jezsuiták először telepedtek meg Németországban, akkor a rend tagjai már régen ott működtek Indiában s letelepedtek Braziliában is. Szent Ignác halálakor a Társaságnak kb. 100 rendháza volt már, csaknem mind Olasz-, Francia- és Spanyolországban,

Portugáliában, Indiában és Braziliában, míg Németországban mindössze két helyen voltak jezsuiták: Kölnben és Bécsben. Később is főleg a katolikus és pogány országokban fejtette ki a Társaság erejének javát s még Németországban is tevékenységének alig egytized része állt kapcsolatban a protestantizmussal.

Természetes azonban, hogy egy szerzetesrend, amely az Egyház belső megerősítését és külső védelmét tűzte ki céljául, hamarosan szembetalálkozott azzal az áramlattal is, amely az Egyház létét s az igaz hit diadalát ebben a korban leginkább veszélyeztette. Így lett a Jézustársaság szinte kényszerűten is a katolikus restauráció nagy művének egyik élcsapata. A vallásszakadás terjedésének feltartóztatására s a katolikus újjáéledés szorgalmazására annál inkább látszott hivatottnak, mennél inkább kimagaslottak tagjai egyfelől az apostoli mozgékonyság és munkavállalás készségében, másfelől abban a tudományos felkészültségben, amelyre a hitújítás kavargó és zavaros elméleteinek visszavezetése körül különös szükség volt.

Az Egyház igazának tudományos fegyverrel való védelmében az elsőség *Bellarmino Szent Róbertet* illeti. Bellarmino fiatalon került Löwenbe teológiai tanárnak és egyetemi hitszónoknak. Csakhamar olyan híre támadt, hogy még külföldről is csak azért jöttek Löwenbe a hívek és diákok, hogy őt hallgassák. Ugyanebben az időben lépett fel a löweni egyetemen Bajus Mihály, aki akarata ellenére is végeláthatatlan zavaroknak s forradalmi jelenségeknek lett elindítója az Egyházban s aki a kegyelemtan kérdései körül erősen protestáns irányú irányú tételeket hirdetett. A fiatal Bellarmino éles elméjével azonnal átlátta ennek a tanításnak veszedelmes következményeit s előadásaiban pozdorjává zúzta a nagytekintélyű professzor tételeit és érveléseit anélkül, hogy egyetlenegy-szer is nevén nevezte volna őt. Bellarmino híre csakhamar Rómáig is eljutott s neki pápai rendeletre csakhamar a római Gergely-egyetemen kellett átvennie a

hitvédelemteni tanszéket, amelyet 11 évig töltött be. Ez alkalommal adta ki *Controversiae* című könyvét, amelyben páratlan logikai élességgel s hatalmas felkészültséggel mutatta ki a protestáns tanok téves voltát. Könyve, mely számos kiadást ért el, korszakfordulót jelentett a katolikus-protestáns vitatkozások történetében és csorbíthatatlan fegyverekkel látta el a katolikus ügy hittudományi védelmezőit. Talán ugyanekkor vagy még nagyobb sikert ért el *Katekizmusával*. 1599-ben a pápa bíborossá nevezte ki s később egyidőre capuai érsek is lett. Előkelő állásában is egy szent szerzetes alázatosságát gyakorolta mindvégig s mindent elkövetett, hogy a bíborosi méltóságról lemondhasson. Szerzetesi életének elején azt tűzte ki jelmondatául, hogy nem tudós akar lenni, hanem szent s valósággal mégis nehéz eldönteni, miben volt ki-magaslóbb: hősies életszentségében-e, vagy páratlan tudományosságában.

Az egyházzendülés feltartóztatása azonban épűgy nem folyhatott kizárólag tudományos alapon, mint ahogy maga a vallási forradalom sem érte be pusztá elméleti és doktrinális fegyverekkel. Erre a Társaság által új életre keltett katolikus öntudat is egyre inkább ráeszmélt.

Az a bénult és ájulásszerű mozdulatlanság, amely-lyel a katolikus fejedelmek és tömegek, valamint a papság nagy része annakidején a hirtelen felbukkanó egyházzendülést fogadta, a Társaság első elterjedése és megszilárdulása korszakában az egyre fokozódó öntudatraébredésnek s az elragadott birtokállomány visszaszerzésére való törekvésnek adta át a helyét. A visszaszerzésnek legkönnyebb és önként kínálkozó módjaként a hatalmi szó kínálkozott. Azokban az országokban, amelyekben a protestantizmust a földes-urak és fejedelmek a *cuius regio, eius religio* alapján többnyire csellel és erőszakkal vezették be, most a katolikus országnagyok és uralkodók ugyanennek az elvnek igénybevételeével az ősi vallást állították vissza

örökébe. Így nevezetesen a Német Birodalomhoz tartozó területeken.

Hogy ez a harcos vallásterjesztés egyik oldalon sem folyt erőszak és túlkapások nélkül, eleve érthető; a szerzeteseké azonban s első helyen a jezsuitáké az érdem, hogy bár a visszakatolizálás érdekében a földesúri és fejedelmi jogok igénybevételét elvben helyeselték, mégis a lényegét sohasem ebben, hanem az igehirdetésben s személyes meggyőzésben látták. Legfényesebb példa erre Magyarország, ahol a protestáns felkelőkkel kötött békeszerződések, valamint a török közelsége miatt a katolikus uralkodók a területi valláselőírás elvét nem vehették teljes mértékben igénybe s ahol ennél fogva a visszatérítés csaknem kizárólag szellemi eszközökkel s mégis fényes eredménnyel folyt. Közismert dolog, hogy az első nagy magyar jezsuiták, Arator, Leleszi s főleg Pázmány és köre mily eredményes visszahódító munkát fejtettek ki s mennyire nekik köszönheti az ország, hogy java-részében ismét katolikussá lett.

A gyakorlati visszatérítésnek fő eszközei ezek voltak: prédikációk és népmissziók, felvilágosító iratok, a kollégiumok s az ezekben nevelődött és a Mária-kongregációkban megszervezett világi apostoli gárda működése.

A Habsburg-uralom alatt álló többi országokban helyenkint véres vallásháborúban törtek utat a vallásszakadás utóhullámai s a huszita mozgalmak és parasztlázadások után végül a kegyetlen és véres harmincéves háborúhoz vezettek. A huszita kelyhesek fanatizmusa, amely mögött természetesen nem hiányzott a politikai szenvedélyek gyújtócsóvjája sem Cseh- és Morvaországot valóságos hadszínterré tette.¹ A forradalmi jelenetek nem értek véget. Mikor 1624-ben a csehországi Networsitz földesura, Michna gróf, jezsuitákat hívott meg birtokaira, a felizgatott huszita parasztság egy része elhagyta otthonát s az

¹ *Pastor*, i. m. XIII/1., 214. kk.

erdőkbe vonult, hogy ne kelljen a gyűlölt szerzeteseket meghallgatnia. Mikor erre a község előljárói elrendelték a szőkevények lábasjóságának lefoglalását, a parasztok éjnek idején puskával, karddal, kaszával, botokkal felfegyverezve kifosztották két katolikus gazda házát, majd ostrom alá fogták a földesúr kastélyát s csak arra a hírre vonultak el, hogy Prágából katonaság közeledik.

Egy Manietin nevű városban egy volt hóhér látta el az újhítű prédikátor szerepét, akinek a hittani kérdésekről fogalma sem volt, de kitűnően tudott izgatni a katolikusok ellen. A földesúr ide is jezsuitákat hívott meg a nép felvilágosítására; ezek azonban jó ideig teljesen tehetetlenek voltak a tudatlan és fel-lázított néppel szemben. A lakosok elszéledtek, eltűntek mint a kámfor, úgyszólván csak az éj beálltával tértek vissza a házaikba s kora hajnalban ismét elszöktek onnan; az átlépni szándékozók azzal fenyegették, hogy felgyújtják a házukat. Éjszakai gyűléseiken lelkészeik felemelt karral megeskették őket, hogy inkább meghalnak, de a kehelyről nem mondanak le. Amikor másnap a földesúr, Notrovsky György, az összeesküvésnek félrészeg mozgatóját Pilsenbe vitte, a lázadás nyíltan kitört. A nép a földesúri várat körülzárta s az általános támadás csak azért maradt el, mert a lázadás vezére kiadta a parancsot, hogy a felkelők előbb aludják ki az ittasságukat. A lázadás leverése után a földesúr kiadta a parancsot, hogy aki az ő birtokán meg akar maradni, annak vissza kell térnie a katolikus hitre. Így aztán a város és 12 falu lassan elhagyta a huszitizmust.

Rosszabbul járt Wartenberg Henrik markersdorfi földesúr, akit a lázadó tömegek éjnek idején megtámadtak, a várba betörvén, őt feleségével együtt foglyul ejtették s egy szemétdombon rudakkal, botokkal és dorongokkal mindkettőjüket agyonverték. Még mikor már kiszenvedtek, akkor sem csillapodott a lázongók dühe: minden jelenlevő egy vasvillával még

egyszer rávágott a holttestükre, hogy a gyilkosságban való részvételét ezzel is kifejezze.

Mínthogy ezek az esetek sok helyütt ismétlődtek, II. Ferdinánd császár végül is elhatározta, hogy most már igénybe veszi teljes uralkodói jogait s a csellel és erőszakkal protestánssá tett vidékeken ugyancsak parancshatalmi eszközökkel állítja vissza a katolikus hitet. E célból vallásügyi reformbizottságot küldött ki, amely gróf Harrach bíboros és Liechtenstein herceg vezetése alatt kezdte meg működését. Az új hitre tértek parancsot kaptak, hogy vagy térjenek vissza az Egyházba, vagy hagyják el az országot. Sokan az utóbbit választották s Szászországba vagy másfelé távoztak, de legtöbben engedtek a rendelkezésnek, főleg amióta a szerzetesek, névleg jezsuiták prédikációit meghallgatták s az új hit tévedéseiről maguk is bőven meggyőződtek. II. Ferdinánd és a jezsuiták ezzel persze örökre fekete listára kerültek bizonyos protestáns történetírók szemében, de nem lehet tagadni, hogy a császár csak ugyanazt tette, amit jóval nagyobb mértékben tettek őelőtte a protestáns fejedelmek; a jezsuiták pedig az erőszakos térítésben soha részt nem vettek, annak kinövéséi ellen gyakran felszólaltak s bár a szelíd hatósági nyomást elvben ők is helyeselték, a térítés igazi eszközének mindig az igehirdetést, meggyőzést és nem utolsó helyen a példaadást tartották. Ezt az elvet fejti ki hosszasan a császár gyóntatójának, P. Lamormaininek ez ügyben kidolgozott emlékirata, amely sok tekintetben a hevesvérű és kissé erőszakos Harrach bíboros módszereivel szembe is szegült. Katonákat a térítés munkájában Lamormaini csak annyiban tartott szükségesnek, hogy a külső rendet fenntartsák s a katolikusokat az újhitűek bántalmazásai ellen védelmezzék.

Így indult meg Csehország, Morvaország, Felső-Ausztria, Stájerország s más tartományok visszakatalizálása. Történelmi ferdtítés, ha egyesek ezeket a térítéseket egyszerűen az erőszak művének nevezik. Ellenkezőleg P. Lamormaini elve érvényesült s a külső

hatalmi eszközök inkább csak a vallási széthúzás szítóinak, a protestáns lelkészeknek eltávolítására s a lázadások elfojtására szorítkoztak, míg a megtérések, mint a katolikus hitbuzgalmi életnek hamarosan bekövetkezett fellendülése mutatja, csekély kivétellel őszinték és mélyek voltak.

Hogy milyen lendületet mutatott ez a visszatérő mozgalom, mutatja ez: a Cseh-, Morvaországban és Sziléziában a jezsuiták által megtérítettek száma 1624-ben még csak 1126 volt, a következő évben már 18.479, majd az erre következőben 25.144. A megtértek maguk folytatták a páterek térítő munkáját, maguk is térítettek, majd újabb és újabb pátereket hívtak meg s iskolákat bíztak rájuk. A cseh-morva területen a jezsuiták 16 év alatt több mint egynegyedmillió eretneket térítettek vissza az Egyházba, köztük 97 protestáns vagy huszita lelkészt.

Ezek mögött az eredmények mögött azonban, mint Pastor mondja, csaknem emberfeletti erőfeszítések húzódtak meg. Az öt jezsuita kollégium páterei nem voltak elégségesek arra a hatalmas munkára, amely ennyi ezer ember lelki eligazítására szükség volt. Az öt kollégiumban összesen 136-an voltak rendtagok, köztük csak 57 pap. Úgyszólván éjjel-nappal folyt a prédikálás, hitoktatás és gyóntatás. Az egyik jeles térítő hitszónokról, P. Burnatiusról pl. a gicsini házfőnök feljegyzéseiben ilyen adatokat találunk: „A páter tegnap este Nemczowes-en beszélt, ma reggel Luzanba ment, délben Zelezniczbé; mindenütt prédikált; majd este Smrkowitzba rándult át”. Egyik hithirdetőről azt olvassuk, hogy a szakadatlan munkába belehalt. 1627-ben annyi katolikus földesúr kért jezsuitákat, hogy csak a prágai kollégiumból egyszerre 16-an vonultak ki térítő munkára. Egyesek teológiai tanulmányaikat szakították félbe e célból, másokat idő előtt szenteltek fel, csak hogy a sürgető szükségnek megfeleljenek. Közben magának Prágának óvárosában 12 luteránus lelkészt sikerült megtéríteniök. 1628 őszén, mondja egy jelentés, nem múlt el nap,

hogy 70-en vagy még többen, vasárnap s ünnepnap 300-an, 400-an ne nyertek volna felvételt az Anyaszentegyházba. Főleg egy Krawarski nevű páter tűnt ki ebben a munkában. A cseh nemesség fiainak katolikus nevelésére nagyjelentőségű alapításnak bizonyult a prágai kleinseiteni nemesi kollégium.

Nagy baj volt azonban, hogy Csehországban is hiányzott a megfelelő képzettségű világi papság, akárcsak nálunk Magyarországon. Elsősorban ezért siettek a jezsuiták, ahol csak lehetett, nevelőintézeteket létesíteni. Ezekről írja Rezek, a cseh történetíró, hogy „ahol a jezsuiták állandóan letelepedtek s Mária-kongregációt létesítettek, ott a katolikus Egyház csakhamar gyors emelkedést mutatott”.

Egyes helyeken az eretnekek által feltüzelt nép kemény ellenállást tanúsított. Másutt viszont maga is segített a luteránus és huszita lelkészeket elűzni, főleg amióta megtudta, hogy elődeit csel és erőszak útján fosztották meg ősi hitüktől. A régi ájtatosságok, nem utolsósorban a zárándoklatok, ismét nagy lendülettel felújultak, a nép ezrével és tízezérekkel tödült a szentségek vételére. Znaimban egy ideig már csak 100 katolikus lakott, most hogy itt jezsuita rendház létesült, az egész város ismét boldogan katolikusnak vallotta magát; hasonlóképpen Iglau, Olmütz és Brünn, ahol azelőtt a katolikusok száma egészen leolvadt s azokat is csak nehezen tűrték. Leipnikben a páterek igehirdetésének eredményeképpen a polgárság maga rendeletet sürgetett, amely kivándorlásra szólítja fel azokat, akiknek „az eretnekségük kedvesebb, mint a hazájuk”. Nemcsak a páterek prédikálása, hanem főleg a szegényekről gondoskodó szeretetük tett a népre mély hatást.

A Társaság fellépése hamarosan szinte megújította Németország szellemi arculatát. A katolikusok új erőre s öntudatra kaptak, a hitélet a templomokban, a katolikus művelődés az iskolákban új életre kelt. Sokan léptek be a Társaságba is, de még mindig nem elegendő arra, hogy a rend vezetősége minden

meghívásnak és kollégiumok alapítását sürgető kívánságnak eleget tehessen. A 30 éves háború eleje felé a Társaságnak Németországban már 100 kollégiuma és főiskolája volt; egyre-másra kellett különválasztani s felállítani a felső- és alsónémetországi, az osztrák, a csehországi s a flandriai rendtartományt. A 30 éves háborúban a páterek iparkodtak enyhíteni a háború borzalmait s útját állni a háború nyomán mindenfelé fellépő erkölcsi elvadulásnak és szabadságnak. Így csak az alsórajnai rendtartományban 72 páter vesztette életét a sebesültek gondozásában és a harctereken. A protestánsok viszont annál kevésbé szívelték őket, mert hiszen a nagy katolikus hadvezérek: Tilly, Wallenstein, Piccolomini maguk is a jezsuiták növendékei voltak. Ahol tehát tehették, megakadályozták működésüket s kioroszakolták a száműzetésüket is. 1618-ban kiűzték őket Csehországból, Morvaországból és Sziléziából, majd Gusztáv Adolf maga, németországi betörésének sikere után, 1631-ben és ismét 1633-ban sürgette, hogy a jezsuitákat egész Németországból száműzzék. A jezsuitaellenes izgatás és befeketítő hadjárat ekkor érte el német protestáns körökben legmagasabb fokát; ennek a rágalomhadjáratnak hatása Németország protestáns részeiben még ma is sokfelé lángoló jezsuitagyűlöletben mutatkozik.

A váraiból kiugratott protestantizmus csak kétféleképp tudott a jezsuitákkal szemben védekezni: vagy erőszakkal, pl. száműzéssel, házaik felgyújtásával, lerombolásával, embereik megkínzásával s megölésével (kassai vértanuk, a francia Aubenas-ban két jezsuita megölése), vagy pedig rémregényekkel és rágalomokkal, amelyekkel a jezsuitákat erkölcsileg tönkretenni igyekeztek.

Nem volt oly lehetetlen vád és ráfogás, amellyel a gyűlölt ellenfél jóhírnevét megtépázni nem iparkodtak volna. Rájuk fogták, hogy hatalomravágyók és pénzsóvárók, holott közismert dolog volt, hogy éppen a jezsuiták még püspökségeket sem fogadtak el s a legszigorúbb szegénységben éltek. Rájuk fogták, hogy

laza morált tanítanak, holott éppen a jezsuiták állították meg útjában a vallásszakadás óta mindenféle felburjánzott erkölcstelenséget. Rájuk fogták, hogy meg nem engedett politikai tevékenységet folytatnak, holott éppen a jezsuita rend volt az, amely a politikát tevékenységének programjából teljesen kizárta. Különösen ravasz fogásnak bizonyult az a híresztelés, hogy a jezsuiták szerint az eretnekeknek adott becsületszó vagy ígéret nem kötelez; holott ennek éppen az ellenkezőjét tanították és gyakorolták a jezsuiták, sőt emiatt néha túlbuzgó katolikusok haragját is magukra vonták. Még a 30 éves háborúért is a jezsuitákra akarták tolni a felelősséget, merthogy az ő művük lett volna a II. Ferdinánd-féle restitúciós rendelet, holott ellenkezőleg: éppen a protestáns fejedelmek forradalmi mozgolódása tette a mondott rendeletet szükségessé s végül a forradalmárokkal szemben való fegyveres leszámolást elkerülhetetlenné. Még az Egyháznak olyan elkeseredett ellensége is, mint Voltaire, végül gúnyolódott már azon a vakmerőségen, amellyel az Egyház ellenségei a jezsuita rendet a legmerészebb fantázia kitalálásaival befeketíteni törekedtek. Sajnos, ez a befeketítő hadjárat ma sem szűnt meg s főleg a felekezeti irodalomban és tankönyvekben ma is sokfelé vidáman tovább burjánzik.

Paulsen szerint: „El lehet mondani, hogy a katolikus Egyházat Németország délkeleti és északnyugati részén lényegében a jezsuiták mentették meg. A katolikus ügy úgyszólván reménytelenül állt, amikor az első jezsuiták Németországban megjelentek s IV. Vilmos bajor hercegnek és Ferdinánd királynak szolgálatára bocsátották magukat. Néhány évtized múltán már a protestantizmus előhaladását megakasztották, a XVII. század elején pedig a katolicizmus már visszahódításokra is gondolhatott”.¹

Tirol népe is, amely ettől kezdve a vallásos élet és hitbuzgalom közmondásos hordozója lett, Miksa

¹ Geschichte des gelehrten Unterrichts, 281.

főherceg mellett főleg a jezsuiták, ferencesek és kapucinusok népmissziójának köszönheti a hitben való példaadó megerősödését. A németországi és lengyelországi városok, tartományok s vidékek rekatolizálása részleteinek már a felsorolása is fárasztóan hatna. Itt is, mint különben Lengyelországban is, csaknem mindenütt a jezsuiták igehirdető, meggyőző és oktató tevékenysége volt a döntő tényező.

Franciaország a hugenotta zendüléssel szemben nemcsak a hitegységet, hanem a saját nemzeti egységét is védte s ha a jezsuiták itt is legfőbb támaszai lettek eszmei téren a katolikus ügynek, ezzel együtt hazájuk nemzeti szilárdságát is hathatósan védelmezték.

Lengyelországban a Hosius ermlandi püspök által alapított vilnai kollégium lett a katolikus megújulás egyik legfőbb központja (1569) egész északkeleti Európa számára. Báthory István király szorgalmazására ugyancsak Vlnában külön rutén kollégium is létesült 1575-ben. 1588-tól kezdve Lengyelország hatalmas erejű hitszónoka és szervezője, P. Skarga Péter († 1612) lett a katolikus megújulás zászlóvivője. A 1607-iki forradalomban heves támadás indult a jezsuiták ellen, de III. Zsigmond győzelme után a katolikus ügy s vele a jezsuiták ügye is csak újra megszilárdult az országban.

A jezsuitaellenes mozgolódásnak egyik legszembe-tűnőbb jelensége a világhírhedtté vált hamisítvány, a *Monita secreta* című könyv lett: egy a Társaságból elbocsátott volt lengyel rendtag, Zahorowski Jeromos bosszújának műve, aki a jezsuita szabályok nyelvezetét ügyesen utánzó apokrif irattal azt iparkodott elhitetni, hogy a jezsuitáknak a rendes, hivatalos szabályokon kívül s azokkal nyílt ellentétben vannak titkos rendfőnöki utasításai is, amelyek lelkiismeretlenül és leplezetlenül kifejtik a jezsuiták igazi céljait: a világ alattomos meghódítását s valami homályos teokratikus-klerikális impérium felállítását. Bármily esetlen volt a hamisítvány, a rend ellenségeinek szemében csak-

hamar forrásmunkának számított s a fanatikus gyűlölködés alkalommal mai napig is annak használja.

Mindezeknek alapján nem túlzás, ha azt állítjuk, Közép-Európa katolikus országainak megőrzése a hitben vagy a hit számára való visszaszerzése legnagyobb részben Loyolai Szent Ignác rendjének apostoli munkájára vezethető vissza.

Az Egyház könnyű lovasai.

Az indiai, kínai és amerikai missziós tevékenységen kívül kemény s nem ritkán vértanui készséget követelő munkája akadt tehát a rendnek Európában is. Nemcsak Németországban, hanem másutt is, hiszen az Egyház ellenségei számos protestáns uralom alatt álló országban a katolikusokat véresen üldözték. A megpróbáltatott katolikusokat a viszontagságok és zaklattatások között vigasztalni, erősíteni, hithűségben és állhatatosságban megtartani oly feladat volt, amelyre elsősorban megint csak a Jézustársaság tagjai vállalkoztak. Ők lettek azok a gyorsan mozgó, ma itt, holnap ott feltűnő könnyűlovasok, akiket az Egyház a legveszélyesebb területekre küldött ki s akik a hitért s az egyházi egység visszaállításáért nem egyszer néztek farkasszemet hóhérral, börtönnel s a halál száz nemével.

A helyzet Angolországban volt a legveszedelmesebb, ahol a tehetséges és nagyravágyó, de fanatikus katolikusgyűlölő Erzsébet királynő uralkodott. Amióta megtudta, hogy II. Fülöp spanyol király, egyik-másik angol jezsuita ösztönzésére mozgósít az ő törvénytelen uralma ellen, mert mint törvénytelen szülöttnék nem volt joga az angol trónhoz, a jezsuiták ellen táplált gyűlölete a sértett női hiúság minden leleményességével egyesült. S amikor megtudta, hogy a jezsuiták az európai szárazföldön angol kispapokat nevelnek papokká, hogy azok majdan Angliába visszatérve az ősi hit erősítésén dolgozzanak, valóságos embervadászatot rendeztetett a papok és jezsuiták

ellen. Udvaroncai s miniszterei jól tudták, hogy a szélső és autokrata uralkodónó kegyeit sem nyerhetik meg jobban, mint egy-egy jezsuita kézrekerítésével s azért a besúgók és poroszlók egész hadát mozgósították az országba mindig újra bebesurranó hithirdetők ellen. Walsingham miniszter főleg a tengeri kikötőket őriztette ellenük s nem egy áruhában közeledő katolikus pap már Doverben, a hajóról szálltában, a királynő poroszlóinak karjai közé szaladt s innen egyenesen a londoni Tower borzalmas földalatti kazamáiba, esetleg a tyburne-i vesztőhelyre került.

Bár ilyenképpen az angol jezsuiták nagyon jól tudták, mily sors vár rájuk, mégsem tartotta vissza őket semmi attól, hogy hazájuk szorongatott katolikusainak segítségére ne siessenek. A legagyafurtabb utakatomódokat eszelték ki, a legkalandosabb áruhákba öltöztek, csakhogy az örök éberségét kijátszva, városról-városra, faluról-falura, kastélyról-kastélyra járva látogassák a katolikusokat, az éj leple alatt misézzenek nekik, prédikáljanak s a szentségeket osztogassák. Kalandosabbnál-kalandosabb esetek adódtak, amelyeknek vége természetesen előbb-utóbb a vértanuság lett. Azonban minden kivégzett jezsuita helyébe három más jelentkezett.

Megtörtént nem egyszer, hogy egy kém jelentette a poroszlóknak, hogy ebben vagy abban a katolikusnak maradt úriházbán jezsuita lappang: misézik, gyónat, prédikál. Mire azonban a poroszlók odaértek s beverték vagy betörték a kastély bezárt kapuit, minden igyekezetük hiúnak bizonyult: az egész kastély üres volt, egyetlen szolga nem mutatkozott sehol. Csak jóval később jutott a kémeknek tudomására, hogy az épület tele volt búvóhellyel, elfordítható tükrökkel és képekkel, rejtett lépcsőkkel és kettős mennyezetekkel; még a kályhalyukak és kémények mögött is külön búvórekeszek voltak berendezve. Külön építőművészet fejlődött ki abból a célból, hogy a halálra üldö-

zött katolikus papoknak s nem ritkán a híveknek is menedéket nyújtson.

A legbátrabb és legkiválóbb angol jezsuita, a később boldoggá avatott P. Campion Ődön maga írta önmagáról: „Itt Londonban csak úgy gondoskodhatom biztonságomról, ha folyton változtatom öltözetemet és soha két napnál tovább ugyanabban a házban nem maradok; hiszen mindenfelé szigorú házkutatásokat tartanak utánam”. Csakugyan hamarosan elfogták Campiont és bitón végezték ki. Oly fenséges nyugalommal ment a halálba, hogy egy szemlélője, a fiatal Walpole Henrik e látvány hatása alatt katolizált, majd jezsuita lett és később ugyancsak vértanúságot szenvedett a katolikus hitért.

Erzsébet királyné alatt a katolikus papokra, főleg a jezsuitákra valóságos hajtóvadászatokat intéztek. Ám mindig akadtak páterek, akiknek sikerült a kémek és fogdmegek szemfülességét ideig-óráig kijátszani. Skótszágban boldog Ogilvie János szenvedett 1615-ben bitóhalált.

Erzsébet halálával sem szűnt meg az angol katolikusok véres üldözése s ezzel együtt a jezsuiták kínszenvedése. Mint a vadakat üldözték őket s nevüket sárral és piszokkal tetézték, ahol érték. Különösen megrázó az üldözések során az ú. n. löpor-összeesküvéssel kapcsolatos rágalomhadjárat a rend ellen I. Jakab angol király, Stuart Mária elnevelt fiának uralkodása alatt, amely többi közt P. Garnet-nek, az angol jezsuiták fejének, megalázó körülmények közt lefolyt kivégeztetésével járt.

Az ú. n. *lőpor-összeesküvés* igazi tartalma és valódisága máig vitás kérdés. Bizonyos, hogy I. Jakab és kormánya kutatva-kutatott valami ürügy után, amellyel a Jakab trónralépésekor tett ünnepélyes türelmi ígéretet utólag érvénytelennek lehessen nyilvánítani s a protestáns lakosságot a katolikusok ellen tervbevett újabb rémtettek helyeslésére bírni. Az is kétségtelen, hogy maga a még meglevő katolikus angol nemesség túrhetszerűen tartotta a folytonos

üldöztetést, a vagyonelkobzások, börtönbüntetések és törvényszéki gyilkosságok sorozatát s egyre határozottabban vitatta ily körülmények közt egy fegyveres ellenállás megengedett voltát. Ez utóbbi felfogás főleg Catesby-ben, egy gazdag, nagyműveltségű katolikus nemesben talált szósólóra, akire mindig nagyobb pénzbírságot róttak katolikus hitének gyakorlása miatt. Catesby heves természetű ember volt s élete céljának tekintette a katolikusok felszabadítását. Nagy elméleti vitákat folytatott ez ügyben a jezsuitákkal, akiknek élén P. Garnet VIII. Kelemen pápa és P. Aquaviva rendfőnök szigorú utasításaihoz híven mereven elutasította a fegyveres ellenállásnak minden gondolatát. P. Garnet egyik Rómába írt levelében maga panaszkodik, hogy a jezsuiták sokfelé elvesztik a népszerűségüket a katolikusok közt, mert ellenzik a fegyveres ellenállást a vallásüldözéssel szemben. Egy alkalommal P. Garnet asztal mellett arról a kötelességről beszélt, hogy a szenvedést és az üldöztetést türelemmel kell elviselni Krisztusért és a megtorlást Istenre kell bízni. A jelenlevő Catesby hevesen kifakadt e beszéd ellen s azt hangoztatta, hogy az ilyen túlzottan béketűrő elvek viszik végromlásba Angolország katolikusait. A jogtalan erőszaknak erőszakos visszautasítása szerinte olyan természetes jog, amelytől még a pápa sem foszthat meg senkit. P. Garnet nyugtalansága annál inkább nőtt, mennél több jel alapján sejtette, hogy Catesby és barátai valamely erőszakos lépésre készülnek. Minden óvatossága ellenére is megtörtént azonban, hogy Catesbyt egy ízben akaratlanul is megerősítette összeesküvő szándékában. Beszélgetés közben ugyanis Catesby azt kérdezte Garnettől, vajjon a háborúban meg van-e engedve egy várra lőni, ha előre tudjuk, hogy a vár összelövése folytán nemcsak bűnösök, hanem ártatlanok is elpusztulnak. P. Garnet nem sejtette, hogy amikor e kérdésre a természetjog alapján igennel felelt, oly lépést tett, amelyért később életével kellett fizetnie. Röviddel ezután P. Garnet, aki balsejtelmeit generálisával is közölte, ennek révén

azt a pápai üzenetet vette, minden erővel hasson oda, hogy a nyugtalankodó katolikus nemések minden erőszakoskodástól tartózkodjanak. Hamarosan találkozott is Catesbyvel és sietett vele a pápai üzenetet közölni. Catesby azzal felelt, hogyha a pápa tudná, miről van szó, nem akadályozná őket terveiben, s különben sem köteles elhinni, hogy a P. Garnet által átadott üzenet csakugyan pápai parancs. P. Garnet erre azzal felelt, hogyha neki nem hisz, forduljon egyenesen a pápához, mire Catesby felelete az volt, hogy ezt a felfedeztetés veszélye miatt nem teheti. Végül is megígérte, hogy addig nem tesz semmit, míg a pápa véleményét egy megbízható futár révén meg nem tudakolja.

P. Garnet azt hitte, ezzel elhárította a veszélyt. Csak jóval utóbb, 1605 szeptemberében tudta meg legnagyobb rémületére, hogy Catesby és társai máris munkába léptek, összeesküvést szőnek a király ellen. Hogy közelebbről mi volt a tervük, ma már megállapítani nem lehet; a hivatalos, bár irányzatos és megbízhatatlan kormányjegyzékek szerint azonban az lett volna a szándékuk, hogy november 5-én, a parlament ünnepélyes megnyitásának napján, a királyt és az egész parlamentet levegőbe röpitik. E célból ugyancsak az angol kormány adatai szerint előbb kívülről aknákat próbáltak volna fúrni a parlament alá, később pedig magának a parlamenti épületnek pincéjébe 9000 font puskaport rejtettek volna el, 30 hatalmas hordóban. Hogy miként fúrhattak volna a parlament alá aknákat, vagy hogyan vihettek volna a parlamenti pincéjébe 90 mázsa puskaport anélkül, hogy a rendőrség és a parlamenti örök százszor észre nem vették volna őket, ez annak a Salisbury lordnak a titka, aki mint I. Jakab kormányelnöke később az egész törvényszéki tárgyalást vezette, s aki, úgy látszik, a saját megfogyott népszerűségét azzal is sietett megfolydosni, hogy egy valószínűtlenségekkel hemzsegő „igaz és őszinte jelentést” nyomtatott ki a lőpor-összeesküvés borzalmairól s azt nemcsak Angolországban, hanem külföldön is szorgalmasan terjesztette.

Ebben a jelentésben s az erre következő törvény-széki tárgyalásban az áll, hogy a november 5-ike előtti éjjel egy embert fogtak el a parlament pincéjében, aki az ott elrejtett óriási puskapormennyiséget abban a pillanatban akarta meggyújtani, amikor a király és a parlamenti tagok az országház épületébe bevonulnak. Még aznap este az egész főváros minden harangja megkondult hálaadásra és a kormány mindenfelé örömtüzeket gyújtatott annak örömére, hogy, miként a kormányjelentés mondja, a pápa rendeletére a jezsuiták által kiesztelt borzalmas bűntényt az utolsó órákban leleplezni sikerült. Ettől kezdve ez a rágalom, a pápa s a jezsuiták belekeverése a löporösszeesküvésbe a mai napig nem némult el, s a protestáns felekezeti tankönyvekben is máig szorgalmasan ismételtetik, annak ellenére, hogy az elfogott angol nemesek a kínpadon s kivégeztetésük pillanatáig állhatatosan tagadták, hogy az egyházi hatóságoknak vagy a jezsuitáknak a bűntény kitervezésében vagy megkísérlésében akár csak legcsekélyebb szerepük is lett volna. Mindössze annyit vallottak, hogy Catesby a merénylet készülő tervét gyónásban megvallotta P. Greenwaynek, aki azt viszont ugyancsak Catesby engedélyével, de ugyancsak a gyónás pecsétje alatt, főnökével, P. Garnettel is közölte. P. Garnet valósággal kétségbeesett, mikor erről az örületről hallott, amelyet nemcsak elvileg ítélt el, hanem gyakorlatilag is eredménytelennek s a katolikus ügyre nézve végzetesnek tekintett. Azonban meg volt kötve, mert a gyónási titkot kibeszélni katolikus papnak soha semmi körülmények közt sem szabad. A november 5-iki események után P. Greenwaynek sikerült tengerentúlra szöknie, de P. Garnetet hamarosan P. Oldcorne-nal együtt elfogták s az állítólagos összeesküvés értelmi szerzőjeként törvény elé állították. A vádirat a bizonyítéknak minden kísérlete nélkül azzal vádolta őt s a többi jezsuitákat, hogy azt állították volna: mivel a király, a nemesség, az anglikán papság és a parlamenti

tagok, mint eretnekek, úgylis egyházi átok alatt vannak, azért mindenkinek joga van őket meggyilkolni. A vádirattal szemben minden védekezés, érvelés és tiltakozás hiábavaló volt.

A kormány úgy intézkedett, hogy még P. Garnet letartóztatása napján az utolsó összeesküvőket is kivégezték, nyilván azért, hogy a jezsuiták bűnperében felmentő tanuként ne szerepeljenek. Mikor a tárgyalás semmiféle eredményre nem vezetett, cselhez folyamodtak. A börtönőrt megbízták azzal, mutasson baráti részvétet a páterekkel szemben s bíztassa fel P. Garnetet arra, hogy írjon egy-két levelet a barátainak. Remélték, hogy így valamit majd csak belemagyarázhatnak ezekbe a levelekbe. Ez a tervük balsikerrel végződött. Az elfogott levelekben semmi kompromittáló adat nem volt. Akkor a börtönőr egy titkos hasadást mutatott meg P. Garnetnek a szomszédos cellába vezető elzárt ajtón, amely mögött P. Oldcorne feküdt; ügyesen elrejtett tanuk azonban ezt a beszélgetést pontosan kihallgathatták. Az ügyészség mindent elkövetett, hogy P. Garnetet ne azon a címen ítéltesse el, mert pap, vagy mert a gyónási titkot megőrizte, mert nem kívánt belőle vértanút csinálni, hanem mindenképp egyszerű felségsértés és hazaárulás bűnében akarta elmarasztaltatni. Bár Catesby még életében amellet tett tanúságot, hogy P. Garnet nemcsak nem helyeselte, hanem leghevesebben ellenezte a katolikusoknak mindennemű fegyveres vagy erőszakos ellenállását, a ténytől, hogy P. Garnet már előzőleg sejthette, hogy valamiféle összeesküvés készül s azt fel nem jelentette, sőt Catesby ama kérdésére, hogy háborúban szükség esetén ártatlanokat is meg szabad-e gyilkolni, igennel felelt, a törvényszék arra következtetett, hogy P. Garnet már ezzel elkövette a felségsértés büntettét.

Ezen a jogilag teljesen semmis alapon aztán 1606 március 28-án megtartották a főtárgyalást. A Salisbury által összeválogatott bíróság helyet adott a főállam-

ügyész tényként felállított érvelésének, hogy a jezsuiták maguk vették ki a titoktartási esküt az összeesküvőkből. A P. Garnetre vonatkozó mentő tanuvallomásokat a király parancsára egyáltalán nem volt szabad felolvasni s hasonlóképp a főállamügyész utasítására mellőzni kellett azokat a vallomásokat, amelyek szerint P. Garnet az összeesküvőket minden erőszakoskodásról le akarta beszélni. A kivégzés május 3-án, 20.000-nyi nézőtömeg jelenlétében folyt le. Bár a kormány mindent elkövetett, hogy a tömeget az elítélt ellen hangolja, a jelenlévők elnémultak a halálraítélt szerzetes tiszteletreméltó személyisége s méltóságteljes viselkedése láttára. Mikor P. Garnetet a bitófára felhúzták, a tömeg nem engedte meg, hogy az akkori brutális angol szokás szerint még halála előtt leeresszék a fáról s elevenen négyeljék fel, s mikor halála után a felnégyelés megtörtént s a hóhér P. Garnet kitépett szívét magasra emelte, a szokásos üdvözlő helyett dermedt némaság terült rá a tömegre.

Később azután annál jobban megindult ismét a kormány által terjesztett rágalmak lavínája, amelyek az ártatlan áldozatot „jezsuita árulónak”, „pápista összeesküvőnek”, a „mérgezett fa romlott gyökerének” stb. nevezték. November 5-ét évtizedeken át az egyik nemesi összeesküvő után, mint Guy Fawkes Day-t ünnepelték, mely alkalommal a pápa gúnyképét az utcai sárban megforgatták s végül elégették. Catesby megfontolatlan vakmerősége a katolikusoknak újabb elnyomására s kegyetlen üldözésére vezetett.

I. Jakab, aki ettől kezdve állandóan reszketett az életéért, végül is egy hűségesküt írt elő katolikus alattvalóinak, amelynek elfogadható vagy el nem fogadható volta körül csakhamar a katolikusok közt is vita támadt. A király maga felcsapott teológusnak, hosszú elméleti értekezésben iparkodott megmagyarázni, hogy amit ő kíván, az a katolikus lelkiismeret-

tel is megegyeztethető. Azzal csalogatta a katolikusokat, hogy ha ezt a hűségesküt leteszik, megszünteti az üldözést. Azonban a királyi teológus gyenge érveit játszva összetörte P. Persons angol és Rómában Szent Bellarmin latin nyelven. Bellarmin válasza Jakab királyt nagy zavarba ejtette, mert ez a válasz egész sor téves szentírási és egyházatyai magyarázatot bizonyított rá. Bezárkózott tehát udvari teológusaival s bár a királyné kérve-kérte, hogy ne nevetesse ki magát újra s ehhez a kérelemhez udvarias formában a francia és a dán király is csatlakozott, Jakab föllengző viszonyválaszt írt Bellarmin iratára, amelyet azonban néhány heti gondolkodás után mégis jobbnak látott közzé nem tenni, sőt kiadta a parancsot, hogy első értekezését is vissza kell vonni a könyvkereskedésekből „bizonyos sajtóhibák kijavítása végett”. Hosszú várakozás után végre udvari embereinek nagy bosszúságára mégis megjelent értekezésének javított kiadása, amelyről a francia követ úgy vélekedett, hogy a legörültebb és legkártékonyabb fecsegés, amely az előhozott kérdésekről valaha megjelent. A legtöbb katolikus udvar, amelynek a kijavított példányt megküldötték, azt el sem fogadta. Bellarmin válasziratában azonban egy kínos leleplezés is helyet foglalt. E szerint I. Jakab kévéssel előbb legbarátságosabb hangú levelekben VIII. Kelemen pápának pártfogását kérte bizonyos ügyekben, valamint Aldobrandini bíborosnak és magának Bellarminnak is ugyanily értelemben írt, sőt e levelekben maga is hajlandónak nyilatkozott visszatérni a katolikus Egyházba. Bellarmin e leveleket válaszában közölte, mire a király úgy igyekezett hatástalanná tenni a leleplezést, hogy a leveleket egykori magántitkárának, Balmerino lordnak hamisítványaként tüntette fel s a szerencsétlen lorddal egész komédiát játszatott végig: a titkos tanács ítélőszéke elé állíttatta, hűtlenség címén halálra ítélte s aztán a halálos ítéletet kegyelemből életfogytiglan való, de a saját lakásán töltendő fogságra változtatta. Bellarminnak adott válaszaiban óvakodott a pápának írt

léveléről említést tenni, a két kardinálishoz intézett levelet azonban nem is kísérelte meg letagadni. A katolikusüldözés alatta ismét meg ismét kiújult, nemcsak Angliában, hanem Irorszáiban is.

Miként Európa nyugati részén, úgy keleti széléin is gyakorta meg-megjelentek a Társaság fiai mint az Egyház könnyű lovasai s minden kínálkozó módot megragadtak Krisztus országának terjesztésére és erősítésére. A sok közül ragadjuk ki, mint egyetlen példát, az olasz P. Mancinelli Gyulát, akinek élete maga is szimbolizálja ezt a mindenre vállalkozó apostoli sokoldalúságot. Először több olasz városban működött mint házfőnök, majd a Borgia Szent Ferenc által alapított római S. Andrea del Quirinale noviciátusának első ujoncmestere lett. Ő azonban mindenkép a keleti missziókba kíváncszott. El is érte célját. Jó ideig Dalmáciában apostolkodott, majd a francia udvar és a velencei signoria közbenjárásával 1583-ban a portától engedélyt szerzett arra, hogy Konstantinápolyban missziót alapítson. Itt nagy szeretettel vette gondozásába a keresztény foglyokat, de egyúttal barátságos tárgyalásokat is kezdett folytatni az ortodox püspökökkel, sőt személyesen járt az Athos-hegyi szakadár kolostorokba, de ismételten átutazott Kis-Ázsiába is s mindenütt igyekezett a keleti egyháznak Rómával való únióját előmozdítani. Utóbb Moldvaországban és Podolián keresztül Lembergbe, innen Bécsbe és Rómába jutott s mindenütt nagy eredménnyel apostolkodott. Majd megint a nápolyi alkirály megbízásából ismételten Algériába utazott, hogy ott az arab rabszolgaságba került keresztények kiszabadításáról tárgyaljon. E sokoldalú és mozgalmas életmód mellett ideje akadt még nemcsak kimerítő írásos jelentések tételére s memorandumok kidolgozására, főleg a keleti missziókat illetőleg, hanem még hitbuzgalmi iratokra is. Boldoggáavatási ügye Rómában szintén folyamatban van. Mancinelli azonban típus, amelynek úgyszólván minden országban s minden évtizedben akadt képviselője.

Pápai diplomaták.

Nem kevésbé volt kalandos és szinte regénybe illő azoknak a jezsuitáknak a sorsa, akiket mint pápai diplomatákat különösen fontos és nehéz feladatok végzésére XIII. Gergely küldött ki. Valamennyi közt legismertebb s legügyesebb a mantuai születésű P. Possevino Antal volt, akinek diplomatai képessége máig méltó csodálat tárgya. Fiatalabb korában Franciaországban működött, mint hitszónok és térítő; része volt a Navarrai Henrik, a későbbi IV. Henrik francia király megtérésében is.

Amikor III. János svéd királyban katolikus neje, a hitbuzgó Jagello Katalin, a katolikus hit iránt jóindulatot ébresztett, XIII. Gergely pápa 1577-ben Possevinót küldte ki Svédországba, hogy a királlyal az ország rekatolizálásáról tárgyaljon. Possevino ügyes és hosszas tárgyalás révén el is érte, hogy a király csakugyan áttért a katolikus hitre s megengedte, hogy fővárosában a jezsuiták kápolnát építsenek; maga is örömmel tárgyalt az ország rekatolizálásának lehetőségéről. Amikor azonban felesége meghalt, a király második nejének, az erősen protestáns érzelmű Gunnulának hatása alatt megmásította szándékát.

Közben Rómába követ érkezett Oroszország mindenható urától, Rettenetes Iván cártól, akít Báthory István lengyel király erősen szorongatott s a régebben elvett lengyel területek visszaadására akart kényszeríteni. A cár ajánlatot tett a pápának, hogy sereget állít az izlám ellen, ha a pápa békekötésre bírja Báthoryt. A kényes feladat kivizsgálásával, Oroszország s Lengyelország megbékítésével s a török ellen való kereszteshadjárat megszervezésével a pápa ismét Possevinót bízta meg (1580). Possevino a kereszteshadjárat eszméjének először Velencét nyerte meg, amely kereskedelmi érdekeit tévén első helyre, eddig, ahol csak tehette, oldódzkodott minden keresztes hadjáratról; majd Grácban és Bécsben tárgyalt a stájer és ausztriai főhercegekkel s csak ezután utazott Báthoryhoz Vil-

nába. Miután a lengyel királyt a pápai békeakció gondolatának többé-kevésbbé megnyerte, ismét Oroszországba utazott, egyenesen Rettenetes Iván cár elébe, aki a volgamenti Starica várában várta őt.

Rettenetes Iván csakugyan rászolgált a nevére: értett ahhoz, hogyan kell egész birodalmát rettegésben tartani. Mikor Possevinót eléje vezették, ott ült aranytrónusán a félelmetes fejedelem, drágakövekkel ékes, aranyos öltözetben, koronával a fején, mereven s parancsolóan, akár egy indiai bálvány. Az udvar, mélyen meghajolva vagy térdenállva előtte; akit a cár felszólításával kitüntetett, annak arccal a föld felé kellett borulnia s homlokával a földet érintve kellett válaszolnia. Possevino mindezt jól tudta s maga is mély meghajlással üdvözölte a cárt, de aztán követi méltóságának tudatában méltóságteljesen és fölényesen felemelkedett s ünnepélyesen elkezdte: „A mi szentséges Atyánk és Urunk, XIII. Gergely pápa, a világ Anyaszentegyházának főpásztora, Jézus Krisztus földi helytartója, Szent Péter apostol utóda, számos ország és tartomány uralkodója, az Isten szolgáinak szolgálja nevében üdvözlöm Felségedet”. A cásra oly hatással volt ez a méltóságteljes és öntudatos fellépés, hogy felállt a trónjáról s a következőket már állva hallgattá végig.

Rövidesen megindultak a tárgyalások Possevino és a cári megbizottak között. A páternek azonban már a türelme kezdett szakadozni, amikor észrevette, hogy az oroszok mesterségesen húzzák-halasztják a vitákat. Először mindig tömérdek üres udvariassági frázist hordtak össze, például ha a cár nevét említették, mindannyiszor elsorolták hosszasan a címeit is, mihelyt azonban érdemleges kérdés merült fel, összeráncolták a szemöldöküket, összenéztek s kijelentették, hogy erre nézve még nincsenek utasításaik, a tárgyalást félbe kellett szakítani addig, míg a minden oroszok felséges cárja erre nézve is kegyeskedik a parancsait velük közölni. Így folyt ez már vagy egy hónapig, minden komoly eredmény nélkül. Possevino azonban

észrevette, hogy mindennek célja csak az, hogy őt a tárgyalás végnélküli elhúzásával kifárasszák s így engedékennyé tegyék. Nos, ezt az örömet sem szerezte meg nekik, hanem ettől fogva ő lett csak igazán lassú és körülményes a tárgyalás során. Most már valahányszor a szentséges Atya neve szóba került, ő is mindannyiszor elmondta a pápa összes címeit, de a címéit is és szinte öröme telt benne, hogy most már a cári megbízottak pukkadoztak haragjukban, hogy a tárgyalás teljesen megfeneklik a rengeteg üres szóáradatban. Így aztán ők fáradtak el, nem a páter s az eredmény az lett, hogy most már gyorsabban tárgyalták le az eléjük terjesztett javaslatokat s nagyjából el is fogadták a pápai megbízott követeléseit. Rettenetes Iván maga is meg volt elégedve az eredménnyel. Búcsúzáskor udvari szánt bocsátott a távozó páter rendelkezésére, meleg bundákkal, élelmiszerrel s egy hordó borral látta el az útra s ünnepélyesen bocsátotta el. Meghagyta azonban neki, hogyha a lengyel királlyal végzett, térjen vissza hozzá.

Possevino helyzete Báthory Istvánnál annyiban könnyebb volt, mert a nemeslelkű és buzgó katolikus Báthory benne meghitt barátját látta. Akadály inkább Zamoiski kancellár részéről tornyosult a békemű elébe, aki továbbra is fegyverrel szerette volna a vitás kérdéseket elintézni. Azonban a lengyel fegyvereket éppen akkor egyik vereség a másik után érte s Báthoryban végül is őszinte békevág्य kerekedett felül. Így jött létre a jamzapolski békeértekezlet, amelyen egyik oldalon a cár, a másik oldalon a lengyel király meghatalmazottai vettek részt. Mindkét fél egyező kívánására az értekezletet mint elnök Possevino vezette. Ez volt az első eset, hogy szláv népek pápai diplomatát ismertek el békebirónak. A megállapodást is a pápa nevében Possevino írta alá.

Most aztán Possevino visszaemlékezett a cár barátságos meghívására s mivel őt minden békeszerződésnél sokkal inkább érdekelt a keleti egyház esetleges visszacsatolásának ügye, megragadta az alkal-

mat, hogy a cárnál ez irányban kísérletet tegyen. Ugyancsak merész gondolat volt, de megértte a tétet. Possevino Moszkvába sietett, ebbe az „óriási faluba”, ahogy ő maga írja s ahol csak a Kreml vidéke igazán nagyvárosias jellegű. A jelentés, amelyet moszkvai benyomásairól Rómába küldött, nemcsak éles megfigyelőre s átfogó ítéletre vall, hanem arra a született diplomata éleslátására is, amellyel azonnal a legalapossabban áttanulmányozta munkaterét, mielőtt az első lépést ezen az új területen megtette.

A cár érdeklődéssel hallgatta Possevino előterjesztéseit. Vitatkozni vele vagy éppen felingerelni őt rendkívül kockázatos dolog volt; ha a „Rettenetes” cár megdühödött, kész volt haragjában egész falvakat elpusztítani. Aki rossz órában mondott ellent neki, annak ő saját fejedelmi kezével egyszerűen kitekerte a nyakát. Egy sereg egykor hű barátját s végül a saját fiát is így küldte a másvilágra. Mint az orosz egyház feje különben is Isten helytartójának tekintette magát, mindent jobban tudott s ítéletei ellen nem volt felebezés, még vallási kérdésekben sem. Kegyetlenkedései mellett szeretett időnkint vallási kérdésekkel is foglalkozni, bár semmiféle mélyebb hittudományi ismeretei nem voltak.

Possevino véget nem érő türelemmel próbálta álláspontját a cárral elfogadtatni s a katolikus Egyház igazát a keleti kérdésben vele megértetni, hogy így az úniónak útját egyengesse. Iván cár egyszer hajlandónak is mutatkozott az egész udvartartás színe előtt vitába szállni a páterrel. Bízott magában, mert egy hasonló vita alkalmával a „cseh testvéreket” sikerült is sarokbaszorítania. A vitát nagy ünnepélyességgel rendezték meg. Possevino a vita során kifejtette, hogy a római Egyház voltaképpen ugyanazt vallja, amit az első keleti zsinatok is mind vallottak s nem a pápaság, hanem Photius és Cerularius voltak azok, akik letértek a régi nagy egyházatyák útjáról. A külső, ritusi különbségek pedig nem oly fontosak, hogy

miattuk az újraegyesülést ne volna érdemes megkísérelni.

Iván eleinte nyugodtan felelt, de utóbb mind nagyobb hévre lobbant s végül már éles személyes támadásba ment át a pápákkal szemben, akik szerint erkölcstelen életet élnek s istenként imádtatják magukat. Possevino azzal felelt, hogy az orosz cári méltóság sem kisebbedik azzal, ha a cári korona viselői nem mindig állanak a megfelelő erkölcsi magaslaton. A cár erre ingerülten odavágta Possevinónak, hogy a pápa egyáltalán nem pásztor, hanem ragadozó farkas. Possevino nyugodt mosollyal azt felelte, hogy hát miért fordult ő felsége egy farkashoz, amikor a lengyelekkel békét akart kötni? De Iván erre már nem tudta türtőztetni magát. Felugrott helyéből s szikrázó szemét a pápai követre függesztve a buzogányához kapott, amellyel már annyi ember életét oltotta ki. A bojárok azt hitték, mindennek vége s Possevino is a legrosszabbra volt elkészülve. A cár azonban az utolsó pillanatban erőt vett indulatán s mindössze neveletlen parasztnak nevezte Possevinót. Possevino kijelentette, hogy eszeágában sem volt a cárt megsérteni, mindössze kötelessége volt a küldője ellen intézett sérelmet visszautasítani. A cár megnyugodott s újra kegyeibe fogadta Possevinót, sőt utóbb megkérte, hogy ő vezesse a velencei köztársaság signoriája s a pápa elé azt az orosz urakból álló küldöttséget, amely a törökkel szemben való védekezést volt hivatva megbeszélni Rómával és Velencével.

Possevino még azután is megjelent Báthory István udvarában s most meg a lengyel király s Rudolf német és magyar király között közvetített. A békés meg egyezés ezúttal is létrejött Possevino ügyessége és fáradozása révén.

Részben az ő működésének eredménye, hogy Báthory Kolozsvárott a jezsuiták számára főiskolát létesített. Possevino maga is megfordult Erdélyben s nemcsak diplomáciai feladatokat teljesített, hanem mint lelkipásztor és hitvédő is működött. Több előkelő

családot, többi közt egyesek szerint Pázmányt is ő nyerte volna meg a katolikus Egyháznak. Hasonlóképp működött a katolikus hit erősítésén Lengyelországban, ahol nagynevű rendtársával, Skarga Péterrel együtt újabb jezsuita kollégiumok létesítését szorgalmazta; odahatott, hogy jó püspököket nevezzenek ki és jó papokat neveljenek; résztvett katolikus nyomdák alapításában s a rutének újraegyesítésében. Valósággal századokra dolgozott előre s működésének eredményei hosszú korszakokon át szilárdították meg a középeurópai katolicizmus ügyét. Nagy eredménnyel dolgozott a rutének újraegyesülésén is; a breszti úniót jórészt ő készítette elő 1595-ben. Emellett ráért aszkétikai, hittudományi és pedagógiai műveket írni. Őt tekintik többi közt a szentírástani bevezetés tudománya egyik újkori megalapozójának.

Possevino egyébként Magyarország és Erdély történetébe is beírta nevét. Az ő emlékiratainak s felvilágosításainak volt köszönhető, hogy Rómában ettől kezdve nagyobb figyelmet szenteltek Erdélynek, aminek bizonyítéka az is, hogy 1592-től kezdve 8 esztendő alatt 6 pápai kiküldött kereste fel az addig külföldön alig ismert Erdélyt.

Báthory kérelmére Possevino arra is elszánta magát, hogy olaszul megírja a külföld számára Erdély történetét. 1583 elején maga is Erdélyben járván, közelebbről is megismerkedett Erdély ügyeivel. Ugyanekkor nagy része volt a Báthory s a pápa együttes költségén épült kolozsvári jezsuita iskola mellett létesített szeminárium megalapításában. Ő szerkesztette meg a szeminárium szabályzatát is. Innen Lengyelországba tért vissza s ott azt jelentette Báthory királynak, hogy Erdélyben a jezsuitáknak oly bőséges munkaterük akad, mint akár Indiában. Ugyanezt Rómába írt jelentésében is hangsúlyozta, felemlítve azt is, hogy amerre csak járt, a nép valósággal áhítoz a hitélet után. Possevino ajánlatára s Báthory felszólítására a lengyel rendtartomány olasz származású főnöke, P. Campani János Pál utazta be Erdélyt

14 nagyrészt fiatal rendtársával, 1583 vége felé. Hetelig haladtak elhagyott templomok és lelki táplálék nélkül szűkölködő hívek között, akik áhítattal hallgatták szavaikat s megindítón panaszkodtak elhagyatottságukról. Somlyóig mindössze két olyan templomot találtak, amely ép és fedett volt.

*

Possevinóéhoz hasonlóan kényes diplomáciai feladatokat bízott IV. Pius pápa a holland Floris Miklós páterre, akit szülőföldjéről, Goudáról, Goudanusnak hívtak. A pápa őt Skótország szerencsétlen fiatal királynőjéhez, Stuart Máriához küldte rendkívüli nuncius gyanánt (1562). Arról volt szó, hogy a protestáns környezetétől kíméletlenül szorongatott királynőt a pápa nevében megvigasztalja és híhűségében megerősítse. Stuart Máriát királynő léte már akkor oly szigorúan őrizték, hogy a nuncius csak hosszú várakozás után, amikor egyszer a királyi vár népe Knox kálvinista prédikációjára ment, inasnak öltözve s nagy titokban juthatott be a királynőhöz. Később is csak úgy hagyhatta el baj nélkül az országot, hogy matrónak öltözött s egy rozoga csónakra bízta az életét.

Királyi gyóntatók.

A bizalom s a megtiszteltetés, amelyben a Társaság sokszor a legelőkelőbb körökben részesült, nem volt mindig tövis és veszedelem nélkül való. Példa s bizonyíték erre a királyok udvari gyóntatójának tisztje, amelyre az uralkodók számos országában, nevezetesen Franciaországban III. Henrik óta csaknem állandóan, jezsuitákat hívtak meg. Bár a Társaság rendi alkotmánya a politikai ügyekkel való foglalkozást tiltotta s az előjárók, névleg maguk az általános rendfőnökök e tilalom tiszteletbentartásán mindig kényes gonddal örködtek, a királyi gyóntatói tisztség természetszerűleg mégis sok esetben arra kötelezte a fejedelmi lelkiatyákat, hogy kényes közügyi kérdésekben is állást foglaljanak s a királyokat tisztségük

ellátásában a keresztény erkölcs követelményeire, az igazság és méltányosság törvényének szemmeltartására figyelmeztessék.

Az első uralkodó, aki jezsuitát hívott meg lelkiatyjául, még Szent Ignác korában III. János portugál király volt. P. Miron és P. Gonzales de Camara azonban, akiket III. János e tisztre felkért, teljes erővel húzódoztak a megtisztelő feladattól, mert úgy vélték, hogy ettől épúgy tartózkodniok kell, mint a püspöksüvegtől vagy a bíborosi kalaptól. Szent Ignác azonban másképp vélekedett. A szent engedelmesség nevében meghagyta nekik, hogy fogadják el a király meghívását, mert a lelki segítséget senkitől sem szabad megtagadnunk s a fejedelmek lelki irányítása által a közjót is jelentékenyen elő lehet segíteni. Mindössze azt sürgette, hogy tiszta szándékkal s pusztán Isten dicsőségét tartva szem előtt lépjenek e feladat útjára s tartsák magukat távol az udvari élet veszedelmeitől. P. Aquaviva ezeknek az elveknek alapján később részletes utasításokat dolgozott ki a fejedelmi gyóntatók számára.

Csakugyan ettől kezdve jezsuitákat találunk a portugál királyok és királyi családok oldalán egészen a XVII. század közepéig, Pombal koráig. Spanyolországban V. Fülöp hívta őket először lelkiatyául; Németországban II. Ferdinándtól kezdve valamennyi császár és király, valamint számos választófejedelem mellett ők működtek ebben a tisztségben. Hasonlóképpen Lengyelországban, ahol többi közt Sobieskinek is a jezsuita P. Vota volt a lelkiatyja. Franciaországban III. Henriktől kezdve XV. Lajosig állandóan jezsuiták a királyi gyóntatók, bár ez a tisztségük nem mindig jelentett igazi lelkivezetést vagy csupán azt, hanem amolyan egyházi tanácsadói, bizonyos fokig kultuszminiszteri feladatkört.

Természetes, hogy ez a munkakör az illető páterekre nézve súlyos felelősséggel járt s természetes az is, hogy sokan egyidejűleg és később őket vádolták meg fejedelmi lelkigyermekük minden balfogásáért.

Maga XI. Ince pápa a XIV. Lajossal folytatott hosszú regáleküzdelmek folyamán heves szemrehányásokat tett a király nagyhírű gyóntatójának, P. de la Chaise-nek (akinek nevét Páris fő temetője máig őrzi), mire a páter nem ok nélkül azt felelte, hogy a király nemcsak őt hallgatja meg egyházpolitikai kérdésekben, hanem másokat is és nem mindig hallgat az ő tanácsára. A fejedelmi gyóntatók helyzetét gyakran megnehezítették az udvari intrikák és bonyodalmak is; a miniszterek közt folyó cselszövések és ellentétes törekvések közt sokszor az üllő és a kalapács közé kerültek.

Egyébként már előzőleg nehéz küzdelmek és ellentmondások vártak a Társaságra éppen Franciaországban, ahol az egyetem és a parlament (közigazgatási törvényszék) nyíltan ellenséges érzelműnek mutatkozott vele szemben; előbbi irigységből a jezsuiták iskoláinak felsőbbrendűsége miatt, utóbbi pedig, mert a jezsuitákban az állam mindenhatósága ellenségeit és a Szentszék jogainak védelmezőit látta.

Nagyszerű alkalom nyílt a jezsuiták ellenségeinek a Társaság ellen való fellépésre, amikor IV. Henrik király ellen 1594-ben egy Chatel nevű egzaltált fiatalember merényletet kísérelt meg. Chatel a Sorbonne hallgatója volt, de mellesleg P. Guéret néhány filozófiai előadásait is hallgatta. Ez az egy körülmény elég volt ahhoz, hogy mint a jezsuiták által felbujtott bér-gyilkosnak bűneért ne a Sorbonne-t, hanem elsősorban a jezsuitákat tegyék felelőssé. Chatel azonban még a kínpadon is tagadta, hogy a jezsuitáknak az ő tervében a legkisebb részük is lett volna, amiért a már bebörtönözött P. Guéret-t szabadon is kellett bocsátani. A parlament ezért a szabadonbocsátásért azzal állott bosszút s azzal igyekezett regalista érzelmeit kifejezni, hogy viszont a szintén tökéletesen ártatlan P. Guignard-t, akinél a Henrik-ellenes liga néhány röpiratát megtalálták, halálra ítélte, csúfosan kivégeztette és a jezsuitákat az országból száműzte.

Most különös dolog történt: Ugyanaz a IV. Henrik,

aki miatt a jezsuitákat száműzték, és aki maga is protestánsból lett katolikussá, mutatkozott a jezsuiták legerősebb védőjének. VIII. Kelemen pápa kérelmét ugyan, hogy a jezsuitákat hívja vissza, nem tudta azonnal teljesíteni, mert félt a hatalmas hugenottáktól, akik a jezsuitákat jobban gyűlölték, mint az eleven ördögöt, s a parlamentet sem akarta túlságosan felbosszantani maga ellen. A pápa az eretnek Henriknek a kiközösítés alól való nyilvános feloldozását a jezsuiták visszahívásához, mint feltételhez akarta kötni; erre azonban a rend generálisa maga közbelépett és a pápát elhatározásának megmásítására bírta rá, nehogy Franciaország vallási megbékélése a jezsuiták miatt késedelmet szenvedjen. Henrik ezért a lépésért különösen hálát érzett a rend iránt, valamint azért is, hogy tekintélyes jezsuiták, mint Possevino, Sirmond és Toletus siettető kérelmükkel közbenjártak a pápánál az ő feloldozása érdekében.

IV. Henrik őszinte jóindulatát megmutatta akkor is, amikor Erzsébet angol királynő mint volt protestáns felszólította őt, hogy ne engedje a jezsuitákat visszatelepedni az országba. Erre Henrik azzal felelt a királynőnek, hogy nem tartozik felelősséggel neki, amint hogy ő sem avatkozik bele Anglia belső ügyeibe. Ugyanekkor a hugenotta Pasquier és janzenista Arnauld Antal a larochelei kálvinisták nyomdájában heves vádiratot tett közzé a jezsuiták ellen; erre azonban P. Richeome oly talpraesett választ írt, hogy Henrik nagyon meg volt elégedve vele s az előtte megjelent francia provinciálist, P. Armand Ignácot, aki méltóságteljes nyugalommal képviselte előtte rendje ügyét, kegyesen fogadta.

A száműzetést végül is a hírneves jezsuita hit-szónoknak, P. Coton Péternek, sikerült visszavonatnia. Ez a finom műveltségű, előkelő származású páter megértette a királlyal, hogy éppen a hugenottákkal, mint a király legveszedelmesebb ellenségeivel szemben legjobb támaszt a Jézustársaságban kellene látnia. Csakugyan a király 1603-ban, az ú. n. rouen-i rendelet-

ben visszahívta a jezsuitákat, visszaadta kollégiumaikat, sőt P. Cotont udvari hitszónokként maga mellé vonta. Ugyanakkor ő maga vette védelmébe a jezsuitákat támadóik ellen s a párisi parlament vádirata átnyújtóinak ő maga így felelt:

„Hogyan vádolhatják nagyravágyással azokat, akik még a nekik önként felkínált kitüntetések és javadalmakat is visszautasítják, sőt külön fogadalmat tesznek erre? Vakmerőség-e, hogy a jezsuiták Jézus nevére nevezik magukat? Hát az nem vakmerőség-e, hogy a trinitáriusok a Szentháromság nevét viselik rendjük homlokán? Én magam is inkább viselném Jézus mint Jakab vagy Ágoston nevét. Hogy a Jézus-társaságot Franciaországban eddig is csak megtűrték? Lehet; az Ursten talán nekem tartotta fenn a dicsőséget, hogy a rendet most már végleg meggyökeresítem az országban. Hogy az egyetem ellenséges érzülettel viseltetik a Társaság iránt? Ennek csak az oka, hogy a jezsuiták jobban tanítanak, mint az egyetem. Ezért van sokkal több hallgatójuk, mint annak. Ha nem tanítának többet és jobbat mint az egyetem, hogyan van akkor, hogy a ti egyetemeten csak üres padokat látni és hogy a diákok a jezsuita tanárokat a ti tilalmatok ellenére még az ország határán túlra is követik? Felpanaszoljátok, hogy a jezsuiták a legtehetségesebb fiúkat vonzzák magukhoz és kiválogatják maguk számára a legjobbakat? Én éppen ezt becsülöm bennük. Hát mi is nem a legjobb katonákat válogatjuk-e ki, ha hadat akarunk viselni? Ti magatok olyanokat választatok-e a soraitokba, akik méltatlanok hozzátok és tanításaitokhoz? Joggal szidnátok őket, ha tudatlan tanítókat és papokat nevelnének. Miért veszítetek hát zokon nekik, hogy kiváló embereket nevelnek?”

Majd a jezsuiták állítólagos kincseire vonatkozó mendemondákra tért ki s aztán így folytatta:

„A missziókban... Isten ő általuk térítette meg Indiát. Hátha a spanyoloknak jók ők, nekünk nem lehetnek jók? Azt mondják, hogy a jezsuiták min-

denüvé belopódnak. Ezt más is mindenki így teszi, ha kell; én magam is így lopódtam be a király méltóságába. Inkább csodálni kell a türelmüket s hogy erényességükkel és béketűrésükkel oly nagy dolgokat cselekesznek. A pápa tekintélyét illetőleg ők sem tanítanak mást, mint minden más katolikus. Ha ezen a címen vádoljuk őket, akkor az egész katolikus Egyházat meg kellene vádolnunk. Hogy a papságot az én felségjogaim ellen ingerelnék, vagy éppen királygyilkosságot tanítanának, azt én magam sem hiszem el. Százezer tanítványuk között egy sem mutatta ennek semmiféle jelét. Chatelt a kánpad sem tudta arra kényszeríteni, hogy egyetlen jezsuita ellen terhelő vallomást tegyen. De még ha akár jezsuita követte volna is el a merényletet: vajjon valamennyi apostolt meg kell-e büntetni az egy Júdás miatt? Vagy felelőssé lehet-e engem tenni volt katonáim minden kihágásáért? Azért csak bizzátok rám nyugodtan a jezsuiták ügyét!"

Ez a védőbeszéd a nemrég még protestáns király ajkáról jó időre elhallgattatta a szolgálalkú udvaroncok okvetetlenkedését.

A királyon kívül számos püspök is pártfogásába vette a pátereket; egyesek egyházmegyéjük vizitálása alkalmával is jezsuitákat vittek magukkal s ezeknek bőséges munkájuk akadt a vallásilag szörnyen elhanyagolt katolikusok közt. Sokan tanusították, hogy a jezsuiták népművelő munkája nélkül egész vidékeken kihalt volna a katolikus vallás, oly nagyra nőtt már mindenfelé a tudatlanság és erkölcstelenség. Nagyszerű kollégiumaikban az ifjúság színevirágát oktatták s nevelési módszerüknek olyan jó volt a híre, hogy még hugenották is nagy számmal küldték fiaikat az egyébként annyira gyűlölt jezsuiták iskoláiba. Népmisszióikkal át- meg átszántották a nép legkülönbébb rétegeit; még a rabok és foglyok lelki gondozását sem mulasztották el. Keményen és eredményesen küzdöttek az elharapódzott nyilvános erkölcstelenség ellen. Kálvinista prédikátorokkal többször nyilvános vitába

bocsátkoztak s e vitatkozások nyomában mindannyi-szor számos kálvinista tért vissza az Egyházba.

Munkásságuk nyomán a hitélet mindenütt érezhetően fellendült. Voltak helyek, ahol azelőtt karácsonytájt is alig 50 ember járult a szentségekhez, míg most 800 körül járt e szám. Nimes-ben 25.000 kálvinista mellett csak 3000 katolikus lakott; a karácsonyi áldozások száma itt is 500-ra szállt fel, amire a feljegyzések szerint azelőtt nem volt példa.

Ennek a hatalmas lelki megújulásnak közepében Franciaországban a fáradhatatlan P. Coton állt, aki annyira megnyerte a király bizalmát, hogy az lelkiatyjául választotta őt és a dauphin nevelésével is megbízta. Coton az udvar fényében és befolyásos állásában is az maradt, ami azelőtt volt: szerzetesi szabályaihoz szigorúan ragaszkodó, alázatos és szerény szerzetes. A jezsuiták ellenségei minden elképzelhető rágalmat összehordtak ellene, de Henrik nem hallgatott a pletykázókra. Az ő és utódjának, P. Arnoux-nak érdeme, hogy Henrik fia, a későbbi XIII. Lajos, oly magas erkölcsi felfogású uralkodó lett, mint Szent Lajos óta egyetlen francia király sem.

Sokan támadták Németországban P. Lamormaini emlékét, akire ráfogták, hogy mint II. Ferdinánd gyónatója, voltaképpen a császár helyett uralkodott s annak gonosz szelleme, rossz tanácsadója lett. A való-ságban ez a belga-luxemburgi eredetű páter maga volt a jámborság és önzetlenség, szerénység és mérséklet. Arról szó sem lehet, hogy II. Ferdinándot porázon vezette volna; nem is tehetne volna, mert Ferdinánd igen kiforrott, önálló egyéniség volt, aki világi dolgokban gyakran a lelkiatya tanácsát is félretolta útjából, bár őszintén ragaszkodott hozzá s lelkiekben hűségesen követte őt.

A császár kívánságára Lamormaini kénytelen volt politikai kérdésekkel foglalkozni, de ebben soha más, mint a vallás ügye és érdeke nem vezette; a neki felajánlott személyes kitüntetések s előnyöket állhata-tosan visszautasította. A vád, hogy ő lett volna a pro-

testánsok leghevesebb ellensége, csak abban talál némi alapot, hogy Lamormaini csakugyan mindent elkövetett, hogy Ferdinándnak a katolikus vallás jogai visszaállítására irányuló törekvéseit természetesen teljes erejével támogassa. Ő tanácsolta urának a restitúciós rendelet visszavonását is (1629), ami nem vezetett szerencsés eredményre. Egyébként azonban Lamormaini a protestánsokkal szemben bölcs mérsékletet és sok türelmet tanusított. Caraffa bécsi nuncius éppen ezen a címen emelt vádat a pápai államtitkárnál, Barberini bíborosnál, hogy Lamormaini túlságosan engedékeny a protestánsokkal szemben. A császár ugyanis előbbi gyóntatójának, P. Becanusnak tanácsa szerint, amelyhez Lamormaini is teljes mértékben csatlakozott, követelte a császártól, hogy amit a protestánsoknak eskü alatt ígért, azt teljesítse, még a katolikus vallás kárával is. A császár halála után ő írta meg II. Ferdinánd életét s erényeit.

A Társaság egyébként sohasem süllyedt le a fejedelmi önkény uszályhordozójává, mégha egyes francia rendtagok alkalommal a gallikán tételek elítélésében ingadoztak is. Ha pl. a rend legnagyobb teológusa, a spanyol *Suarez Ferenc* (1548—1617) a kormányformának és a fejedelem személyének kijelölésében az eddig divatos, erősen theokráciára emlékeztető felfogással szemben a népakarat megnyilvánulásának jelentőségét hirdette, ebben az általános elméleti alapokon kívül bizonyval ennek a tannak különleges időszerűsége is vezette, hiszen Angolországban az Egyháztól elszakadt királyok, főleg I. Jakab és udvari teológusai, azt hirdették, hogy a királyi hatalom közvetlenül az Istentől származik s erre a felfogásukra alapozták az Egyház felett is igényelt joghatóságukat. Ugyanígy a jezsuita és dominikánus hittudósok máig el nem múlt nagy vitájában a szabadakarat és a hatékony kegyelem egyeztetését illetőleg az elméleti okokon kívül közrejátszott az is, hogy a jezsuiták főleg a protestánsokkal való folytonos küzdelem miatt egyenesebben érezték a veszedelmet, amely abból állhat elő, ha az emberi

akaratszabadság kérdésében, bárha látszólag is, a kálvini állásponthoz közeledünk.

Hasonlókép hallatott igen bátor szavakat a fejedelmi önkény túlkapásai ellen a spanyol P. Mariana János is (1585—1624), korának egyik legnagyobb s legeredetibb szelleme, akinek neve és működése körül a mai napig ellentétes megítélések vihara zajlik.

Zseniális, sokoldalú, átfogó természetű elme volt, elsősorban történetíró, aki latin és spanyol nyelven 30 hatalmas kötetben írta meg hazája történetét, előkelő, de egyszerű nyelven, oly alapossággal s gondolatbőséggel, hogy máig Spanyolország Liviusának nevezik. Toledóban tanárkodott, de már előzőleg nagy utakat tett a világban: megfordult Rómában, Olaszországban, Franciaországban és Németalföldön, mint tanár és hitszónok. Ez a sokszoros és hosszás külföldi tartózkodás megtanította arra, hogy necsak szűk spanyol szemmel nézze a világot. Szellemének ritka rugalmassága és távolbalátása nagy mértékben tette arra képessé, hogy távoli összefüggéseket is felismerjen s a jelenségekből olyan következtetéseket vonjon le, amelyeket mások nem vettek észre. Joggal élmondhatni róla, hogy sok tekintetben századokkal előzte meg korát.

Legnagyobb hírnévre Marianának nem e egyszerű történeti műve emelkedett, hanem az a kisebb oktató munka, amelyet *A királyról s a király neveléséről* írt, amikor II. Fülöp spanyol király meghívására egy szünidőt a királyi trón örökösével, a kevéssel utóbb trónralépett III. Fülöppel együtt töltött.

Ebben a műben tiszteletreméltó nyíltsággal s minden izgatás nélkül szeme elé tárja királyi barátjának a keresztény fejedelem kötelességeit: azt, hogy az uralkodó hatalma nem öncél, a fejedelem nem a maga kedvtelésére, hanem a nép javára uralkodik, amint-hogy bizonyos fokig a néptől is kapja hatalmát. Az akkori spanyol udvar fényűző pompája s a királyt szinte istenítő szelleme mellett valóban apostoli bátorság kellett ahhoz, hogy a jezsuita szerzetes kertelés

nélkül figyelmeztesse urát a takarékosság kötelességére s arra, hogy nem illik a fejedelmi udvarban dúlakodni, amikor a nép szegény és éhezik s e tekintetben a királyoknak óvakodniok kell a könnyű lelkiismeretű és hízélgésre hajló udvaroncok tanácsaitól. Az a szociális program azután, amit Mariana mint a fejedelmi gondoskodásnak eddig részben észre sem vett feladatát fejtegeti, meglepő mértékben modern és merész. Szó van abban a földművesosztály felkarolásáról, jobb utak, hidak, folyókat összekötő csatornák építéséről, a helyes adózásról, amely az elsőrangú élet-szükségleteket, a gabonát, húst, bort lehetőleg kiveszi a megadóztatás alól, viszont a fényűzés minden nemét erősebben megterheli. Javaslatokat tesz Mariana az egészséges és arányos vagyonelosztásról is, a szegénygondozás helyes megszervezéséről, a koldulás megszüntetéséről, a közjótékonyság kiépítéséről. Szerinte a monarchia a legjobb kormányforma, de a monarchiának sohasem szabad önkényuralommá fejlődnie.

A munka érthető feltűnést keltett, mindenütt olvasták és örültek neki. De örültek neki a jezsuiták elenségei is, mert találtak benne valamit, amit a rend ellen nagyszerűen felhasználhattak. P. Mariana ugyanis a trónörököst többi közt figyelmezteti arra, hogy ha egy fejedelem súlyosan vét a kötelességei ellen, a nép végül is felelősségre vonhatja s uralmától is megfoszthatja őt. „Udvös gondolat, írja, ha a fejedelmek arra gondolnak, hogyha az államot tönkrejuttatják s rendkívüli büntettek által önmagukat elviselhetetlenné teszik, esetleg az életük is veszélybe kerülhet, mégpedig jogosan s közmegelegedésre. Ez a félelem tegye tehát óvatossá őket, nehogy bűnökbe és hízélgők karjaiba essenek s hogy gerjedelmeiket fékezzék.”

Ezek a mondatok úgy hangzottak, mintha a spanyol jezsuita egyenesen a népet emelné a fejedelmek fölé bírónak s az elviselhetetlen önkényuralmat gyakorló fejedelmeknek véres erőszakkal való eltávolítását is megengedettnek jelentené ki. Olyan felfogás volt ez, amelyen ma a közgondolkodás nem talál külö-

nősebb csodálni valót, hiszen azóta a francia forradalom és sok más forradalom csakugyan szemrebbenés nélkül végzett fejedelmi főekkel is, olyanokkal is, akikről még azt sem lehetett elmondani, hogy elviselhetetlenül bűnös és gonosz önkényuralmukkal pusztulásba vitték volna az államukat. Akkor még senki sem gondolt arra, hogy egyszer véreskezű tömeggyilkosok, Kun Bélák, Leninek és hasonlók gyakorolhatnak majd államfői jogköröket. Ellenben a középkori állameszme megszentelt fényében a fejedelmi önkényuralom már csaknem mint valami nyolcadik szentség élt az emberek lelkében, s Mariana fejtegetései nem illettek bele ebbe a felfelé csak alázatosan hajlongani tudó, a fejedelem bármilyen felelősségre vonásának még a gondolatát is szentségtörőnek érző korszaklélekbe. De még így sem vert volna fel szegény P. Mariana könyve nagyobb hullámokat, ha ugyanakkor Franciaországban nem tombol elkeseredett harc a parlament s a jezsuiták között. A jezsuitagyűlölet mohón kapta fel a királyokról szóló könyv félremagyarázható kitételeit, amelyeket egyébként a rendi generális maga is hibáztatott s azoknak a könyvből való eltávolítását rendelte el.

Amikor a IV. Henrik francia király ellen soroztosan elkövetett merényletek utolsója, a Ravailac-féle, a kiváló király életét kioltotta (1610), a jezsuiták párizsi ellenfelei ezt a bűncselekményt mindenáron kapcsolatba akarták hozni Mariana könyvével, amelyet pedig a csekély képzettségű Ravailac nem is ismert s mint latin munkát nem is értett volna meg. Azóta, amíg csak a fejedelmi önkényuralom túlzott kultusza lassan el nem halványodott, Marianának s vele együtt a jezsuitáknak ezerszer kellett a vádat hallaniok, hogy a zsarnokgyilkolás jogosságának bűnös tételét hirdetik s ezzel a fejedelmek sérthetetlensége ellen törnek.

Magának P. Marianának is meg kellett szenvednie nyílt és őszinte beszédéért. Még mint 73 éves aggasztján egy másik, *De spectaculis* című munkájában keményen nekitámadt a Spanyolországban divatos

bikaviadaloznak s a színházak körül felburjázott erkölcstelenségnek. A maga egyenes és katonás modorában szembehelyezkedett azokkal a hittudósokkal is, akik ezeket a visszaéléseket mentegették. „Szomorú — így jegyezte meg —, hogy nincs olyan visszaélés, amelyet valamelyik hittudós védelmébe ne venne.” Emiatt a mondata miatt sokan megneheztek rá. Még nagyobb baj támadt abból, hogy könyvében azzal a tervvel is szembeszállt, hogy az ország pénzügyi ziláltságát a pénz értékének mesterséges leszállításával akarták enyhíteni, s azzal vádolta a király minisztereit, hogy egyéni érdekből s a nép érdekeinek elhanyagolásával eszelnek ki ilyen kárhozatos terveket. Ezekért a kitételekért a spanyol inkvizíció perbefogta s az aggastyánnak kétévi börtönt kellett elviselnie.

Sajnos, ugyancsak Mariana volt az, aki egyes spanyol rendtagok szeparatiztikus törekvéseinek az első lökést megadta.

Míg IV. Henrik alatt a jezsuiták mint királyi gyónatók többnyire akadálytalanul érvényesíthették lelkiatyai és egyházzvédői tisztjüket, addig ugyancsak megsúlyosodott a helyzetük, amikor XIII. Lajos uralkodása alatt Richelieu, Machiavellinek ez a bíborosi méltóságot viselő tanítványa lett Franciaország mindenható minisztere. Richelieunek nagy érdeme, hogy Franciaországban a hugenotta zendülést letörte s a protestantizmus előhaladását megakasztotta; utóbb azonban az egyházi érdekeket meglehetősen könnyörtelenül alárendelte az abszolút francia királyság érdekeinek. Nem csoda, ha ezen az alapon úgyszólván állandóan harcba került az apostoli Szentszékkal. A bíborreverendás diplomata önkényuralmára mi sem jellemzőbb, mint hogy amikor a király ellentétbe került az anyakirálynéval, a Bastille-ba való bezárással fenyegette meg a francia papokat, ha a szószéken a negyedik parancs értelmében a szülők iránt köteles gyermeki tiszteletéről beszélni mernének.

Érthető, hogy ez a táglelkiismeretű politikus nem

szívesen látta a jezsuitákat a királyi gyóntatói tisztben. Legszívesebben másokat állított volna helyükbe, de mivel ezt mégsem merte megtenni, egyéb utakon igyekezett a pátereket az ő mindenható akaratának tiszteletbentartására kényszeríteni. Caussin Miklós páternek, akit pedig Richelieu maga választott ki XIII. Lajos gyóntatójául, hamar meg kellett tapasztalnia a miniszter könyörtelenségét. P. Caussin működése abba az időbe esett, amikor Richelieu minden erejével egyre nyújtotta a háborút a Habsburg-császár ellen s ez a háború elviselhetetlen adóterhekkel sújtotta az országot. Maga a pápa, VIII. Orbán sürgette a békét s minden oldalról, végül még a királyné részéről is, valósággal ostromolták P. Caussint, hogy világosítsa fel királyi lelkiismeretét a háború céltalanságáról és igaztalanságáról. Maga a Társaság generálisa, P. Vitelleschi is ilyen irányban írt P. Caussin-nak, aki csakugyan kötelességének tartotta a királyt helytelen eljárásáról felvilágosítani.

Egy alkalommal, mielőtt a király gyónását végezte volna, kifejtette XIII. Lajosnak, mekkora felelősséggel vállal magára, ha a németországi protestánsokat, sőt a törököket is támogatja s oly háborút visel, amely mérhetetlen nyomorba dönti a népet s megakadályozza Európa felszabadulását az ozmán veszedelem alól. XIII. Lajos mélyen megindult e fejtegetésekre s utólag közölte lelkiismereti aggályait környezetével is. Richelieut természetesen rögtön értesítették kémei, s a hatalmas miniszter, aki a király lelkiismereti aggályaiban saját politikájának s egyéni nagyravágásának akadályát látta, rendkívül ügyesen fogalmazott beadvánnyal fordult a királyhoz, amelyben az uralkodót a választás elé állította: vagy ő, a miniszter megy, vagy a gyóntatónak kell mennie. XIII. Lajos egy hatszemközti megbeszélésen kívánta a függő kérdéseket tisztázni, de Richelieu túljárt az eszén s úgy intézte, hogy P. Caussin ne lehessen jelen a döntő megbeszélésen. Annyira megfélemlítette az önállótlan királyt, hogy az lelki-

atyját kiszolgáltatta a bíborosminiszternek s ez azután szabadon éreztehetette vele bosszúját.

Caussin-nak el kellett hagynia az udvart s Richelieu először a kanadai vademberek közé akarta küldeni, majd a bretagne-i Quimperbe száműzte s ott mint foglyot kezeltette; de nem mulasztotta el azt sem, hogy a Gazette de France-ban híradást tett közzé, amellyel a páter jó hírnevét is beszennyezte. Ravaszkodásában annyira ment, hogy nemcsak a francia provinciálist, hanem egyideig a generálist is teljesen félre tudta vezetni a történetek felől s úgy állította be az esetet, mintha P. Caussin viselkedése a királyt a jezsuiták száműzésére ingerelte volna s egyedül ő lett volna az, aki, mint a jezsuiták védnöke, a rendet a száműzetéstől megmentette.

Hogy milyen őszinte védője volt Richelieu a Társaságnak, néhány évvel utóbb ismét megmutatkozott, amikor Krisztina szavoyai hercegnő gyóntatóját, P. Monod-t kellett félretenni az útból. Richelieu mindent megkísérelt, hogy ezt a pátert a maga pártjára vonja s eszközül használja fel Savoya elfoglalására célzó terveiben. Minthogy ez nem sikerült neki, keresztülvitte, hogy Monod pátert nemcsak az udvarból távolították el, hanem Miolans-ba, a savoyai Bastille-ba zárták közönséges rablógyilkosok közé.

Richelieunek újabb alkalma nyílt, hogy a jezsuitáknak kellemetlenkedjék, amikor az olasz Santarelli páternek egy műve jelent meg, amely túlzott mértékben emelte ki a pápa felsőbbbségi jogait a világi uralkodók felett. A Társasággal mindig ellentétes érzelmű párisi parlament, hogy a királynak hízelegjen s a maga gallikán érzelmeit kifejezésre juttassa, Santarelli könyvét hóhér által való nyilvános elégettetésre ítélte. Ez még nem volt elég, hanem másnap a provinciálist, P. Cotont s a három párisi rendház előljáróit törvény elé idézték, s ott egy gallikánus szellemű nyilatkozatot akartak velük aláíratni mint államhűségük bizonyítékát. A páterek vonakodtak a nyilatkozatot aláírni s kijelentették, hogy a felvetett kérdésben nem foglal-

hatnak el más álláspontot, mint a püspökök, az egyetemek s a többi szerzetesrendek. A jezsuita generális, P. Vitelleschi Santarelli könyvét kivonatta a forgalomból s újabb javított kiadást rendelt el. VIII. Orbán felszólítására a párisi nuncius is igyekezett lecsendesíteni a parlament által támasztott vitát. P. Coton, aki mint királyi gyóntató 20 éven át hűségesen szolgált ki két királyt, az udvarban feltűnően hűvös fogadtatásra talált, s a félelem, hogy miatta a Társaságot Franciaországból esetleg ismét száműzik, az idős embert ágynak döntötte. Richelieu eddig az ügybe nem avatkozott bele, de most akcióba lépett s hogy a jezsuitákat megpuhítsa, könnyörtelenül odadobta őket ellenségüknek, a parlamentnek kezébe. Követelte, hogy a jezsuiták elégtételt adjanak a királynak s a parlament csakugyan felségsértőként fogta perbe P. Cotont. Coton annyira szívére vette ezt a vádat, hogy lelki tépelődéseibe másnap belehalt. Richelieu még ekkor is tovább szította a tüzet, s a Santarelli-ügynek most már olyan fordulatot segített adni, amely nem annyira a jezsuiták, mint inkább az apostoli Szentszék jogai ellen irányult. A Sorbonne ugyanis Santarelli tételeiből most már azokat is ünnepelesen elítélte és kárhoztatta, amelyek a Szentszék kétségtelen jogaira vonatkoztak. Mint a Sorbonne főgondnoka, Richelieu semmit nem tett abban az irányban, hogy ezt a kárhoztató ítéletet megakadályozza; ellenben mindent elkövetett, hogy Santarelli könyvét maga Róma is elítélje, ami azonban nem sikerült neki.

Nagy barátja volt a Társaságnak *Sobieski János* lengyel király is, aki szintén jezsuitát, P. Votát vette maga mellé lelkiatyául. P. Vota érdeme, hogy a nagytehetségű, de ingadozó politikájú Sobieskit rávette az ostromolt Bécs megsegítésére a törökkel szemben (1683).

Tudományos küzdelmek.

A Társaság már az első századnak folyamán az egyházi és világi tudományok terén jelentős szolgálatokat tett az Egyháznak és a társadalomnak. Hittudósai

a keresztény bölcselet, a dogmatikai és szentírástudomány, az erkölcsstan s a katechetika terén sok tekintetben úttörő munkát végeztek s emellett az aszketikus irodalomban is maradandót alkottak. A Társaság bölcseleti és hittudományi kiválóságai között olyan legelsőrendű csillagokat találunk, mint *Suarez Ferencet*, a XVI. század legnagyobb hittudományi lángelméjét, az Egyház legnagyobb újkori hitvédőjét, *Bellarmino Szent Róbertet*; ezek a nevek: *Maldonado, Toletus, Molina, de Lugo, Vasquez, Valentia* szintén az újkori hittudomány legértékesebb művelői közé emelik a Társaságot. *Petau* (Petavius) Dénes a „dogmatörténet atyja” címét vívta ki, míg *Sirmond* a patrisztikában volt úttörő.¹ A hitbuzgalmi irodalom klasszikusai közt foglalnak helyet: a rendalapítón kívül a spanyol *Rodriguez Alfonz* és *de la Puente* (latinosan *De Ponte*) *Lajos*, a belga *Lessius Lénárt* és a litván *Lancicius Miklós*, aki kálvinistából lett katolikus és jezsuita, és mások.

A világi tudomány terén² a jezsuiták épúgy foglalkoztak a csillagászzal és matematikával, mint a nyelvészettel és történetírással, a földrajzzal és a térképészettel. Fizikusaik és csillagászaik személyes jóbarátságban voltak Galileivel s a protestáns Keplerrel, aki Grácban náluk talált oltalmat és segítséget; résztvettek a kor tudományos vállalkozásaiban, s főleg az ő közreműködésük eredménye volt a *Gergely pápa-féle naptárreform*, amelyet a protestánsok sokáig éppen azért nem akartak elfogadni, mert két leggyűlöltebb ellenfelüktől, a pápától és a jezsuitáktól származott. A jezsuita tudósok a világi tudományoknak is úgyszólván minden ágában kimagaslót és maradandót alkottak. Ott van pl. *Clavius* (Klau) *Kristóf*, a német származású római fizikus és csillagász, a *Gergely-féle naptárreform* egyik főtényezője, a belga *de St. Vincent Gergely*, akit *Leibniz* az analitikus mértan egyik megalapítójának nevez;

¹ Lásd *Borbély István*: *Jézustársaság és az egyházi tudományok*. (A 400-éves Jézustársaság, Budapest, 1940, 219—248. lapokon.)

² *Bíró Bertalan*: *Jézustársaság és a világi tudományok*. (A 400-éves Jézustársaság, 259—281. lapjain.)

a svájci *Guldin Pál*, korának egyik legnagyobb matematikusa; *Scheiner Kristóf*, csillagász és optikus, aki elsőnek állapította meg tudományosan a recehártya szerepét a látásban; *Grimaldi Ferenc*, a fénytörés jelenségének első megfigyelője; a polihisztor *Kircher Atanáz*, akinek köszönhetjük többi közt a laterna magicát s ezzel a modern vetítőművészet első lépését. Egy francia jezsuita, *Fabri Honoré* találta fel Harvey-től függetlenül a vérkeringés elméletét. Jezsuitákat találunk az újkor folyamán s a mai napig a földrajz és földkutatás, fizika és vegytan, élettan, csillagászat, nyelvészet, történelemtudomány, természetrajz minden ágában. Kiváló figyelmet fordítottak a jezsuiták a *szónoklattan* elméletére s gyakorlatára is; magyarázatokkal látták el az ókori klasszikusokat s iskolai színdarabjaikban, a híres *jezsuita-drámákban*, a dramaturgia törvényeit emelték ismét érvényre. Még a költészet terén is maradandó értékű alkotásokkal dicsekedhettek; így a bajor Balde, aki époly klasszikus latin verseket írt, mintahogy anyanyelvén jeles költőnek bizonyult; vagy Sarbiewski, a római zsolozsmáskönyv klasszikus himnuszainak szerzője, akit a protestáns Hugo Grotius Horatius fölé emelt.

Magas tudományos átlagképzésük tette a rend tagjait alkalmassá arra is, hogy a kor téveszméivel és babonáival szembeszálljanak.

A XVI. és XVII. század borzalmas téveszméje, a *boszorkányhit* ellen katolikus részen a legelsőkből között szintén jezsuiták léptek fel. Míg az államügyészi pálya után a rendbe lépett spanyol származású P. Delrio mint löweni tanár még mindig kételkedés nélkül elfogadta a kor erre vonatkozó tévedéseit, addig a tirolai P. Tanner határozottan állást foglalt a boszorkányperekben lényeges szerepet játszó kínvallatás mint bizonyítási eszköz ellen.

Ugyanakkor a német P. von Spee Frigyes, aki mint költő is nagy nevet szerzett, mint lelkipásztor s a halálraítélt „boszorkányok” gyóntatója eszmélt rá ezeknek a boszorkánypöröknek teljes és kétségbeejtő

igazságtalanságára s 1631-ben megírta híressé vált könyvét, a *Cautio criminalis*-t (Óvatosság a bűnügyek kezelésében). Érdekes és a korviszonyokra jellemző, hogy ezt a könyvet egyelőre ő is csak névtelenül merete kiadni. Benne keményen pörbeszáll a boszorkányhit babonájával s igazságtalannak és esztelennek jelenti ki a római jogból átvett kínvallatást mint bizonyítási eszközt. A könyv ellen nagy felzúdulás támadt s voltak, akik Vitelleschi általános rendfőnöktől Speenек a rendből való elbocsátását javasolták.

Leibniz említi Speeről, hogy Schönborn püspök fiatal kanonok korában egyszer megkérdezte P. Speet, mi az oka annak, hogy negyvenéves létére a haja már teljesen ősz. A páter azt felelte neki, hogy ezt a boszorkányok okozták. A kanonok nagyot nézett, mire Spee megmagyarázta, hogy a nagyszámú szegény teremtés között, akit boszorkányság címén tűzhalálra ítélték s akiket neki kellett a vesztőhelyre kísérnie, egyetlenegy sem volt, aki könnyek és megrázó esdek-lés közt nem hívta volna Istent tanuul az ártatlansága mellett. A páter abba a lelki kínba őszült bele oly korán, hogy a szerencsétleneken nem segíthetett.¹

A Társaság hittudományi tevékenysége ebben a korszakban izgalmas elméleti vitákra adott alkalmat a jezsuita és nem-jezsuita, főleg dominikánus hittudósok között, amely vitát a *molinizmus és tomizmus vitája* néven jegyezte fel a történelem.

A Jézustársaság hittudósai kezdettől fogva lelkes és odaadó hívei voltak Aquinói Szent Tamás rendszerének, s éppen P. Mariana volt a domonkosokon kívül az első hittudós, aki a párisi főiskolán Lombardi Péternek eddig általánosan követett könyve helyett Szent Tamás szövegét vette alapul (1570). Maguk a pápák hangoztatták, hogy alig volt más rend (a domonkosokon kívül), amely annyit tett volna Szent Tamás rendszerének a köztudatba való bevitele érdekében, mint a Jézustársaság. Ez a tisztelet Szent Tamás

¹ Schnürer, i. m. 316.

íránt azonban nem jelentette azt, hogy az aquinói mesternek minden szavát és sorát kész szentírásnak kell venni és soha semmiben tőle eltérő nézeteket nem szabad vallani. A jezsuiták nem voltak hajlandók a teológiát egyszerű utánauszajkózásnak tekinteni s egyetlen tekintély kedvéért szinte örök mozdulatlanságba mervíteni. A Társaság első nagy bölcselei és hittudósai, Toletus, Molina, Suarez, Vasquez, Valencia, Lugo mind Szent Tamás hívei voltak, de egyes tételeit iparkodtak továbbfejleszteni, egyben-másban pedig új és jobb magyarázatokat keresni a felvetődő részletkérdésekre.

Nevezetesen egy kérdésben nem tartották szükségesnek a Szent Tamás által képviselt gondolatok szolgai ismételtetését: az isteni kegyelemnek és a szabadakaratnak együttműködése kérdésében. Szent Tamás e kérdésekben Szent Ágostont követi, akiről közismert, hogy kora eretnekségeivel, főleg a pelagiánusokkal szemben helyenként bizonyos szónoki egyoldalúsággal képvisel egy-egy álláspontot. Így a kegyelem hatékonyságának s az eleve-elrendelésnek kérdésében helyenkint oly szavakat ejt, amelyeket kellő megkülönböztetés és a másutt ugyanattól az egyházatyától kifejtett tételek szemmeltartása nélkül könnyű volt akár kálvini értelemben is magyarázni, mintha most a jó vagy rossz elhatározás csak az isteni kegyelmen múlna és a szabadakarat alig jelentene többet pusztá szónál. A domonkosok Szent Tamás tanítása iránt való érthető rendi ragaszkodásból a végletekig megmaradtak a kegyelem mindenhatóságának hangoztatása mellett, míg a jezsuita hittudósok részben éppen a protestáns tévtanok ellensúlyozására is a szabadakarat fontosságának nagyobb hangoztatását követelték. Ezen a ponton indult meg a vita. A jezsuita tanítást P. Molina Lajosról helytelenül molinizmusnak nevezték el, mert ő adott e felfogásoknak szabatos kifejezést 1588-ban megjelent klasszikus művében, amelynek címe: „A szabadakaratnak és a kegyelem adományainak egyeztetése” s amelyben nemannyira a maga véleményét, mint inkább az összes

eddig jezsuiták ezirányú tanítását foglalta össze, bárha egyes pontokban ő maga a Társaság vezető nagy teológusainak, Bellarminnak, Suareznek és Valenciának véleményén is túlmegy. Az ú. n. „közbülső ismeret” (scientia media) tanát, amelyet sokan máig a „molinizmus” lényegének tekintenek, nem is ő, hanem a portugál P. de Fonseca állította fel először 1566-ban. Ez az elmélet mindenesetre a legszellemesebb kísérlet az isteni mindenhatóság s az emberi szabadság látszólagos ellentéteinek megoldására.

Molina könyve valóságos harci riadóként hatott a tulsó félen s bár a mű egy dominikánus hittudós dicsérő előszavával jelent meg, mégis Bañez vezetése alatt Szent Domonkos rendjének számos tudósa kemény támadást intézett ellene. Nem kevesebbet követeltek, mint hogy a könyv terjesztése Spanyolország területén tiltassék be. Minthogy ez a kívánságuk nem teljesült, heves irodalmi csatározás indult meg a könyv körül. A két rend előjárói, a jezsuita és a dominikánus rendfőnökök hiába igyekeztek a nekihevült professzorok harcát szelídebb formák közé terelni. Végül is VIII. Kelemen pápa a maga ítélőszéke elé vonta a kérdést. Most hát mind a két fél Rómában igyekezett bebizonyítani a maga igazát.

A küzdelem kezdetben kissé egyenlőtlen fegyverekkel folyt. A dominikánus vitázók ügyesebb taktikusoknak bizonyultak mint a jezsuiták, mert nem engedték, hogy a vita az általuk hirdetett s a jezsuiták által nagy eredménnyel támadott ú. n. „praedeterminatio physica” (a fizikai előremozdítás) körül folyjék, amellyel t. i. szerintük a hatékony kegyelem az emberi akaratot csálthatatlanul vezeti ebbe vagy abba az irányba, hanem Molina könyvének azokat a támadhatóbb és sebezhetőbb pontjait állították előtérbe, amelyekben a jezsuita hittudósok sem egyeztek meg mind egymás közt. A pápa egy nyolc, tudományos szempontból elég jelentéktelen tagból álló prelátusi és teológusi bizottságot nevezett ki döntőbírónak (1597). Ez a bizottság is kizárólag P. Molina könyvével

foglalkozott s meglehetősen kedvezőtlen véleményt adott róla: először 61, aztán 20 s végül 42 olyan tételt vélt Molina könyvében felfedezhetni, amely szerinte egyházi elítélést érdemelne. A véleményeknek ez a nagyfokú változandósága maga is arra vallott, hogy a bizottságban nem folyt éppen nagyon elmélyült munka. Csakugyan: a jezsuiták játszva kimutatták, hogy minden egyes megvádolt tételüknel a bizottság vagy félreértette Molina tanítását, vagy olyant akart elítélni bennük, ami mindkét fél véleménye szerint teljesen helyes álláspontot jelentett. Így aztán VIII. Kelemen, bár maga nem volt különösebb barátjuk a jezsuitáknak, megtagadta hozzájárulását a bizottság véleményéhez.

Helyette azt rendelte el a pápa, hogy a két rend generálisa kísérelje meg a vélemények összehangolását. A béke ez úton sem született ugyan meg, de legalább a harci helyzet most már egyenlővé vált. Most már nem pusztán Molina körül folyt a vita, hanem a dominikánusoknak is le kellett szögezniök álláspontjukat (1600). Ettől kezdve a vita lényegesen a jezsuiták javára fordult, mert az „előremozdítás” elméletéről nem volt nehéz kimutatni, hogy úgyszólván csak szavakban különbözik az akaratszabadságnak megtagadásától. VIII. Kelemen maga akart véget vetni a vitának s azért a saját jelenlétében kívánta a viták folytatását. A vita menetét is ő maga kívánta megszabni, de ebben nem a legszerencsésebben járt el, amennyiben a vitába most már magának Szent Ágostonnak tanítását, valamint Cassianusét és a szemipelágiánusokét is be akarta vonni, ami nyilvánvalólag végnélküli vitatkozásra adott volna alkalmat. Bellarmino bíboros erre nyíltan figyelmeztette is a pápát, aki kemény ember lévén, amiatt annyira megharagudott Bellarminóra, hogy capuai érseknek nevezte ki s eltávolította Rómából.

VIII. Kelemen maga nem érte meg a vita végét. V. Pál pápa alatt is folytatódtak a nyilvános vitatkozások, jórészt egy erre a célra kinevezett bíborosi

kongregáció, a *Congregatio de auxiliis gratiae* előtt. Ez a kongregáció 37 vitagyűlést és összesen 68 gyűlést tartott. A jezsuiták vezérszónoka, P. de Bastida Nándor most már ügyesen a fizikai előremozdításra terelte a vita lényegét a dominikánus P. Lemos Tamás ellenében, aki a maga részéről szintén ügyesen védte a maga álláspontját.

Végül is V. Pál úgy látta, hogy a vitának nem lesz vége s 9 bíborost hivatott magához, hogy végleg elintézzék a kérdést. A 9 bíboros közül Bellarmino és a neves francia kontroverzista, Du Perron bíboros kereken kijelentette, hogy a fizikai előremozdítás tétele nem sokban különbözik a protestáns tételtől s hogy Molina könyve nem érdemel elítéltetést. A pápa végül is Szalézi Szent Ferenc tanácsára úgy döntött, hogy mindkét fél tovább is védelmezheti a maga felfogását, csak szigorúan tilalmazta, hogy a két vélemény védelmezői egymást eretnek tanok hirdetőinek nevezzék. A nagy vita két érdemes szerzetesrend között ilykép véget ért s ettől kezdve csak csendes katedrai és irodalmi ellentétekben hömpölyög tovább a mai napig.

Tévedés lenne azonban azt hinni, hogy ezek a sokszor igen éles tudományos és módszertani viták lelkiileg is elidegenítették volna egymástól a két szembenálló szerzetesrendet. Ennek általánosságban éppen az ellenkezője igaz; a két rend tagjai a magán-érintkezésben s az apostoli munka mezején szeretettel nyújtottak egymásnak testvérkezet.

A lefolyt hittudományi küzdelem szenvedélyessége azonban messzehatóan káros hatással is járt a Társaságra nézve: széles és tekintélyes katolikus körökben bizonyos idegességet, sőt ellenséges érzületet keltett a jezsuitákkal szemben. Általában ettől fogva végigkísérik a Társaság történetét az ellenmondás és féltékenység jelenségei katolikus oldalon is. Ennek magyarázata részben éppen a Társaság nagy sikereiben, megalkudni nem tudó maximalizmusában, katonás, néha már szinte kíméletlen következetességé-

ben, részben pedig egyes rendtagoknak súlyosan önérzetes fellépésében és fölényességében is kereendő. Voltak, akik a nagy célok érdekében s a maguk igazának érzetében nem mindig számoltak eléggé annak a simaságnak és szerénységnek elvével, amely egyes esetekben éppen a szellemileg erősebb félt kétszeresen kötelezi. A jezsuitáknál is úgy volt, mint mindenki másnál: hibáik éppen az erényeik árnyékában nőttek nagyra. Ernyedetlenül dolgoztak s küzdtek a jobbért, az Isten nagyobb dicsőségéért, vagy amit egyénileg annak tudtak vagy véltek; nem tűrtek útjukban akadályt s ellankadást. Ám emellett nem mindig helyeztek elegendő súlyt arra, hogy meg is szerettessék magukat és módszereiket. Így aztán sokan elkeseredetten ellenük fordultak; mások minden kiválóságuk elismerése mellett túlságosan hajlamosak lettek a bírálatra s elmarasztaló érzületre velük szemben. Innen a sok elismerés mellett a gyakori vádaskodás, ahol is már emberi jelenség, hogy a vádaskodók kelleténél sötétebben látták a támadott pontokat s viszont a védekezők is túlzóan keresték az ellenvád alkalmait. A jezsuiták végtére emberek voltak: emberek voltak az ellenfeleik is.

A Jézustársaság megtelepedése Magyarországon és Erdélyben.

Veress Endre, az erdélyi jezsuiták legkiválóbb történetkutatója, így jellemzi a magyarországi s erdélyi állapotokat a jezsuiták bejövetelét megelőző időben:

„Aki a magyarországi jezsuiták történetében kelően elmélyed és eléggé ismeri azokat a szomorú társadalmi viszonyokat, amelyek a XVI. század közepén hazánkban mutatkoztak, feltétlenül arra a meggyőződésre jut, hogy a jezsuita rendet az *isteni Gondviselés* vezérelte hozzánk: nemzetünk megmentésére, amelyre az ország azokban a rettenetes, züllött időkben anynyira rászorult. Hiszen a mohácsi veszedelemnek nem-

csak az volt végzetes következménye, hogy országunk három részre szakadt és nagyobbik felén a török lett az úr, hanem az is, hogy hirtelen megapadt a tanult, vezető férfiak sora s így szabadjára kapott a tudatlanság, bűn és visszaélés, miknek következménye általános romlás és hanyatlás lett.

A főpásztoraitól megfosztott egyházmegyékben, Kollányi Ferenc szavai szerint, felbomlott a rend, meglazult a fegyelem s az Egyháznak amúgyis megfogyott ereje szétforgácsolódott azokban a viszályokban, amelyeket a különböző érdekek szítottak fel. De legtöbbet az Egyháznak a tanulatlanság ártott, amely egyformán mutatkozott ugyan a társadalom minden rétegében, de legjobban az alsópapságnál járt szomorú következménnyel.¹

Ezt mindenki érezte, aki nyitott szemmel járt-kelt a szenvedő országban. Legjobban azonban a század legkiválóbb főpapja, Oláh Miklós esztergomi érsek ismerte fel, aki javítani óhajtván e kétségbeejtő állapotokon, szigorú főesperesi látogatásokat rendelt el, hogy adatszerűleg megismerje a helyzetet és az orvoslásra szoruló bajokat. Ezek a látogatások hihetetlen dolgokat derítettek ki a papság elmaradottságáról. Kitűnt például, hogy eltekintve az egyházi ténykedéssel okvetlenül megkívánt külső szertartásoktól, amelyeket még úgyahogy elsajátítottak, a papok nagy részének fogalma sem volt hivatásáról, lelkipásztori teendőinek mélyreható fontosságáról, sőt még a leg-
elemibb hitbeli ismeretekről sem. Ennek oka, ugyan-
csak Kollányi megállapítása szerint, az, hogy püspökök hiányában nem voltak, akik a papnevelésre kellő gondot viseltek volna, de meg hiányoztak az iskolák is, amelyek a papi pályára lépőket előkészíthették volna. Papokban is általános volt a hiány, úgyhogy sok helyen a szolgálatot tévő plébános fel sem volt szentelve, mert ha tanult is valahol (a szomszéd Ausztria vagy Lengyelország valamely szemináriumá-

¹ Magyar Könyvszemle, 1895, 205. j.

ban), nem volt püspök, aki felszentelje. Így az esztergomi egyházmegye egyik kerületében mindössze 33 pap tudta felmutatni felszentelési bizonyítványát s köztük alig akadt egy-kettő, aki a biblián kívül egyebet olvasott volna.

Szánalmas állapotok voltak a tanítás terén is. Ezt mindenki tudta, de igen jellemző, hogy észrevette még olyan marcona katonaember is, mint a svájci származású Schwendi Lázár felsőmagyarországi kapitány, midőn azt panaszolta fel egyik jelentésében (1566 április 5-én), hogy Magyarország bajai között nem utolsó, hogy az iskolákat elhanyagolták, sehol sincsenek plébánosok és káplánok, akik a népet oktatnák és vezetnék, mert száz faluban alig akad egyetlen pap, s így a nép tehetetlenül tévelyeg.¹ Ez a szánalmas nyilatkozat akkor hangzott el, mikor immár nyolc esztendeje működött Oláh primás 1558-ban alapított nagyszombati tanintézete,² melynek egyik hivatása lett volna képzett tanítókat adni az országnak. Hatása és ereje azonban nem volt elegendő, mert bár a hitbuzgó főpap a népiskolákat állandóan ellenőriztette és szaporította, még halála előtt hat esztendővel is (1562-ben) keservesen panaszolja, hogy „papok hiánya miatt sokan barmok módjára születnek, élnek s halnak meg, nem lévén senki, aki nekik a szentségeket szolgáltatssa s őket a katolikus vallásban oktassa”.³ Növelte a bajokat az itt-ott tapasztalt vallási közöny, amely olykor a legmagasabb papi állásokban is fellelhető volt. Gyakori eset például, hogy kanonokok és püspökök nem voltak felszentelve és végeztek minden egyházi teendőt, a misézést kivéve. Szomorúan jellemző, hogy ennek lelki szükségét nem érezték még olyan kiváló főpapok sem, mint a tanult zrednai Vitéz János, aki bár 1445 óta váradi püspök volt, csupán hat év múlva kért a pápától engedélyt, hogy magát

¹ Takáts Sándor, *Kat. Szemle*, 1923. 535. l.

² Magyar Sion, 1867. 208., 279. l.

³ Kollányi: *Esztergomi kanonokok*, 1900, 133. k.

felszenteltethesse,¹ avagy a szintén nagyműveltségű Verancsics Antal, aki ugyan 1551-ben szenteltette fel magát, de első miséjét csak 18 év múlva (65 éves korában) mondta el — kényszerűségből, rá hagyván magát beszélteni, miként maga írja levelében.² Csak többszöri halasztgatás után szenteltette fel magát Szatmári György veszprémi püspök is, míg Szalkai László már esztergomi érsek volt, amikor végre 1525 húsvétján felszenteltette magát.³

Ezen a képtelen, bántó állapotokon voltak hivatva változtani az Oláh Miklós által behívott jezsuita atyák."

Magyarország neve meglehetősen korán kezd szerepelni a Társaság történetében, de kettejük között a kapcsolat attól az időtől kezdve vált szorosabbá, hogy Oláh Miklós püspök és királyi kancellár részt vett a regensburgi birodalmi gyűlésen és alkalma nyílt P. Le Jay Kolozs szónoklatának meghallgatására.⁴ Annyira megtetszett neki az elhangzott beszéd, hogy elkérte annak másolatát. Mivel Oláh Miklós a szükséges vallási és erkölcsi reformot a katolikus hit tanítása és elvei szerint rendezett életben látta, figyelme azok felé fordult, akik e cél megvalósításában segíthettek.

Ekkor már két évtized zajlott le a nemzet életében a nagy mohácsi tragédia után, s a nagy pusztulás nemcsak nagyszerű halált jelentett a magyarság virágának, hanem egyúttal temetési napja volt a hitegységnek is, valamint az egységes katolikus nemzeti műve-

¹ Veress Endre: Magyarországi tanulók olasz egyetemeken Bolognai rész, 1451. évből.

² Kollányi, i. h. 151.

³ Békeli: A káptalani iskolák története Magyarországon 1540-ig. (1910) 330.

⁴ E korra nézve bő adatokat szolgáltat a Monumenta Historica S. J. című sorozat; — Braunsberger: Beati Petri Canisii S. J. Epistolae et Acta című sorozat első kötetel; — Duhr: Geschichte der Jesuiten in den Ländern deutscher Zunge. Freiburg, 1907. I. kötet.

lődésnek. Oláh nem volt elég gazdag és hatalmas ahhoz, hogy tervét, egy magyar jezsuitakollégium alapítását rövid időn belül megvalósítsa, de segítette őt törekvéseiben Canisius Szent Péter, aki 1550-ben azért is sürgette a régóta tervezett bécsi kollégium megnyitását, mert úgy látta, hogy fontos, talán döntő szerepet tölt majd be a magyar katolikusság talpraállításában.

Milyen szomorú lehetett abban az időben az iskolák sorsa, mutatja a nagymultú bécsi egyetem akkori helyzete, mely csaknem teljesen elnéptelenedett. Mikor a rend részéről szóba került az egyetem átvétele, maga a rendalapító sürgette legjobban, hogy nyissanak az egyetem mellett gimnáziumot, mert csak rendszeres neveléssel és oktatással virágoztathatják fel a főiskolát és népesíthetik be az üres termeket. Valóban, ahogy 1551-ben megnyílt a gimnázium, úgy gyarapodott évről-évre az egyetemi hallgatók száma is. A bécsi jezsuiták örömmel ujságolták leveleikben, hogy nemcsak németek, hanem magyarok és más nemzetiségűek is nagy számban iratkoznak be iskolájukba. Canisius határozottan és helyesen ítélte meg a bécsi kollégium jövő szerepét és hivatását. Az említett magyarok közül többen felvételüket kérték a Társaságba, köztük az első magyar jezsuita: a szelíd és nagy tudású *Hernáth Péter*, Borgia Ferenc rendfőnök és Truchsess bíboros kedvelt embere, s a tüzes magyarságú *Szántó István*.

Ugyanekkor kezdett Oláh Miklós érdeklődése határozottabb formát ölteni a rend betelepítése iránt, annál inkább, mert közben esztergomi érsekké és magyar primássá nevezte őt ki a pápa és az apostoli király egyező akarata. E felelős állásában kétszeresen érezte a magyar katolikusság lelki talpraállításának immár elodázhatatlan szükségességét. Oláh Pozsonyban, Bornemisza Pál püspök Erdélyben kívánt jezsuita kollégiumot alapítani, de a helyzet, úgy látszik, még nem érett meg ilyen nagy horderejű vállalkozás véghezvitelére. Bármennyire szeretne volna Szent Ignác a magyar katolikusság szolgálatába állítani rendjét,

szándékát nem valósíthatta meg, mert a sokáig elhúzódó tárgyalások után 1556-ban bekövetkezett halála meggátolta ebben.

Az első jezsuita, aki hazánkban megfordult, P. *Vitoria János* bécsi rektor volt, aki 1553 nagyhetében a Magyarországon állomásozó spanyol katonákat részesítette a szentségekben. A következő évben Oláh meghívta Canisius Pétert és még egy társát a tervezett nagyszombati zsinatra, de ez a terv ismeretlen okokból nem valósult meg. Oláh érsek a rend második egyetemes főnökével is tárgyalt. P. Lainez Jakab generális szívesen hajlott a főpap kérésére és megállapodott vele abban, hogy 1560-ban néhány rendtag Nagyszombatra, az érsek székhelyére megy, de a közben erősödő török veszedelem és a kitört harcok megakadályozták e terv végrehajtását. Végre 1561-ben I. Ferdinánd király támogatásával és megerősítésével sikerült megkezdeni az új telepet, és pedig az egykorú névsor szerint tíz taggal.

Azonban a szép reményekkel és biztató tanítási eredményekkel megindult kollégium működése csakhamar kedvezőtlen fordulatot vett és néhány év múlva egészen megszakadt. Az első előljáró, a jeles szándékú, de fékezetlen természetű P. Seydel János tapintatlanul nyilatkozott a káptalanról és Telegdi Miklós-ról, aki a rendtagoknak szállást adott, sőt magát Oláht sem kímélte. Ez elidegenítette Telegdit a rendtől, s bár egy év múlva eltávolították hivatalából Seydelt, sőt később a rendből is elbocsátották, utódainak, a spanyol P. Pérez Hurtadónak (1562—66) és a magyar P. Hernáth Péternek (1566-tól kezdve) sem sikerült enyhíteni a feszültséget, ami a káptalan többi tagjában is, más okokból is, megvolt. A Társaság ugyanis nem tartotta teljesíthetőnek a káptalan kívánságát és feltételét, hogy a tanulók t. i. minden alkalommal vegyenek részt a káptalan istentiszteletein is s az atyák segítsék s pótolják az elemi iskolákban a kántortanítókat. A feszültséget még fokozta a városi tanítók féltékenysége a rendi iskolában elért eredmény

miatt. A háborús idők miatt a kollégiumnak adott birtokok sem hozhatták meg az intézet építésére és fenntartására szükséges jövedelmet. P. Hernáth rektor korai halála és az 1567-iki tűzvész, amelyben az épülő kollégium építőanyaga is elégett, megpecsételte a telep balsorsát. Borgia Ferenc rendfőnök, látva a kollégium reménytelen helyzetét, az egyetemes rendgyűléstől már 1564-ben kapott meghatalmazásánál fogva 1567-ben feloszlatta a nagyszombati kollégiumot és lakóit elosztotta a közeli rendházakba.¹

Az első sikertelen házalapítás mintegy előképe volt a félszázados vergődésnek, melyben a Társaságnak hazánkban része volt, míg ismét állandó székhelyhez juthatott. Ezt aztán további százéves meg-megháborított és megszakított fáradozás követte. Zavartalanul csak 1711 után működhettek a rend tagjai, de e küzdelmeket Isten megjutalmazta az ország lakossága jelentős részének visszatérésével az Egyházba.

Az egykor Nagyszombatban működött Szántó István Bécsbe került, itt ismerkedett meg vele másfél-éves fogsága idején Báthory István, aki, miután 1571-ben erdélyi fejedelemmé választották, csakhamar Erdély számára is kért rendtagokat. De csak évek múlva, mint lengyel királynak, sikerült tervét megvalósítania. Ezalatt az 1575 óta Rómában tevékenykedő Szántó István kitartó törekvéssel elérte, hogy XIII. Gergely pápa a magyar papság tudományos és egyházas szellemű képzésére 1578-ban megalapította a római magyar papnevelő intézetet, a Collegium Hungaricumot, s ezt rövid idő múlva a régóta fennálló német kollégiummal egyesítette, mely mint Collegium Germanico-Hungaricum ma is virágzik. Ez a kollégium vált a XVII. és XVIII. században a magyar katolikus

¹ Jublonkay Gábor S. J.: Loyolai Szent Ignác élete és működése. Budapest, 1921, II. kötet, 526. kk. II. — Velics László S. J.: Vázlatok a magyar jezsuiták multjából. Budapest, 1912, I. kötet, 50. kk. II. — Meszlényi Antal: A magyar jezsuiták a XVI. században. Budapest, 1931, 37. kk. II. A további irodalmat lásd ugyane szerzőknél.

egyház lelki megújulásának egyik legjelentősebb tényezőjévé. Itt képződtek a valódi reform vezérei és zászlóvivői: Lósy Imre, Lippay György, Szelepcsényi György, Esterházy Imre, Csáky Miklós, Barkóczy Ferenc esztergomi érsek-prímások, Gubasóczy, Széchenyi Pál, Klobusiczky Ferenc kalocsai érsekek, Kisdy, Jakussich, Pálffy Imre, Bársony, Telekessy, Esterházy Károly egri püspökök s még 20 megyéspüspök és többszáz más vezetőállásba került egyházi férfiú.¹

Báthory István lengyel király a maga helyébe erdélyi fejedelemmé választott bátyja, Kristóf, s főképp a nála követségben járó Possevino Antal buzgó közreműködése révén 1579-ben megvalósíthatta tervét és a régóta elhagyott kolozsmonostori apátságot átadhatta a Társaság tagjainak. Ide került 1580 elején P. Szántó István is, akinek tüzes magyar szónoklatai a városban és környékén népes hallgatóságot vonzottak. Kristóf fejedelem a kolozsmonostori rendházat áttelepítette Kolozsvárra, ahol 1581 tavaszán megnyílt az iskola. Az alapító Báthoryak a kolozsvári kollégiumot egyetemenként alapították, István király 1583-ban szemináriumot is emelt az egyetem mellé, sőt az elhunyt Kristóf fejedelem kiskorú fiának, Zsigmondnak a nevelését is a rend egyik kiváló tagjára, P. Leleszi Jánosra bízta. A kolozsmonostori ház megnyitásával egyidőben kezdtek a rendtagok Gyulafehérvárra előbb lelkipásztorkodással, később tanítással is foglalkozni.

P. Leleszi Egerből Erdélybe utaztában 1579-ben megfordult Nagyváradon, e látogatás eredményeként nyílt meg a váradi rendház 1581-ben. P. Szántó négy éven át állandóan itt dolgozott, mint a váradi település főnöke. Beszédeit annyian hallgatták, hogy a templom be sem fogadhatta hallgatóit és a templom udvarán volt kénytelen szónokolni. A megtelepedés első évé-

¹ *Steinhuber: Geschichte des Collegium Germanicum Hungaricum in Rom.* 2 kötet. Herder, 1895.

ben megnyílt iskola négy év múlva teljessé fejlődött és virágzásnak indult. Ugyanez években P. Ladó Bálint a Székelyföldet járta be, hol egyedül, hol egy-két társával, és megerősítette az elhagyatott katolikusokat hitükben. P. Ladó 1585-ben Nagyváradra került és 80-nál több helységben keltette új életre a katolikus vallásgyakorlatot.¹

A szépen nekilendülő munkát hátráltatta az 1585- és 86-ban kitört dögvész; a jezsuiták közül, akik haláltmegvető bátorsággal és önfeláldozással siettek a betegek lelki gondozására és ápolására, Váradon két, Kolozsvárt 12 és Gyulafehérvárott négy rendtag esett áldozatul a ragálynak. Rövid időn belül a rendtagok fele kidőlt a nagy munkából. Ám a következő évben újra teljessé vált a létszám, mert az erdélyi apostoli munkára époly lelkesedéssel jelentkeztek a más országokban élő rendtagok, mint akár Indiába vagy Japánba. De az önfeláldozás e példái nem indították meg az erdélyi protestáns rendeket. Az 1588-iki medgyesi országgyűlésen a kevésszámú katolikus rendekkel szemben kimondották a jezsuiták száműzését Erdélyből és az ingatag Báthory Zsigmondot rávették e törvény szentesítésére. A rendtagok 1589 elején kényszerültek elhagyni Erdélyt. P. Ladó Bálint ekkor a moldvai csángókhoz sietett apostoli munkára.

Zsigmond fejedelem azonban megengedte, hogy egy felszentelt pap továbbra is Monostoron maradhatott, majd meg 1591-ben P. Carrillo Alfonzot hívta be harmadmagával a fejedelemség területére. Carrillo fáradozásai folytán a fejedelem kivívta az 1595-iki gyulafehérvári országgyűlésen, hogy a jezsuiták újra letelepedhettek Monostoron, Kolozsvárt és Gyulafehérvárt. Carrillóval az élükön a 12 jezsuita meg is kezdte a tanítást és lelkipásztorkodást. A fejedelem lemondása után 1598-ban a protestánsok elűzték

¹ A rend erdélyi multjára nézve alapvető munkák Veress Endre, *Fontes Rerum Transylvanicarum*-sorozat 1911-től kezdve eddig megjelent kötetei.

Gyulafehérvárról a rendtagokat, a kolozsvári pátereket egyelőre megvédte Zsigmond felesége, Mária Krisztina, majd a következő évben visszatért fejedelem, és azontúl második lemondása után a fejedelemségben utódja, Báthory András is. A bíboros rövid uralkodása után egyre bizonytalanabbá vált a Társaság helyzete Erdélyben, de a rendtagok bátran kitartottak őrhelyeiken, tanítva-nevelve a hozzájuk sereglett ifjakat és erősítve a szértszórtan élő katolikusokat. 1603-ban Székely Mózes unitárius katonái feldúlták a kolozsvári rendházat, Neri Emmánuel sekrestyéstestvért, bevallásuk szerint is, egyedül katolikus hite miatt meggyilkolták, több társat súlyosan megsebesítettek és a kolozsváriakkal együtt törve-zúzva a kollégiumot, a szemináriumot és a templomot, vagyis az egész Báthory-egyetemet földig rombolták.¹

A felszentelt rendtagok jó része ezután is Erdélyben maradt s tovább dolgozott Kolozsmonostoron és Székelyföldön, míg 1605-ben Bocskay s a megyesi gyűlés újra ki nem tiltotta őket. Bocskay halála után visszatértek, de Rákóczi Zsigmond alatt ismét kiutasítják őket, s ezt a rendeletet a katolikus rendek tiltakozása ellenére 1610-ben megszigorítják, úgyhogy még világi papokként sem akarták megtűni a rend tagjait. Bethlen Gábor 1614-ben újra beengedte, de öt év múlva megint száműzte őket; 1621-ben ismét helyet adott nekik Monostoron és Kolozsvárt. 1653-ig viszonylag elég csendben dolgozhattak, de ebben az évben újra el kellett hagyniok Kolozsvárt s csak Monostoron maradhattak, de Nagyvárad eleste után 1660-ban megint megengedték nekik, hogy a védettebb Kolozsvárra költözzenek át.

Igy váltakozott a bebocsátás és kitiltás Erdélyben egészen a török uralom lerázásáig. Ha bentmaradhattak, akkor is csak világi papok ruhájában tűrték meg őket. Nem kis lelkiező és szívós elszántság kellett

¹ Veress Endre: A kolozsvári Báthory-egyetem története lerombolásáig, 1603-ig. Oklevéltárral. Kolozsvár, 1906.

ahhoz, hogy ilyen körülmények között, szüntelen életveszélyben is kitartsanak nehéz munkaterükön. De nem a saját kényelmüket és hasznukat keresték, hanem egyedül Isten dicsőségét és a lelkek javát, innen volt az erejük. Érthető, hogy ilyen mozgalmas időkben nemigen fejthettek ki nagyobbbszabású tudományos vagy iskolai tevékenységet. Meg kellett elégedniük azzal, hogy az adott helyzetben a legsürgősebb lelkipásztori és nevelő feladatoknak megfeleljenek.

Míg így Erdélyben a Társaság tagjai csak misszió-szerű munkát végezhettek, addig a királyi Magyarországon lassanként kedvezőbbre fordult a sorsuk. Draskovich György győri püspök és a török kézen levő kalocsai érsekség főpásztora 1585-ben a bíboros kalap átvételekor kieszközölte Rudolf királytól, hogy a szerzetesektől régen elhagyott és teljesen üresen álló turóci prépostság javait egy jezsuita kollégium alapítására fordíthassa. A kiváló főpap meghalt, mielőtt vágya teljesülését, a kollégium megnyitását megérhette volna. A rend kiküldöttjei 1586 júniusában vehették át a prépostság Vágsellyén és Znióvárálján fekvő birtokait, s az előbbi helységben székházat, az utóbbiban kollégiumot kezdettek. Elsősorban e két központból sugárzott ki a missziós tevékenység a Felvidék közeli megyéire, sőt a Dunántúlra, különösen Veszprém megyére is. Néha egy nap 10 faluban is tartottak egyházi beszédet és hitoktatást.

Váralján 1593-ban kezdték meg három osztállyal a latin iskolát és a konviktust, melybe több protestáns növendéket is felvettek. Mivel a váraljai birtok jövedelmeit a portyázó seregek elragadták s így a rendház tagjainak és a növendékeinek eltartása kétségessé vált, ezért 1598-ban az iskola és kollégium a biztosabb fekvésű és védett Sellyére költözött át, Znióvárálján csak kisebb székház, lelkipásztorkodásra szánt rendház működött tovább. A sellyei kollégium gyors fejlődésnek indult, mert 1601-ben 400 tanulója volt. A kollégiumot ekkor P. Dobokay Sándor igazgatta, P. Páz-

mány volt a magyar hitszónok és P. Forró György a ház lelkiatyja. Innen, a sellyei kollégiumból ívelt magasra Pázmány Péter pályája.¹

Pázmány Péter s a Társaság megerősödése Magyarországon.

Az aránylag nyugodtan fejlődő sellyei és váraljai házak működésének hirtelen véget vetett Bocskay István felkelése. A szerencsi gyűlés (1605 április 17.) még megadta a protestánsok mellett az azonos jogokat a katolikusoknak is, de a korponai gyűlés már a jezsuiták kiutasítását követelte a királytól. A felkelők be sem várták a királyi szentesítést, seregeikkel eláraszították a felső vidékeket és minkét házukból kiűzték a jezsuitákat, Bocskay pedig a turóci prépostságot gyorsan egyik hívének, Révay Mártonnak adományozta. Rudolf király az 1606-iki bécsi békében a katolikusokra nézve enyhítő záradékkal elfogadta és megerősítette a korponai gyűlés végzéseit, de ezt a Kassára gyűlt rendek csak az időközben királlyá választott II. Mátyás megnyugtató felvilágosítása után tették magukévá. A Társaság ügye így azután megmaradt kedvezőtlen helyzetében az 1608-iki pozsonyi országgyűlésen is, pedig Pázmány Péter emlékiratot nyújtott be rendje védelmére, de a kisebbségben levő katolikus főrendek támogatásával sem tudott eredményt elérni.

A magyar szent korona országai közül ebben az időben csak Horvátország nyitotta meg kapuit a Társaság előtt. Draskovich János horvát bán oly erélyesen állt ellen az 1606-iki és 1608-iki erőszakoskodásoknak, hogy készebb volt elszakadni Magyarországtól, mintsem tűrni, hogy a katolikus hitre sérelmes végzéseket a horvátok elfogadják. Az 1603-ban megkezdett zágrábi missziós állomás 1606-ban székházzá és hat év múlva kollégiummá fejlődött. A rend tagjait a bán azután is hathatósan támogatta.

¹ Hézagpótló munka: Sik Sándor, Pázmány. Az ember és az író. Budapest, 1939, 449 lap. Sok új adattal és meglátással.

E közben a katolikus vallásra régebben visszatért és Rómában képzett gróf Forgách Ferenc előbb veszprémi, később nyitrai püspök, aki sohasem ismerte el érvényeseknek a bécsi békének a katolikusokra sérelmes pontjait, esztergomi érsekké lett (1607). A bátor főpap pártfogásába vette a jezsuita rendet, melyben a katolikus megújulás hatékony tényezőjét ismerte fel, s elsősorban azon fáradozott, hogy érseki székhelyén, Nagyszombatban, kollégiumot nyithasson a Társaságnak. Forgách érsek volt az, aki 1601-ben Sellyén, tehát a nyitrai püspökség területén működő P. Pázmány Péterben felfedezte azt, aki a katolikus restauráció feladatát képes lesz végrehajtani. Ő volt az, aki Pázmányt könyvírásra serkentette és a jezsuiták kiűzése után is udvarába tartotta. A bíborossá is kinevezett Forgách II. Mátyás és a katolikus rendek támogatásával elérte azt, hogy 1615 október 1-én ünnepélyesen megnyithatta a nagyszombati rendházat, egyelőre mint lelkipásztori állomást. A nagyszombati P. Káldi Mártont nevezték ki az új ház elöljárójává, s a melléje beosztott P. Szeghy Ferenc segítette ki a lelkipásztorkodásban. Forgách, hogy a tervezett kollégium építését és fenntartását biztosítsa, oly feltétellel ruháztatta magára a turóci prépostság javait, hogy míg azokat a rend átveheti, az érsek kötelessége legyen minden évben 2000 forintot juttatni a kollégiumnak. Ezt az összeget a bőkezű főpap a saját jövedelméből 4000 forintra kerekítette ki.

Forgách primás két hétre a nagyszombati rendház megnyitása után váratlanul elhunyt. Utódjául Pázmányt szemelte ki. Tervét a király is pártolta. V. Pál pápa 1616-ban ki is nevezte Pázmányt esztergomi érsekké. Benne a Társaság, bár a látszat szerint a rendi kötelék vele egyidőre megszakadt, legnagyobb jótevőjét és több kollégiumának és rendházának alapítóját nyerte. Maga a nagyszombati iskola alapítása évében 440-nél, a következő esztendőben 600-nál több tanulót fogadott be falai közé, míg 1618-ban már 700 diák látogatta. A nagyszombati iskola csak a Bethlen-féle hadjárat zavarai után, 1622-ben, fejlődött teljessé és

ugyanekkor emelték a rendházat kollégium-rangra. A nagyszombati kollégium első rektorai Ferenczffy Pál, Forró György és Dobronoky György páterek voltak. Pázmány érsek 1619-ben alapította meg Nagyszombatban a szegény tanulók szemináriumát, a későbbi Adalbertinumot s 1624-ben a nemesi konviktust.

A nagyszombati kollégium a Társaság magyarországi fejlődésének magva lett. Bethlen első hadjáratai idején a rendtagok egy része kénytelen volt ugyan rövid időre távozni, de ez nem gátolta a kollégium felvirágzását, mert kevés idő múlva mindegyik visszatérhetett munkahelyére. Pázmány és utódai: Lósy, Lippay és Szelepcsényi primások támogatásával a rend az ország első iskolájává fejlesztette ezt az intézetet. Pázmány 1635-ben megalapította ugyanott az egyetemet, egyelőre a bölcseleti és hittudományi karral, majd Lósy és Lippay primások alapítványából 1667-ben megindulhatott a jogi kar is, melyen az egyházjogot többször a rend tagjai, a római és hazai jogot pedig világi tanárok adták elő. A nagyszombati kollégium joghatósága alá tartoztak az ország más helyein szétszórtnak és ideiglenesen működő rendtagok, így a kassai jezsuita vértanuk, P. Pongrácz István és P. Grodziecki Menyhért is, akiket 1619 szeptember 7-én Kassán Alvinczi Péter prédikátor izgatására Rákóczi György katonái, Kőrösi Márk esztergomi kanonokkal együtt, borzalmas kínzások közt megöltek, mert hitüket nem akarták megtagadni. Az Egyház a három vértanut a boldogok között tiszteli.¹

Pázmány a nagyszombati kollégium kibővítése után 1622-ben a pozsonyi rendházat alapította s négy év múlva alapítványokkal ellátott kollégiummá fejlesztette. 1636-ban Szatmárott létesített rendházat. A római Collegium Germanico-Hungaricumot adományyaival támogatta, és az 1623-ban kezdett bécsi Pázmáneumot is a Társaságra bízta. Pázmány buzdítására és támogatá-

¹ Lányi Ede S. J.: A három kassai vértanu. Kalocsa, 1920, 86. l.

sával fáradozott Dallos Miklós győri püspök a szék-városában alapítandó kollégium ügyében. Dallos püspök sok ellenkezés legyőzése után II. Ferdinánd király támogatásával elérte, hogy 1626-tól elkészíthették és megnyithatták a kollégiumot.

A nagyszombati kollégium új életrekelésével körülbelül egyidőbe esik az ország északkeleti részében levő homonnai kollégium keletkezése, melyet Drugeth György gróf alapított s fia, János, 1646-ban a jobban megerősített Ungvárra helyezett át minden alapítványával együtt. 1631-ben alapította Thonhausen Orsolya a fiumei székházat és a következő évben kollégiummá bővítette alapítványát. A bőkezű nagyszony másutt is létesített rendházat, és Isten családját két szép hivatással tüntette ki, fiai, Bernát és Ignác gróf a Társaságba léptek.

Pázmány Péter halálakor (1637), mely csak három évvel előzte meg a Társaság fennállásának százados évfordulóját (1640), a magyar szent korona országaiban még csak nyolc állandó rendház állott. Volt még a rend kezén számos rövidebb-hosszabb életű missziós állomás, melyek egy-egy vidék lelki gondozását vállalták. Ilyen állomások nemcsak a szabad részeken keletkeztek, hanem a török hódoltsági területen is, így Temesvárott 1580-ban, Pécsen a XVI. század végén több megszakítással, Andocson, Belgrádban, Törökkoppányban, Gyöngyösön, Kecskeméten és másutt is.

E néhány kiragadott adat mögött hatalmas munka, kitartó törekvés és sok áldozatos lemondás van. A jezsuiták, akik ebben az időben a katolikus magyarság megsegítésére vállakoztak, szinte emberfeletti feladattal találták magukat szemközt. Ha a Társaság semmi mást nem tett volna Magyarorszáért, minthogy Pázmány Pétert nevelte és a katolikus megújulás végrehajtásának nagy munkájára képessé tette, már csak ezért is méltó örömmel tekinthetne vissza működésére. Találónan írja Szekfű Gyula Pázmány jellemzésében:¹

¹ Magyar Történet V. kötet, 282. k. i.

„A váradi nemesifjú a jezsuitarendbe lépve, szinte húsz esztendőn át a rendben tanult és tanított, keresztülmenvén mindazon disciplinán, melyet a Jézustársaság alapítója szellemében, tagjai nevelésében alkalmazott... Ő elsősorban pap, szerzetes, egyházi férfiú volt... Az a modern egyházi gondolkodás, melyet akkor csak a jezsuitarend iskoláiban s főként római szemináriumában lehetett elsajátítani, önala ősi magyar úri temperamentumra rakódik rá és ennek rendetlen kitöréseit, ilyen kitörések lehetőségeit akadályozza... Pázmány Péterben ezen magyar főúri temperamentum fölött helyezkedett el a Jézustársaság disciplinája, mely az akarat korlátlanságát hangsúlyozó főúri ideál helyébe az Exercitia spiritualiában fejlődött modern papi ideált állította. Szent Ignác nevelése, ha jó talajban dolgozhatott, megölte a világi akarat rendetlen kívánságait, de a bűnös földi akarat paralizálásával nem tehetetlen bábokat alkotott, akik fölöttes hatóságuk parancsának becsukott szemmel, kihalt akarattal engedelmeskednek, hanem lelkes lényeket, az akarat hőseit, akik a magas célra függesztett szemmel kerülnek el a célra nem vezető utakat és követik testi és lelki erőiknek teljes megfeszítésével azon parancsokat, melyeket eleve is jóra vezetőknek ismernek. A Jézustársaság óriási munkáját, mely a modern Európa lelkiiségének kialakításában oly nagy szerepet játszott, nem végezheték akarattalan bábok, hanem olyan bátor emberek, akik a gyöngye emberi természetet minden földi nehézség legyőzéséhez hozzászoktatták. Pázmány lelkében megmaradt a magyar úri temperamentum, ...természete később is fölösleges bonyodalmakat okoz neki, ...de a törekvéseket, melyek életének egész tartalmát adják, már a Jézustársaság disciplinája irányítja.” Benne „újkor történetünkben új típus jelenik meg: a lelki emberé, aki összes tehetségeit... a magyarság lelki képe kialakítására használja fel... Hogy Pázmány nagy céljai mellett mindvégig kitarított, ez, azt hiszem, szintén a Jézustársaság akaratnevelő hatásának köszönhető”.

Pázmány és munkatársai a katolikus megújulás ügyét nem katonasággal, hanem a lelkek meghódításával munkáltak: könyvekkel, hitvitákkal, beszédekkel, négy szemközti tárgyalásokkal, majd később a papság és a köznemesség jobb szellemi és lelki képzésével. A Homonnay—Drugeth, Zrínyi, Pálffy, Forgách s más családok visszatérésével az északi és nyugati Felvidék, a Dunántúl és Horvát-Szlavonország lakóinak nagy részét is visszavezérték a katolikus Egyházba és megvetették alapját a művelt katolikus nemesi közeposztálynak.

Pázmány éppen azért, hogy több helyen előmozdította Társaság letelepedését, a nemességen kívül a köznép lelki táplálékáról és ezáltal a katolikus hitélet újjáébredéséről is gondoskodott. Helyesen állapítja meg ugyancsak Szekfű,¹ hogy a Társaság a „Pázmánytól alapított városi kollégiumaiban, Pozsonyban és Győrött, utóbb más városokban is a katolikus közeposztályt nevelte, de igazán nemzetalakító munkát a falukban, a jobbágyok körében végzett. A rend tagjai már a század elején missziókat kezdenek mindenfelé, ahol csak a viszonyok legalább átmenetileg kedveznek nekik; másutt állandó letelepedésben, rezidenciában is főfoglalkozásuk a prédikálás és a szegény nép pasztorálása. A falusi papság teendőit elsősorban a jezsuiták végzik, akik éveken át vándorolnak egyik faluból a másikba, s közöttük valóságos vándormisszionáriusok vannak, amilyen volt pl. Sámbar Mátyás, aki segítőként vette át néhány hónapra a vegyesfelekezetű község plébániáját s a katolikusok számát megegyeszer annyira emelve adta vissza a parochusnak, hogy maga batyuját nyakába vetve, tovább vándoroljon... Rezidenciáik, kollégiumaik székhelyéről keresztül-kasul bejárvák egyedül vagy kettesben, gyakran álruhában a vidéket, itt is, ott is próbálkoznak s még a „meddő talajon” is prédikálnak, gyóntatnak és áldoztatnak,

¹ I. h. 290. k. 1.

amíg a protestáns többségtől elűzetnek, hogy megint újra visszatérjenek . . .”

Ezt az időt méltán nevezhetjük a magyar jezsuiták hőskorának Magyarországon. Az alapvetés munkája megtörtént. Az első és úttörő rendtagok önfeláldozása egyengette az utat. Pázmány hatalmas szelleme és erős akarata egyházi és világi nagyok támogatásával elhárította az akadályokat a lendületesebb fejlődés és tevékenység útjából. A nagy prímás kivételes személyisége nem tűnt el nyomtalanul a XVII. század derekán, a földi lét bilincseitől eloldott alakja a következő korban is hat, indít és ösztönöz az egyetemes magyar társadalomban.¹

E kor legkimagaslóbb személyisége Pázmány Péter, aki nagyvonalúságának és munkásságának a bélyegét rányomta az egész korszak egyházi életére. Ma is virágzó alkotásai tetterejének kivirágzásai, irodalmi művei lényegének örökértékű kincstára maradnak mindenkor. Mellette kiemelkedik P. Szántó István, a lelkes magyar, az akadályoktól vissza nem riadó apostol. Mint író is sokat forgatta a tollat, de írásaiból jóformán alig látott valamelyik napvilágot. Csak a mai kor kezdi felismerni Szántó nagyságát és műveinek forrásértékét. A kevésszámú és munkával amúgyis bőségesen elhalmozott magyar jezsuitáknak alig akadhatott idejük a tollforgatásra; mindazonáltal több jeles író találunk körükben. Ilyen volt P. Vásárhelyi Gergely (1560—1623) jeles szónok, aki közzétette Canisius katekizmusának magyar fordítását, lefordította Kempis Tamás Krisztus követéséről szóló művét és kiadta a szentírási szakaszokat nyújtó könyvét. P. Dobronoky György (1588—1649) keresett latin iskolai tankönyve több kiadást ért. P. Pataki János (1570—1628) egyik vonatkozó könyve a Mária-tiszteletet növelte. P. Leszi János, P. Törösy György, P. Thomány Mátyás, P. Ladó Bálint, P. Kabos István, P. Dobokay Sándor,

¹ L. Sik Sándor: Pázmány. Budapest, Szent István-Társulat, 1939, fentebb idézett művét.

P. Káldi Márton részint a szónoklat, részint a nevelés terén érték el sikereket. P. Káldi György († 1634) Szentírás-fordítását ma is használja a katolikus magyarság, a misztikus lelkületű Hajnal Mátyás († 1644) a Jézus Szíve-tiszteletnek válik úttörőjévé Magyarországon.

Az első század mérlege.

Minek köszönhette a Társaság az első századnak azt a páratlan és sokoldalú virágzását, amelynek a fenti vázlatos bemutatások is beszédes tanui? Mindenekelőtt bizonyval az isteni kegyelemnek, amely a legtöbb szerzetalapításnak főleg első időszakait rendkívüli, szinte karizmatikus adományokkal szokta kitüntetni. De azután bizonyval annak a fiatalos lendületnek is, amellyel az ifjú Jézustársaság a rendalapító hatalmas gondolatait a megvalósítás terére átvinni iparkodott.

Ez a kor még elevenen érezte maga fölött az alapító csodálatos, tüzelő s lelkesítő irányítását; még bizonyos szent megkötetlenségben lángolt benne az a szellem, amely a Társaságnak alkotmányában jut kifejezésre. A megszokottság és hagyománnyá merevülés, az üzemmel járó megkötöttségek még nem gátolák azt a lendületet, amely a rendi alkotmány 7. részéből oly szárnyaló nagyvonalúsággal árad. Mindenben a legjobbat, a leghasznosabbat, a legmesszebbható eredményt keresni! Könnyű lovasságként ott teremni mindenütt, ahol az egyházzvédelem terén nagyvonalú s elszánt cselekvésre van szükség! Le nem láncolni magunkat semmiféle sablónhoz, semmiféle változhatatlan rendszerhez, csak azt nézni, mit javall az Isten nagyobb dicsősége s a lelkek nagyobb java! Feláldozni magát nemcsak szenvedésre és mártíromságra, hanem merész vállalkozásokra is, bátor kísérletekre, leleményességre és találékonyságra, oda sietni, ahol egész emberek kellenek s ott aztán egész emberekként be is válni: ez volt ennek a századnak a lelkülete, amelyet

inkább a lélek irányított, mint a betű, inkább a szellem, mint a paragrafus.

Ha ez a lendület ebben a fokban nem maradhatott meg lehiggadás és csökkenés nélkül, aminthogy ez minden emberi alkotásban így van, ha az első század ragyogó egyéniségeinek az a csillaghullása, amelyhez hasonlót az egyház- és a világtörténelemben alig találunk, később megritkult is, a Jézustársaságnak mindenestre ezer oka van alázatos hálával a Gondviselés iránt és szent büszkeséggel tekinteni vissza erre az első, valóban „arany” századra.

Második korszak.

(1640—1773).

III.

A korszak általános vonásai.

Ha a Társaság második korszakának azt az időt számítjuk, amely az első század lefolyása óta egészen a fölözlatásig (1773) terjed, nem tagadhatjuk, hogy e korszakban bizonyos szembetűnő eltérés állapítható meg az előzővel szemben. A Társaság munkaüteme e korszakban bizonyos fokig meglassúdik, vállalkozókedve mintha alábbszállna s a kezdetben csekély kivételtől eltekintve szinte osztatlan bámulat és rokonérzés a Társaság iránt hovahamar bíráló s helyenkint ellenséges hangulatnak ad sokaknál helyet.

Első pillanatra úgy látszhatnék, hogy ezek a változások bizonyos ellankadás és lesiklás jelei, a minden emberi intézményen kiütközni szokott öregedés és elgépiesedés tünetei. Ez a magyarázat ebben az esetben talán nem egészen helytálló. Bizonyos, hogy a Társaságot sem kímélte meg az a lélektani törvényszerűség, amel a folytatást nehezebbé teszi, mint az első fellendülést s a Krisztusért vállalt bátor és sokoldalú kezdeményezés helyébe a higgadtabb, csendesebb, helyenkint talán nyugodalmasabb munkastilust állítja. A kezdeti buzgalom és energia pazar patakozás helyében bizonyos fokig itt is jelentkeznie kellett az üzem, a hétköznapi-ság bágyasztó hatásának, egyes rendtagokban a kitaposott utak szeretetének. Ez azonban még nem okvetlenül elaggott vagy beteg szervezetnek a jele, sőt az első rohamos növekedés korszaka után termé-

szetes, ha a tagok és szervek nem növekednek többé ugyanabban az ütemben, mint a gyermek- és ifjúkor első tavaszán. Az emberi gyarlóság maga is könnyebben kiütközik, mihelyt a kezdeti buzgalmon túlvagyunk, amikor az első úttörők karizmatikus lángolása a csendesebb munkamenetnek engedi át a teret. Mégis, ha a Társaság e második korszakában az apostoli munka lázában némi meglassúbbodást kell megállapítanunk, annak első helyen egészen más tényezők a magyarázó okai.

Mindenekelőtt szerepet játszik itt maguknak a *vállalt feladatoknak a természete*.

Minden új hadivállalkozás kezdetben az úttörés és iránykeresés jelenségeit mutatja. Mihelyt a hadsereg a helyes irányt megtalálta, mihelyt bizonyos hadiállásokat kiépített, most már nem annyira a lázas előretörés és szinte már kalandyszerű vállalkozási kedv áll benne előtérben, mint inkább az elfoglalt hadállások csendes és folytonos kiépítése, a vállalt munkák biztoskezü továbbfejlesztése. Ez természetszerűleg kevesebb feltűnést keltő tevékenység, mint az első indulás és ösvénykeresés.

Ennél is fontosabb azonban a helyzet megítélésében a *történeti háttér jellegének szemmel tartása*. Nemcsak a Társaság volt új a XVI. században s a XVII. század első felében, hanem azt lehet mondani: a katolikus reformszellem is. Ez az újjáéledés, amelyet Ranke óta helytelenül ellenreformációnak szokás nevezni s amelyet helyesebben katolikus újjászületésnek nevezhetünk, lényegesen különbözött az előző századok katolikus életéből. A westfáliai béke (1648) óta a katolikus birtokállományok és területek határozottabb körvonalakat kapnak s állandósulnak, amint állandósulnak a protestantizmus birtokállományának határvonalai is; most már nem annyira az ingadozók, az egyházi forradalomban ide s oda hányódók közvetlen megerősítéséről vagy visszanyeréséről van szó, hanem a megmaradt katolikus területeken belül a mélyebb katolikus élet biztosításáról, a barokk kul-

túra és katolikus élni akarás belső hatóerőinek érvényesítéséről, amely mellett a visszahódító mozgalom éppen nem szünetel ugyan, de bizonyos fokig természetsszerűleg a második vonalba szorul vissza. A jezsuiták ebben a korban is hódítanak ugyan, de leginkább mégis mint a pozitív katolikus újjáépítés mesterei, mint a barokk kultúra és újjászervezett hitélet bajnokai jelennek meg a legtöbb országban. Ez a tevékenységük komolyságban, áldozatosságban, leleményességben s apostoli eredményekben sehogysem marad el az első kor mögött; mégis a dolgok elemi természete szerint sokkal csendesebb és külső eseményekben szegényebb, mint az első csatározásoké, aminthogy általában a továbbépítés munkája csendesebb szokott lenni az első talpraszokéseknél.

További szempont, hogy a Társaság mellett, éppen az ő munkásságának eredményeképpen is, időközben *nagyszámú és jól képzett papság nevelődött fel*, ugyanakkor pedig a régi rendek szelleme sok tekintetben megújult s ezek mellett új szerzetesrendek és egyházi intézmények alakultak. Ezek mind serényen osztoztak abban a munkában, amelyet az előző korszak folyamán, éppen nem kizárólag ugyan, de mindenesetre erős, sőt sokfelé túlnyomórészen jezsuiták végeztek. Ennek folytán a Társaságra nem várt többé olyan nagyfokú és hézagpótló kezdeményező tevékenység, mint az első száz évben. Bizonyos fokig azt lehet mondani: mennél inkább elérték céljukat s erősítették az Egyház belső életét, annál kevésbbé lett munkájuknak úttörő jellege szembetűnő.

Az újjáéledő egyházas és szerzetesi öntudat ettől kezdve helyenkint *nehezebben is viselte el a jezsuiták jellegzetes, maximalista munkamódját*. A szentignáci „*maior Dei gloria*” elve, az állandóan többre és jobbra törekvés magában a jezsuita rendben és módszerben természetsszerűen sok kritikai érzéket juttatott szóhoz, amely önmagában és környezetében egyaránt sokat követelt, az átlagnál többet és jobbat. Valóságos katonás fegyelmet és személytelenséget sürgetett s eszerint

rótta is meg a hibát és tökéletlenséget. Ez a szellem egyes esetekben könnyen bizonyos kíméletlenségre vezetett, valamint a jobbnak vélt módszer s az elért eredmények túlzott értékelésére, ami nem mindenkinek esett jól. Nem mindenki volt hajlandó a jezsuiták stílusát és felfogásait elfogadni. Érthető, ha ilyen alapon surlódások adódtak az apostoli arcvonala különféle pontjain és különböző alakulatai között. Mivel pedig a Társaság ebben a korszakban érte el nemcsak számbeli fejlődésének felső fokát, hanem befolyásának, hatalmi helyzetének és tekintélyének delelőjét is, amikor a fejedelmi udvarokban, a pápáknál, a tudományos életben, a közoktatás és a missziók terén, valamint a közbecsülésben az élen járt, emberileg érthető, hogy hamarosan az irigység és féltékenység hullámai csaptak fel feléje. Különös jelenség: ha eddig a Társaság legfőbb ellenfelei a protestánsok voltak, most lassan megfordult a kocka s a renddel szemben a katolikus fronton is megindult a vetélkedésnek és viszálykodásnak sok fájdalmas emléket idéző és sok emberi gyengét eláruló mozgolódása. Ebben a testvérharcban bizonyítva a Társaság sem védekezett mindig a legszerencsésebben, s ha elvben igaza volt is, nem találta el mindig a módját annak, hogy nyílt vagy titkos ellenfeleit a szeretet őszinte melegével s a krisztusi önzetlenség fölényével tudta volna belsőleg leszerelni s magának megnyerni. Így történhetett, hogy egy-egy módszertani hibáját vagy ballépését sokan ugyancsak siettek kihasználni s a Társaság a megpróbáltatásban gyakran éppen fegyvertársi részről maradt egyedül.

Az első korszakban a Társaság páratlan jelentősége s érdemei annyira szem előtt voltak még és szinte kiütköztek, annyira nem lehetett letagadni a tényt, hogy szinte egyedül ő állt az első sorban, mikor az ősi hitet a XVI. század szörnyű vallásforradalmával szemben védelmezni, sokfelé pedig szinte a halottai-ból feltámasztani kellett, hogy a Társaság általános, hálás és csodálkozó megbecsülése egészen magától értetődőnek hatott. Később azonban ez a helyzet

eltolódott, az érdemek feledésbe mentek, a nagy vívódásban szinte tétlenül veszteglő erők, intézmények és testületek, amelyeket talán elsöpört volna a végső összeomlás a Társaság helytálló küzdelme nélkül, a vihar után, mintha semmi sem történt volna, nem szívesen vettek tudomást arról, hogy a vészes vízözönből mások mentették át őket az utókorra. Elfeledve a történeteket, nem látták mindenütt jó szemmel annak az intézménynek szinte példátlan megerősödését és népszerűségét, amely a nagy kataklizmák közt valamennyiüknek védőpajzsa, megmentője és jórészt megújítója volt. Most már egyesek azt keresték inkább, miben köthetnek belé, miben kibővíthetik befolyását és tekintélyét, hol fedezhetnek fel igazi emberi hibákat vagy felnagyítható s eltorzítható árnyékokat a Társaság alakján. Így fejlődött ki egy bizonyos emberileg érthető vetélkedés szelleme a Társaság körül és vele szemben.

Végül részben az említett vetélkedő szellemmel kapcsolatban, részben attól függetlenül ekkor lépett sorompóba a Társaság ellen annak legveszedelmesebb s legálnokabb ellenfele, amely később megsemmisülésének is fő tényezője lett: a *janzenizmus*, valamint a vele rokon irányok: *gallikanizmus* és *regalizmus*. A janzenizmus két okból is esküdt ellensége lett a Jézustársaságnak: először, mert benne a pápaság legodaadóbb védelmezőit látta, és másodszor, mert a jezsuitákban akadt legbátrabb és legkomolyabb tudományos ellenfeleire. A janzenizmus agitálása folytán lassankint valóságos jezsuitaellenes front alakult ki a katolikus táboron belül is, s ennek a frontnak még az örök városban is akadtak odaadó őrszemei.

Elképzelhető, mit jelentett és mily veszedelemmé súlyosbodott a helyzet akkor, amikor magára a pápaválasztásra is mind nagyobb befolyást szereztek az udvarok s az úgynevezett udvari bíborosok, s ezek csaknem egy évszázadon át következetesen megakadályozták minden olyan pápaválasztást, amely Szent Péter székének betöltésénél csak az Egyház érdekeit

s a főpásztori kiválóságot juttatta volna érvényre. Nem csoda, ha a jezsuitáknak hovahamar még a pápákkal szemben is védekezniök kellett s nem egy római döntés, pl. a kínai szertartásvitában, ellenük történt. Ennek az egyre súlyosbodó helyzetnek végkifejlete lett a végső összetörés, a Társaság időleges feloszlatása.

Egyébként, hogy e második korszakban a Társaság, a vállalt munkák mennyiségét tekintve, nem maradt el az első korszak mögött, mutatják a következő számok: Míg a Társaság tagjainak száma 1626-ban 15.544 volt, 1679-ben ez a szám már 17.655-re emelkedett, 1749-ben pedig elérte a 22.589-et; ekkor csak felszentelt papjainak száma 11.293-ra rúgott. A kollégiumok száma 1626-ban 444 volt s ezenkívül 88 papnevelőintézet; 1749-ben 669 kollégium mellett 176 papnevelőt látott a Jézustársaság. Emellett a kor általános művelődésének folytonos növekedése folytán a kollégiumok tanárainak létszáma és tanítási színvonala is lényegesen emelkedett. A tengerentúli miszsiók terén a Társaság működése ebben a korban szintén állandó növekedést mutat, a hithirdetők s a megtért keresztények számát illetőleg épúgy, mint a hithirdetői módszerek tökéletesedése tekintetében. Ugyancsak nem szünetelt ebben a második korban a szentek és vértanuk virágzása sem: az isteni kegyelem működésének ez a két legszentebb és legbiztosabb záloga.

Azt a nézetet tehát, hogy a Társaság a második század folyamán a süllyedés és előregedés jeleit mutatva volna, mint történetileg helyt nem állót, kell visszautasítanunk.

A Társaság tevékenysége a második korszak folyamán.

A Társaság tevékenysége a második korszak folyamán lényegében a megkezdett munkák és munkamódok vonalán mozgott: kiszélesítette működési front-

ját, elmélyítette, rendszerezte, állandósította hódításainak eredményeit.

A *kollégiumokban* egyre szélesebb körben fejtette ki oktatói és nevelői tevékenységét, elannyira, hogy — amit eddig kevesen méltattak megfelelőképpen — e korszak folyamán a Jézustársaság lett egész országokban a *rendszeres és szélesebbkörű középiskolai oktatás voltaképeni első megszervezője*. Így Franciaországban, Lengyelországban, Németországban s nálunk.

Részben a jezsuita kollégiumok nevelői tevékenységének nagy sikerei indítottak más egyházi erőket is hasonló munkára s adtak létet új tanítószerzeteknek vagy vétették fel a régi rendek programjába is a nevelést és oktatást. Míg a XVI. század folyamán néhány csekélyszámú kísérletről nem szólva, a jezsuiták voltak az egyetlen szerzetesrend, amely rendszeresen foglalkozott az ifjúság középfokú s felsőfokú oktatásával, a XVII. században már egyre-másra jelentkeznek a Jézustársaság mintájára az újabb *tanítórendek*. Így Franciaországban a kitűnő Bérulle alapította oratoriánusok, akik 1616-ban nyitották első kollégiumukat s 1645-ben már 23 intézetet vezettek; Olaszországban, Spanyolországban, Lengyelországban és Magyarországon pedig a piaristák, akik eredetileg a köznép szegény fiainak elemi oktatására létesültek, de később a pápák ösztönzésére a középiskolák terén is serényen és áldásosan működtek.

Helyenkint persze elkerülhetetlen volt, hogyha ugyanabban a városban jezsuita és más szerzetesrendbeli kollégium működött, a nemes verseny néha kissé túlságosan emberi formákat is öltött, de valótlannak az az ismételt hangoztatott vád, hogy a jezsuita P. Pietrasanta, akit VIII. Orbán pápa a piarista rend vizitátorává nevezett ki, Kalazanci Szent József ellen nyilatkozgatott s a piarista rend időleges megszüntetését okozta volna. Ezeket a vádakat Pietrasantának a római kongregációknál ma is fennmaradt iratai kétségtelenül megcáfolják. Komolyabb összetűzésük a jezsuitáknak inkább később az oratoriánusokkal volt, de

csak azért, mert ezek közül, sajnos, sokan nyíltan az Egyház által elítélt janzenizmus hívei közé szegődtek.

Franciaországban fényes elégtételt kapott a Társaságnak sokat üldözött párizsi kollégiuma, a híres Clermont-kollégium, amely ellen a párizsi egyetem sokáig nem győzött támadást támadás után indítani. XIV. Lajos francia király, a Társaság legőszintébb barátja és valamennyi francia király közt legmelegebb pártfogója, királyi oltalmába vette s királyi alapítványnak jelentette ki a kollégiumot, amelyet kívánságára ezentúl így is neveztek: Collège Louis-le-Grand. Ennek a kollégiumnak állandóan kb. 2000 növendéke és hallgatója volt, köztük a francia születési és szellemi arisztokrácia legkiválóbb neveinek viselői. A Társaságnak csaknem 90 franciaországi kollégiumából kerültek ki e korban a legbuzgóbb püspökök, a legderekabb államférfiak, írók és művészek. Az ő tanítványaik voltak de la Rochefoucauld, a nagynevű bíboros, Laval, az első kanadai püspök s a kanadai egyházi élet megszervezője, Fourrier Szent Péter rendalapító, de Meurs, a Külföldi Missziós-szeminarium első rektora, Boldog Eudes János rendalapító, Bossuet püspök, a világiak közül Condé herceg, Corneille, Descartes, Molière, Balzac. Ezek az utóbbi nevek, valamint Voltaire-é, mutatják, hogy a jezsuiták volt növendékei nem mindig maradtak hívek a páterek tanításához, sőt később részben ellenük s az Egyház ellen fordították a páterektől vett formai képzésüket, ez azonban a legjobb mesterek mellett megtörténhetik, amint megtörtént Krisztus mellett is. Belgiumban a jezsuiták tanítványai közé tartoztak többi közt Rubens és Van Dyck. Számos helyen a papnevelőintézetek vezetésére is jezsuitákat kértek fel a püspökök.

A jezsuiták nevelési módszerének egyik kiváló eszköze itt is, mint mindenütt, a *Mária-kongregáció* volt, amelyben világi apostolokat neveltek és amelyek által a páterek a maguk apostoli tevékenységét szinte megtízszerezték. E kongregációkból indultak ki Fran-

ciaországban is, mint másutt, a volt növendékekből alakult *férfi és nemesi Mária-kongregációk*.

A lelkigyakorlatok segítségével a páterek egész sor fegyelemvesztett más szerzetesházat is új szellemmel töltöttek el. Szinte érthetetlen, hogy ilyen sokoldalú tevékenység mellett hogyan értek rá még széleskörű irodalmi tevékenységre is. Maga P. Coton, Franciaország Pázmány Pétere, 1610-ben hatalmas összefoglaló hitvédelmi művet adott ki s abban a huggották ellenvetéseit diadalmasan cáfolta. Később újabb terjedelmes munkát írt, amelyben a genfi bibliafordításban található szentíráshamisításokat leplezte le. E műnek és a páterek szakadatlan hitvédelmi tevékenységének következtében nemcsak a köznép körében tértek meg sokan, hanem kálvinista prédikátorok és államférfiak is; előbbieik közül olyanok is, akik megtérésükkel minden jövedelmüket elvesztették. Ekkor a francia papság és a jobbmódú katolikusok külön segélyalapot létesítettek az ilyen áttérő protestáns lelkészek támogatására.

A Társaság legszebb teológiai s hitbuzgalmi munkái közé tartozik a *Jézus Szíve-tiszteletnek* dogmatikai kidolgozása és gyakorlati terjesztése, főleg, amióta Alacoque Szent Margit látomásaiban az Udvözítőnek azt az üzenetét vette, hogy főleg a Társaság tagjai által kívánja szent Szívének tiszteletét az egész világon elterjeszteni. Főleg Szent Margit lelki vezetője, boldog de la Colombière Kolozs (1641—82), szerzett ebben az irányban halhatatlan érdemeket. Utána P. Gallifet lett a Szent Szív-ájtatosság egyik legkiválóbb terjesztője, míg P. Faure és mások ennek az ájtatosságnak dogmatikai tartalmát és teológiai jogosultságát mutatták ki.

A Jézus Szíve-tisztelet egyébként az Egyházban, de a Társaságban is régebbi keletű, mint Alacoque Szent Margit jelenései. Már Canisius Szent Péter és más rendtagok jóval Szent Margit előtt melegen és kifejezetten írnak az Udvözítő Szívéről s főleg a magyar Hajnal Mátyásé az érdem, hogy külön köny-

vet írt 1629-ben, tehát félszázaddal Szent Margit előtt, a Jézus Szíve-tiszteletéről. A Társaság súlyt helyezett arra, hogy a Szent Szív-tisztelet Szent Margit látomásaitól s az ezektől kapcsolatos magánkijelentésektől függetlenül is igazoltassék. Ez a dogmatikai megalapozás abból indult ki, hogy az Udvözítő belső életének, lelkivilágának, érzelmeinek, főleg hozzánk való szeretetének, szóval mindannak, amit a szív szóval kifejezni lehet, külön tanulmányozása s az ebből folyó érzelmek ápolása, főleg a viszontszeretet, elégtétel-nyújtás s elmélyült személyi kapcsolat Krisztus és a lélek közt, a katolikus lelkiségnek minden kétséget kizáróan egyik leghasznosabb s legértékesebb gyakorlási módja. Ebben az értelemben: az Udvözítő belső életének megismerése, szándékainak, érzelmeinek magunkévá tétele értelmében, maga a szentignáci Szentgyakorlat is, főleg annak 2-ik és 3-ik hete, tulajdonképpen a Szent Szív-tisztelet iskolája, anélkül, hogy benne a Jézus Szíve kifejezés egyáltalán előfordulna. A Szent Szív-tiszteletben is valóban nem annyira a név a fontos, mint inkább a tartalom. A dogmatikai tartalomnak ez a szemmel tartása vezetett át egyébként legszerencsésebben a Szent Szív-tisztelettel könnyen egybekapcsolódó veszedelmen is: az érzelgősség és nőiesség veszedelmén. A XIII. Leó által jóváhagyott Jézus Szíve-litánia, amely lényegében szintén a Társaság tagjainak munkája, valóban klasszikus alakban foglalja össze a Szent Szív-ájtatosság dogmatikai mélységeit, az értelmet is megragadó, de mégsem érzelgős, gyengéd és mégis erőteljes eszméit.

A Jézus Szíve-tisztelet gondviselészerű jellegét mi sem bizonyítja annyira, mint az a hatalmas visszhang, amellyel ez a tisztelet a katolikus nép széles rétegeiben, a műveltek és egyszerűek köreiben egyaránt találkozott. Az elsöpénteki szentségekhez járulás, főleg az ú. n. nagykilenced keretében, hihetetlen mértékben megragadta a hívek figyelmét és számos helyen valósággal elindítója s újjáteremtője lett a hitbuzgalmi életnek.

Hasonlókép bámulatos visszhangja támadt az *Ima-apostolkodás* gondolatának, amely szintén a Jézus Szíve-tiszteletnek egyik gyakorlati folyománya. A mozgalmat P. Gautrelet alapította 1846-ban a franciaországi Valsban, a jezsuiták skolasztikátusában, s P. Ramière terjesztette el. Ez az alapítás futótűzként hódította meg a katolikus világot, s P. Ramière első felszólalása után 25 évvel, 1886-ban már 40.000 helyi-csoportot számlált, úgyszólván a világ minden országában. (Nálunk e mozgalom Jézus Szíve Szövetség címen ismeretes, amelynek ifjúsági alakulata az oly kiváló eredményekkel működő Szívgárdamozgalom.) A Jézus Szíve-tisztelet szolgálatában ma 56 folyóirat áll, nagyrészt a rend tagjainak szerkesztésében. A Jézus Szíve-tisztelettel kapcsolatos jórészt a *gyakori áldozás* fellendülése is, amelyet a Társaság mindig szorgalmazott s amely körül a legújabb időben P. Cros Lénárt és P. Lintelo Gyula szereztek nagy érdemeket.

A népmissziók, lelkigyakorlatok és Mária-kongregációk mellett a Jézus Szíve-tisztelet lett a Jézustársaság hitbuzgalmi tevékenységének egyik legnagyobb hatású eszköze. Ha a jezsuiták soha mást nem tettek volna, minthogy ezeket a hitéletet megelevenítő gyakorlatokat százezrek lelkében népszerűsítették és az egész katolikus lelkipásztorkodás körében ily nagy arányban meggyökerestették, már ezzel is rácăfoltak volna a hitehagyott Döllinger Ignácnak arra az állítására, hogy a jezsuiták munkájából sehol maradandó áldás nem fakadt, sőt ahová csak léptek, nyomukban, mint a török lába nyomában, fű többé nem termett. A Jézus Szíve-tisztelet különösen a janzenisták eszmérendszerébe nem illett bele sehogyan sem, már azért sem, mert a jezsuiták voltak fő terjesztői. Ricci, a janzenista pistoiai püspök, palotájában II. Józsefnek képét abban a helyzetben ábrázoltan helyezte el, amint a császár egy Jézus Szíve-képet darabokra tép.

Sajnos, nem ugyanily egyöntetűséggel álltak szembe a francia jezsuiták valamennyien a gallikanizmus és regalizmus zúrzavaraival a szigorúan egy-

házas irány mellett, s a szigorú XI. Ince joggal vetette szemére a Társaság generálisának, hogy néhány francia páter a közte és XVI. Lajos közt kitört ú. n. regálé-harcban nem a pápa, hanem a király mellett foglalt állást, főleg a jeles szónok és író P. Maimbourg, akinek emiatt ki is kellett lépnie a rendből. Hasonlóképp nem volt menthető egyes jezsuiták viselkedése XV. Lajos alatt, aki tőlük gallikán tanok elfogadását, aláírását s hirdetését követelte; a francia rendtagok egy részének túlzott hazafiságból vagy teológiai határozatlanságból eredő viselkedése nehezen volt összeegyeztethető akár az engedelmesség szellemével, akár a Társaságot különösen is annyira jellemző Rómahűség követelményeivel. Ezekkel a ballépésekkel az illető rendtagok épúgy alkalmat adtak a Társaság ellenségeinek a vádra, hogy a jezsuiták maguk sem tartják meg azt az engedelmességet, amelyet annyira hangoztatnak, mint ahogy egyes keleti misszionáriusoknak kezdetben való ellenkezése a szertartási vitákban hozott római döntések ellenében ártott a rend jó nevének.

A kollégiumok és szemináriumok mellett az *igehirdetés*, a *népmissziók*, a nemkatolikusok közt való *térítés* is nagy eredménnyel folyt tovább.

Olaszországban a két Segneri teremtetett a prédikáció terén egészen új igehirdető stílust, főleg az idősebb, *Segneri Pál* (1624—1694). Csaknem harminc éven át szakadatlanul járta az országot s missziós szentbeszédeit gyakran 10—20—30 ezer ember hallgatta egyszerre, természetesen szabad ég alatt. A fiatalabb Segnerinek érdeme viszont, hogy maga mellett nagyszámú más, kiváló misszionáriust is kiképzett, világi papokat s más szerzeteseket, köztük a legnagyobbat, a csodálatos erejű ferences szónokot, Portomauriziói Szent Lénártot. Mellettük bámulatos missziós eredményekkel működött Nápoly apostola, de Girolamo (Hieronimói) Szent Ferenc és Boldog Baldinucci Antal, aki 30 olasz egyházmegyét újítt meg misszióival.

Az idősebb Segneri volt az is, aki a népmissziók

mai rendszerét a szentignáci Szentgyakorlat első hetének népiesítése alapján kidolgozta. Ez a rendszer lassankint nemcsak a Társaságban lett általánossá, hanem általában mindazoknál, akik népmissziókkal foglalkoznak. Spanyolország egyik legnagyobb népmisszionáriusa, a P. Calatayud Péter lett († 1773), aki teológiai tanszékét cserélte fel a népmissziós tevékenységgel. Misszióinak módszerét az egykorú feljegyzések a „portentosa” (csodaszerű) jelzővel illették.

A westfáliai béke után Németországban a térítés üteme meglassudott ugyan, de helyenkint még ekkor is jelentős eredményeket mutatott. Így az 1697-ben katolikus hitre tért Frigyes Ágost szász hercegnek s vele a szász uralkodó családnak katolizálásában is nagy szerepe volt a jezsuita P. Votának és Salernónak, P. Jeningen Fülöp mellett P. Hunolt Ferenc volt e kor legnagyobb németországi hitszónoka.

A lengyelországi Jézustársaság is annyira felvirágzott, hogy 1756-ban már négy rendtartományra kellett osztani: a nagy-lengyelországi, kis-lengyelországi, litvániai és mazoviai rendtartományra, összesen 2359 rendtaggal. Lengyel jezsuitákat találunk e korban nemcsak saját hazájuk területén, hanem Stockholmban, Oroszországban, a Krimi félszigeten, Konstantinápolyban és Perzsiában is.

Franciaországban P. Bourdaloue Lajos (1632—1704) érdemelte ki a szónokok királya címet, s máig minden idők egyik legnagyobb szónokaként emlegeti a művelt világ; 34 éven át szónokolt Páris legelőkelőbb szószékein, s működéséhez a megtérések hosszú sora fűződik. Míg nagy kortársa, Bossuet püspök, az ész mellett a szívhez és kedélyhez is szólt, Bourdaloue az értelmi meggyőzésnek és szónoklatnak lett utólérhetetlen mestere, akinek szigorúan logikusan felépített gondolatfűzését, kritikai érzékét s bölcs mérsékletét utóbb még Voltaire is magasztalta. Nem kereste a szónoki pompát s a retorikai csillogást, ahogy magánéletében is rideg következetességgel kitért a mindenfelől feléje táruuló ünnepeltetés elől, viszont mély

emberismereten alapuló gyakorlatisága s érveinek szinte pörölycsapásokként való zuhogása valósággal mindenható úrrá tette a lelkeken. Nem pillanatnyi, hanem mélyen járó, az egész életirányt megváltoztató hatásra dolgozott, amit a szellemes Bossuet úgy fejezett ki, hogy míg az ő prédikációira az emberek a *gyóntatószékekre* is felmásznak, csakhogy lássák és hallják őt, addig P. Bourdaloue prédikációinak hatása alatt az emberek utóbb a *gyóntatószékekbe* tolonganak. Ugyanazon évben halt meg, mint Bossuet; Franciaország úgyszólván egy hónap leforgása alatt vesztette el két legnagyobb egyházi szónokát.

A népmissziók területén P. Maunoir Julián és Regis Szent Ferenc volt fáradhatatlan, előbbi északon, utóbbi délen, ahol nem kevesebb, mint 400 helyen tartott többhetes missziót; ő volt a tömeges férfilelkigyakorlatok első szervezője. Élete a hősies szeretet önfeláldozó cselekedeteinek szakadatlan láncolata volt. Tudatosan került a kényelmesebb lelkipásztori munkákat, az előkelőbb és jobbmódú köröket, azt hangoztatva, hogy ezek úgyis találhatnak elég papot, aki szívesen gondozza őket; ő maga pedig minden erejével a szegények, elhagyottak, betegek, rabok és erkölcsileg elbukottak megmentésére szentelte magát. Fáradhatatlanul járta télen-nyáron a délfrancia hegyvidék nyaktörő utait, hogy a magukra hagyatott, lelkileg elhanyagolt s vallási tudatlanságban élő hegylakóknak prédikáljon, őket gyóntassa s az igaz útra vezesse; sokszor nyakig hóban, sárban gázolva kereste az elárvult lelkeket. A bukott s általa megtérített nők számára többfelé menedékházat létesített s nem törődött vele, hogy emiatt a rossz nyelvek mindenféle rosszindulatú pletykába keverték; őt, aki a papi tisztaság, önmegtagadás és Istenbe-merültség legragyogóbb példaképe volt. Még 44 éves sem volt, amikor mint az apostoli szeretet és buzgalom korán elégett áldozata elhunyt.

Dél-Németországban főleg P. Jeningen Fülöp volt ritka erejű missziós szónok. P. Schacht Henrik, egy megtért luteránus, álruhában behatolt Svédországba, hogy ott az elnyomatásban sínylődő katolikusokat a hitben erősítse; de elfogták, Gusztáv Adolf parancsára kínpadra vonták, majd száműzték; két előkelő dán katolikust pedig kivégeztek. Schacht ettől kezdve mint Hamburg apostola működött.

Spanyolországban a jezsuita P. Isláé az érdem, hogy *Fray Gerundio* című humoros elbeszélésével méltókép kipellengérezte és lehetetlenné tette a kor-szak korcs igehirdetői stílusát, az üresen pathetikus szónoklást.

Angliában a királyság visszaállítása (1660) néhány évi nyugalmat hozott a katolikusoknak. Azonban már 1678-ban Titus Oates hamis vádjai alapján, aki egy sohasem létezett „pápista összeesküvést” költött a katolikusokra, hallatlan kegyetlenséggel rendelték el az újabb katolikusüldözést.

A kalandor *Oates Titus* először anglikán lelkész és hajókaplán volt, de fegyelmezetlen viselkedése miatt az angol tengerészeti lelkészség kötelékéből elbocsátották. Ekkor Londonba ment s ott a jezsuitákkal keresett kapcsolatot. 1677-ben színleg katolikussá lett s kifejezte szándékát, hogy maga is katolikus pap óhajt lenni. Oly ügyesen be tudta fonni az angol jezsuita provinciálist, P. Strange-t, hogy ez helyet szerzett neki a valladolidi angol szemináriumban. Innen hamarosan kitették a szűrét, mire Oates a st.-omer-i szemináriumban próbálkozott; de itt sem maradhatott soká. A katolikusoknál és jezsuitáknál szerzett tapasztalatai azonban kapóra jöttek neki s amikor egy Tonge nevű katolikusfaló anglikán lelkész-szel szövetkezve fantasztikus tervet eszelt ki a katolikusok ellen s őket terjedelmes vádiratban mint összeesküvőket jelentette fel, értett hozzá, hogy ezt a vádiratát a rendi életre vonatkozó bizonyos jelentéktelen és apró részletek ismeretének fitogtatásával valószínűsítse. Terve az volt, hogy egyszerre két legyet csap-

jon: tönkretegye a még mindig élő angol katolikusokat s a besúgóknak járó jelentős pénzjutalom által anyagi előnyökhöz jusson.

Oates és Tonge tehát közösen kidolgozott beadvánnyal fordultak II. Károly királyhoz s abban hatalmas méretű, rettenetes és vakmerő katolikus összeesküvést lepleztek le előtte. A vád szerint a pápa és a jezsuiták szövetkeztek az angol katolikusok világi vezéreivel s céljuk az lett volna, hogy a királyt meggyilkolják, helyébe öccsét kiáltsák ki királlyá, ha pedig az nem fogadná el a trónt, Angliát, Skótszágot és Írországot a franciák foglalják el, a protestantizmust pedig erőszakkal kiirtsák. A jezsuiták provinciálisa, így szólt a feljelentés, a jezsuiták egyik londoni gyűlésén halálraítélte a királyt s a pápától és P. Oliva generálistól felhatalmazást kapott, hogy 40.000 főből álló forradalmi hadsereget állítson fel s annak élére tiszteket nevezzen ki. A vád annyira magán viselte a lehetetlenség bélyegét, hogy higgadt megfontolással a kitalálást azonnal le kellett volna leplezni. Azonban Oates jól választotta meg az időpontot. Éppen akkor az angol protestánsok, főleg a wigh-párt, állandóan a katolikus ügy újrafeltámadásától s a Stuartok visszatérésétől reszkettek, főleg mivel a trónörökös, a yorki herceg, szintén katolikus volt. Shaftesbury miniszter a kalandorok feljelentését komoly politikai veszedlemmé fújta fel s az állítólagos összeesküvés rémképét újabb katolikusüldözésre használta ki. Mondvacsinált ürügyeken, törvényszéki tárgyalások paródiájával 1678 és 1683 között számos katolikus került ekkor ismét teljesen ártatlanul a vérpadra, köztük nyolc jezsuita, míg más 13 rendtag a börtönben halt meg. Ugyanezen alkalommal vetették börtönbe Bold. de la Colombière Kolost, aki mint Estei Mária Beatrice udvari káplánja tartózkodott Londonban s akit csak a francia követ közbelépésére bocsátottak szabadon. Oates úgy adta elő a vádat, mintha kezdetben ő maga is tagja lett volna az összeesküvő szövetkezetnek, de aztán megbánta volna tettét s kötelességének tartotta

az ügyet a királlyal közölni. Ezen a címen aztán nemcsak busás pénzjutalomban és évjáradékban részesült, hanem egyideig ő volt Angolország leghíresebb embere. Lassan aztán Oatesnak viselt dolgai s újabb büntetési nyomán a közvélemény túllátott a szitán s az angol katolikusok Júdása csalás és különféle más vétségek miatt maga is börtönbe került. Orániai Vilmos alatt ugyan ismét szabadlábra helyezték s akkor ő a baptistákhoz csatlakozott; ezek azonban szintén hamar lerázták magukról. Még egyszer megpróbálkozott egy újabb összeesküvési mesével, de ezúttal már senki sem hitt neki. 1705-ben halt meg. Rágalmazásai és hazudozásai következtében került a verpadra az említett jezsuitákon kívül az ősz Stafford lord és W. Howard lord, Plunket armaghi érsek, valamint több bencés is. Az összeesküvés meséje a protestáns polémia fegyvertárában sokáig szerepelt; ma már mindenki elismeri, hogy az egész mese durva hamisítás és szemenszedett rágalom volt.¹

A katolikus II. Jakab uralkodása rövid időn át ismét könnyebb helyzetet teremtett; II. Jakab mindent elkövetett, hogy az egyik angol páternek, Petre Edének, bíborosi vagy legalább püspöki méltóságot szerezzen. Szerencsétlen uralma azonban végül is forradalmakra s ez a katolikusok újabb elnyomására vezetett. Orange-i Vilmos betörése alkalmával 46 jezsuitát száműztek Angliából, 19-en börtönben sínylődtek, köztük kettő ott is halt meg; mégis ettől kezdve sikerült a pátereknek állandóan Angliában maradniok, rendszerint egy-egy nemesi család házában s annak oltalma alatt.

Hollandiában a jezsuiták ugyancsak akaratlanul rendkívül kényes helyzetbe kerültek. XIV. Lajos francia király erőszakos fellépése a protestánsok ellen, főleg a nantes-i türelmi rendelet visszavonása, arra indította a holland kálvinistákat, hogy ezért a hollandi katolikusokon, elsősorban papjaikon s főleg persze a

¹ *Pastor* XIV. 2, 1023. kk.

jezsuitákon vegyenek bosszút. Ennél is nagyobb baj volt, hogy a löweni egyetem, a Róma által elítélt Baius hagyományaihoz híven, részben még mindig erősen a janzenizmushoz szíttott s Hollandiában mint apostoli helynök Neercassel püspök működött, egy oratoriánus, aki Arnauld-nak nemcsak barátja s bámulója, hanem Franciaországból való száműzetése után két évig vendéglátója volt. Hogy ez a főpap nem szívelte a jezsuitákat, azon nem lehetett csodálkozni. Még rosszabbra fordult azonban a helyzet Neercassel utódja, Codde Péter alatt, akit XI. Ince nevezett ki Hollandia apostoli helynökévé, holott ez erős janzenista volt. Coddé-nak éveken át sikerült a pápát s a római kongregációkat félrevezetni, míg végre janzenista üzelmei miatt kérdőrevonták s felszólították, hogy a VII. Sándor által kiadott janzenistaellenes esküt tegye le. Codde az esküt megtagadta, mire letették, de helyettese, De Cock Tivadar 240 pappal együtt szakadásba ment. Visszahozták a felfüggesztett Coddét s a protestáns világi hatóságok közbeléptével megalapították az utrechti janzenista egyházat, amely máig fennáll, bár ma is mindössze nem egészen 9000 híve van. Ezekben a hercehurcákban a jezsuiták szenvedtek a legtöbbet, templomaikat bezárták s őket, minthogy Coddét elismerni vonakodtak, száműzték. Szerencsére a vidéki hatósági közegek humánusabbak voltak, mint a hágai kormányemberek s a száműzetést nem mindenütt hajtották végre.

Lengyelországban a Moszkva által feltüzelt kozákok zendülése vezetett belső háborúkra s ezek ugyanolyan nehéz helyzetet teremtettek, mint Németországban a harmincéves háború borzalmai. Mint ott, úgy itt is a polgárháború hullámcsapásaiban a jezsuiták hol ezt, hol azt az iskolájukat vagy templomukat veszítették el. Ebben az időben szenvedett a vad kozákok részéről P. Bobola András oly elmondhatatlan kínzásokat, amelyeket még az északamerikai irokézek ördögi kegyetlensége sem múlhatott felül. Megnehezítette a katolikusok helyzetét a volt jezsuita-novicius-

ból királyi trónra meghívott János Kázmér király tehetetlensége, aki az ország szenvedéseit P. Skarga jóindulatú tanácsai ellenére nemhogy enyhítette volna, még inkább tetézte. Csak III. (Sobieski) János alatt fordult jobbra az ország sorsa s vele a Jézustársaságé is, amelynek Sobieski mindvégig meleg barátja maradt.

Oroszországban az olasz P. Vota mint pápai kiküldött sikeresen működött Elek és Péter cároknál a török elleni szövetség érdekében s megszerezte a cári udvar hozzájárulát ahhoz, hogy néhány jezsuita a moszkvai katolikusok lelki ellátása végett az orosz fővárosban maradhasson. A pátereket később az ortodox pátriárka áskálódásai miatt mégis száműzték.

*

Portugáliában és *Braziliában* főképp P. Vieira Antal, Portugália Pázmány Pétere fejtett ki jellegzetesen sokoldalú tevékenységet. Akkor tűnt fel szónoki tehetségével először, amikor szülővárosát, a brazíliai Bahiát, a hollandusok ostromolták s Brazília abban a veszedelemben forgott, hogy protestáns uralom alá kerül. Ekkor, 1640-ben P. Vieira egy világhírűvé vált templomi beszédében a portugálok számára Istentől kérte a győzelmet, mintegy diplomáciai küldetésben járva a Magasságbelinél s a 67. zsoltár alapján kifejtve előtte az okokat, miért kell őket megsegítenie. Ez a beszéd az egyházi szónoklat művészetének egyik leghatalmasabb teljesítményeként ismeretes. A portugálok csakugyan visszaverték a hollandokat s a felszabadult ország többi közt őt is kiküldte Portugáliába, hogy IV. Jánosnak a felszabadult ország hódolatát elvigye. IV. János annyira megszerette őt, hogy nemcsak fiának, Don Pedrónak nevelését bízta rá, hanem fontos diplomáciai küldetésekre is alkalmazta. Portugália Spanyolország ellen vívott szabadsághadjáratában Vieira vette rá IV. Jánost a merő védelmi harcra s taktikája a végső győzelem és felszabadulás lényeges feltételének bizonyult.

Ekkor előjáróinak kívánságára s a saját szíve vágyát is követve elhagyta Portugáliát, ahol túlságosan belevonták őt a politikába s az udvari életbe s mint egyszerű misszionárius tért vissza Brazíliába. IV. János mindenáron a maga közelében akarta tartani őt s püspökséget is kínált neki, hogy otthonmarasztalja; mire Vieira így felelt neki: „Felségednek nincs annyi püspöksége és püspöksüvege, amennyivel engem a szerzetesi ruha elhagyására csábíthatna!”

A tegnap még ünnepelt lisszaboni udvari szónok és királyi tanácsadó most ugyanazzal a tűzzel kezdte téríteni a szegény vadakat Krisztus hitére, amellyel eddig előkelő hallgatóságát iparkodott Istenhez vezetni. Bebarangolta a benszülöttek tanyáit és erdeit; csakhamar hat különféle indián nyelvet tanult meg s úgy megszerettette magát az indián törzsekkel, hogy azok csak az ő „édesatyjuknak” nevezték. Mint hithirdető nem kevesebb, mint 11 ízben látogatta végig Maranhao missziós állomásait s összesen kb. 11.000 mérföldet gyalogolt, valamint 22 olyan folyóutat tett meg, amelynek mindegyike az óceán áthajózásával ért fel. Az ő fáradozásainak lett eredménye, hogy a keresztény hithirdetés 600 mérfölddel mélyebbre hatolt be Brazília belsejébe. A harcias és rettegett nheengabi törzset teljesen megszelidítette s rávette arra, hogy a portugálokkal békét kössön; a mrazsói vadon mélyén hatalmas „békeoltárt” állított fel, ahol misét mondott, majd az eddig rettegett törzsfőnökök az oltár lépcsőire készséggel lerakták íjaikat és nyilaikat.

Közben aztán neki is meggyűlt a baja a portugál telepesekkel, akiket azzal haragított magára, hogy keményen ostorozta nemcsak a rabszolgatartást, hanem általában a benszülöttek túlzott kihasználását. 1654-ben Lisszabonba utazott, hogy IV. János hozzájárulását megszerezze oly redukciók felállítására, amilyenek már spanyol területeken működtek. Csakugyan nemsokára számos redukciót sikerült alapítania, sokezer keresztény indián telepedett le békésen az

Amazonas, Tocantins és Xiugu folyók partvidékén. Azonban a rabszolgatartók egyszer mégis csak elhatalmasodtak fölötte, megrohanták s szétrombolták a keresztény falvakat, P. Vieirát pedig Lisszabonba száműzték.

Most a fáradhatatlan igehirdető életében ismét új korszak indult meg. Aki tegnap még az őserdők vadonjában oktatta a hitre s az emberiség elemeire a vadakat, most ismét az anyaország legünnepeltebb szónoka lett. Sajnos, izzó lelkesedése és hazaszeretete túlzásokba ragadta, bizonyos nemzeti chiliasmus ingoványaira csalta, s emiatt a portugál inkvizíció, amely ellen ő már régebben küzdött, eltiltotta a prédikálástól, majd elfogatta és 26 hónapon át börtönben tartotta. Csak amikor a gyenge VI. Alfonz helyett Don Pedro, Vieira egykori tanítványa került a trónra, szabadult ki a sokat szenvedett páter a börtönéből. Vieira ekkor Rómába fordult s X. Kelemen pápának személyesen tett jelentést a portugál állami inkvizíció túrhetetlen módszereiről. A pápa teljes elégtételt szolgáltatott neki s a portugál invíziót felfüggesztette; a felfüggesztés 1691-ig maradt érvényben.

Mikor Rómában időzött, megismerkedett vele a megtért svéd királyné, Krisztina, s lelkiatyául szerette volna őt maga mellett tartani. P. Vieira azonban engedélyt szerzett előljáróitól arra, hogy ismét visszatérhessen Brazíliába. Itt még újabb 16 évig, késő öregségéig működött szeretett indiánjai, a gyarmatosok és saját rendtársai szolgálatában, míg 1697-ben, 89 éves korában meghalt. Az utókor fényes elégtételt szolgáltatott nevének. Két világrész portugál nyelvű társadalma számítja őt legnagyobbjai közé mint szónokot, hithirdetőt és szervezőt. Művei máig a portugál-brazil irodalom klasszikus alkotásai közé tartoznak. 27 kötetnyi kiadott beszédeit számos nyelvre lefordították.

Külön említést érdemel ebben a korszakban a páterek tevékenysége az *újhitűek* között. Franciaországban, Németországban s másutt ezúttal is a szelíd és kényszernélküli térítésnek, meggyőzésnek és

rábeszélésnek voltak hívei. Annyira nem igaz, amit a jezsuitákról egyes ellenségei máig emlegetnek, hogy ők álltak volna az erőszakos térítések mögött, hogy éppen ellenkezőleg, ők panaszkodtak ezek miatt leginkább, mint amelyek az igazi és őszinte megtéréseket hátráltatták. Franciaországban a nantes-i rendelet visszavonása után a páterek leveleikben arról számoltak be, hogy az erőszakos térítés csak színleges katolikusokat termel, míg azelőtt a félrevezetett újhítűek önként s őszintén tértek meg. Az egész világot bámulatba ejtette Svéd Krisztina királynőnek, a katolikus-üldöző Gusztáv Adolf leányának megtérése, akinek lelki irányítói szintén jezsuiták voltak s az ő kezükbe is tette le a királyné, miután trónjáról lemondott, Innsbruckban 1655-ben a katolikus hitvallást. Az ettől kezdve hányatott életet élő királynő végül is vigaszát a páterek vezetése mellett a hitéletben találta.

Nem pihent természetesen az evangélium terjesztése Keleten s a pogány világban sem. Konstantinápolyban s a görög szigeteken, Perzsiában s Egyiptomban, a szírek, örmények s törökök közt, Kínában és Hátsó-Indiában, Kanadában s Dél-Amerikában egyre örvendesebben fejlődött a jezsuiták missziós tevékenysége. Közben a hithirdetők nevezetes földrajzi, természetrajzi és nyelvészeti felfedezéseket tettek s értékes tudományos adatokat gyűjtöttek. Többi közt egy jezsuita, P. Tafur Bertalan, a perui misszió gondnoka volt az, aki először hozta Európába a lázcsillapító kinínt. A francia P. Sicard, mint egyiptomi misszionárius, ősrégi építészeti emlékeket fedezett fel a Nilus völgyében s kutatásainak eredményét hatalmas kötetben akarta kiadni, ám közben a pestises betegek ápolása folytán 35 éves korában meghalt (1727). Hasonlóképp rövid életű volt a Misszisszippi nagynevű felfedezője, P. Marquette, aki útitársával, Joliet-vel együtt 1673-ban fakéregcsónakon 4000 kilométer víziutat tett meg, nagyrészt magán a veszélyes vízesésekkel és forgókkal teli hatalmas folyamon, amelyről ő előtte azt hitték, hogy Kanadából Kínába folyik. P. Marquette

szobra mint a legnagyobb amerikai felfedezők egyikéé máig is ott áll a washingtoni Kapitólium kupolacsarnokában. Ő is csak 38 évet élt († 1675). A kanadai jezsuiták egyik redukciójában halt meg 23 éves korában a megtért irokézek törzséből való szentéletű indián leánya, Tegakvita Katalin, akinek boldoggáavatási eljárása folyamatban van.

A Társaság laikus testvérei.

Talán helyénvaló itt a *laikus testvérekről* is szót ejtenünk. A Jézustársaság laikus testvéreinek feladata az, hogy a Társaság paptagjait, valamint növendékpapjait a háziteendők ellátása által segítsék és tehermentesítsék, nehogy az anyagi és külső gondok a pátereket és skolasztikusokat szellemi munkájukban túlságosan akadályozzák, s nehogy e munkákat fizetett s talán nem mindig megbízható és odaadó alkalmazottakkal kelljen végeztetni. A laikus testvérek igazi rendtagok s részesei a Társaság valamennyi kiváltságának és kegyelmi eszközének, valamint a testvéri és családi egységnek, amely a Társaság valamennyi gyermekét egybefűzi. Bár magasabb iskolázottsággal rendesen nem bírnak, nemcsak a lelki életben nyernek a kétévi noviciátus által alapos kiképzést, hanem megkívánják tőlük azt is, hogy akár valamely iparban, akár más hasznos foglalkozási ágban kiváló jártasságot szerezzenek s így a Társaságnak hasznos tagjai lehessenek. A laikus testvér jó szellemének megőrzése a rend előjáróinak egyik állandó, kedves feladata.

A laikus testvérek csakugyan nagymértékben megfelelték azoknak a várakozásoknak, amelyeket működésükhöz a rendalapító maga fűzött s a Jézustársaság négyszázéves története folyamán kimondhatatlanul sok hasznos szolgálatot tettek a rendnek. Tevékenységük a dolgok természete szerint többnyire csendes elvonultságban s a világ szemében észrevétlenül folyt, de egyes esetekben áttörte a szerzetesház kereteit s szélesebb mértékben is érvényesült. A jezsuita fráterek

nemcsak mint sekrestyések, portások, betegápolók, szabók, fehérneműgondozók, könyvelők, asztalosok, kerészek, lakatosok, építőmesterek és gazdasági megbízottak működtek, hanem időnkint művészeti téren is kiváló mestereknek bizonyultak. A holland Sheegers s az olasz Pozzo fráterek mint festők a művészettörténelem halhatatlanjai közé is bevonultak. Kiváló működési tér nyílt meg azok előtt a fráterek előtt, akik az építészet terén jeleskedtek; egy-egy szerény fráter nem egy olyan jezsuita-templom építője volt, amely az építészet történetében is kimagaslík. Így fráter Huyssens építette a jezsuiták híres antwerpeni templomát; Franciaországban jeles építész és rajzoló volt fráter Martellanges († 1641); Bécsben az egyetemi templomnak, nálunk a trencsényi jezsuita-templomnak terveit szintén Pozzo készítette. Kiváló mülakatos volt Hechenberger András Németországban, megcsodált ötvösök ugyanott Silling és a két Roprecht. A székesfehérvári jezsuita-(ma cisztercita-) templom oltárainak és sekrestyéjének remek fafaragványai szintén a jezsuita fráterek ügyességét és odaadását dicsérik.

Előfordult, hogy a fráterek sorából egyeseket később felsőbb tanulmányokra hívtak meg s páterekké léptettek elő. Így P. Guldin, a világhírű svájci matematikus, eredetileg szintén fráter volt. A lengyel Cichocki portási szolgálatból emelkedett teológiai taniszékre s jeles szentírásmagyarázó lett. Hasonlókép a jeles botanikus és gyógyszerész, Camell a Fülöp-szigeteken, aki a Linné által róla elnevezett kaméliát először juttatta Európába. Megtörtént azonban fordítva is nem egyszer, hogy magasabb tanulmányokkal rendelkező jelentkezők alázatosságból vagy mert előhaladott koruk miatt további tanulásra nem vállalkozhattak, beérték a jezsuita segítőtestvér szerény és alázatos szerepével; így Rodriguez Szent Alfonz is.

Egészen gondviselészerű lett a fráterek hivatása a *missziós* területeken. Itt, ahol a pátereknek sokszor egy őserdőben vagy a puszták vadonjában kellett mindent előlről kezdeniök, szinte meg sem tudtak volna

mozdulni a fráterek segítő tevékenysége nélkül, akik missziós-állomást, templomot, iskolát építettek, mint betegápolók, sőt orvosok működtek, vagy pedig a pátereknek a hitoktatásban, szükség esetén a keresztelezésben is segédkeztek s ugyanakkor megosztottak a páterekkel nemcsak a nélkülözések és megpróbáltatások, hanem vajmi gyakran a vértanúság elviselésében is.

A német fráter Steinefer Mexikóban mint betegápoló és gyógyszerész a gyógynövényekről írt jeles kézikönyvet, amelyet aztán Mexikóban, Madridban és Amszterdamban ismételtelen kinyomattak. Kinában fráter Castiglione testvér, mint kiváló udvari festő, mentette meg a missziót az üldözéstől. Fráter Kraus János építette a Társaság buenosairesi kollégiumát, az első kőépitményt egész Dél-Amerika területén. Különösen azonban a paraguayi s más redukciókban bizonyultak a fráterek ezermestereknek s vettek jelentős részt a keresztény indiánok kiművelésében az ipar, földművelés és állattenyésztés terén; szabókat, vargákat, szűcsöket, asztalosokat, lakatosokat képeztek ki köztük, sőt könyvnyomdászokat és könyvkötőket, hangszerkészítőket, orgonaépítőket s harangöntőket is. Híres volt főleg fráter Klausner József, akit mint valóságos ezermestert, egymásután kértek maguk számára az összes redukciók; úgyszólván minden művészethez értett, leginkább pedig az ónöntésben volt utólérhetetlen. Kevés-sel a Társaság feloszlata előtt Csilében, Santiago mellett, egész iparművészeti iskolát rendezett be egy német páter a fráterek segítségével. Bombayban fráter Lau építette a pompás Szent Anna-templomot, Madagaszkárban francia fráterek emelték a tananarivei székesegyházat.

A hitoktatás terén elsőnek fráter Fernandez tűnik fel, mint Xavéri Szent Ferenc rendes kísérlője s hűséges munkatársa. A fráterek az üldözések idején is híven kitartottak állomáshelyükön s a páterekkel szinte versenyeztek a hitvallói és vértanui készségben. Japánban több fráter-katélista szenvedett vértanuhalált,

többet közülük szentekké s boldogokká is avattak. Boldog Aquaviva Rudolf vértanutársai közt is találunk egy frátert Salsette szigetén. Hasonlóképp voltak vértanu fráterek Angliában (Owen és Ashly) Franciaországban (Saltamouche); a kanadai vértanuk közül kettő, Szent Goupil René és Szent de la Lande János, ugyancsak fráterek voltak. Boldog Azevedo Ignácnak Braziliába igyekvő kísérői közt, akiket kálvinista tengeri rablók halálra kínoztak, 16 frátert találunk; valamennyien boldoggá vannak avatva. A rendalapítónak valóban nem volt oka megbánni, hogy eredetileg szűkebbre tervezett rendi alkotmányába a segítőtestvérek intézményét is bevette.

A magyarországi fejlődés.

Mikor a Jézustársaság 1640-ben fennállásának első évszázados jubileumát ünnepelte, vele együtt ünnepelt az ausztriai rendtartomány és a kötelékébe tartozó magyar tagozat is. Pázmány Péter nem érte meg ezt az évfordulót, de hatalmas egyéniségének emléke mindenütt hatott az országban. Erőtelmes működésének eredménye volt, hogy a rend magyarországi létének fenyegető bizonytalansága megszűnt és szilárd közjogi alapot nyert, amint a következő korszak történetéből kitűnik. Ezután is történtek próbálkozások a Társaság tevékenységének erőszakos meggátlására vagy akár teljes eltiltására is, de ezek csak átmeneti törekvések voltak.

A jubileum évében 187 rendtag élt a Szentkorona országainak területén. A nagyszombati, győri, pozsonyi, homonnai, zágrábi és fiumei kollégium mellett a turóci, varasdi, komáromi és soproni székházban működtek a Társaság tagjai. Többen a török által megszállt területen, Erdélyben és a Kárpátvidék egyes helyein apostolkodtak.

A magyarországi házak között a legkiemelkedőbb helyet a *nagyszombati kollégium* foglalta el. A rendi

előjárók egyik fő gondja az érseki akadémiának és egyetemnek is nevezett intézmény fejlesztésére irányult. Pázmány nagylelkű alapítványa, a királyi adományból nyert javak és Esterházy Miklós támogatása nem volt hiába. Az egyetem és intézetei befogadására felépült a ma is álló hatalmas kollégium és néhány környező kisebb épület és a Keresztelő Szent János tiszteletére szentelt templom. Az egyetem nem volt teljes, mert csak két szakból állott. A Pázmány utódai hagyatékából szervezett jogi fakultás nem képezte az egyetem szerves részét, hanem párhuzamosan haladt vele. Mégis elmondhatjuk, hogy sokáig Nagyszombat volt a magyar tudományos élet központja, ezzé avatta az egyetem, a vele kapcsolatos konviktusok, papnevelők és nyomda.¹

A nagyszombati egyetemnek ha nem is versenytársa, de követője támadt az 1649-ben megnyílt kassai településben, melyet Kisdy Benedek egri püspök 1657-ben alapítványával akadémiává, másként püspöki egyetemmé fejlesztett. I. Lipót király 1660 augusztus 7-én hagyta jóvá a püspök intézkedését. Így Kassa csakhamar ugyanazt a szerepet töltötte be a Felvidéken, melyet Nagyszombat az ország nyugati részében. A rend kassai intézeteinek és nyomdájának elévülhetetlen érdemei vannak a rutének úniójának előkészítésében és a katolikus Egyház helyzetének megszilárdításában a felső részekben. II. Rákóczi György erdélyi fejedelem özvegye, Báthory Zsófia bőkezűsége tette lehetővé a kassai kollégiummal kapcsolatos templom építését. A ma is álló akadémiai épületet később, 1732-ben építették. Báthory Zsófiának köszönte létét a sáropataki székház és iskola is. Itt működött az irodalomtörténet lapjairól ismert P. Sámbar Mátyás, aki korának egyik legmarkánsabb szónoka és írója volt.

I. Rákóczi György 1644 elején hadat indított Magyarország és királya ellen. Döntő csatára ugyan nem került a sor, de a linzi békekötéskor sok előnyt

¹ Velics, i. m. II. kötet, 90. kk.

sikerült kivívnia a protestánsoknak. Az ő és fia korai halála után nőttön-nőtt az országban az elégedetlenség, fokozta a belső erjedést az 1664-i győztes hadjáratot lezáró hátrányos vasvári béke. A kormánynak a vallás és közigazgatás terén megnyilatkozó megtorlásai és abszolutisztikus törekvései még jobban felszították az elégedetlenséget, ami több összeesküvésben, felkelésben és lázadásban robbant ki. Az elégedetlenkedők többszöri sikertelen próbálkozás után 1678-ban vezérükké választották az ifjú és törekvő Thököly Imrét, aki bízva XIV. Lajos ígéreteiben, hadba indult és az ország északi részeit a bányavárosokkal együtt elfoglalta. De nemsokára fegyverszünetre kellett lépnie, mert értesült arról, hogy a francia király békét kötött Lipóttal és a királyi seregek visszafoglalták a bányavárosokat. Mivel az 1681-ben összehívott országgyűlés és végzései sem elégítették ki, azért szövetséget kötött a törökkel. A már gyengülő török hatalom nem bizonyult erős támasznak, s amily mértékben a király és szövetségesei visszafoglalták az ország hódoltsági részét, úgy áldozott le Thököly napja is. E korszakban a rend tagjainak mindenünnen el kellett menniök, ahol a kurucok jutottak uralomra. Az évekig szünetelő házak pótlására a királysági részen nyíltak új települések. Ekkor lendül fel az erdélyi misszió, mind többen vállalkoznak a tábori misszió nehéz feladatára és eleinte egyesek, később többen is engedélyt kapnak a tengerentúli missziókba.

Buda visszafoglalása, amelynek lelki előkészítésében a jezsuitáknak nagy erkölcsi szerepük volt, a magyarság nagy ünnepe s új életreébredésének kezdete volt 1686-ban. A várat ostromló seregek körében több jezsuita tábori lelkészt találunk. A vár elfoglalása után átvette a rend a koronázó templomot és iskolát, mely évek múlva főiskolává fejlődött. Ugyanekkor, hogy elejét vegyék a folyton megújuló támadásoknak, ki-
eszközölték az 1687-i országgyűléstől, hogy negyedik rendeletének 20. cikkelyével a szent korona tagjai

közé kebelezte a rendet. Ezt a rendelkezést az 1715-i és 1741-i országgyűlés megerősítette.¹

E korban a Mária-kongregációk is virágkorukat élik. A rendtagok működése az iskolán kívül kiterjed a templomra, jelesül népmissziókat és hitoktató kurzusokat tartanak. A rend nagyraértékelt a sajtót, a megtelepedés kezdete óta gondoltak nyomda felállítására és könyvek kiadására. Már Szántó István is több könyvet írt és ezzel magyar rendtársai közt úttörő munkát végzett, habár művei nem láttak napvilágot. Pázmány, Vásárhelyi, Sámbar és társaik irodalmi munkássága közismert. A XVII. és XVIII. században már nagy szerepet visznek a rend tagjai a magyarországi és magyarnyelvű irodalomban. Eddigi adataink szerint, melyek még korántsem pontosak, több mint 700 jezsuita író nevével találkozunk, közülük másfélszáz magyarul írt és magyar művet adott ki. 1722-től kezdve több, öt-hat magyarnyelvű munka kerül ki évenként magyar jezsuita kezéből. Természetes, hogy elsősorban vallásos tárgyú könyveket adtak ki, azután olyan műveket nyomattak, melyek az iskolai tanításhoz voltak szükségesek. A szórakoztató irodalom, vagy kevésbé világias tárgyú és vonatkozású művek terén nagy jelentősége volt az iskoladrámának. A színjátszás nemcsak az ifjúság szónoki és fellépési készségét fejlesztette, hanem ízlését is befolyásolta és előkészítette a hivatásos színjáték útját.²

A török iga lerázása után Erdélyben, Dunántúlon és az északi részekén a rend iskolákat vesz át, lelkipásztori állomásokat alapít és 27 helyen ellátja a plébániai teendőket. A Társaság eltörléséig csak egyízben, a Rákóczi-felkelés idején gördülnek akadályok a rendtagok működése elé. Ahol a felkelők az urak, ott a rendi iskolák és a páterek tevékenysége csaknem teljesen szünetelnek. A nagy fejedelem tanítványa volt

¹ Corpus Juris Hungarici. Annus 1687. Decr. IV. Artic. 20.

² V. ö. Takács József: A jezsuita iskoladráma. Budapest, 1937. A tervezett négy kötetből eddig csak a második jelent meg.

a rendnek és becsülte is munkáját, de környezete károsan befolyásolta őt. A szatmári béke itt is meghozta a nyugalmat és 1711 után már misem zavarta a Társaság lelkipásztori tevékenységét és iskolai működését. S ekkor fellendül a magyarnyelvű irodalom és elindul az a nagyszerű történetírói tevékenység is, melyet Hevenessy Gábor neve vezet be, Katona István és Pray György művei koronáznak meg. Ez években már egész terjedelmében érvényesül a rend iskoláiban a Ratio Studiorum. A XVIII. század első negyedében meginduló iskolareform törekvései megértésre találtak a rendtartomány vezetőinél, amennyiben ez szükségesnek látszott; erre mutat a Molindes provinciális rendeletére összeállított és bevezetett iskolai utasítás, a „Typus”.

A vállalt munkák ilyen nagyarányú kiteljesedésében érkezett el a Jézustársaság fennállásának második százados jubileuma. 1740-ben magyar földön 775 rendtag: áldozópap, papnövendék és testvér működött. Legnépesebb volt a nagyszombati telep, mert itt 102 tanár, lelkipásztor, nevelő, papnövendék és testvér lakott. Ezt követte a kassai kollégium, melyhez 63 rendtag tartozott. A kollégiumok száma 19-re, a lelkipásztori székházak száma 16-ra emelkedett és ezeken kívül még 10 hazai missziós állomáson éltek a rend tagjai.

A következő évtizedekben nyugaton már erős támadások érték a rendet és e vihar hullámverése hozánk is át-átcsapott. Mindamellet a rendtagok és a házak száma állandóan emelkedett, mert az 1773-ban megjelent névsor szerint ekkor a magyar szent korona országainak területén összesen 935 jezsuita, ebből 559 felszentelt pap, 144 papnövendék, 201 testvér és 31 novicius tartózkodott, akik összesen 50 településben, azaz 19 kollégiumban, 19 székházban és 12 állandó missziós állomáson dolgoztak. A nagyarányú tevékenység ekkor már megtermette gyümölcseit, ami a katolikusság lelki és számbeli gyarapodásában, a rutének és románok jelentős részének úniójában nyilatkozott meg legjobban.

A magyar rendtörténet ebben a korban lényegesen nagyobb számú író tud felmutatni, mint az előbbiben. A hitvitázó Sámbar Mátyás († 1685) és a kitűnő szónok, Landovics István († 1690) magyarul írnak. Mellettük ugyancsak a magyar vallásos irodalmat gyarapították Ágoston Péter († 1689), Derkay György († 1678), Jászberényi Tamás († 1658), Szarka Gáspár († 1683), Tarnóczy István († 1689) és mások. A teológiai írók között kiváltak Nádasi János († 1679), Szentiványi Márton († 1705), Berzeviczy György († 1708). A történettudományt gazdagították az előbbieken kívül Inghoffer Menyhért 1644-ben közzétett *Annalesei*, Lanbmór Ferenc 1664-ben megjelent *Mangoleuma*, Perényi Ferenc műve a primásokról 1655-ben látott napvilágot. A nyelvtudósok és költők sorából álljon itt Alló Imre († 1698), Despotovich János († 1711), Keresztes István († 1666), Kényes István († 1699), Topos Ferenc († 1683), neve. Berzeviczy Henrik 1683-ban jeles mennyiségtani művével gyarapította irodalmunkat, P. Lippay János ma is híres könyvet írt a kertészetről és a dísznövényekről.

Minél inkább megszilárdul hazánkban a béke, annál sűrűbben jelentkeznek az írók és gyakrabban látnak napvilágot műveik. Különösen a nagyszombati egyetem és a többi főiskola tanárai végeznek e téren derekas munkát. Kapi Gábor és Kornély János filozófiai tankönyvei, Tapolcsányi Lőrinc, Schmidt Miklós, Szegedi Mihály, Pejacevich Ferenc, Prileszky Iván és Csapodi Lajos dogmatikus munkái közkezen forogtak. Az úttörő Szegedi János jogi művei ma is kedvelt forrásai a magyar és külföldi tudósoknak.

A hitvédelem terén jó szolgálatot tett a kortársaknak Bossányi Farkas, Szerdahelyi Gábor, Thuróczy László, Rajcsányi János és Bertalanffy Pál tartalmas és sokáig keresett írása. Maga az utolsó tartományfőnök, P. Muszka Miklós, nemcsak maga is kitűnő tanár és több egyetemi tankönyv szerzője volt, hanem az ő nevéhez fűződik annak a tudós munkaközösségnek is a megszervezése, mely Bécs központtal a rendtarto-

mány legkiválóbb íróit és tudósait tömörítette. Ennek az együttesnek az volt a feladata, hogy a vajudó kor problémáit igyekezzék megismerni és megválaszolni. Sajnos, a jól induló vállalkozás abbamaradt a Társaság eltörlése után, csak néhány részletmunka jelent meg a tervezett sorozatból.

Az egyházi szónoklat mesterei voltak Csete István († 1718), Baranyi Pál († 1719), Szabó István († 1753), Gyalogi János († 1761), Molnár János († 1805).

Mindeddig a rendből kikerült történészek aratták a kortársak és az utókor osztatlan elismerését. *Hevenyessy Gábor* és *Kaprinay István* előtt is voltak a Társaság magyar tagozatának neves történetírói, de e két tudós alapvető és okiratgyűjtő munkálatainak elindulása óta a számuk meghatványozódott. A 160 ívrét nagyságú kötetből álló forrásgyűjteményük a budapesti Egyetemi Könyvtár nagy értéke és a történészek egyik nélkülözhetetlen segédeszköze. E két kezdeményező után csak utalunk Molnár Jánosra, Timon Samuelre, Schmidt Miklósrá, Wagner Károlyra, Kazy Ferencre, de legkivált Pray Györgyre és Katona Istvánra. Nevük ma is fogalom a történettudomány területén és műveiket most is haszonnal forgatják a történetírók.

A szépirodalom és nyelvtudomány területén, hogy a kisebbeket ne említsük, elég legyen felidéznünk Faludi Ferenc, Rájnisi József, Baróti Szabó Dávid, Illei János, Kunics Ferenc és Sajnovics János nevét, akiket az irodalomtörténet tart számon. Mit tettek a magyar jezsuiták a művészetekért, fényesen bizonyítják fennmaradt templomaik, házaik és egyéb tárgyaik, melyek ma is díszére válnak az országnak. A reáltudományok területén, mennyiségtanban, természettanban és csillagászatban több tudós nevével találkozunk, közülük is kimagaslik Hell Miksa csillagász.

Messze vinne, ha minden tényre rámutatnánk, ez nem lehet célja a jelen rövid összefoglalásnak. Különbösen is a Társaság első feladata volt mindig a lelki igények kielégítése. E téren dolgozott a legtöbb je-

zsuita, akár ismert, akár névtelen munkása volt hivatásbeli kötelességeinek. A katolikus élet keltegetése és megszilárdítása, jó egyházi és világi vezetők nevelése, a tévhitűek visszavezetése az a terület, melyen valóban maradandót alkottak. A rutének és románok egyesülését Rómával több rendtag közreműködésével Baranyi Pál, Kolozsváry Pál és elsősorban Fitter Ádám készítették elő. Sokan nem elégedtek meg az itthoni rendezett viszonyok közötti apostolkodással, hanem a tengerentúli missziót kérték, hogy ott terjesszék Isten országát és vérüket ontsák hitükért. Orosz László, Szerdahelyi Gábor, Szentmártonyi Ignác, Fáy Dávid és magyar társaik élete és missziós tevékenysége a magyar egyháztörténet legszebb lapjai közé sorolhatók.¹

A kínai szertartásvita.

A XVII. század közepén éles elvi harc fejlődött ki a jezsuiták és más szentesrendek képviselői közt az ú. n. kínai (és indiai) ritusvitában. Ez a vita a már P. Nobili és Ricci által gyakorolt *alkalmazkodási elv* körül forgott s csakhamar tömérdek véleménykülönbségnek s izgalomnak lett szülőanyja az ázsiai missziók történetében.

A jezsuita hithirdetők nagy része ugyanis Szent Pál apostolra s Nagy Szent Gergely pápára hivatkozva helyesnek tartotta, hogy a kínaiak s más ázsiai népek nemzeti hagyományainak tiszteletbentartása terén a végső határig elmenjen, nehogy a hit terjesztése feleslegesen megnehezíttessék. A keleti népeknél pl. az ősöknek rendkívül kifejlett tisztelete a kegyelet és hála elemi kötelességének számított, az ősök emlékét nagy becsületben tartották s tiszteletükre virágot, gyertyát állítottak, papírszalagokat és tömjént gyújtottak, ételt és italt helyeztek a képük vagy táblákra festett nevük elé. Babona volt-e mindez, vagy csak kegyeletes szokás? kérdezték a hithirdetők maguk-

¹ L. Bangha Béla: Magyar jezsuiták Pombal börtöneiben (Utak és élmények II. kötetében).

ban s a kérdésre úgy feleltek, hogy a tisztelet, mégha tömjénezésben nyilvánul is, magában véve nem szükségképpen babona vagy éppen bálványimádás. Azért e szokások előtt szemet húnnytak, sőt maguk is résztvettek hasonló tiszteletadásban. Hasonlóképp nem tartották okosnak azonnal a teljes keresztény igazság hirdetését, magát az Udvözítőt inkább mennyei dicsőségében ábrázolták, mint a kereszten, mert ez az utóbbi ábrázolás, tapasztalat szerint, Kínában botrányozást okozott, izgatta s ellentmondásra ingerelte a pógányokat. Egyes szertartásokat is elhagytak, mert pl. a keresztelekor a nők nyakának szent olajjal való megkenésén a kínaiak vagy a kereszteleendő orrának s fülének nyállal való érintésén a malabárok mélyen megbotránykoztak s ezek a szertartások a szentségek kiszolgáltatásában úgysem lényegesek.

Főleg Kínában jártak ezek az áldatlan viták sok szomorú és végzetes kilengéssel.

Vita tárgya volt itt mindjárt az Isten nevének helyes kínai megfogalmazása. A kínaiak az igaz Isten jelölésére a „Tien” és „Sangti” szót használták; előbbi szó szerint „ eget”, utóbbi „legfőbb Urat” jelentett. Ez egyeseknek nem tetszett; attól féltek, hogy az elnevezés nem eléggé világos és helyet ad bizonyos materialista kínai magyarázatoknak is, amelyek szerint az „ég” a fizikai égboltozatot, a „legfőbb Úr” pedig a császárt jelentette. Szerintük tehát új szót kellett volna az Isten megjelölésére kitalálni, nehogy félreértés támadjon. Mások erre azzal feleltek, hogy a materialista és babonás magyarázatot megfelelő oktatás útján ki kell zárni, de azért egymagában véve helyes, közhírhető és a kínaiaknál szokásos kifejezést elvetni nem szabad, hiszen maga az Udvözítő is használta az Isten jelzésére az „ég” elnevezést („Vétkeztem az ég ellen és teellened”). A vita először a jezsuiták házi ügye volt, később azonban az újonnan érkezett, más szerzetbeli hithirdetők is beleszóltak a kérdés tárgyalásába. Egy részük a jezsuitákkal tartott, mások viszont, főleg a spanyolok, nem tartották helyesnek a jezsuiták által

követett és szerintük túlzott óvatosságot az igehirdetésben.

A spanyol hithirdetők a Fülöp-szigeteken hozzászoktak ahhoz, hogy kereszttel a kezükben és spanyol katonákkal a hátuk mögött nyíltan prédikáltak; a távoli portugál oltalom alatt álló s a kínai viszonyokhoz alkalmazkodó jezsuitákat egyszerűen gyáváknak s megalkuvóknak nézték. A portugálok és spanyolok közt századok óta fennálló ellenszenv kétségtelenül szintén erősen közrejátszott az ellentétek kirobbanásában.

Az ősök iránt való tiszteletadás külsőségein meg éppen fennakadtak ezek az új hithirdetők. Felháborodva jelentették fel a jezsuitákat a manilai érseknél, aki az esetet azonnal Rómába terjesztette fel. A jezsuiták erre kifejtették az érsek előtt a maguk álláspontját s helyesbítették a feljelentők elhamarkodott s külszín szerint ítélő jelentéseit, mire az érsek visszavonta Rómába küldött felterjesztését. Róma kezdetben maga is teljességgel helybenhagyta a kínai nemzeti szokások tiszteletbentartását. (XV. Gergely és VII. Sándor.)

Sajnálatos módon éppen akkor fajult el a kínai szertartások vitája leginkább, amikor a jezsuitáknak csaknem egy évszázados fáradozása folytán Kína egészen közel került ahhoz, hogy egészében keresztény legyen. 1650 körül a kínai keresztények száma már 150.000-re emelkedett, úgyhogy a római Propagandakongregáció hamarosan már azt tervezte, hogy külön kínai pátriárkátust létesít 2—3 érsekséggel és 12 püspökséggel. Pekingben P. Schall Ádám, aki a Ming-dinasztia bukása után is megtartotta vezető helyzetét, az új császárt, a mandzsu-tatórok közül való Sunghit is megnyerte a kereszténység ügyének. Az élvezetvágyó császár ugyan maga nem tért meg, de a kereszténységet tiszteletben tartotta és Schall kérésére hasonló értelemben rendeletet is adott ki.

A jezsuita missziós módszer eredményeképpen 1692-ben maga a jeles Kanghi császár, a kereszténység

nagy barátja s a missziók melegszívű támogatója, az egész birodalomra nézve ünnepélyesen megengedte a kereszténység hirdetését és követését. Ami Ricci idejében még csak mint messze álmok kép ragyogott fel a misszionáriusok lelkében, most valósággá látszott lenni s egyesek Kanghiban már az új Nagy Konstantint látták, aki egy hatalmas birodalmat vezet be hamarosan az Anyaszentegyház kebelébe.

Ebben a reményekben gazdag pillanatban állt be az a tragikus forduló, amely a kínai missziót hirtelen derékba törte s a kereszténység további terjedését hosszú időre megakadályozta.

A már VIII. Orbán alatt újból kitört szertartási vita akkor újult ki nagy erővel, amikor Manilából nemdomonkos misszionáriusok jöttek át Kínába, hogy itt az Evangéliumot terjeszteni segítsenek. Ezek a spanyol hithirdetők kezdettől fogva helytelenítették a jezsuiták alkalmazkodási elvét, mint amely, ha nem is bálványozás, de a köznép köreiben könnyen vezet arra. A véleményeltérés tisztázására ekkor a dominikánusok tartományfőnöke azt az indítványt tette, üljön össze néhány hittudós mindkét rendből s tisztázzák egymás közt a vitás kérdést. A jezsuita provinciális, P. Diaz Emánuel, ezt az indítványt nem fogadta el, hanem ehelyett egy rendtagot küldött Rómába a Propaganda-kongregációhoz, hogy az a jezsuita álláspontot ott keresztülvigye. Természetesen a dominikánusok sem maradtak tétlenül s a maguk felfogásának védelmére egy Morales nevű rendtársukat küldték Rómába.

P. Morales csak akkor érkezett Rómába, amikor a jezsuiták kiküldöttje Rómát már elhagyta; így a szembenálló két álláspont egyszerre való meghallgatása lehetetlenné vált. P. Morales beadványa, amelyet a Propaganda elé terjesztett, meglehetősen éles támadásokat tartalmazott a jezsuiták által követelt missziós módszerek ellen s erre 1645-ben meg is jelent a Propaganda határozata, amelyet a szertartások első hivatalos elítélésének tekinthetünk. P. Morales vádiratában többi közt az a vád is szerepelt, amely szerint a jezsui-

ták az újonnan megkeresztelt keresztényeknek megengedték volna, hogy az ősök és Konfuce tiszteletére végzett szertartásos cselekmények alkalmával titkon egy keresztet vagy szentképet helyezzenek el a virágok közé s akkor nyugodtan hajlonghatnak és leborulhatnak előtte. A janzenisták mohón vetették rá magukat erre a csemegére, a jezsuita agyafúrtság e pompás bizonyítékára; a virágok közé rejtett keresztet Pascal hírhedt „Vidéki leveleibe” is belekerültek s a mese az egész világot bejárta. A jezsuiták védőirata, amelyet P. Filipucci szerkesztett, mint rágalmat utasította vissza ezt a ravasz kitalálást s általában 42 pontot jelöl meg P. Morales vádiratában, amely nem teljesen felel meg a valóságnak. Nevezetesen azt fejti ki ez a védőirat, hogy a szóbanforgó kínai szertartásokra semmi szín alatt nem lehet rábizonyítani, hogy vallásos jellegűek s így bálványimádók volnának. Rámutatott a védőirat arra is, hogy a vádolók nem is ismerhetik különösebben a kínai szokásokat s azok jelentőségét, hiszen még csak rövid ideje működnek Kínában. Morales jelentése szerint egyes kínai jezsuiták kezdetben nem siettek a Propaganda határozatát kötelezőnek tekinteni, mire X. Ince kijelentette, hogy a Propaganda döntvényei egyúttal pápai döntvények erejével bírnak. A jezsuiták erre P. Martinit küldték Rómába, hogy ügyüket védje. Mire P. Martini Rómába érkezett, már VII. Sándor ült Szent Péter trónján.

P. Martini nem panasszal, nem is egyenes védekezéssel fordult a Szentszékhez, hanem egyszerű kérdéseket terjesztett a Propaganda elé s azokra kért útmutató választ. Megkérdezte mindenekelőtt, szabad-e a kínai keresztényeknek felmentést adni a böjti parancsok alól, ha azok nagy szegénységük miatt úgyis oly hihetetlenül keveset esznek, hogy az máris folytonos böjtnek számíthat s a vasárnap megtartása alól, amikor teljesen pogány környezetben élve s pogány munkaadóknál alkalmaztatva sem misére nem járhatnak, sem a szolgai munkától nem tartózkodhatnak. A Propaganda e kérdésekre megnyugtatólag felelt. A másik

kérdés arra vonatkozott, el szabad-e hagyni a keresztségben a felnőtt nőkkel szemben az olajjal való megkenést, minthogy Kínában a női testnek idegen férfi által való legkisebb érintése is legsúlyosabb botrányt okozna. P. Morales ugyan azt jelentette, hogy megfelelő felvilágosítás mellett a botrány elkerülhető s ezen az alapon is döntött a Propaganda első határozata; most a Martini által felhozott nehézségek alapján úgy döntött a kongregáció, hogy ily esetekben az olajjal való megkenés elhagyható s az utolsó kenetet is csak azoknak a keresztény nőknek kell feladni, akik azt maguk kérik. A szertartások kérdésében hasonlóképp P. Martini felvilágosításai alapján döntött a kongregáció, vagyis a rítusok használatát megengedte (1656). Bár az előző, 1645-iki döntés formailag szintén érvényben maradt, az újabb rendelkezés a jezsuiták módszerének diadalát jelentette, úgyhogy mindegyik fél a maga felfogása mellett maradhatott: a jezsuiták az 1656-iki, a domonkosok az 1645-iki rendelkezések értelmében. A béke, úgy látszott, helyreállott s egy félszázadon át a rítusvita csakugyan vesztig maradt. Időközben nemcsak a jezsuiták, hanem más hithirdetők is a gyakorlatban többnyire az alkalmazkodási módszer területére léptek, részben még azok is, akik irataikban az alkalmazkodással szemben foglaltak állást.

A kérdés azonban a lelkek mélyén tovább izzott s csakhamar új lángra gyúlt, most már nem annyira a más szerzetbeli hithirdetők tiszteletreméltó ügybuzgalma s elméleti állásfoglalása alapján, mint inkább azért, hogy a vitába elrejtve ugyan s másokat állítva előtérbe, de beleszóltak a jezsuiták halálos ellenségei, a janzenisták is. Ezek a vitában rég várt, nagyszerű alkalmat találtak arra, hogy a jezsuitákat gyűlöletes támadásaik céltáblájává tegyék s főleg Rómában befeketítsék. A janzenistáknak és barátaiknak aknamunkája nélkül a vita a közvetlenül illetékesek közt talán símább megoldást talált volna. Sajnos, a janze-

nistáknak ezúttal már egyházi körökben is számos hívük volt, még Rómában is, sőt a kínai missziókban sem hiányoztak képviselőik vagy csendes támogatóik.

A szertartásvita elfajulása.

A szertartásvitának szenvedélyes elfajulására Európában a közvetlen lökést maga a janzenisták vezére, Arnauld Antal adta meg, amikor a spanyol dominikánus P. Navarretének a kínai ritusok megtűrése ellen írt művét irányzatos vádirattá alakítva át ezer meg ezer rőpiratban támadta a jezsuitákat, mint akik Kínában az olcsó hatás kedvéért nyilvánvalóan pogány jellegű szertartásokat megtűrnek és előmozdítanak.¹

Ugyanekkor a fukieni (kínai) apostoli helynök, Maigrot Károly, az amúgyis erősen jezsuitaellenes és a janzenistákhoz közelálló párisi missziós szeminárium tagja (bár ő maga nem volt janzenista), a saját helynöksége területén eltiltotta a kínai szertartásokat s ugyanilyen irányban egy megbízottja révén Rómában is lépéseket tett (1697). XII. Ince pápa kötelességének tartotta ez ügyben szigorú vizsgálatot rendelni el s ezt a vizsgálatot az ő halála után XI. Kelemen folytatta. A vizsgálatnál megbízott bíborosok közül azonban többen annyira jezsuitaellenesek voltak, hogy emiatt maguk a többi bíborosok panaszt emeltek a pápánál.

A jezsuiták ellenségei nem voltak restek; a vádak egész özönével árasztották el a vizsgálat lefolytatásával megbízott bíborosi kongregációt s közben egyesek már azt a hírt terjesztették, hogy Róma a jezsuitákat mint bálványimádókat elítélte s vezéreik hét évi börtönbüntetéssel fognak lakolni könnyelműségükért. A jezsuiták viszont hosszú beadványban fejtették ki álláspontjuk érveit s közben magától Kanghi császártól is hivatalos nyilatkozatot eszközöltek ki, amelyben a császár kijelenti, hogy az ősök tisztelete Kínában

¹ A következőkre nézve l. *Pastor*, i. m. XV. 296—350.

tisztán a polgári jólneveltség kérdése s vallási jelentősége egyáltalán nincsen, legfőlebb a mindenütt babonára hajló tudatlan köznép tulajdonít neki vallásos tartalmat. Ugyanakkor a kiangszi-i apostoli helynök, egy ágostonrendi püspök, szintén hosszabb beadványban kelt a jezsuiták védelmére s kijelentette, hogy a jezsuiták által megtúrt ritusok merőben polgári természetű tiszteletadások az ősök és Konfuce emlékének. XI. Kelemen ekkor, nem várva meg a bíborosi bizottság döntését, *Tournon* francia főpapot mint rendkívüli pápai legátust küldte Kínába, hogy a helyszínen vizsgálja ki az ügyet s belátása szerint intézkedjék. *Tournon* 1702-ben indult útnak.

Időközben a rend francia ellenségei ekkor azt a hírt terjesztették, hogy ha a jezsuiták viselkedését a kínai rituskérdésben el nem ítélik, ez a hugenották megtérését erősen vissza fogja vetni, mert így az a látszat áll majd fenn, hogy a római Egyház előmozdítja a bálványimádást. A királyi gyóntató, P. La Chaise kérésére azonban több mint 80 francia püspök kijelentette, hogy ez a híresztelés minden alapot nélkülöz. Az egész híresztelés mögött a janzenisták akkori fő támogatója, Noailles párisi érsek állott.

A ritusvita ilyenképpen a szertartások vitájából bizonyos fokig a jezsuitabarát és jezsuitaellenes iránynak versengésévé szélesedett. XI. Kelemen maga is kifejezte azt a meggyőződését, hogy ebben az ügyben a vélemények különbözősége főleg az érzelmek különbözőségéből folyik.

A jezsuiták ellenfelei nem nyugodtak. Egyikük, *Lyonne* szucsueni apostoli helynök külön Rómába jött s már útközben mindenfelé heves vádbeszédeket hallott a jezsuiták missziós módszerei ellen. Vádjai a jezsuitaellenes bíborosokra látható hatással voltak.

Persze a jezsuiták sem maradtak restek s bizonyítékot bizonyíték után küldtek Rómába a maguk igaza mellett. Nevezetesen egy okiratot, amelyet Pao főmandarin, „a matematikai udvari hivatal másodfőnöke” (az első főnök a jezsuita provinciális, P. Grimaldi volt),

17 más mandarin és 49 kínai tudós írt alá. Ezek valamennyien keresztények voltak már s eskü alatt bizonyították, hogy a nemzeti szertartások megengedésén vagy eltiltásán múlik a kereszténység jövője Kínában. Maigrot püspök tilalma, írták, megszorította a fukieni kereszténységet, megállította a megtérések folyamát s alkalmat adott a kereszténység gyalázására, mint amely az ősokeket nem tiszteli. Névszerint esküvel bizonyítják, hogy Konfucét Kínában nem mint Istent, hanem mint bölcs tanítót ünneplik s amikor neki az ő bölcs tanításaiért köszönetet mondanak, eszükben sincs tőle valamit kérni vagy remélni. Hasonlókép az ősokei tiszteletének is csak az a célja, hogy az utódok ne feledkezzenek meg azokról, akiknek létüket és neveltetésüket köszönik. Az ősokei táblái, amelyeket minden házban őriznek, ugyanezt a célt szolgálják. Igaz, hogy vannak, akik babonát kevernek ebbe a tiszteletbe, de az igazi kínaiak nem így tesznek; viszont aki Konfucét és az ősokeket nem tiszteli, azt minden kínai olyannak tekinti, mint az okatlan állatot, amely nem ismer sem engedelmességet, sem becsületet, sem szeretetet, nem illemet, sem józanságot. Hasonló védőiratok érkeztek be a többi kereszténységektől. A Konfucéra vonatkozó kijelentések megerősítésére a hukuangi keresztények még azonkívül 41 pogány tudós nyilatkozatát is idézték, akik ezt a magyarázatot helyesnek és igaznak jelentik ki.

A jezsuiták ellenségei azonban ezeket a védőiratokat feleslegeseknek jelentették ki s nem is tartották szükségesnek azok megvizsgálását.

XI. Kelemen pápa maga teljes pártatlansággal iparkodott a kérdést személyesen is tanulmányozni s a jezsuitákat mindvégig azzal bátorította, hogy nincs mitől félniök. Viszont mint vérbeli jogász az egyszer kiküldött bíborosi kongregációt nem akarta félreállítani s lényegében annak döntésére bízta az ügyet.

A bíborosi kongregáció 1704 november 13-án hozta meg döntését, amelyet a pápa egy héttel utóbb jóvá is hagyott. Az így kiadott rendelet („Ex illo die”)

bizonyos fokig középúton halad a két ellentétes álláspont között. Megállapítja, hogy a jezsuitáknak igazuk van, amikor arra hivatkoznak, hogy a kifogásolt Istenelnevezések és szertartások nem szükségképpen tartalmaznak bálványimádást. Viszont mégis azon az alapon, hogy a bálványimádásnak még a látszatát is el kell kerülni, a szóbanforgó Istenelnevezéseket és szertartásokat a rendelet ünnepélyesen eltiltja. Ugyanígy tilosnak jelenti ki Konfuce tiszteletét, mert bárha a művelt kínaiak ebben a tiszteletben nem földöntúli lény tiszteletét látják, az egyszerű nép mégis ezt a tiszteletet sokszor így értelmezi. Az ősök tábláit is el kell vetni, mert „úgy látszik”, mondja a döntvény, hogy bár sokan és névleg az ősi szertartási könyvek is ezekben a táblákban csak az ősök emlékét látják, mégis akadhatnak, akik e táblák mögött az ősöknek valamiféle titokzatos jelenlétében is hisznek. Bizonyos gyászszertartások megbírálását a döntvény Tournon legátusra, a püspökökre s apostoli helynökökre bízta.

Rómának magában véve dicsőségére válik, hogy tekintet nélkül személyekre, előnyökre vagy károkra nemcsak minden bálványimádást, hanem annak még a látszatát is mindenképpen elkerülni kívánta. XI. Kelemen emellett csakugyan úgy hitte, a szertartások eltiltása nem fog nagyobb bajt okozni s a döntéssel megszűnik az áldatlan versengés is a hithirdetők között. Ebben a két dologban azonban a pápát félrevezették, mint az események igazolták. Az *Ex illo die*-rendelet, amely a kínai szertartásokat eltiltotta, a kínai misszió történetében egészen végzetes, sorsdöntő fordulatot hozott. A jezsuiták joggal remegtek attól, hogy az annyi munkával és áldozattal kifejlesztett s annyi reményre jogosító kínai megtérési mozgalomnak most hirtelen vége szakad.

Emellett a hithirdetők közt támadt egyenetlenség is nemhogy végetért volna, csak most tört ki igazán. A jezsuiták ellenségei szerint persze egyszerűen azért, mert a jezsuiták nem voltak hajlandók engedelmeskedni a pápai rendelkezésnek s ezer csellel és csala-

lintasággal felbujtották a kínai császárt, hogy szegüljön szembe a pápai rendelettel. Innen a vádaskodások és támadások heves folytatása s a rendnek máig el nem némuló meghurcolása még egyes katolikus szerzőknél is. Valójában a jezsuiták joggal mutattak rá, hogy nem ismeri Kínát, aki azt hiszi, hogy nekik, a megtúrt idegeneknek, bárha bírták is a császár kegyét, ilyen hatalmuk lett volna vele szemben, sőt hogy akár magának a császárnak is, a tatár dinasztiából származó s így a kínaiak által gyanús szemmel nézett Kanghinak, módjában lett volna szembehelyezkedni a kínai nép kétezer év óta tiszteletben tartott szokásaival s a nemzeti érzés és emberi tisztesség követelményének tekintett szertartásokat bálványimádásként engedni megbélyegeztetni. Ami pedig a jezsuiták engedetlen-ségét illeti, ha egyes esetekben valamelyik nem hajolt volna is meg a pápai döntés előtt, a generálisoknak és a rend vizitátorainak máig fennmaradt levelei és intézkedései megdönthetetlenül bizonyítják, hogy a rend ebben a rá nézve oly fájdalmas kérdésben is első perctől az utolsóig a hősies engedelmesség s az Apostoli Szentszék iránt való teljes hűség útján járt.

A pápai rendelkezés által előadandó helyzet azonban rendkívül komoly volt. Megmenthette volna vagy legalább enyhíthette volna a helyzetet, ha a rendelkezés részletes alkalmazása s végrehajtása egy különösen tapintatos és körültekintő egyéniség kezébe tétetett volna le. Tournon püspök azonban, akit a pápa még jóval a bíborostestület döntése előtt Kínába küldött, közmeggyőződés szerint ezeknek a tulajdonságoknak nem volt a birtokában. Kínai fellépése és szereplése a helyzetet végleg kiélesítette s a kereszténység kárára fordította.

*

Tournont a pápa antiochiai pátriárkává nevezte ki s messzemenő felhatalmazásokkal látta el. A pátriárka kezdettől fogva bizalmatlanul kezelte a jezsuitákat. Világért sem bízta volna pl. a tolmácsi tisztet a kínai

nyelvben kiválóan jártas páterekre, hanem egy Kínában csak néhány év óta tartózkodó olasz papra, Appianira támaszkodott s annak tanácsai szerint járt el. Megérkezése után első dolga volt a császárnak megüzenni, hogy mint legátus beszélni akar vele. Ezzel máris diplomáciai balfogást követett el. A jezsuiták remélték, hogy a vitát házilag, bizalmas körben intézik el s főleg attól óvakodtak, hogy a császárt ne kelljen a vitás ügybe idő előtt bevonni, mert ha a császár feldühödik, a legrosszabbat várhatták tőle. Viszont ha a legátus egyenesen a császárhoz megy, lehetetlen elkerülni, hogy a kényes kérdést az amúgyis gyanakvó császár fel ne vesse. Tournon azonban nem kérdezte meg a pátereket s kitért minden kísérlet elől, hogy a vitás kérdésekben őket meghallgassa. A császár nagy pompával fogadta a pápa követét s ezer előzékenységgel vétette őt körül, ugyanakkor azonban mandarinjai által Tournonnak minden lépését figyeltette s szándékait előre kitudakolni igyekezett. Végül egyenesen azt a kérdést intézte hozzá, mi a véleménye arról a császári rendeletről, amely a kínai szertartásokat tisztán polgári szertartásoknak jelenti ki, amelyeket Kínában mindenkinek meg kell tartani. A legátus zavartan hebegett s betegségére hivatkozva kitért a válaszadás elől. A császár maga azonban egy újabb kihallgatás alkalmával újra kijelentette neki, hogy választ vár a kérdéseire s Tournon meg is ígérte neki, hogy írásban fog felelni.

Amikor a pekingi keresztények újévi tisztelgésre jöttek hozzá, Tournon célzást tett a szertartások kérdésére, mire a keresztények nagy izgalommal távoztak. A legátus tolmácsai, Appiani és Frossoloni, előzetesen egyre arra hivatkoztak Tournon előtt, hogy hiszen a császár megengedte a szertartások mellőzését. A keresztények erre beadványt intéztek a legátushoz s ünnepélyesen kijelentették, hogy ez az állítás nem igaz. A beadvány átadóit azonban Frossoloni kiutasította a legátus házából s széttepte a beadványukat. Egy más alkalommal többszáz keresztény jelent

meg hasonló beadvánnyal a legátus előtt, aki szintén elutasította őket, a beadványokat a földhöz vágta és dühösen megtaposta. Több keresztény ekkor elkeseredésében be akarta vádolni a szertartások törvényszéke előtt a legátust, merthogy olyan iratot taposott lábbal, amelyen Isten és a császár neve előfordul, ami kínai felfogás szerint istenkáromlás és felségsértés volt. Csak a jezsuiták lebeszélésére álltak el e tervüktől. Az Ex illo die határozat ekkor még Kínában nem volt ismeretes, maga Tournon sem tudott róla.

A kedélyek felzaklatottságának jellemző tünete volt Lu keresztény világi hitoktató esete. Appianiék azzal igyekeztek a kínai keresztényeket megfélemlíteni, hogy hamis esküt fogtak rájuk: a kínai keresztények ugyanis Rómába küldött beadványukban esküvel bizonyították, hogy az ősök és Konfucse tisztelete merőben polgári és nem vallási tiszteletadás, holott nyilvánvaló, hogy sokan, főleg a nép, babonás képzelgéseket köt össze ezzel a tisztelettel. Ez tehát hamis eskü volt, amelyet meg kell gyónni. Sok egyszerű lelkű keresztény nem vette észre a csapdát: hiszen ők nem arra esküdtek, hogy egyáltalán senki nem űz az említett tisztelettel babonát, hanem csak hogy az általános kínai felfogás szerint ezek a tiszteletadások nem babonás és nem is vallási jellegűek. Egyesek azonban Appianiék riasztató kísérletei folytán csakugyan lelkiismereti aggályokba estek s a gyónásban is hamis esküről vádolták magukat. Így többi közt az említett Lu nevű katekista, akit a szentáldozás pillanatában figyelmeztetett valaki arra, hogy ő is vétkes a hamis esküben, mire a jámbor, de együgyű ember éppen Appianinak gyónta meg ezt az állítólagos bűnt. Appiani azonnal írásban követelte tőle az esetnek a gyónáson kívül való, nyílt jelentésbefoglalását s az iratot átadta a legátusnak. A cselvetésnek híre ment s a keresztények ezen az álnok eljárásan annyira felindultak, hogy sokan most már csak azért is, még egyszer letették ugyanazt az esküt. Maga Lu is újra elolvassván esküje szövegét, belátta, hogy Appiani

félrevezette s most új beadványt intézett a legátushoz, amelyben kijelenti, hogy esküjét nem tarthatja hamis eskünek. A legátus azonban ismételt kérésre sem volt hajlandó Lunak ezt az iratát átvenni, mire Lu az iratot végül is a legátus lakásában egy feszület lábához tette le; utána azonban sietve menekülnie kellett, nehogy a legátus kísérete részéről ütlegetésben legyen része.

Tournon most Fukienből magához kérte Maigrot-t, a jezsuitaellenes koronatanut s közben Appiani által sorozatosan kihallgattatta a keresztényeket. A jezsuiták kérték, hogy mivel Appiani kifejezett ellenségük s a kínai keresztényeket oktanul ingerli, azonkívül kínaiul is tud jól, vonják be őket is a kihallgatásokba. Tournon azonban a jezsuiták vizitátora, P. Stumpf Kilián kérését mereven visszautasította. Általában Tournon jóhiszeműleg ugyan s nyilván a saját magas küldetésének tudatában, de egyik diplomáciai baklövést a másik után követte el s ezzel végleg magára vonta a császárnak s a mandarinoknak neheztelését. Ő maga viszont minden sikertelenséget egyesegyedül a jezsuiták titkos ellenállásának és ravaszkodó cselszövéseinek tulajdonított.

Ebben teljességgel nem volt igaza. Kanghi császár sokkal önállóbb egyéniség volt, semhogy elhatározásaiban az európai hithirdetők sugalmazása lehetett volna irányadó. Bizonyos, hogy szerette s tisztelte a jezsuitákat s bántotta őt, hogy a legátus úgy bánik velük, mintha gonosztevők volnának. De viselkedését ez ügyben megszabta a szinte változtathatatlannak tekintett kínai törvény s a saját dinasztikus politikája, amelyet mint jövevény erősíteni, nem pedig a kínaiak érzékenységének kihívása által gyengíteni törekedett.

Egy újabb ünnepélyes kihallgatás alkalmával a császár kijelentette Tournon-nak, hogy a kínaiak kétezer év óta tisztelik Konfucét és P. Ricci eljövetele óta a keresztények teljes békében éltek a birodalomban; ha azonban most a Konfuce-tisztelet ellen for-

dulnak, nem tűrheti meg őket tovább országában. Tournon viszont arra kérte a császárt, hogy várja meg Maigrot megérkezését, aki nemcsak püspök és nagytudományú férfiú, hanem kitűnő ismerője is a kínai irodalomnak s viszonyoknak s akit ő éppen azért hivatott magához, hogy a császárnak pontos felvilágosításokat adjon a vitás kérdésekről.

Másnap csakugyan megérkezett Maigrot s a császár hamarosan személyesen szállt vele eszmecserébe. Mindenekelőtt kiderült, hogy Maigrot éppen nem nagyon járatos a kínai viszonyokban és klasszikus könyvekben s még a kínai nyelvet is oly rosszul beszélte, hogy a császár végül is egy jezsuitát jelölt ki tolmácsul a további érintkezés megkönnyítésére. Kanghi felszólította többi közt Maigrot-t, mondja meg, mit jelent a császári koronán ragyogó négy kínai írásjel. Maigrot a négy közül csak egyet tudott nagynehezen megfejtetni. Erre a császár feldühödött s felszólította, foglalja írásba, mi az, amiben Konfuce tanítása a keresztény tanítással ellenkezik. Maigrot kezdetben szabódott, majd írt valamit s abban többi közt a császár által az égnek bemutatott áldozatot nevezte bálványimádásnak. A mandarinok, akik az iratot átvették, hangos kiáltozással adtak kifejezést megbotránkozó felháborodásuknak s bizonyítékot követeltek Maigrot-tól állításának igazolására. Mire Maigrot kijelentette, még pedig írásban, hogy nem ismeri eléggé a kínai irodalmat és bizonyíték nincs a kezei között. A legátusnak ekkor meg kellett érnie a szégyent, hogy akit ő mint kiváló tudóst ajánlott a császár figyelmébe, arról maga a császár kijelentette, hogy tudatlan s valótlant állított, amikor azt mondta, hogy nem tudja, vajjon a fukieni 5000 keresztény gyakorolta-e eddig is az ősök tiszteletét vagy sem.

Ez a beszélgetés döntő volt Kanghi császárra nézve. Ő, aki egyszer már azt hangoztatta, szeretné, ha egész Kína keresztény lenne, ettől kezdve elhidegült s lassan végleg visszavonult a kereszténységtől; kijelentette, hogy olyan hithirdetőket nem tűr meg

országában, akik a birodalom s a tisztesség törvényeit nem tartják tiszteletben.

Csaknem nyíltan kirobbant az ellenségeskedés Tournon és a császár között, amikor emez ragaszkodott ahhoz, hogy a maga ajándékait ne Tournon, hanem egy francia jezsuita, P. Bouvet vigye el a pápához. Tournon a leghevesebb kifakadásokkal ellenezte ezt a tervet. A trónörökös, amikor a legátusnak erre vonatkozó beadványába beletekintett, dühösen felkiáltott: „Nem a halált érdemli-e ez az idegen? Nem a mi követünk-e Bouvet?” A császár legyőzte haragját s mindössze annyit jegyzett meg, vajjon Európában így bánnak-e egy uralkodó követével?

Tournon rögeszméje, hogy Kanghi s a jezsuiták titokban összejátszanak, annyira alaptalan volt, hogy maga Kanghi is most már hitelt kezdett adni a jezsuiták ellen szélteben hangoztatott vádaknak s időlegesen tőlük is megvonta bizalmát. Főleg a trónörökös, aki amúgysem szerette a keresztényeket, az egész országból titkos terhelő adatokat gyűjtetett a hithirdetők ellen. A pogány boncok káröröme teljes volt; eddig, így mondták, a keresztény hithirdetőknek azért volt nagy tekintélyük a császár előtt, mert mint az igazmondás és szeretet hírnökei jöttek az országba, de most, amikor egyik a másikat vádolja, mégpedig a császár előtt, kiviláglik a keresztény vallás alsórendűsége.

A császár végül is megúnta Tournon halogató politikáját s azt, hogy az ő kérdésére, vajjon Róma ítélte-e már a kínai szertartások ügyében, Tournon állandóan kitérő válaszokat adott. 1706-ban minden további tárgyalásnak véget vetett s hazaküldte Tournont. Ugyanakkor Maigrot-t száműzte Kínából, a legátus tolmácsát és tanácsadóját pedig, Appianit, akire legjobban neheztelt, börtönbe vettette, ahonnan a szerencsétlen hithirdető csak húsz évvel később, Kanghi halála után szabadult ki. Rendeletet is adott ki Kanghi, amely szerint ezentúl Kínában csak külön császári engedéllyel, piao-val bíró hithirdetők működ-

hetnek. Amikor a pápának küldött udvarias levelére különféle körülmények miatt sokáig választ nem kapott, egyideig arra gondolt, hogy a keresztnységet egész Kínában kiirtja. A jezsuitáknak ezúttal is csak nagy nehezen sikerült őt megengesztelni.

Tournont mint a pápa követét Kanghi teljes tisztelettel kísértette vissza Kantonba s még útköltségét is ő vállalta magára. Tournon azonban útközben Nankingba érven, kihirdette nem ugyan az egész pápai rendelkezést, amely a szertartásokat elítélte, hanem csak annak egyes pontjait; igaz, hogy azokat még önhatalmúlág azzal a toldással látta el, hogy a rendelet megszegőit kiközösítéssel sújtotta. Ezzel azonban Kanghinál betelt a mérték: elfogatta a legátust s kiszolgáltatatta Macaóba a portugáloknak, halálos ellenségeinek. Tournon a portugálokat vérig sértette, mert állandóan ignorálta a portugál király patronátusi jogát. Őrizetbe vették őt. Legátusi méltóságát sem akarták elismerni, mert kinevezése a királyi tetszvény megadása nélkül történt; a goai pátriárka ezért érvénytelennek jelentette ki legátusi működését s erre vonatkozó nyilatkozatát valamennyi templomban felolvas-tatta.

Tournon most már nem a kínai szertartásokért, hanem az Apostoli Szentszék jogaiért küzdött a portugál korona túlkapásaival szemben s ha eddig nem volt mindenben szerencsés diplomata, mint hitvalló tagadhatatlanul hőiesen viselkedett. XI. Kelemen vigasztalásul 1707-ben bíborral tüntette ki őt s élénk szemrehányásokat tett a portugál királynak a követén ejtett sérelmek miatt. A testi-lelki szenvedésekben megtört legátus 1710-ben mint a portugálok foglya halt meg. Tragikus vége, sajnos, ismét alkalmul szolgált arra, hogy a Társaság ellenségei őt mint a jezsuiták cselszövéseinek áldozatát állítsák a világ elé.

Akik Európában azt hitték, hogy a kínai szertartásokhoz a hithirdetők közt csak éppen a jezsuiták ragaszkodnak, csalatkozva vehették tudomásul, hogy Tournon intézkedései ellen nemcsak a jezsuiták,

hanem nemjezsuita hithirdetők és apostoli helynökök is fellebbezést nyújtottak be Rómába. Macaóból egyszerre érkezett Rómába a jezsuiták és a domonkosok fellebbezése Tournon rendelkezései ellen. XI. Kelemen pápa a fellebbezésben engedetlenséget látott s most már kiközösítés terhe alatt megtiltott minden további vitát a kínai rítusokra vonatkozólag s követelte a rendelet azonnali és szó szerint való végrehajtását. Ugyanakkor P. Tamburini, a Jézustársaság akkori általános főnöke, nemcsak a Szentszék előtt jelentette ki rendjének teljes engedelmességét, hanem ugyanilyen értelemben félreérthetetlenül és szigorú hangon írt a kínai jezsuitáknak is.

A rendelkezés végrehajtása mégsem ment simán. Nemcsak egyik-másik jezsuita, hanem maguk a püspökök is késlekedtek vele. A pekingi püspök, Della Chiesa, a végletekig halogatta a rendelet kihirdetését s végül azzal bízta meg helytartóját, úgy hirdesse ki a pápai rendeletet, hogy a császár ne szerezhessen róla tudomást. Ez természetesen teljes lehetetlenség volt s azért a püspök Rómához fordult, engedélyt kérve a kihirdetés elhalasztására. Ugyanakkor fényes tanúságot tett a jezsuiták engedelmessége mellett. A ferencesek rendi biztosa, P. Fernandez, ugyancsak azt jelentette Rómába, hogy a kínai apostoli helynökök közül még egyetlenegy sem mert arra vállalkozni, hogy a rendeltet kihirdesse.

Ekkor lépett akcióba egy Pedrini nevű, nyugtalanvérű nemjezsuita szerzetes, akinek kínai szereplése újabb bonyodalmak egész sorát okozta. Ez a derék ember azt hitte, egyetlen csapással megoldhatja a gordiusi csomót. Abban bízva, hogy mint ügyes zongorakészítő a császár kegyét bírja, nyíltan megírta Kanghi császárnak a pápai rendelkezés tartalmát, annak ellenére, hogy Della Chiesának előzetesen esküvel ígérte, hogy az ő tudta nélkül semmiféle ilyen lépést nem tesz. Kanghit nem lepte meg a közlés s egyelőre Pedrininek sem lett semmi bántódása, sőt a császár megbízta, hogy az ő nevében a pápának is

írjon. Pedrini ezt megtette s annyira megfeledezett magáról, hogy jobb tudomása ellenére a levélbe belevette azt is, hogy a kínai szertartások pápai eltiltása éppenséggel nem veszedelmes dolog, mert Kanghi az ilyesmivel egyáltalán nem törődik. Ugyanakkor kemény vádakkal hozakodott elő a jezsuiták ellen.

Pedrinit Rómában tévesen Kanghi császár bizalmasának tartották s közlései akkora hatással voltak a pápára, hogy ez egy újabb, szigorú rendeletet adott ki, amely szerint ezentúl senki nem teheti a lábát mint hithirdető Kína földjére, mielőtt esküvel ígéri, hogy a szertartások kérdésében engedményeket nem tesz. Azonban ez az újabb pápai rendelkezés a császárnak is füléhez jutott. A császár kíváncsian kutatta, mi van pontosan a rendeletben. Kérdéseire a megkérdezett világipapi hithirdetők kitérő válaszokat adtak, mire a császár rendeletet adott ki, amely az újabb pápai rendelkezés hírét üres mendemondának jelentette ki. Csakhogy időközben a ferences Castorano, a pekingi püspök helynöke, ennek megbízásából és Pedrini biztatásának hitelt adva, éppen abban a pillanatban vitte el a rendelet szövegét kihirdetés végett a jezsuiták pekingi házába, amikor a császár emberei ott időztek: ezek azonnal láncraverték a helynököt s börtönbe cipelték, azon a címen, hogy egy hamis rendeletet terjeszt, amely a hazai szokások ellen foglal állást. Della Chiesát is kihallgatták, aki azzal védekezett, hogy Pedrinitől úgy tudta, hogy a császár nincs a pápai végzés kihirdetése ellen. A császár erre Pedrinit börtönbe vettette s követelte tőle, hogy Rómában is vonja vissza hamis híreszteléseit. Ezen az alapon megkegyelmezett neki is, Castoranónak is.

A pápai rendelkezés most tehát teljes mértékben nyilvánosságra jutott s a keresztények között érthető izgalmat okozott. Sokan nyíltan megtagadták a hitet, mint amely szerintük a természetes erkölcstörvénnyel ellenkezik s az ősök tiszteletét megtagadja. Mások, sokan vonakodtak a gyónásban a szertartások elkerülésére ígéretet tenni. A jezsuiták ezen az alapon egy

előre be is szüntették a gyóntatást és áldoztatást, nehogy szentségtörő gyónások és áldozások egész sorát kelljen a lelkükre venniök; amit ellenségeik persze arra magyaráztak, hogy tüntetnek a pápai rendeletek ellen. A propaganda hithirdetői maguk is érezték a nehézséget s inkább nem kérdezték meg sem a gyónásban a híveket, sem a keresztség előtt az áttérőket a szertartások követését illetőleg, vagy pedig beérték olyan merőben formai ígérekkel, amelyeket komolyan venni nem lehetett. Közben Kanghi császár megerősítette kilenc legfőbb kínai törvényszék ítéletét, amely minden hithirdetőt száműzött az országból, a templomok lerombolását, a keresztyénség megtiltását s a keresztyének hitehagyását írta elő (1717), csupán az általa külön meghatalmazott hithirdetőknek volt hajlandó az országban való megmaradást megengedni.

Újabb viták és küzdelmek a missziók körül.

Róma ekkor új pápai legátus kiküldésére szánta el magát. Hátha annak sikerül a végleg összekuszálódott kínai helyzetet kibogozni. A feladat oly kényes volt s annyira tele nehéz problémákkal, hogy a legkiválóbb diplomatának is kemény fejtörést okozhatott volna. Ennek ellenére XI. Kelemen, arra való hivatkozással, hogy a hosszú tengeri utat csak egészséges, fiatal szervezet bírja meg, a mindössze 34 éves, olasz *Mezzabarba* Károlyt nevezte ki új kínai követnek s mint alexandriai pátriárkát ugyanolyan teljhatalommal ruházta fel, mint előzőleg Tournont (1719).

Mezzabarba Portugália kívánságára Lisszabonon át indult el tengeri útjára. Még Pekingbe érkezése előtt ismételten kihallgatták a mandarinok. Azt kérdezték tőle, mit mondana a pápa, ha a kínaiak akarnák megszabni, milyen szertartásokat kell Rómában használni? S miért tiltja el a pápa azt, amit elődei megengedtek? Mezzabarba ügyes diplomata módjára felelt: ő csak azért jön, hogy a pápa nevében a császártól szabad

vallásgyakorlatot kérjen a keresztények számára s hogy mint a hithirdetők közös feje, végezhesse hivatalát. Megérkezésekor már várta a császár válasza: a császári rendeletek visszavonásáról szó sem lehet, a császár mindössze azt hajlandó megengedni, hogy az idősebb hithirdetők Kínában maradjanak; a fiatalabbakat Mezzabarba vigye magával Európába s ott legyen a föllebvalójuk; csodálja a császár, hogy Mezzabarba nem hozta magával Maigrot-t, hogy ő, a császár, kérdőre vonhassa őt. Egyébként a császár nem hajlandó fogadni a pápa követét, mert a pápa sem fogadta kellő tisztelettel az ő követét, a jezsuita Provanát.

Utóbb aztán mégis engedett Kanghi s mikor Mezzabarba bizalmasan arról értesítette őt, hogy a pápa nevében nagy engedményeket fog tenni, ünnepelesen fogadta is. Amikor azonban Mezzabarba a császár kívánságára átadta az uralkodónak a pápai rendelet szövegét, ez a császárt ismét oly haragra gyújtotta, hogy heves szavakkal kelt ki az európaiak tudatlansága és vakmerősége ellen, akik ítélkeznek a kínai tanok és szokások felett, amelyeket nem ismernek. Haragjában még a jezsuiták főnökét, Laureatit is vasraverette, aki Mezzabarba útját előkészítette. Mint-hogy Mezzabarba ismét Pedrinire hivatkozott, a császár Pedrinit és társát, Ripát újra börtönbe vettette, majd amikor az előbbi vonakodott egy vallomást aláírni, amely az ő Rómába küldött jelentését a császár érzelmeire vonatkozólag hazugságnak minősítette, Pedrinit meg is botoztatta. Ugyanekkor kijelentette a császár, hogy nem kívánja többé Mezzabarbát látni.

Mezzabarba érezte, hogy küldetése kudarcra jutott s most már csak arra kérte a császárt, várjon megtorló rendelkezéseivel addig, míg ő a pápát újból nem tájékoztatja a császár kívánságairól; addig ő a pápai határozat érvényét felfüggeszti.

Csakugyan elutazása előtt Mezzabarba nyolc pontban foglalta össze az engedményeket, amelyeket a szertartási kérdésben tett. Az engedmények váratla-

nul kedvezők és messzemenők voltak. Ezek szerint ezentúl is megengedettnek tekintendők az ősök táblái, valamint a Konfuce tiszteletére emelt táblák, csak mellettük ki kell függeszteni egy írásbeli nyilatkozatot, amely szerint ezek a táblák nem vallási, hanem csak polgári jellegűek. Ebben az esetben szabad gyertyát gyújtani, jóillatú fűszert égetni előttük s ételt is tenni eléjük. Meg van engedve továbbá a térdhajtás, a meghajolás és földreborulás is az így megjelölt táblák vagy egy halott koporsója előtt.¹ Csak egy volt a baj! Ezeket az engedményeket a legátus úgy közölte a hithirdetőkkel, hogy ugyanakkor kiközösítés terhe alatt megtiltotta nekik, hogy azokat kínai vagy tatár nyelvre lefordítsák, vagy bármikép nyilvánosságra hozzák. Maga XV. Benedek megjegyezte később, semmi sem árulja el úgy a pápai követ bizonytalanságát, mint ez az utóbbi intézkedés. Sokan azt vélték, ha mindezt az engedményt nyíltan s azonnal megadták volna, rengeteg izgalmat lehetett volna megtakarítani és a misszióról nagy veszélyt elhárítani. Hiszen minden jel szerint ezek az engedmények jórészt tárgytalanná tették a vitát is és feleslegessé az eddig hozott szigorú és kétélű rendelkezéseket is.

*

A Mezzabarba-féle engedmények nyomában azonban megint csak újabb zavarok támadtak, főleg Kanghi császárnak 1722-ben bekövetkezett halála után. Az új császár, Jong-csing, amúgysem szívelte a keresztényeket, s haragját a jezsuitákon is kitöltötte, főleg amikor megtudta, hogy amikor atyja az egyik pátértől, Mourao-tól, egyszer azt kérdezte, melyik fiát tartja az utódlásra legalkalmasabbnak, a páter óvakodott ugyan egyenes feleletet adni, de aztán mégis csak a császár 9-dik fiát jelölte meg mint különösen tehet-

¹ Maigrot-ról magáról közismert dolog volt, hogy szintén leborult egy halott koporsója előtt s amikor ezt szemére vetették, azzal felelt, hogy a leborulás nem a halottnak, hanem egy jelenlevő hölgynek szólt!

ségest. Jong-csing ebben ellenséges szándékot látott s a pátert bebörtönöztette, majd fejét vétette. Rendeletet is adott ki, amely kevés kivétellel minden keresztény templomot pagodává változtatott át s a keresztény hitet eltiltotta.

A jezsuiták ellenségeinek ismét könnyű volt a játékuk Rómában. Mi sem volt könnyebb, mint elhíttetni bizonyos amúgyis jezsuitaellenes érzelmű körökkel, hogy az új császár üldözési rendelete mögött nem áll egyéb, mint a jezsuiták bosszúja azért, hogy a szertartási vitában alulmaradtak. Ezt a rettenetes vádat, amely, ha igaz lett volna, époly alávalóság, mint magagyilkosság lett volna, Rómában komolyan elhitték. Tournon, akit betegsége s a börtön elkeserített, amúgyis minden baját és sikertelenségét a jezsuiták cselszövéseinek tulajdonította s Maigrot, akit jelentéslételre ugyancsak Rómába hívtak, ugyanily irányban nyilatkozott. Hiába válaszoltak erre a lehetetlen vádra a jezsuiták egyik beadványban a másik után, hiába mutatták ki annak elképzelhetetlen voltát, hogy Kanghi császár, aki minden jóindulata mellett is csak éppen megtűrte őket, néhány európai pap kedvéért maga ellen ingerelje a kínai közvéleményt s a művelt körök rosszalását, esetleg népzavargást és forradalmat szakasszon a saját nyakába, hiszen nincs nép a világon, amely oly csökönyösen és szívósan ragaszkodik ősi szokásaihoz, mint a kínai, úgyhogy sokan életüket s vagyonukat is feláldozzák, csak ezekből ne kelljen engedniök. A Párizsi Missziós Szeminárium tagjai Noailles érseken keresztül még a Sorbonne-t is felpiszkálták, hogy a jezsuiták ellen nyilatkozzék, míg csak XI. Kelemen pápa minden további elméleti vitát ebben a kérdésben el nem tiltott. Ennek ellenére a janzenista Villermeule a szeminárium költségén még húsz évvel később is kiadhatta újabb vádiratát a jezsuiták ellen ebben a kérdésben. Így engedelmeskedtek a pápának azok, akik állandóan a jezsuitákat vádolták forradalmisággal és engedetlenséggel. Mások

hasonlókép szították a jezsuiták ellen a tüzet, s a janzenisták minden jezsuitaellenes megnyilatkozást azonnal számos nyelvre lefordítva kürtöltek világgá.

Hogy mekkora volt egyes hivatalos körök elfogultsága is a Társaság missziós módszerei ellen, mutatja Perroni viselkedése, aki mint a Propaganda kínai ügyeinek referense, a jezsuiták minden védekezésére csak ezzel felelt: „El velük, ki kell irtani őket!” Maga Mezzabarba, aki kezdetben a jezsuitákat nagyra becsülte s még Kínából való távozásakor is ünnepélyesen kijelentette, hogy semmit sem talált a jezsuitákon, amit hibáztatni kellene rajtuk, ellenkezőleg csak istenfélelmet s dicséretes tulajdonságokat látott bennük, s hogy ő majd Rómába visszatérve védelmezőjük lesz, Európába visszatérve egyszerre megváltoztatta viselkedését a renddel szemben. Pedrini ugyanis vádiratot szerkesztett Mezzabarba ellen s abban őt jezsuitabarátsággal vádolta meg. Jellemző a kor janzenista és jezsuitaellenes hangulatára, hogy a jezsuitabarátság bizonyos körökben ekkor már maga is vádként hatott.

Mezzabarba bizalmas körben ismételten hangoztatta, hogy semmitől sem fél annyira, minthogy Rómában jezsuitapártinak tartsák. Csakugyan Rómában egészen másirányú jelentést tett a jezsuitákról, mint ahogy velük szemben Kínában nyilatkozott. Részben az ő jelentései alapján dolgozta ki a Propaganda titkára, Carafa Alajos, 1723-ban azt a pápai rendeletet, amelyet már az 1773-iki feloszlítás előszelének lehetett tekinteni. Ez a rendelkezés nyílt engedetlenséggel vádolja meg a kínai jezsuitákat s minden bajért őket teszi felelőssé; ezért megtiltja a generálisnak, hogy újabb hithirdetőket küldjön Kelet-Ázsiába s megfenyegeti őt, hogyha három év alatt rendet nem teremt, az egész Társaságnak megtiltja, hogy noviciusokat vegyen fel. A rendelet, amelyet a pápa is jóváhagyott, titokszegés útján azonnal a janzenisták kezébe jutott, akik természetesen siettek ebből is tőkét kovácsolni s azt a legszélesebb körökben elterjeszteni.

A szertartásvita vége.

A pápai rendelet hatása a kínai misszionáriusokra érhetőleg lesújtó volt. Nem az fájt nekik végtelenül, hogy megalázzák s ártatlanul büntetik őket, hogy védőirataikat el sem olvassák, míg ellenfeleiknek minden mégoly bizonyítatlan vádját azonnal tiszta igazságnak veszik, hanem hogy ezen az úton az amúgy is összetört, szinte már enyészetnek szánt kínai misszió újabb legyengülésnek néz elébe.

Maga a pápa nem azonosította magát teljesen a rendelet kemény kifejezéseivel s kijelentette, hogy a jezsuiták részéről szívesen veszi a védekezést. A generális, P. Tamburini, erre hosszabb védőiratot nyújtott be s főleg azt mutatta ki okiratok alapján, hogy a rend előjárói mindig a legszigorúbban ellenálltak minden engedetlenségi vagy kibúvási kísérletnek a pápai rendelkezésekkel szemben.

A vádak szerint főleg P. Sanna lehetett volna az, aki a XI. Kelemen által követelt esküt megtagadta volna; ezért őt Tamburini a Propaganda parancsára azonnal megfeddette s megbüntette; azonban utólag kiderült, hogy P. Sanna igenis letette az esküt s az egész vád a janzenista Fleury egyszerű rágalmazásán alapult. Hivatkozott a generális más szerzetesek s nem-jezsuita apostoli helynökök tanubizonyására is, akik a jezsuiták ellen emelt vádakát ékes szavakkal cáfolták. A rendelet főleg Pedrini bebörtönzéséért is a jezsuitákat tette felelőssé s botránynak nevezte, hogy a jezsuiták ezt az idegen szerzetest a saját rendházukban fogolyként őrizték. Mire Tamburini kifejti a való tényállást: Pedrinit Kanghi császár ítélte el, mert a hamisan neki tulajdonított állítások miatt megharagudott rá s mert őt tekintette a zavarok okának. Csak Mezza-barba és a páterek közbenjárására engedte meg a császár, hogy a közönséges börtön helyett Pedrinit a páterek missziós házába internálták. A páterek szigorú parancsot kaptak, hogy Pedrinihez senkit be ne ereszzenek s vele senkise érintkezzen; ennek ellenére a

jezsuita házfőnök titokban naponta meglátogatta őt s barátságosan elbeszélgetett vele, amiért Pedrini hálás is volt neki. Egyébként kényelmes lakást rendeztek be neki, külön kis kerttel, s nem akadályozták meg azt sem, hogy a szerzetesfogoly nem kevesebb mint 11 főnyi szolgaszemélyzetet tartson maga körül.

A generális védőiratára, amelyet az már csak XIII. Ince utódjának, XIII. Benedeknek nyujthatott be, nem is maradt el a válasz: XIII. Benedek, majd utána XI. Kelemen újabb vizsgálatot rendelt el. Közben Kínából a legszomorúbb hírek érkeztek: az új császár egyre hevesebben üldözte a keresztényeket. Ez a tény teljesen meghazudtolta azoknak az optimistáknak reménykedését, akik el akarták hitetni Rómával, hogy a szertartások elvetése s a császárral való szembehelyezkedés nem jelent a misszióra nézve komoly veszélyt.

Később XIV. Benedek 1742-ben *Ex quo singulari* kezdetű bullájában nemcsak teljesen magáévá tette az *Ex illa die* rendeletet, hanem még a Mezzabarba-féle engedményeket is visszavonta. Körülbelül ugyanabban az időben avatta boldoggá ugyancsak XIV. Benedek P. de Britto Jánost, az indiai vértanút, aki 17 éven át maga is teljesen P. de Nobili alkalmazkodási elvei szerint működött. Ezen a címen a jezsuiták ellenségei mindenáron meg akarták akadályozni Britto boldoggáavatását, azt hangoztatva, hogy ez a boldoggáavatás nem lenne egyéb, mint az elítélt alkalmazkodási elvnek s a „babonás és bálványozó” keleti szertartások megtűrésének jóváhagyása. XIII. Benedek pápa ennek ellenére kimondta Britto boldoggáavatását s külön hangoztatta, hogy a benszülött szertartások követése nem lehet ennek akadálya, mert P. Brittónál ezeknek a szertartásoknak nem volt vallási jellegük, mint a pogányoknál.

Közben a kínai ritusvitához hasonló vita támadt Indiában is, ahol már P. Nobili az alkalmazkodás elvét léptette életbe az indiai kasztok szokásaival kapcsolatban. Itt is akadtak, akik ezt az alkalmazkodást gyávaságnak és a pogány babonák kendőzésének tekin-

tették. A jezsuiták Indiában a kereszteleśnél a keresz-
telendő orrának, fülének nyállal és hamuval való meg-
érintését arra való tekintettel elhagyták, hogy ezek a
dolgok az indiaiak önérzetét rendkívül érzékenyen
sértik s másfelől a keresztség lényegét egyáltalán nem
érintik. Róma ez utóbbi kérdésben igazat is adott nekik
s bizonyos időre felfüggesztette az említett szertartások
kötelező alkalmazását. Az indiai (malabári) nemzeti
szertartások alkalmazását különben elég símán siker-
ült rendezni: egyes szertartásokról Róma kijelentette,
hogy megengedhetők, másokat csak bizonyos módosi-
tásokkal fogadott el, egyes rítusokat pedig teljesen
eltiltott.

A kínai szertartások elítélése érthetően meglassí-
totta a hithirdetés kezdeti lendületét és sokak szemé-
ben népszerűtlenné, nemzetellenessé tette Kína művel-
tebb lakossága számára az evangelizáció munkáját. Ha
újabbán a kínai misszió mégis jelentős lendületet
mutat, nem lehet szem elől téveszteni, hogy ez min-
denütt inkább csak a társadalmilag súlytalan, szegény
és egyszerű falusi nép körében mutatkozik s nem a
vezető, tanult és befolyásos körökben, mint az első
évtizedekben. A rítusvita folyamán súlyos megtépáz-
tatást szenvedett a katolikus hithirdetői személyzet
tekintélye is. A belső vetélkedés, a testületi szellem-
nek túltengése, a kölcsönös vádak és befeketítések
nemcsak Kelet-Ázsiában ártottak végzetesen az Egy-
ház ügyének, hanem főleg Európában is, mert várva-
várt csemgőül szolgáltak az Egyház ellenségeinek.

A szertartások kérdésében kétszáz éven át viselte
a Jézustársaság a szégyen bélyegét: módszereinek
elítéltetését, míg napjainkban XI. Pius pápa, közvet-
lenül Japánnal kapcsolatban, újból ki nem jelentette,
hogy az ősök tiszteletével kapcsolatos keleti nemzeti
szertartások, amelyeknek merőben polgári jellegét az
illetékes kormányok megállapították, a keresztények
számára is megengedettnek tekintendők. Így a Társa-
ság missziós módszere és alkalmazkodási elve a leg-
magasabb helyen újból elvi jóváhagyásra talált, ha XI.

Kelemen és XIV. Benedek határozatai alakilag nem vonattak is vissza. Sőt legújabbán XII. Pius alatt a Propaganda határozata általános érvénnyel is megszüntette a XI. Kelemen-féle tilalmak nagy részét.

Ha ugyancsak XIV. Benedek alatt Bellarminónak teljesen előkészített boldoggáavatási ügye menthetetlenül elakadt, ennek egyszerű oka az volt, hogy a világias érzelmű Passionei bíboros, a janzenisták nagy pártfogója s a jezsuiták szenvedélyes ellensége, mindent elkövetett s még a francia kormányt is megmozgatta, hogy ezt a boldoggáavatást megakadályozza. Ebben a boldoggáavatásban, így híresztelte, az ultramontán irány egyik legfőbb zászlósát emelnék az oltárra, ami Franciaországban viharokat támasztana. XIV. Benedek erre kénytelen volt engedni.

Bár egyes kínai jezsuitákra állítólagos engedetlenségük miatt neheztelt, legalább addig, míg a generális okiratszerűleg nem igazolta, hogy az ellenük emelt vádak nem felelnek meg a valóságnak, mégis XIV. Benedek pápa mindvégig meleg jóakarója maradt a Társaságnak s azt ismételten a legnagyobb kitüntetésekkel s dícséretekkel halmozta el. Ő adta ki többi közt 1748-ban a jezsuiták által vezetett Máriakongregációk ú. n. aranybulláját is (*Gloriosae Dominae*); Concinát pedig, aki a jezsuitáknak igaztalanul tulajdonított bizonyos erkölcstani tévedéseket, állításainak visszavonására kényszerítette.

A XVIII. század a Társaságra nézve munkában, eredményben és szenvedésben semmivel sem volt szegegyebb az előző századoknál. A Társaság létszáma is egyre növekedett; így a 1749-iki névtárak 22.589 jezsuitát számoltak, köztük 11.293 papot. A rendtartományok száma 39-re emelkedett (sőt 1770-ben 43-ra); ezek közt 13 Európán kívül; 1542 templommal, 24 professzusházzal, 61 újoncházzal, 669 kollégiummal, 176 papnevelőintézettel, 335 rezidenciával és 273 missziós állomással. Csak Franciaországban 89 volt a kollégiumok száma és 32 a szemináriumoké; Olaszországnak 133, Spanyolorzágnak 105 kollégiuma volt. Nagynevű

jezsuita hittudósokban, a világi tudományok művelőiben, igehirdetőkben, misszionáriusokban ez időben sem volt hiány. A missziós tevékenység ezer nehézség közt, de rendületlenül folyt tovább. Közben üldöztetésben s vértanúságban is bőven volt része a Társaság hithirdetőinek. Így Perzsiában P. Duhan-t a kurd katonák halálra verték; az indiai Maissurban P. Acunha pusztult bele a hitért szenvedett sebeibe; Kínában, ahol a folytonos üldöztetés mellett is hol titkon, hol nyíltan folyt a missziós munka, 1748-ban P. Henriquez-t és P. de Attemist kegyetlen kínzások után megfojtották a pogányok és P. Beuth is belehalt a megkínztatásba. Hasonlóképp vértanu lett Tonkingban P. Sequeira, P. Messari és P. Bucharelli, akit 9 világi segítőtársával együtt lefejeztek. 1737-ben négy új misszionáriust fogtak el az üldözők mindjárt partraszállásukkor s hamarosan le is fejezték őket. Tragikusan járt a német P. Koffler, akit a kokinkínai császár mint orvost tartott maga mellett s nagyon megszeretett. Amikor a császár valamennyi hithirdetőt száműzte, neki szintén a portugál fennhatóság alatt álló Macaóba kellett menekülnie; itt azonban egyenesen Pombal hóhérlegényeinek esett a kezébe s a lisszaboni Szent Julián-erőd földalatti börtöneibe került.

Újabb hittani küzdelmek. A janzenizmus.

A hittudományi munkálatok terén a már régebben kezdődött harcok és viták most sem ültek el, sőt arányaikban s tárgykörükben megnövekedtek. Ez magában csak annak lett volna jele, hogy a jezsuita hittudósok valóban eleven szellemi életet éltek s nem érték be a közismert skolasztikus tételek meddő ismételtetésével. Kellemetlenné ezek a viták és szellemi küzdelmek csak azáltal váltak, hogy a szenvedély és harcias érzület is hamarosan túlságosan belekapcsolódott az elméleti kérdések tárgyilagos vizsgálatába.

A teológiai irodalmi tevékenység egyre hatalmasabb arányokban bontakozott ki. Lugo bíboros, Ripalda,

Arriaga, Hurtado, a P. Kilber köré csoportosuló würzburgiak (Wirceburgenses) örökértékű, ragyogó nevek a hittudomány történetében. Mellettük az egyháztörténetben P. Hardouin, Hartzheim s a magyar P. Péterffy jeleskedtek, a jogban Schmalzgrueber, a hitvédelemtanban P. Tournemine, Merlin, Berthier (Voltaire és az enciklopédisták cáfolója, akik végül is csak úgy tudtak megszabadulni tőle, hogy megakadályozták Berthier cikkeinek kinyomtatását) s mások.

Az erkölctani kérdések terén ebben a korban főleg a *probabilizmus* került a szellemi harcok ütközőpontjába. Ez a mindenképpen helyes, az Egyház által azóta is jóváhagyott s ma a legtekintélyesebb moralisták által meglehetősen egyöntetűséggel követett erkölctani elmélet lényegében abban áll, hogy semmiféle kétséges törvény nem kötelezi azt, aki a törvény érvényességét vagy a jelen esetre való kiterjedését illetőleg bizonyosságra eljutni nem tud. Ezt az elméletet először egy jónevű domonkosrendi teológus, De Medina Bertalan, hangoztatta, de főképp a jezsuiták dolgozták ki részletesen. A janzenisták ezt az elvet mindenáron erkölctani lazaságként akarták magyarázni s heves vitát indítottak körülötte. A támadásnak sajnálatosképpen némi jogos alapot adott egy-két jezsuita írónak (Sanchez, Tamburini, Caramuel) túlzott engedékenysége az erkölctani kérdésekben. Főleg egy jelentéktelenebb spanyol írónak, Escobarnak, s egy hasonlóképp jelentéktelen francia moralistának, P. Baunynak neve valósággal harci jelszóvá vált Pascal s támadók ajkán. Átmenetileg az is bonyolította a helyzetet, hogy XI. Ince pápa tanácsára a 13. általános rendi gyűlés 1687-ben generálissá választotta P. Gonzalez Tirzrust, egy volt spanyol teológiai tanárt, aki attól való félelmében, hogy a Társaság a lazaság hírébe kerül, rendtársainak nagy többségével szemben maga is a szigorúbb, de tudományosan nehezen védhető probabiliizmust védelmezte, vagyis a tant, amely szerint csak akkor követhetjük nyugodtan a törvény kétsége esetén az enyhébb irányt, ha nemcsak valószínű, hanem a másik

véleménynél valószínűbb, hogy ez a törvénynek helyes értelmezése.

Komolyabb és következményeiben terhesebb volt a dogmatikai harc a *janzenizmus* körül. Jansenius *Agoston* című művében felújította a löweni Baiusnak Róma által már elítélt tévtanait, főleg amelyek a kegyelem hatékonyságát az akaratszabadsággal össze nem egyeztethető módon túlozták s azokat mint Szent Ágoston tanítását hirdette. Ezúttal is, mint Baius esetében, a jezsuita dogmatikusok voltak az elsők, akik Jansenius művének súlyos tévedéseire rámutattak. VIII. Orbán, majd X. Ince erre indexre tette Jansenius művét, majd belőle öt tételt külön kárhoztatott. A janzenisták vezérei azonban, főleg a szellemes, harcias és rendkívül alattomos Arnauld Antal, tovább is védelmezték Jansenius művét s hogy a pápai elítéltetést kijátszák, kitalálták azt a ravasz megkülönböztetést, hogy Rómának ugyan joga van bizonyos tételeket elítélni (*quaestio iuris*), de nincs joga azt állítani, hogy azok ebben vagy abban a könyvben csakugyan benne is foglaltatnak (*quaestio facti*); a Róma által elítélt tételek tévesek, de az elítélés nem irányul őellenük. A francia püspökök s utóbb a pápa maga erre kijelentette, hogy az öt tétel igenis mint Jansenius tétele részesült jogos elítéltetésben s VII. Sándor pápa még egyszer, formálisan elítélte azokat. A janzenisták azonban csökönyösen megmaradtak állásfoglalásuk mellett. Ugyanakkor Pascal egész elmeélet csatába állította, hogyha már dogmatikai érvekkel nem sikerült, legalább gúnynyal és torzítással tegye ellenfeleit nevetségessé.

Ugyanakkor a párisi egyetem, a jezsuiták hagyományos ellenfele, mohón rávetette magát a vádra, hogy a jezsuiták az erkölcsstanban a lazaságot hirdetik. Az egyetem rektora, Gorin de Saint-Amour, egy Hermant nevű barátjával ilyirányú vádiratot adatott ki a jezsuiták ellen. Ez a vádirat később Arnauld bevonásával ezzel a címmel jelent meg: *A jezsuiták erkölcsstana* (1644), s nem kevesebbet akar kimutatni, mint azt, hogy a jezsuiták szerint minden gonoszság és aljasság

meg van engedve, hacsak valami vékony és látszólagos valószínűség szól a megengedettsége mellett. A jezsuiták azonnal feleltek a vádaskodásokra s rábizonyították a támadókra, hogy legtöbb idézetük szóról-szóra egy Genfben megjelent kálvinista iratból van átvéve, amelynek *Catalogue des traditions romaines* a címe s amely a szerző szerint gyanús erkölcsstani elveket közöl különféle katolikus szerzők, nemcsak jezsuiták művei nyomán. A janzenisták azonban tudatosan mellőzték a nem-jezsuita szerzőket, hogy így is igazolják a *jezsuiták erkölcsstana* címet s úgy tüntessék fel a helyzetet, mintha minden enyhébb vagy lazábbnak látszó erkölcsstani felfogásnak pontosan csak jezsuiták volnának a szerzői. P. Caussin, Annat és Le Moyne oly alapos cáfolatokat írtak e janzenista könyv ellen, hogy a bordeaux-i parlament azt mint „gonoszságokkal és rágalmakkal teli” könyvet nyilvánosan megégettette (1644).

Ez azonban végeredményben keveset használt: a nagy tömeg jobban hitt a szellemesen gúnyolódó Pascalnak, mint a komoly érveknek. A *Vidéki levelek* Franciaország legdivatosabb olvasmánya lettek s széles körökben megingatták a jezsuiták iránt a tiszteletet és bizalmat. Bourdaloue így nyilatkozott e levelekről: „Amit egy emberünk hibásan írt, azt valamennyiünk véleményeként állítják a világ elé, s amit viszont sokan helyesen mondtak, azt agyonhallgatják”. A jezsuiták válasziratai, főleg P. Nouet erősen logikus és élénk hangú érvelése, annyit mégis elértek, hogy Pascal az utolsó két „levélben” már nem mer támadni, hanem védelembe megy át s komoly érvek helyett ismét csak mérhetetlen haragját önti ki nem az Egyház és a pápaság ellen, mert ezt nyíltan nem merte volna megtenni, hanem ami ezzel ebben az esetben tökéletesen egyértelmű volt: a jezsuiták ellen. A jezsuitáknak ezúttal is öntestükkkel kellett kivédeniök a gyűlölködés Rómaellenes támadásait.

A janzenisták jezsuitagyűlöletének oka kettő volt: először is bennük látták a pápaság dogmatikájának s

gyakorlati elismertetésének fő őreit s másodszor: bennük találtak legélesebb irodalmi és társadalmi ellen-ségükre. A janzenista eszmék nem diadalmaskodhat-tak, amíg a jezsuiták meg nem semmisültek.

Aknamunkájuk épp azért volt veszedelmes, mert nem küzdöttek nyíltan és bevallottan sem a jezsuiták, sem a pápaság ellen.

Nem királyok, fejedelmek és földesurak barátságát s támogatását keresték és nem hirdettek nyílt lázadást az Egyház ellen, mint a protestantizmus, hanem az Egyházon belül, a katolikus középosztály széles tömegeiben s a papság és főpapság egy részében igyekeztek bizalmatlanságot kelteni a pápaság s annak legfőbb bajnoka, a Jézustársaság ellen. A janzenizmus nem duhaj szitkokkal rontott neki a pápai széknak vagy a jezsuita rendnek, mint az elszakadt hitvitázók tették, hanem a jámborságot féltő álszenteskedéssel közeli-tette meg hiszékeny áldozatait. Jámborságot hirdetett és hitközönyt terjesztett. A jezsuitákat nem iparkodott, mint egykor a hitvitázók, gonoszlelkű embereknek tenni meg a közfelfogás előtt, hanem mint fanatikus és mégis farizeusi lelkű túlzókat tüntetni fel, mint a maga rendi érdekeiket minden fölé helyező pártot és szárnyat az Anyaszentegyházban, mint a világi papság, a többi szerzetesrendek s a szabad államkormányzat ellenségeit.

Erre a hangra mindazok felneszeltek, akik valamely okból a Társasággal nem rokonszenveztek vagy akik a rend rohamos terjedésében s hatalmában a maguk érdekeinek és hagyományainak veszélyeztető-jét, kellemetlen vetélytársát és cenzort láttak.

A XVIII. század vallásellenes irodalmának, nevezetesen az enciklopédistáknak, nem kellett messze menniök, hogy a gyűlölt rend ellen fegyvereket keresse-nek: megtalálták azokat bizonyos katolikus írónál és mozgalmi vezéreknél, megtalálták bizonyos önérzetük-ben vagy testületi szellemükben sértett papokban, papok és szerzetesek lappangó jezsuitaellenes érzületében s abban a tömegek félrevezetésére alkalmas pro-

paganda-hadjáratban, amelyet a rend katolikus ellenségei terveztek ki és indítottak útnak. A jezsuita név bizonyos körökben lassankint már szinte azonos lett a képmutató, alattomos, külön utakon járó s külön érdekért settenkedő vallási cselszövők nevével, amely tulajdonságok irodalmi megszemélyesítője Molière Tartuffe-je lett, amely éppen azért aratott óriási sikert, mert mindenki tudta, hogy a költő csak a cenzúra parancsára tette meg Tartuffe-öt világi személlyé az eredeti kézirat jezsuitája helyett.

A növekvő, nyíltan jezsuitaellenes hadjáratral szemben a jezsuiták meglehetősen passzív magatartást tanúsítottak. Pastor is csodálkozva jegyzi meg, hogy míg a janzenisták egész sor ragyogó tollú és éles szellemiségű írókat állítottak csatasorba ellenük és elsősorban a közvéleményt iparkodtak ügyüknek megnyerni, addig a jezsuiták vaskos teológiai foliánsokkal védekeztek, amelyek éppen nehézkességüknél fogva a tömegekhez utat nem találtak. Mintha ezen az egy, végzetes ponton megtorpant volna a rendnek eddig szinte közmondásos élesszeműsége: a propaganda és védelem fontosságát ebben az időben nem ismerte fel eléggé. Az ellenfél a leghevesebb, tervszerű propagandát indította a Társaság ellen, népszerűtlenné tette azt a tömegek szemében, nap-nap mellett új vádakkal, színezésekkel, előnytelenül hangzó beállításokkal hozakodott elő s a rend a nagystílű védelem eszközeit nem állította bele mindennapi harcainak fegyvertárába. A jezsuiták bíztak a pápai trón és a fejedelmek oltalmában s a tömegek vélekedésének maguk felé való visszahódítására kevésbé gondoltak. A hamarosan jobbról-balról megindult támadások, pörbefogások, kiűzetések, jogfosztások s végül a megsemmisítés szinte akadálytalanul érvényesülhettek, a Társaság részén komolyabb védelmi művekbe alig ütköztek.

Igy következtek be az 1760-as évek borzalmas katasztrófái, majd 1773-ban a legszomorúbb és legmegbélyegzőbb végzet, amely katolikus szerzetesrendet érhet: a pápai intézkedés alapján történt feloszlatás.

Az egyháztörténelemben csak két nevezetesebb szerzetesrenddel történt meg ez a végső megaláztatás: a templomosokkal és a jezsuitákkal. Előbbieknél mindent megmagyaráz Szép Fülöp francia király lelkiismeretlensége, a templomosok hatalmas vagyonára való éhsége s az az erőszak, amellyel akaratát a gyenge V. Kelemen pápára rá tudta kényszeríteni; a jezsuita rend esetében viszont közvetlenül a Bourbon-udvarok janzenista, gallikánus és regalista érzelmű teljhatalmú minisztereinek és kreatúráiknak cselszövései, távolabbról pedig a rend ellenségeinek két évszázad óta szakadatlan, nagy leleményességgel és agyafurtsággal intézett hangulatkeltő hadjárata volt a döntő tényező.

Ugyanez a keresztényellenens hangulat ásta alá egyébként ugyanakkor a trónok és a pápai szék tekintélyét is. A francia forradalom kitörését csak 16 esztendővel előzte meg a jezsuita rend eltörlése s a történeti igazságszolgáltatás tanulságos elégtételnyújtással mutatkozik be abban a sajátságos tényben, hogy a forradalom a XVIII. század végén s a XIX. század első felében éppen azokat a trónokat sietett mindenekelőtt megdönteni, amelyek röviddel előbb éppen a maguk fejedelmi abszolútizmusa védelmében a Jézustársaságot halálraítélték. Maga a pápaság e harcok és forradalmak folyamán olyan megaláztatásokat szenvedett, mint ezer év óta talán soha.

Végig kellett előbb szántani Európán a forradalmak és háborúk fúriáinak, ki kellett magát fornínia a voltaire-i és dantoni láznak, Napoleon véres kardja előtt térdre kellett a világnak rogyania s végül magának Napoleonnak elesnie, hogy a nyugati civilizáció ismét magához térjen, magába szálljon s kezdje visszaszerezni és visszaállítani a zavaros időkben könnyelműen feláldozott értékeket és hagyományokat. Így került a sor többi közt a Jézustársaság visszaállítására is.

IV.

A Jézustársaság a keresztúton.

„Jel, amelynek ellentmondanak.“

A krisztusi jövendölés: „Ha engem üldöztek, titeket is üldözni fognak“ (Ján. 15, 20.), az igazságért való üldöztetést az Istenember tanítványainak elkerülhetetlen örökségeként tünteti fel. Ha a Jézustársaság méltó akart lenni a legszentebb névre, amelyet visel, az üldöztetésből is ki kellett vennie a részét. Az első 400 év története bőségesen igazolja, hogy a rend életéből sohasem hiányzott a Krisztusért való szenvedés és üldöztetés mártiriuma. Már Szent Ignácot üldözték azok, akik benne eretneket vagy veszedelmes újítót sejtettek s még a pápai jóváhagyás után is akadtak és nem is eretnekek vagy hitetlenek, hanem egyházi férfiak, akik Szent Ignác lelkigyakorlatos könyvét eretneki könyvként vádolták meg.

Főleg amióta a Jézustársaságot hivatása az egyházforradalmárokkal szembeállította s a hitújítók a jezsuiták érvelésével szemben kénytelenek voltak szellemi fegyvereik gyengeségét érezni, ébredt a lelükben engesztelhetetlen és sokfelé máig lobogó gyűlölet a Társasággal szemben. A kiközösített velenői egyházforradalmár, Sarpi Pál, már 1611-ben azt írta, hogy azoknak, akik Rómát el akarják pusztítani, mindenekelőtt a jezsuitákat kell megsemmisíteniök, mert ha ezek leterítettnek, Róma is rombadől.¹ Chemnitz Márton, a német luteránusok egyik legfőbb előharcosa, 1562-ben külön könyvet írt a jezsuiták ellen

¹ *Pastor, Geschichte der Päpste*, XII. 333.

Theologiae Jesuitarum praecipua capita címmel. Ettől a könyvtől egészen a felosztásig halomszámra jelentek meg azok a könyvek, füzetek, röpiratok és cikkek, amelyek a jezsuitákat sokszor a legellentétesebb vádakkal támadták s amelyeket csak egy alapelv fűzött egybe: a rend ellen való szenvedélyes gyűlölet. Egész rémregény-költészet fejlődött a jezsuiták körül az Egyház ellenségeinek oldalán; a jezsuiták az erkölcstelenség pártfogói, a gyilkosság és lázadás jogának védelmezői, cselszövők és szemforgatók, akik szerint a cél szentesíti az eszközt, akik generálisuk titkos utasításai s a *Monita secreta* szerint a gyakorlatban egészen más elveket követtek, mint amelyeket kifelé vallottak; pénzt hamisítottak, örökségeket hajhásztak, céljaik érdekében a gyónási titkot is megszegették. A német protestáns Naumann Viktort éppen ezek a módfelett vakmerő vádak indították arra, hogy éveken át tanulmányozza a jezsuita rend történetét s az ellene irányuló támadások való értékét. E tanulmányának eredménye az a védőirat, amelyet ő *Der Jesuitismus* címmel adott ki (Regensburg-Mainz, 1905) s amelyben megállapítja, hogy a jezsuitaellenes irodalmi hadjárat egyetlen egy ponton sem bizonyította be állításait (349. l.).

Amikor a rend ellenségei látták, hogy sem érvekkel, sem hátborzongató rágalmakkal a rendet sem legyőzni sem elhallgattatni nem tudják, a kényelmesebb és hatásosabb fegyverhez folyamodtak s erőszakkal igyekeztek útból eltávolítani a másképp le nem győzhető, kellemetlen ellenfelet. Ahol csak teheték, rábírták a rendeket, parlamenteket és fejedelmeket, hogy a jezsuitákat az egyes országokból kitiltsák s ezek a kitiltó rendelkezések a protestáns többségű északi államokban s a szintén protestáns többségű Svájcban minden lelkiismereti szabadság és felekezeti békehirdetés megszegyenítésére mai napig érvényben vannak. Magyarországon és Erdélyben első kiűzetésüktől kezdve (1588) az utolsóig (1707), alig folyt le emberöltő, amelyben a gyűlölet s a rend szellemi fölé-

nyétől való félelem az erőszakos üldözés ilyen vagy olyan neméhez ne fordult volna. Ha a királyi területeken aránylag zavartalanabb volt a rendtársak élete, annál tűrhetetlenebb volt az a protestáns többségű erdélyi részeken vagy ahol a felkelők megvethették lábukat. Börtönben, kínzásban, megszegyenítésben bőven volt részük, de véráldozatot is kellett hozniok; így Néri Emmánuel frátert, a kolozsvári kollégium derék sekrestyését 1603-ban, épűgy mint Kassán P. Pongrácz Istvánt és P. Grodecz Menyhértet 1619-ben a protestáns hajduk halálra kinozták. A meggyesi erdélyi gyűlés 1588-ban azzal okolta meg kiűzetésüket, merthogy a jezsuiták bálványimádók, az inkvizíció eszközeivel terjesztik vallásukat, cselszövők és vizsályszítók stb.¹ Bocskay „nyughatatlanságuk” címén kívánta kiűzetésüket.² Bethlen Gábor beszercebéányai ú. n. országgyűlése (1620) szintén a közbéke háborítóit látta bennük. Ugyanezen a címen ismétlődött a jezsuiták üldözése a két Rákóczi György és Thököly Imre alatt, sőt II. Rákóczi Ferenc szécsényi országgyűlésén is (1707) a jezsuitaellenes többség elűzetésüket vitte keresztül.

Hogy a nagyrészt protestánssá lett Németországban és főleg Angliában, valamint az északi tartományokban a jezsuiták kezdettől fogva az üldözés céltablái voltak, elvégre nem csodálható. Azonban a katolikus Franciaország sem volt mindig barátságos a renddel szemben. Ennek főleg három oka akadt: a Sorbonne, a parlament és a janzenisták. A Sorbonne-t kezdettől fogva idegesítették a Jézustársaság nevelési sikerei s a tudományos élet terén elért eredményei. A párisi egyetem már 1554-ben egy röpiratot adott ki *Conclusio* címmel, amelyben azt igyekezett bizonyítani, hogy az új rend működése veszedelmes az államra és a monarchikus kormányrendszerre. A Sorbonne

¹ V. ö. Meszlényi A.: A magyar jezsuiták a XVI. században. 1931, 176—200. l.

² Velics L.: Vázlatok a magyar jezsuiták multjából, 1912—14, I. 84.

végül is szövetkezett a parlamenttel, amely viszont a francia királyok és főurak által támogatott rend részéről a maga befolyását látta veszélyeztetve s amelynek hugenotta tagjai már a vallási féltékenység alapján is mindent elkövettek a rend elleni harag szítására. A Bertalan-napi vérnász után, amelyben a jezsuitáknak csak az volt a szerepük, hogy nem egy hugenottát megmentettek a biztos haláltól,¹ a rend ellenségei két kézzel akarták a jezsuitákra szórni a legyilkolt áldozatok vérért. A III. és IV. Henrik ellen elkövetett sorozatos merényleteket a rend ellenségei szintén a legvakmerőbb jogi rabulisztikával a jezsuitákkal igyekeztek kapcsolatba hozni s szakadatlan propagandájuknak eredményeként a közvélemény egy része komolyan elhitte a jezsuiták bűnrészességét. A félrevezetett közvélemény nyomása alatt a parlament törvényszéke kínhalálra ítélte a teljesen ártatlan P. Guignard-t azon a címen, hogy IV. Henrik merénylője valamikor a jezsuitáknál gyónt s mert Guignardnál egy régi röpirat egyik példányát megtalálták, amely III. Henrik megöletését magasztalta.

Az engesztelhetetlen gyűlölet tetőfokára azonban a renddel szemben a janzenizmus hágott, amely nem tudta a jezsuitáknak megbocsátani, hogy kezdettől fogva főkép a jezsuita hittudósok leplezték le a janzenista iratok és tételek katolikus-ellenségét és teológiai tarthatatlanságát. Válaszul a janzenisták főleg a jezsuita moralistákat vádolták erkölcsi lazasággal. Főleg A. Arnauld *La morale pratique des Jésuites* című többkötetes műve (1669) s Perraut *La morale des Jésuites* című vádirata (1667) igyekezett a jezsuitákat a francia közvélemény előtt megbélyegezni s gúny tárgyává tenni. A többi janzenisták is rohamot roham után intéztek a Jézustársaság ellen s nem érve be a nyílt támadással, névtelen röpiratok egész áradatával s a hozzájuk közelálló befolyásos emberek megmozgatásával igyekeztek a jezsuitákat a közmeg-

¹ Pastor, i. m. IX. 356.

vetés és közgyűlölet tárgyává tenni. Legnagyobb sikere a jezsuiták támadásában az egyébként érdemes és szellemes, de erősen janzenista Pascalnak volt, aki maró gúnyjának minden epéjét szórta a jezsuitákra a „Levelek egy vidékihez” című pamfletjeiben. A Levelek-et szívesen olvasták az írói szalónokban és klubokban; a legnagyobb valótlanságokat és ferditéseket is megbocsátották nekik, mert annyi szellemességgel találták fel a jezsuiták írásaiból önkényesen kikapott részleteket s azokat annyi ügyességgel csoportosították, hogy a munka valóságos ínycsokor-olvasmánynak számított. Ragyogó stílusával, mondanivalóinak ötletességével, metsző iróniájával, az álokoskodásnak szinte mutatványos ügyességével boncolgatta Pascal az egyes jezsuita erkölcstani írók irányzatosan egymás mellé állított tételeit s ha sikerült ilyenformán bennük valami látszólagos vagy való hibát kitapintania, azt sohasem az egyesek hibájául, hanem az egész Társaság rendszeréül, egy romlott és félrevezető irány tanujelül tüntette fel. Tőle származik a világszerte ma is ismételt vád, hogy a jezsuiták tanítása szerint a cél szentesít bármely eszközt. A végcél mindig az volt, hogy kimutassa a jezsuita morál erkölcstelenségét és tarthatatlanságát, a rendtagokat pedig ügyes képmutatókként bélyegezze meg. Ezzel szemben a jezsuiták nehézveretű foliánsokkal védekeztek, az elméleti tudományosság színvonalán maradtak és szigorú tárgyilagossággal verték vissza az ellenfél irányzatos támadásait. Ezeket a tudós értekezéseket azonban a szakkörökön kívül senkisé is olvasta és a megmérgezett közízlés és közvélemény szívesebben hallgatott a szellemes támadókra, mint a száraz elméletiséggel védekezőkre.¹

Pascal és janzenista író társai nem vették észre, milyen rossz szolgálatot tettek ezzel a tevékenységükkel nemcsak a Jézustársaságnak, hanem a katolikus Egyháznak is, mert ha ők maguk csak a rideg janze-

¹ V. ö. *Pastor*, i. m. XIV. 437—38. l.

nizmus túlzó szigorát képviselték is, az utánuk következő kor szelleme, a minden természetfölöttiséget tagadó felvilágosultság és racionalizmus, az enciklopedisták s Voltaire követői most már az ő gúnyolódásukat használhatták fel s nemcsak a jezsuita rend, hanem a kereszténység és istenhit ellen is éles harcba indultak.

A janzenizmussal együtt a királyi hatalmat egyházi ügyekben is a pápai fölé emelő *gallikanizmus* is esküdt ellensége volt a Jézustársaságnak. Ez az irány a francia egyházat nagyrészt függetleníteni szerette volna a pápától s azon a címen, hogy a Szent-szék illetékessége nem terjed ki a „temporális” ügyekre, a pápának csak méltóságbeli, nem pedig joghatósági felsőbbiséget akart engedni. A gallikán elmélet a pápa helyett a francia királyt tekintette a francia egyház legfőbb irányítójának s a gallikán érzelmű papság az amúgy is féktelen abszolutizmusra hajló udvar előtt sokszor elég szolgálatként hajlongott. Főleg a „napkirály”, XIV. Lajos korában érte el tetőfokát a királyi abszolutizmus s vele együtt a gallikanizmus szelleme; még a nagy és egyébként szigorúan egyházhű Bossuet sem mert ennek a szellemnek határozottan elleneszegülni. Viszont a jezsuiták nagy része kezdettől fogva tévesnek és egyházellenesnek tekintette ezt az irányt. Ezen a címen most már ellenségeiknek könnyű volt azt a vádat emelni ellenük, hogy nem jó hazafiak, a királynak nem odaadó alattvalói s a francia szabadságok kisebbitői.

Ezeket a vádakokat a jezsuiták addig még csak ki tudták védeni, amíg övék volt a királyi gyóntatói tiszt. Csak akkor fordult a sorsuk rosszra az udvarnál, amikor XV. Lajossal annak nyíltan erkölcstelen élete miatt szembekerültek s állhatatosan vonakodtak a királynak gyónását meghallgatni, amíg az a botrányok középpontjában álló szeretőjét, Pompadour asszonyt az udvarból eltávolítani nem volt hajlandó. Pompadour ettől kezdve bosszút esküdött a jezsuiták ellen s

szövetkezve kreaturájával, Choiseul államminiszterrel, a jezsuiták elpusztítására.

Időközben a jezsuitaellenes hangulat Franciaországon túl a többi Bourbon-házi udvarokra is áttért, mert ezekben is mindenütt ugyanaz a gallikán (vagy regalista) irány és janzenista szellem lett uralkodóvá: a fejedelmi abszolútizmusnak és állami egyházfőségnek féltése a pápasággal s annak legelszántabb védelmezőivel, a jezsuitákkal szemben. Ugyanaz a szellem, amely ezeket a fejedelmeket befelé őrült pazarlásra, önkényre vitte s végül a maguk meggyűlöltetésére, majd a forradalmak örvényébe taszította, esküdött fel az ellen a rend ellen, amely ezeket a túlkapásokat ha nem is politikai, de valláserkölcsi alapon a legkövetkezetesebben helytelenítette.

*

Azonban sem a protestáns hitvitázóknak, sem a gallikán eszmék harcosainak, sem a belga és francia janzenistáknak nem sikerült volna oly széleskörű ellenérzést kelteniök a Társaság ellen, ha egyéb körülmények is közre nem játszanak abban, hogy a jezsuita név még egyes katolikus rétegekben is népszerűtlenné váljék. Nem lehet ezen túlságosan csodálkoznunk, ha meggondoljuk, hogy a rend rövid idő alatt annyiféle területen ért el oly feltűnő sikereket s ezzel számos más katolikus tényező bizonyos fokig árnyékba szorult. Voltak, akik nehézményezték, hogy a jezsuita tudósok egyes teológiai és bölcseleti kérdésekben új utakra tértek. Mások féltékenyen nézték a Társaság rendkívüli népszerűségét, amely a jezsuiták iskoláinak nagyfokú látogatottságában, templomaik zsúfoltságában, gyóntatószékeiknek és Máriakongregációiknak keresettségében megnyilatkozott, valamint abban a nagyfokú tiszteletben és bizalomban, amellyel a legelőkelőbb társadalmi körök s az egyszerű nép széles rétegei is viseltettek a páterek iránt. A tengerentúli missziók terén a Jézustársaság hithirdetői tevékenysége szintén igen kimagasló helyet biztosított a rend-

nek s emberileg ismét teljességgel érthető volt, hogy amikor pl. a pogány népek ősi szokásaihoz való alkalmazkodás kérdésében egyes jezsuita hithirdetők talán a helyesnél, mindenesetre a megszokottnál tovább mentek, ebben a rend hithirdetői tevékenységével szemben féltékeny vagy elégedetlen elemek alkalmat találtak arra, hogy a Társaság missziós módszereit fennen kárhoztassák. Végül a XVII. és főleg a XVIII. századnak mindinkább erősödő hitetlensége, „felvilágosodottsága” s mind szemérmetlenebbül fellépő erkölcsi lazasága is hozzájárult a Társaság elleni ellen-szenv növeléséhez. A francia enciklopedisták tevékenysége nyomán nem is csak a békés és magabazárt, hanem a támadólag fellépő szabadgondolkodás csak alkalomra várt, hogy végleg kiszorítsa a köztisztelet és közszeretet fényköréből azt a szerzetesrendet, amelyet már tagjainak és intézményeinek nagy számánál, de méginkább felkészültségénél és apostoli éberségénél fogva a nyílt vallástalanság legkomolyabb akadályának láttak.

Mindezek a tényezők végzetszerű biztossággal készítették elő a talajt a döntő csatára a Jézustársaság ellen, főleg azóta, hogy a Bourbon-udvarok mellett mindenható miniszterekként egymásután olyan emberek kerültek vezető állásokba, akik teljességgel a voltairei eszmékre esküdtek s részben az enciklopedisták személyes barátai voltak. Mivel azonban a közhangulat akkor még mélyen vallásos volt s a hitetlen felvilágosodás bajosan indulhatott volna nyílt harcra egy katolikus szerzetesrend ellen, ugyancsak kapóra jött a vallástalanság propagandistáinak s az Egyház ellenségeinek az a körülmény, hogy a janzenizmus éppen a keresztény vallás és erkölcs védelme címén üzent hadat a gyűlölt Jézustársaságnak. Így a kereszténység gyengítésére s a jezsuiták megsemmisítésére a hit és Egyház ellenségei magában a kereszténységnek védelmében találtak örvet és palástot.

A janzenisták évszázados gyűlölete a Jézustársasággal szemben főleg akkor kapott nyílt lángra, amikor a római Szentszék 1713 szeptember 8-án kiadta híressé vált *Unigenitus* kezdetű bulláját, amely a janzenizmust végleg és most már minden kibúvó lehetetlenítésével elítélte. A janzenisták jól sejtették, hogy ez a bulla részben a gyűlölt jezsuita teológusok munkájának eredménye s hogy tételeiket most már csak a Szentszék ellen való nyílt lázadás útján védelmezhetik. Antoine Arnauld annakidején még mindig azzal taktikázott, hogy janzenizmus nincs is s az egész csak rémkép, amelyet a jezsuiták találtak ki. Követői is sokáig abban mesterkedtek, hogy a Szentszék janzenistaellenes kijelentései őket egyáltalában nem érintik. Az *Unigenitus*-bulla után most már nem lehetett alakoskodni. A janzenisták ezentúl nyílt lázadásba mentek a pápaság ellen s a bulla szerzőjét, XI. Kelemen pápát, a hazugság és erkölcsi romlás védelmezőjeként gyalázták.

Gyűlöletük a jezsuiták ellen csak fokozódott. A bulla, így híresztelték, nem egyéb, mint a jezsuiták újabb ravaszkodása, akik ezen az úton a molinizmust akarják dogmatizálni. A valóságban a bulla összeállításában a jezsuitáknak közvetlenül csak egészen jelentéktelen részük volt, s hogy XI. Kelemen menynyire nem járt a jezsuiták járszalagján, megmutatta azzal is, hogy az ú. n. kínai ritusvitában a Társaság módszereit könyörtelenül hibáztatta.

Az *Unigenitus*-bullát maga XIV. Lajos király kérte a pápától, hogy véget vessen országában az egyháziak egyenetlenségének. A bulla nem talált a francia püspöki kar részén nagyobb ellenkezésre, kivéve egy kisebb csoportot, amelynek élén azonban maga a párisi érsek állt, De Noailles bíboros, akit egyéni önérzetében sértett, hogy a pápa eretnek tartalmúnak nyilvánított egy könyvet, amelyet ő annakidején egyházi jóváhagyással látott el. Mivel vele is elhitették, hogy az egész bulla nem egyéb, mint a jezsuiták bosszúműve őellene, ő viszont azzal alázta meg vélt

ellenségeit, hogy kétízben is megvonta a páterekről Páris területén a gyóntatási engedélyt. Három vagy négy püspök melléje állt, de a francia püspökök túlnyomó többsége lelkesen a jezsuiták védelmére kelt.

XIV. Lajos halála után a janzenizmus annyiban módszert változtatott, hogy míg régebben csak az előkelő körök megnyerésén dolgozott, most az oratoriánus Quesnel példájára a középosztály s az egyszerűbb nép tömegei felé fordult s ezeket igyekezett eszméinek megnyerni. Ezen az úton a francia parlamentekben is újabb segélycsapatokra számított. A párisi parlament a királyi rendelet ellenére csak bizonyos megszorításokkal volt hajlandó az Unigenitus-bullát becikkelyezni s önkényes cenzurát gyakorolt a pápai rendelkezések fölött. Onhatalmúlag kijelentette például, hogy a bulla nem tartalmaz „hitelvi szabályt” s büntetés terhe alatt kötelezte a lelkipásztorkodó papságot, hogy a pápa s a püspökök szigorú tilalma ellenére továbbra is szentségekben részesítsék azokat, akik a pápai bullát visszautasították. Előfordult, hogy a francia hatóságok az Egyházból kiközösített papoknak erőszakkal nyitottak utat a tabernákulumhoz, hogy janzenista betegeiket az Oltáriszentségben részesítsék.

Sajnos, a quesnelizmusnak a francia alsópapságban s egyes szerzetesrendekben szintén akadtak pártívei; főleg azokból az elemekből, akik egy vagy más okból ellenségesen néztek a Jézustársaságra. Lassan az lett a helyzet, hogy az Egyház ellenségei papokra és szerzetesekre támaszkodhattak a pápaság és a Jézustársaság elleni küzdelmükben.

Közvetlenül súlyossá akkor vált a Jézustársaság helyzete, amikor Európa katolikus országainak trónján egymásután olyan uralkodók jelentek meg, akik egyéni képességük hiányosságának érzetében vagy egyéb okokból többé-kevésbbé egy-egy miniszterükre vagy más udvari kedvencekre bízta az államügyek vitelét. A francia királyok mindaddig a jezsuitáknak jóakaró pártfogói voltak s még XIV. Lajos is, aki pedig nem egy esetben ujjat húzott a Szentszékkal, ú. n.

királyi gyóntatókul — mai értelemben: kultuszkormányzati tanácsadókul — jezsuitákat alkalmazott. XV. Lajos sem tért el ettől az irányvonalától, s főleg mélyen vallásos neje és gyermekei mindig a jezsuiták lelkes hívei maradtak. Mióta azonban XV. Lajos erkölcsileg teljesen lesiklott s udvarában már csak az történt, amit ágyasai, főleg a hírhedt Pompadour asszony akart, a jezsuiták befolyása az udvarnál szinte egycsapásra megsemmisült. A jezsuiták most már elvesztették eddigi fő támaszukat: az udvart is és most már semmi sem tartóztathatta fel végzetüket. Gondviselés szerűnek lehet azonban tartani, hogy így még idején elszakadtak — bárha időleges pusztulásuk árán is — az ancien régime végleg megkorhadt rendszerének támogatásától, amely támogatásért a francia egyháznak később oly keserves árat kellett fizetnie.

Az első vihar. Pombal.

Az első, mindent elsöprő vihar azonban *Portugáliában* terítette le a Társaság virágzó fáját. Az itt kitört jezsuitaüldözés nagystílusú előkészítője és lebonyolítója a voltairiánus Carvalho Sebestyén, másképp *Pombal* márki, az erőtlen I. József király miniszterelnöke volt. Ez a nagyratörő és minden hájjal megkent államférfi Portugáliát minden tekintetben mintaállammá akarta tenni s mivel tökéletesen a francia enciklopedisták híve volt, a reformmunkát a katolikus Egyház megsemmisítésével akarta kezdeni. E célból első feladatának a jezsuiták megsemmisítését tekintette. Hogy a közvéleményt a maga terveinek előre megnyerje, nagyarányú propagandahadjáratot indított a Társaság ellen. Mérgezett tollú írókat szerződtetett, akik hamis vádakkal telt röpiratok egész áradatával öntötték el nemcsak Portugáliát és annak kiterjedt gyarmatait, hanem Európa valamennyi országát. Kapóra jött neki I. József félnéksége, amelyet álmerényletek megtervezésével és lejátszásával állandóan fokozni és lázban tartani tudott. Elhitette a királlyal, hogy a jezsuiták ellenségei; rávette

őt, hogy eddigi jezsuita gyóntatója helyett más papokhoz forduljon s a jezsuitákat tiltsa ki az udvarból. Amikor Portugáliának egyik fő jövedelmi forrását, a szőlőművelést sokhelyütt beszüntette s a szőlőhegyeket kiirtatta, az emiatt támadt elégedetlenség levezetésére a felbujtókat a jezsuitákban kereste. Ugyancsak őket okolta, mikor a nép Oportóban fellázadt, mert a borkereskedést monopolizálta s annak lebonyolítását az általa alapított borkereskedő társaságnak engedte át, mely egyik visszaélést a másik után követte el. Amikor pedig a földrengés 1758-ban Lisszabon városát rombadöntötte s több mint 30.000 embert temetett maga alá, kész volt az újabb gyanúsítással: a jezsuiták tüzelik a népet, hogy ezt a szerencsétlenséget úgy tekintse, mint Isten büntetését a király s a kormány gonoszsága miatt.

Ennyi vád, ha hitelt talál, maga éppen elegendő, hogy a jezsuitákat meggyűlöltesse. De Pombalnak ez is kevés volt. Most került a sor a missziókra, hol a kegyelemdőfést kapták meg. A jezsuiták erőt nem kímélve, türelmét el nem veszítve s apostoli buzgóságukat megsokszorozva a brazíliai gyarmatokon, melyek ekkor már a portugál korona alá tartoztak, olyan hitéletet s rendezett társadalmi viszonyokat teremtettek az erdők vadonjaiból kicsalogatott s az állandó letelepüléshez szoktatott indiánok közt, melyek párjukat ritkították. Kell-e több bizonyíték erre, minthogy ezeket a redukciókat mintaállamoknak nevezték! De a szépen megindult fejlődésre, mint a villámcsapás sujtott le Carvalho Ferencnek, Pombal öccsének brazíliai kormányzóvá való kinevezése. Az indiánoknak még II. Pedro királytól megvolt a szabadságlevelük és ennek a paragrafusai irányították gyarmati életüket. Eleget tettek kötelezettségeiknek, megfizették adójukat s nem bántotta őket senki. Ez most egyszerre megváltozott. Carvalho óriási adókkal s évtizedekig tartó katonáskodással akarta őket megterhelni, ami ellen a jezsuiták tiltakoztak, hiszen ez egész missziós tevékenységüket felbomlással fenyegette. Éppen a magyar származású P.

Fáy volt az, aki emiatt jelentést tett Lisszabonban, bőven részletezve mindazokat a visszaéléseket és zsarolásokat, amikkel a derék amanajozokat már eddig is gyötörték.

A jezsuita missziók megsemmisítésére Pombal kitűnő alkalmat talált azokban az eseményekben, amelyek a paraguayi missziók területén az 1754-ben Spanyolországgal kötött egyezmény folyamán lejátszódtak. Spanyolország és Portugália ugyanis többi közt olyan határkiigazításban egyezett meg, amelynek folytán 30.000 megkeresztelt és letelepedett indiánnak el kellett volna hagyni lakóhelyét, falvait, földjeit és állatállományát s más, ismeretlen s megmíveletlen területre vándorolni át. Az indiánok ezen az önkényességen annyira felbőszültek, hogy a jezsuiták minden csitító közbelépése ellenére fegyverrel keltek falvaik és birtokaik védelmére. A spanyol jezsuiták nem tehettek egyebet, mint legelőnkebb szavakkal felvilágosították a madridi kormányt ennek az esztelen és céltalan intézkedésnek káros hatásairól.

Ez Pombalnak elég volt. Íróbérenceivel egy röpiratot szerkesztetett, amelyben a délamerikai jezsuita hit hirdetőket, spanyolokat és portugálokat egyaránt, mint forradalmárokat, az indiánok önző kizsákmányolóit, kincsgyűjtőket és kényurakat állította az olvasók elé. Spanyolországban ez a vádözön olyan felháborodást keltett, hogy a legfőbb királyi törvényszék, a „Castiliai Tanács”, mint merő rágalmat utasította vissza. Pombal azonban az iratot Európa főbb nyelveire lefordíttatta s ügynökei s szabadgondolkodó elvtársai révén Európa minden országában széltében elterjesztette. Római megbízottja, Almada, a rágalmazó iratot nemcsak olaszra fordíttatta s titokban magában Rómában kinyomatta, hanem még a kúriai prelátusok és bíborosok közt is nagyszámban kiosztotta. Sőt annyira ment, hogy XIV. Benedeknek is elébe terjesztette, azzal a kérelemmel, hogy ezt a mindenestől megromlott szerzetesrendet szigorú vizsgálatnak vettesse alá. XIV. Benedek kiváló jogász volt, de kevésbé ügyes diplomata s

egyébként is élete utolsó napjait élte már, amikor a portugál követnek ez a megrohanásszerű kérelme eléje került. Nem látott keresztül Pombal cselszövésén s a kérelemnek eleget téve, Saldanha portugál bíborost, Pombal bizalmas emberét, ez utóbbinak kérelmére a rend vizitátorává nevezte ki, mégis azzal a megszorítással, hogy a jezsuiták ellen komolyabb intézkedést nem tehet a pápa előzetes hozzájárulása nélkül. Saldanha ezt a pápai megszorítást teljesen füle mellől bocsátotta s egyedül Pombalnak engedelmeskedett. Az előírt vizitációt sohasem tartotta meg, ellenben minden vizsgálat és ítélet nélkül már néhány hét múlva (1758 május 15-én) kiadta rendeletét — amelyet Pombal azonnal minden utcasarkon és minden faluban közhírré tétetett —, amelyben kijelenti, hogy a portugál jezsuiták Európában és tengerentúli misszióikban botrányos üzemekben vétkesek s a szerzetesek tilos nyereszkeskedő kereskedést folytatnak. Az agg lisszaboni patriarchát ugyanekkor Pombal arra kényszerítette, hogy a vizitátor ítélete alapján a jezsuitákat patriarchátusának egész területén tiltsa el a prédikálástól és gyóntatástól.

A rendnek éppen akkor megválasztott új általános főnöke, P. Ricci Lőrinc azonnal panasszal fordult az új pápához, XIII. Kelemenhez s igazságtételt kért. Ha egyik vagy másik jezsuita csakugyan szerzetesekre nézve tilos kereskedelmi ügyletekben vett volna részt, mondta, ám büntessék meg ezeket, de az elemi igazságosság kívánja, hogy egy vagy két bűnös miatt ne bélyegezzenek meg, ne ítéljenek el egy egész erkölcsi testületet. A portugál jezsuiták ugyanily értelemben adtak be a portugál királyhoz is felségfolyamodványt; Carvalho-Pombal azonban gondoskodott róla, hogy választ egyáltalán ne kapjanak.

Ugyanazon év szeptember 3-án I. József ellen állítólagos merényletet követtek el: egyik szerelmi kalandja alkalmával valaki a nyakán megsebezte a királyt. Máig felderítetlen, vajjon igazi merényletről volt-e itt szó, vagy csak Pombal által megrendezett ügyes színjátékról. Pombal mindenestre teljes mérték-

ben kiaknázza az eseményt a maga céljaira. Külön vésztörvényszéket neveztetett ki, amelyet ő állított össze s ennek ítélete alapján, valószínűleg teljesen ártatlanul, a legborzalmasabb kínok közt kivégeztette mindenekelőtt politikai ellenzékét, a legelőkelőbb portugál arisztokrácia több tagját; azután pedig egészen vakmerő és szemérmetlen jogi körmönfontossággal valamennyi jezsuitát mint a merényletben bűnrészt vád alá helyeztette. Minthogy minden ügyeskedése ellenére a bizonyítékoknak vagy csak valószínűsítő körülményeknek legcsekélyebb látszatát sem tudta felhajszolni, végül is egy nagyérdemű volt brazíliai hithirdetőt, a 81 éves P. Malagrida Gábort íteltette halálra háromévi kegyetlen vizsgálati fogság után s nyilvánosan kivégeztette, de már csak eretnekség címén.

Malagrida több mint 30 éven át működött mint szentéletű hithirdető Braziliában, midőn a haldokló anyakirályné kérésére Lisszabonba tért vissza s a királynénak halálos ágyán lelki vigaszt nyújtott. A már ősz hithirdető 1755-ben egy földrengés alkalmával kis iratot tett közzé, amelyben a földrengést Isten fenyegetésének nevezte a nép bűneiért s magábaszállásra, bűnbánatra szólította fel a híveket. Pombal ezt a király ellen való célzásnak tekintette s királyi rendeletet eszközölt ki, amelynél fogva az iratot a hóhér nyilvánosan elégette; a szerzőt pedig eretnekség címén pörbe fogta. A lelkigyakorlatok, melyekre Malagrida a híveket csalogatja, mondta a királyi rendelet, csak arra jók, hogy általuk a jezsuiták a lelkiismereteket megzavarják, nekik új híveket szerezzenek s ezeket a fejedelmek ellen izgassák. Malagridának el kellett hagynia a fővárost, majd újra visszahívták, kilenc társával együtt elfogták és másnap kihallgatás és peres eljárás nélkül bűnösnek mondták ki felségsértésben és a király élete ellen való összeesküvésben. Mindennek alapjául az szolgált, hogy Malagrida, akin ekkor már aggkori elmebetegség tünetei mutatkoztak, bizonyos természetfeletti kinyilatkoztatásokról beszélt, amelyekből a király ellen elkövetendő merényletről már előző-

leg értesült volna. Erre a 72 éves, elmebeteg aggastyánt harmadfélévi fogvatartás után az inkvizíció elé állították, amelynek bírái közül eltávolították azokat, akik nem voltak Pombal vak eszközei s amelynek elnöke ez alkalommal Carvalho Pál, Pombal öccse lett. Az agg hithirdetőt bűnösnek mondták ki „eretnekségben, hamis jövendülésben, lázító tanokban s az életszentség fitogtatásában” s kiszolgáltatták a világi törvényszéknek, amely Malagridát 1761 szeptember 20-án „mint megátalkodott eretneket” megfojtatta és testét máglyán elégettette. Az ítélet főleg két iratra támaszkodott, amelyet Malagrida fogságában állítólag írt: egyik Szent Anna életéről, másik az Antikrisztusról szólt. Az ezekből az iratokból az ítélet megokolásában felhozott részletek annyira esztelenek és oly zavaros állításokat tartalmaznak — pl. hogy Szent Anna már anyja méhében letette a szegénység, tisztaság és engedelmesség fogadalmát, vagy hogy a Szentháromság személyei egymásközt azon versenyeztek, melyik fogadja méltóbban Szent Annát a mennyországban —, hogy csak kétféle lehetőség van: vagy rosszakaratú kitalálás volt az egész, vagy a szegény hithirdető a hosszas börtön folytán végleg elvesztette józan esztét. Pombalnak azonban szüksége volt a király és a közvélemény előtt bizonyítékokra a jezsuiták ellen.

A folytonos rágalompropaganda végül is megtörte az egyébként jámbor király csekély ellenállóképességét s Pombal sürgetésére 1759 szeptember 3-án aláírta azt a rendeletet, amely a jezsuitákat a portugál korona valamennyi államából száműzte. Csak azok a fiatal, egyszerű fogadalmas rendtagok maradhattak meg az országban, akik önként levetették a reverendát. Mekkora volt Pombal csalódása, amikor a fiatal rendtagok közt, sőt még a noviciusok sorában is, egyetlenegy sem akadt, aki ezen az áron kívánt volna a száműzetés büntetése elől szabadulni.

Pombal közben azt is megkísérelte, hogy magát XIII. Kelemen pápát törbe ejtse s azért a királlyal levelet íratott neki, amelyben közli, hogy a jezsuitákat mint

merénylőket s minden isteni és emberi törvény kiját-szóit a közbéke és saját királyi biztonsága érdekében kénytelen lesz országaiból kitiltani. Bebizonyosodott, írja, hogy a jezsuiták okozták Paraguayban a hábo-rút. A béke és a nyugalom megköveteli, hogy kitiltsa országából a Jézustársaságot s bízvást reméli, hogy a pápa is jóváhagyja ezt az ő megmásíthatatlan elhatá-rozását. Egyúttal kéri a felhatalmazást, hogy felség-sértő papok és szerzetesek ellen a portugál törvény-szék a jövőben az egyházi kiváltságok mellőzésé-vel szabadon eljárhasson és velük szemben halálbü-n-tetést is alkalmazhasson.

XIII. Kelemen ez a vakmerő hangú levél annál inkább meglepte, mert a spanyol kormány éppen akkor fejezte be a vizsgálatot a paraguayi háború ügyében és a jezsuitákat minden vád és gyanú alól tisztázta. Mégis abban a reményben, hogy engedékenységgel jó útra terelheti a királyt, a pápa megadta a portugál törvényszéknek a kért felhatalmazást, de csak a most fennforgó vádakra vonatkozóan s a püspökök s a ma-gasabbrendű főpapok kivételével. Egyidejűleg XIII. Kelemen két magánjellegű levelet írt I. Józsefnek, ame-lyekben mély fájdalmanak adott kifejezést az egyház-ellenes túlkapások miatt s kérve kérte a királyt, hogyha talán néhány rendtag csakugyan vétkezett volna is, egyesek vétkéért ne sujtsa haragjával az egész nagy-érdemű rendet.

A pápa béketörekvését azonban megghiúsította Pombal római követe, Almada, aki a jezsuiták elleni cselszövésekben mesterével vetekedett. Először heves panaszokkal illette a pápai államtitkárt, hogy bár egy hét múlt el már a király levelének vétele és megtár-gyalása óta, a kívánt felhatalmazás még mindig nem jött meg. Mikor erre a bíboros-államtitkár azt vála-szolta, hogy a király előzőleg nyolc hónapig nem tar-totta érdemesnek felelni a pápa levelére, Almada azzal felelt, hogy más egy egyszerű udvariassági levél és az olyan intézkedés megtétele, amelytől a király élete és birodalmának nyugalma függ; míg a pápa késlekedik,

azalatt a jezsuiták „nyugodtan rágalmazhatják a király boldog uralkodását”. A pápai udvar viselkedése azt a benyomást kelti, mintha támogatni akarná a király ellen elkövetett gyalázatos merényleteket.

Torrigiani államtitkár nyugodt, tárgyilagos hangon utasította vissza ezeket a vakmerő gyanúsításokat. Majd Almada az ellen emelt panaszt, hogy mint kém-jei által megtudta, a pápai leveleket nem ő általa, hanem külön kurír útján akarták Lisszabonba juttatni. Azt felelték neki, hogy ezt a király iránt való különös figyelemből teszik. Almada azonban nagyon helyesen sejtette, hogy azért küldenek külön kurírt, nehogy a pápa levelei Almada megjegyzéseivel és toldásaival jussanak el Lisszabonba. Torrigiani el is indította Portugália felé a külön futárt. Ez azonban a franciaországi Aixban lováról lezuhanván, nem folytathatta útját s könnyelműen átadta levéltáskáját annak a kurírnak, akit Almada azonnal utána küldött és aki ajánlkozott, hogy a csomagot elviszi a nunciusnak. Így kerültek a pápai iratok először a portugál kormány s csak azután a nuncius kezébe. Mikor aztán a nuncius a pápai leveleket a kormánynak át akarta adni, nagy csodálkozására kijelentették neki, hogy azokat nem vehetik át, mert a levelek nem a portugál követen keresztül és nem is a vele folytatott megbeszélések alapján küldettek Portugáliába. Azonkívül biztos tudomásuk van róla, hogy a pápa a kívánt felhatalmazásokat nem mindenkorra, hanem csak erre az egy esetre adta meg. A nuncius hiába hivatkozott arra, hogy a portugál udvar maga is ismételten külön futárok révén s nem az ő közvetítésével levelezett Rómával; hiába jelentkezett kihallgatásra magánál a királynál, a király kijelentette, hogy ebben a formában a pápai leveleket nem veheti át.

A portugál száműzés.

Hogy ennek a huzavonának mi volt az oka, csak hamar elárulták az események: Pombal csak időt akart nyerni, hogy a pápát kész tények elé állítsa. Szeptem-

ber 17-én a katonasággal 133 pátert összefogdostatott, fegyveresen a lisszaboni kikötőbe kísértetett, ott hajóra rakatta s a pápai kormány minden előzetes értesítése nélkül, a nemzetközi jog nyílt megsértésével pápai területen, Civitavecchiában egyszerűen partra dobatta őket. A hajó még a tengeren járt, amikor királyi rendelet jelent meg, amely a jezsuitákat mint zendülőket és felségsértőket száműzte az országból s halálbüntetés terhe alatt megtiltotta portugál területen való tartózkodásukat. Ugyancsak halálbüntetés járt azokra is, akik a jezsuitáknak menedékhelyet nyújtanak, vagy velük szóban vagy írásban érintkeznek. E rendeletet megküldték az ország püspökeinek is. A szolgálalkú Saldanha még ugyanazon napon körlevelet adott ki, amelyben a királyi rendeletre hivatkozva, felszólítja a híveket, hogy a száműzöttekkel semmiféle összeköttetést ne tartsanak fenn. A vizitáció eredménytelen volt, írja, mert a jezsuiták csökönyösen vonakodtak visszatérni szent szabályaikhoz s mindinkább elhanyagolták kötelességüket. A híveket felszólítja, hogy vele együtt imádkozzanak s Isten adja meg e szerencsétlen megtévedetteknek a megtérés kegyelmét. Csak a fiatal rendtagoknak, akik még nem tették le a végső fogadalmukat, engedte meg a királyi kegy, hogy az országban maradhassanak, azon feltétel alatt, hogy fogadalmaiktól Saldanha által feloldoztatják magukat. Saldanha, akinek erre semmiféle felhatalmazása nem volt, szinte kényszerítette a fiatal kispapokat a rend elhagyására s nyugodtan feloldozgatta őket fogadalmaik alól, amiért aztán a pápa meg is róttá. A fiatal rendtagok túlnyomó része azonban hű maradt hivatásához s önként ment a páterekkel együtt a számkivetésbe. A szerzeteseit rajongva szerető, vallásos nép felzúdulását Pombal részben fenyegetésekkel, részben pedig a jezsuiták ellen emelt újabb és újabb rágalmak terjesztésével igyekezett elnyomni.

A pápát súlyosan sebezte a sértéseknek eme sorozata, főleg az, hogy az ő megkérdézése nélkül az ő államának területére tették ki a szerencsétlen áldoza-

tokat, de kénytelen volt befogadni a száműzött szerzeteseket, s amennyire az éppen dülő éhínség miatt lehetséges volt, gondoskodott ellátásukról.

Pombal nem állt meg a megkezdett úton. Miként az anyaországban, úgy a tengerentúli gyarmatokban is mint valami gonosztevőket összefogdostatta az özszes jezsuitákat s hajókon hozatta őket át Lisszabonba, majd ismét a pápai államba vitette őket. A brazíliai jezsuita hithirdetők tengeri utazása valóságos kínszenvedés volt; a legforróbb nyárban két teljes hónapig utaztak az egyenlítő alatt, miközben csak a hajófenékén volt szabad tartózkodniok s szabad levegőre sohasem juthattak. Napi eledelük némi romlott főzelék és napjában 3 pohár víz volt. Hasonló embertelenséggel hozták haza a goai misszió hithirdetőit. Ezek 5 hónapig voltak úton; 23-an már a tengeren belehaltak szenvedéseikbe s a 119 közül, akik Lisszabonba érkeztek, a legtöbb olyan súlyos beteg volt, hogy közülök csak 46-ot lehetett tovább vinni Olaszországba. Hogy a portugál gyarmati területek misszióira 900 hithirdetőnek hirtelen eltávolítása milyen halálos csapást mért, könnyen elképzelhető.

A tengeri utazás gyötrelmei azonban számos rendtagra nézve még csak a szenvedések bevezetését jelentették. A külföldi illetőségű hithirdetőket Pombal óvakodott száműzni, mert ez rájuk nézve a szabadságot és hazatérést jelentette volna; ehelyett a lisszaboni Szent Julián-erőd börtöneibe vetette őket, amelyek azóta szomorú világhírre tettek szert. Körülbelül 200 jezsuita került ezekbe a rettenetes, földalatti lyukakba, s amennyiben időközben szenvedéseikbe bele nem pusztultak, közel 18 éven át éltek ott az élőhalottak borzalmas egzisztenciáját. Mária Terézia lisszaboni követe, Lebeltern lovag, aki nem akart hinni a kiszivárgott híreknek s azért álruhában meglátogatta a Szent Julián-erőd börtöneit, 1777 április 8-án így írja le benyomásait: „Magam láttam a páterek börtöneit. Rettentő szenvedéseikről csak gyenge képet festhetek, mert ezek minden elképzelést felülmúlnak s pusztá látásukra meg-

dermed a vér az ember ereiben. Négy arasznyi négyszögletes földalatti lyukak e börtönök, amelyeket nagy fáklyákkal is alig lehet megvilágítani s amelyekben dagály idején a víz két arasznyi magasságig beszivárog: ez az a szomorú tartózkodási hely, ahol ezek a szerencsétlenek csodálatos módon 18 éven át éltek, holott naponta csak félfont kenyeret, 2 uncia vizet s némi salátát kaptak, ruházatul pedig évente mindössze egy inget”.

A foglyok azt sem tudták, miért mérték rájuk e szörnyű sorsot. Egyik év múltott a másik után, de még csak ki sem hallgatták őket. Csoda-e, ha a mérhetetlen szenvedés megritkította sorukat? Csupán az azeitaói erődbe több mint 120-at börtönöztek be. Almeidába 21-et, Szent Juliánba 92-t, az utóbbiak közül 12-en pusztultak el, legtöbbször úgy, hogy vagy megőrültek, vagy pedig elevenen elrothadtak. S akik megérték a végzetes 1773. évet, roncsként kerültek ki innen s évekre volt szükségük, hogy egészségük úgy-ahogy helyreálljon.

Pombal elégedett lehetett eredményével. Nevéhez rengeteg vér, könny, börtönkin tapad s ugyanannyi értékpusztulás. A kollégiumokat az eltörlés után lefoglaltatta, kincseiket kalmárkezekre juttatta, a rend templomait becsukatta, iskoláit elvilágiasította, jóléti intézményeit megszüntette. Portugália elvesztette legderekabb papjait és tanítóit, a missziók pedig Krisztus lankadatlan buzgalmú apostolait. Romboló munkájának 27 jezsuita misszióstelep esett áldozatul.

Ezek között a Szent Julián-erődbe zárt, ítélet és kihallgatás nélkül évek hosszú során át gyötrődő jezsuita hithirdetők között több magyar jezsuita is szenvedett, így P. Fáy Dávid Alajos, a főnemes abaújmegyei Fáy-családból, aki szenvedéseibe 5 és fél év múltán belehalt.¹

A pápai állam partjain összesen 1100 szerzetest vetettek ki Pombal hajói. Eltartásukról csak úgy lehet-

¹ Bangha B.: Magyar jezsuiták Pombal börtöneiben (Utak és élmények II. kötetében).

tett gondoskodni, hogy az egyházi állam jezsuita rendházai a végletekig megadóztatták magukat; ekkor adták el a római Gesu-templom ezüstszerelését is.

De Pombalnak mindez nem volt elég. A király által heves szemrehányásokat tett a pápának, hogy nem akadályozza meg a rágalmakat, amelyeket a római jezsuiták és pápai hivatalnokok a király ellen emelnek. Követelte, hogy a pápa necsak belenyugodjék a jezsuiták erőszakos eltávolításába és birtokaik elkobzásába, hanem helyeselje és dicsérje is azt s a Jézustársaságot az egész világon oszlassa fel. Egyébként, hogy a jezsuiták kiűzése csak első lépés volt az Egyház teljes megalázására Portugáliában, mutatták az események: a nunciusnak katonai erőszakkal való kiűzése az országból s a pápával való nyílt szakítás.

Miután így a jezsuitákat erkölcsileg és fizikailag tönkretette. Pombal hasonló önkénnyel fordult a többi szerzetek és a világi papság ellen. A bahiai érseket s a grao-parai bencés püspököt egyszerűen letette s utóbbit rendjének egy kolostorában internáltatta. A coimbrai püspököt azon a címen vettette földalatti sötét börtönbe, mert ez elítélte Voltaire és Rousseau műveit, a francia Enciklopédiát, a „Febronius”-t, valamint bizonyos erkölcstelen iratokat; e püspöki körlevelet hóhérkéz égette el nyilvánosan. Hasonló börtönbüntetés érte azt a 33 részben papi, részben világi embert, aki a bebörtönzött coimbrai püspök érdekében felszólalt. Pombal egy napon 4 bencést, 2 karmelitát és egy szervita kolostor valamennyi tagját börtönbe záratta; viszont nyíltan pártolta azokat a papokat és szerzeteseket, akik könnyelmű életükkel szégyent hoztak az Egyházra. 1769-ben a lisszaboni bencéseknek, ágostonosoknak, lazaristáknak s a Szent Jakab-rend tagjainak megtiltotta a gyóntatást és prédikálást. Börtönnel fenyegetett mindenkit, aki intézkedéseit bírálni merte. A pápával való szakítás után minden Rómával való levelezést felségsértésnek jelentett ki.

A porig megalázott XIII. Kelemen még így is mindent megkísérelt, hogy a teljes szakítást megakadályozza.

lyozza. Midőn a portugál királynak fia született, Pamfili párizsi nuncius révén szerencsét kívánó levelet intézett a királyhoz, melyben néhány szóval annak a hő kívánságának adott kifejezést, bár állna vissza közte és a portugál király közt a béke, ami annyira illenék az Egyháznak ilyen istenfélő fiához. A felelet az volt, hogy Da Cunha külügyminiszter néhány hónap múlva visszaküldte a pápa levelét azzal, hogy bár a pápa aláírása van rajta, a levél tartalma nem származhatik a pápától, hanem álnok és ravasz kitalálás, hamisítvány és a lázítás és egyenetlenkedés ama dühöngő szelleméből ered, amely minden igazság elől elzárkózik. A pápának újabb közeledési kísérletére Pombal azt üzenté válaszul, hogy miként a Bourbon-udvarok, úgy Portugália is a pápával való kiegyezést a jezsuitarend végleges és általános felosztatásától teszi függővé.

A francia rendtartományok felosztatása.

A jezsuitáknak Portugáliából történt száműzetését a rend valamennyi ellensége az egész világon kitörő diadalkiáltással fogadta s főleg a Bourbon-udvarok szabadgondolkozó miniszterei láttak benne követendő példát.

Franciaországban a szomorú Lavalette-féle eset megkönnyítette és siettette Pompadour asszonynak és híveinek tervét.

P. *Lavalette* az Antillák közt fekvő Martinique-sziget misszióinak gondnoka volt s a missziók felledítése érdekében a szabályok tilalma ellenére s rendi előjáróinak megkerülésével, sőt félrevezetésével rendkívül nagyarányú és merész üzleti tevékenységbe bocsátkozott. A rend generálisa, akihez ez ügyben csakhamar panaszok érkeztek, külön vizitátort küldött ki az ügy kivizsgálására s ez P. *Lavalette*-t a vádban bűnösnek találván, felfüggesztette hivatalától s Európába küldte vissza. Később *Lavalette*-t a rendből el is bocsátották. Közben azonban a *Lavalette* által meg-

indított kereskedelmi műveletek teljes csődbe vezettek s többmillió kárt okoztak. A hitelezők a kár megtérítését a jezsuiták francia rendtartományain követelték, amivel szemben ezek a rendi alkotmány felmutatásával érveltek, amely szerint a rendnek mint ilyennek vagy az egyes rendtartományoknak mint ilyeneknek nincs és nem is lehet vagyoniuk, ellenben minden rendház és minden misszió teljesen önálló jogi alany s ezért a misszió adósságait a rendtartományokon követelni nem lehet. Ez a magyarázat jogilag teljesen helytálló volt, azonban a francia jezsuiták nem számítottak eléggé az ellenük már szélteben felszított ellenszenvvel. Még hozzá, amikor a párizsi és marseillesi törvényszékek a Lavalette okozta károkért őket tették felelőssé, a páterek elkövették azt a súlyos taktikai hibát, hogy nem is a királyi tanácshoz, amihez egy királyi rendelet alapján joguk volt, hanem a párizsi parlamenthez, mint legfelső törvényszékhez fellebbeztek igazságtételért. Ez annyit jelentett, hogy egyenesen a farkasok karmai közé vetették magukat. A voltaireistákkal, hugenottákkal és janzenistákkal teli párizsi parlament nemcsak megerősítette a jezsuiták ellen hozott ítéleteket, hanem a kedvező alkalmat felhasználva, önkényesen mindjárt magát a rend alkotmányát vonta vád alá. Megbízásából egy gallikán érzelmű pap, Chauvelin abbé vádiratot szerkesztett a jezsuitarend alkotmánya ellen s azt fejtegette benne, hogy az az isteni és emberi törvényekkel kereken ellenkezik. A célzat nyilvánvalóan az volt, hogy az egész rendet elítéljék, megbélyegezzék és megsemmisítsék.

Ekkor a rend barátai mégis akcióba léptek s XV. Lajos királytól rendeletet eszközöltek ki, amely a parlament jezsuitaellenes akcióját egy évre elodázta. A parlament azonban ismerve XV. Lajos erőtlenségét s hogy milyen szövetségesekre számíthat magában az udvarban, nemhogy egy évet várt volna, hanem már négy nappal a királyi tilalom után elfogadta a főügyészi vádiratot nemcsak a Társaság, hanem vala-

mennyi pápai bulla ellen is, amely a Jézustársaságot eddig jóváhagyta. Ugyanakkor, 1761 augusztus 6-án, nyilvános elégetésre ítélte 30 jezsuita hittudós műveit, köztük olyan kiválóságokét, mint Bellarmin, Suarez, Lago és Toletus, azzal az esztelen megokolással, hogy azok „lázadást szító és minden keresztény erkölcsi elvet leromboló” tartalmúak. Mi több, megtiltotta újabb noviciusoknak a rendbe való felvételét s bármely jezsuitának bármely iskolában való tanítói tevékenységét; a noviciusokra ráparancsolt, hogy fogadalmat ne tegyenek s hagyják el a Társaságot és végül feloszlatoznak jelentette ki a jezsuiták által vezetett vallásos egyesületeket.

További két rendeletben a parlament magáévá tette Pombal vádjait a jezsuiták ellen, hogy felkelést szítanak a törvényes uralkodók ellen s a királygyilkosok felbujtogatói; majd egy janzenista érzelmű párizsi szerzetház tagjainak közreműködésével egész kötetre való „kártékony és pusztító tételt” ítelt el a jezsuiták műveiből: pontosan azokat a kifogástalan tételeket, amelyeket a janzenisták száz év óta mint kárhozatos megtévedéseket vetettek a jezsuitáknak szemére. A parlament ezeket a tételeket irányzatos kommentárokkal ellátva megküldte valamennyi francia püspöknek, arra kérve őket, hogy a keresztény vallás és a tiszta erkölcs, valamint a közbéke s a király szent és sérthetetlen személyének biztonsága érdekében kövessenek el mindent a jezsuiták kártékony működésének megszüntetésére. A közel száz tagot számláló francia püspöki karból azonban csak három janzenista érzelmű püspök csatlakozott a parlament e felszólításához, a többi visszautasította azt, legélesebben valamennyi közt „a század Athanáziusa”, Beaumont Krisztof párizsi érsek. Beaumont 2 bíboros, 9 érsek és 32 püspök aláírásával emlékiratot nyújtott be a királynak, melyben bőven ismertette a Jézustársaság szervezetét, működését és tudományos érdemeit és végeredményben oda következtetett, hogy a rendet az országban feltétlenül fenn kell tartani.

Choiseult és a parlamentet felfingerelte ez a lépés s a miniszter azzal felelt rá, hogy a párizsi érseket száműzette. Ezzel nyíltan elárulta, hogy nem tűr ellentmondást. Teljesen Pombal mintájára akarta a kérdést elintézni. Rómához fordult tehát, s hogy a Saldanha-féle eset megismétlődhesse, vizitátort kért a francia jezsuiták felülvizsgálására. XIII. Kelemen azonban okulva Portugálián, e kérést megtagadta s a királyhoz intézett levélben részletesen kifejtette az indokokat, amelyek mind őt, mind pedig Ricci generálist ettől visszatartják, de egyben arra is figyelmeztette, hogy jól fontolja meg, mire készül a parlament, mert a jezsuiták elleni vihar nemcsak a Társaságot fenyegeti, hanem magát az oltárt és a trónt, hiszen a hitetlenség e kettőt szemelte ki áldozatul.

A király végül is kompromisszummal akarta megoldani a kérdést. Egy általa kinevezett bizottság azt a „közvetítő” indítványt tette, hogy a Társaság kapjon külön francia generálishelyettest s függetleníttessék a római generálistól. Az indítvány a generális és a pápa elé került. Az előbbi kijelentette, hogy neki, ha akarná, sem lenne jogában a rendi alkotmányon ilyen lényeges változtatást eszközölni. XIII. Kelemen pápa viszont ebből az alkalomból mondta híressé vált válaszát (amelyet sokszor tévesen tulajdonítanak Ricci generálisnak): „*Sint ut sunt, aut non sint*”. (Legyenek olyanok, amilyenek, vagy egyáltalán ne legyenek.) A francia püspökök is ellenezték a Jézustársaság alkotmányának megváltoztatására irányuló tervet. Mindennek ellenére a királynak nem volt elég energiája ahhoz, hogy megakadályozza a párizsi parlamentnek 1762 augusztus 6-án kelt ítéletét, amely a Jézustársaságot Franciaország területén eltörli s a jezsuitákat házaik és minden vagyonuk elhagyására kényszeríti.

A párizsi parlament ítéletét kevés kivétellel a vidéki parlamentek is magukévá tették. A francia püspökök hiába hivatkoztak az ítélet jogi képtelenségére, amikor olyan szerzetesrendi alkotmányt marasz-

tal el a keresztény erkölcs, amelyet nem kevesebb mint húsz pápa és maga a trienti zsinat is ünnepélyesen jóváhagyott. Hiába hozott a papság 1762-i gyűlése ugyanilyen értelemben egyhangú határozatot s hiába tiltakozott ellene maga a pápa, aki időközben a jezsuitarend védelmében félszáznál több brevét és rendeletet adott ki. A parlament félretette a tiltakozásokat s nem törődve még magának a királynak ellenkezésével sem, teljes szigorral végrehajtotta a rendelkezést. A rendtagokat, főleg a kispapokat felszólították, hogy hagyják el a Társaságot s akkor semmi további bántódásuk nem lesz. A kb. 3000 francia rendtag sorában a parlament mindössze 25 önkéntes kilépést jegyezhetett be; a rendtagok óriási többsége hű maradt hivatásához s mint számkivetett külföldre távozott (1763). XIII. Kelemen külön bullában kelt az üldözött rend védelmére (*Apostolicum pascendi*, 1765).

A spanyol és nápolyi jezsuitaüldözés.

Előre lehetett látni, hogy Portugália és Franciaország példáját hamarosan *Spanyolország* is követi. Itt VI. Ferdinándot 1759-ben III. Károly (1759—1788) váltotta fel a trónon, aki éppen olyan gyenge akaratú és hajlítható volt, akárcsak a francia és a portugál uralkodó. Eleinte kedvelte a jezsuitákat s csak akkor fordult ellenük, mikor a kormány élére a szabadgondolkodó *Squillace*, majd ennek bukása után *Aranda* márkí került. Ezek egyike sem tűrhette a jezsuitákat; mindkettő Pombal és Choiseul babéraitra pályázott. Elhitették a királlyal, hogy a jezsuiták az ő ellenségei, hogy róla egyénileg is megszegyenítő híreket terjesztenek, azt, hogy törvénytelen szülött s így jogtalanul viseli a koronát. A hiszékeny s félnék királyt ezekkel a mesékkel végleg a jezsuiták ellen ingerelték. Ezúttal sem használt a főpapok tiltakozása s Róma minden diplomáciai közbelépése, Aranda oly ügyesen fonta az ujjai köré a királyt, hogy ez vakon hitt neki s 1767 április 2-án kibocsátotta azt a rendeletét, amely Spa-

nyolországban eltörölte a Jézustársaságot, tagjait a spanyol területekről örök időkre kitiltotta, javaikat pedig lefoglaltatta. A fejedelmi abszolutizmus korában az ilyen önkényes és jogtalan rendelkezések sem találtak sehol komoly ellenkezésre; még a papság és főpapság is terror alatt állott s részben a regalista eszmék is hatottak rája.

Az égbekiáltó igazságtalanság tehát megtörtént és ezzel ismét mintegy 6000 jezsuita felett húzták meg a halálharangot. Alig volt spanyol város, hol a jezsuitáknak ne lett volna rendházuk és iskolájuk; ezek most mind ebek harmincadjára kerültek. De ez a sors érte nagyszámú misszióstelepeiket is.¹ Házaikat a katonák rendszerint éjjel támadták meg s az álmukból felriasztott szerzeteseket szekerekre, majd hajókra rakták, hogy elszállítsák. Sem időt, sem engedélyt nem adtak nekik arra, hogy legszükségesebb holmijukat összecsomagolhassák és magukkal vigyék. Egy szál reverendában kellett a számkivetésbe indulniok. Hazájukért és rendjükért érzett fájdalmukat mégcsak növelte, hogy irgalommal alig találkoztak valahol. Hajójuk hiába kötött ki Genuában és Livornóban, sem az egyik, sem a másik város nem fogadta be őket. A pápa tiltakozásul a spanyol király jogsértő eljárása ellen szintén elzárta a spanyol hajók előtt a kikötőjét, de ugyanakkor közbenjárt, hogy más olasz államok befogadják a száműzött spanyol jezsuitákat. Végre Korzika felé vitorláztak s először ennek sziklás-köves vidéke nyújtott nekik nyomorúságos menedéket. De itt is csak egy évig lehetett nyugtuk, mert 1768-ban a franciák foglalták el a szigetet, aminek következménye az volt, hogy ismét hajóra kellett szállniok s utolsó állomásként végül is a pápai állam területén köthettek ki.

A Jézustársaság kereszthordozása azonban még nem ért itt véget. Amikor III. Károlyt Nápolyból meghívták a spanyol trónra, ez a *nápolyi királyságot* 8 éves

¹ V. ö. *Pastor*, i. m. XVII. 776—780. l.

fiára, IV. Ferdinándra (1759—1825) hagyta. A gyermek helyett tulajdonképpen mindenható minisztere, a ravasz és gyűlölködő Tanucci kormányzott. Teljesen korának gallikán hatása alatt állott s a jezsuitákat már csak azért sem tűrte, hogy volt ura, a spanyol király kegyeiben járjon. 1767 november 21-én iratta alá a feloszlatást foganatosító királyi rendeletet, amely 31 rendházat semmisített meg a Nápolyi Királyságban. A Társaság tagjait kitiltotta az állam területéről s hogy megbizonyosodjék távozásukról, hajókra rakatta s Civitavecchiába, a pápai állam területére szállíttatta őket. Példáját a következő évben a pármai hercegség is követte, annak ellenére, hogy Párma pápai hűbér volt. Itt Du Tillot miniszter parancsára 150 jezsuitának kellett a hercegséget elhagyni. Hasonló sors érte őket 1769-ben Málta szigetén.

A súlyosan megalázott s üldözött Társaság vigasza az volt, hogy Krisztus helytartója minden nyomás és cselvetés ellenére állhatatosan pártfogolta s védelmezte a támadott rendet.

Mikor a harc legjobban dúlt s a rágalom tele kézzel szórta a rend ellen vádjait, XIII. Kelemennek volt bátorsága ekként nyilatkozni: „Kijelentjük, hogy a Jézustársaság szerzete mindig az istenesség és élet-szentség hírében állott . . . Ebből a rendből nagy számban kerültek ki az igaz hit lelkes védelmezői és rendületlen hirdetői. Ahányan csak a rendalapító zászlájához csatlakoztak, mindannyian vagy az ifjúság nevelésére szentelték erejüket, vagy a szentségek, főleg a szentgyónás és áldozás buzgó szolgáltatásával állottak a hívek rendelkezésére.”¹ Az üldözött jezsuiták valóban Krisztus papjai, a krisztusi elvek zászlótartói voltak, akiket meg lehetett ölni, ki lehetett üldözni Portugália, Franciaország, Spanyolország és Itália területeiről, de az elvet meg nem tagadták, a zászlót el nem hagyták soha.

¹ Apostolicum pascendi. (1765 jan. 6.)

Törekvések a rend teljes eltörlésére.

A Bourbon-udvarok — előre lehetett látni — nem érték be ennyivel, virágzó kollégiumok, neves főiskolák és életerős missziók tönkretételével. A maghajtó fa másutt még élt s félő lehetett, hogy a szelek szárnya visszahozhatja még a „fekete” termés csiráit, tehát magának a fának is pusztulnia kellett mindenütt, nehogy a hóhérmunka csak félsikert arasson. Az ellenfél nagy szerencséjére a keményakaratú XIII. Kelemen idegeit is megviselték az izgalmak s az Úr 1769 február 2-án magához szólította. Nagyon valószínű, ha tovább él, ő maga is csupán késleltetni tudja a Jézustársaság végleges megsemmisítését, de megakadályozni aligha! Az ellenség oly acélos összefogással és annyi terrorral dolgozott, hogy nincs az az erőskezű pápa, aki a rendet e koncentrikus támadások viharában meg tudta volna menteni. Hátha gyenge kéz uralma jön, mennyivel könnyebb e célt elérni!

A Bourbonoknak most az volt a törekvésük, hogy olyan pápa kerüljön Szent Péter székébe, akit könnyebb lesz céljaiknak megnyerni. Diplomáciájuk azonnal lázas akcióba kezdett s a jezsuita kérdésben eddig semlegesen viselkedő hatalmaknál is azon mesterkedett, hogy olyan bíborost vigyen keresztül a konklávén, aki hajlandó lesz a Jézustársaságot eltörlölni. Főleg a buzgó katolikus Mária Teréziát, a hatalmas osztrák-magyar birodalom úrnőjét szerették volna megnyerni, aki ismételt felszólításra kijelentette, hogy neki nincs oka a jezsuitákra panaszkodni.¹

Három párt is küzdött a tiaráért, ú. m. a „jók”, t. i. a Bourbonok szerint, akik a jezsuiták ellenségei voltak, a „zelantik” vagy „fanatikusok”, vagyis a szigorúan egyházhű és a jezsuitákkal rokonszenvező bíborosok s végül a „mérsékeltek”, akik egyik párthoz sem szegődtek. Számításba csak az első és utolsó pártállásúak jöhettek.

¹ *Pastor*, i. m. XVI. 2, 17. 1.

A nagy játszmát Páris követe, Choiseul és Pombal barátja, a teljesen elvilágiasodott De Bernis bíboros irányította, mégpedig úgy, hogy küldői teljes mértékben meg lehettek elégedve vele.

A bíborosok sokáig nem tudtak a pápajelölt személyében megállapodni. Több bíborossal próbálkoztak, de miután mindegyiknek esélyei csökkentek, főképpen mivel a liberális pártnak egyikük sem nyújtott elég biztosítékot arra, hogy kezes báránként fog viselkedni, végül a minoriták volt generálisát, *Ganganelli Lőrincet* választották meg, aki mindkét oldal felé elfogadhatónak látszott. A zelantik aggodalmait Ganganelli bíboros azzal szerelte le, hogy jelöltjükre, Stoppani bíborosra oly megjegyzést tett, hogy nem volna tanácsos megválasztani, mert ő esetleg fel találná osztalni a Jézustársaságot.¹ Viszont a másik félnek is biztató kijelentéseket tett, úgyhogy Bernis és Choiseul a maguk emberének könyvelték el.² Így jutott XIV. Kelemen néven a pápai trónra.

*

Ebben az összefüggésben lehetetlen néhány szóval nem jellemeznünk XIV. Kelemen személyiségét. XIV. Kelemen minden hibája és gyengesége mellett nem vitatható el a jóhiszeműség és jóakarata, amellyel ő egy rendkívül zavaros korszakban s állandóan a legerőszakosabb nyomás alatt állva csakugyan azt hitte, hogy csak a jezsuiták elejtése s az udvarok iránt való végső engedékenységgel útján mentheti meg az Egyházat a még nagyobb bajtól, egy újabb nyugati egyházszakadástól. Ha ebben tévedett, ez sem a pápai csalatkozhatatlanság, sem az ő egyéni jóakarata ellen nem bizonyít, legföljebb csak amellett szól, hogy nem jól ítélte meg a helyzetet s hogy oly feladatra vállalkozott, amely erőit messze túlhaladta. Az Egyházra nézve kisebb szűgyen, ha egyik vagy másik pápájára bizonyul rá utólag a

¹ *Pastor*, i. m. XVI. 2, 16. 1.

² U. o. 47. 1.

tévedés, mintha egy nagy rend igazolhatatlan feláldozását akarnók mentegetni, oly rendét, amelyet előzőleg számos pápa a legünnepélyesebben jóváhagyott, elismert és dícsért, s amely akkor már 250 éve a katolikus újjáépülés egyik legfőbb tényezőjeként működött. Egyébként még ha valaki XIV. Kelemen pápát szűkebb tanácsosaival egyetemben a legszigorúbban kívánná is elbírálni, ha benne csakugyan az Egyház ügyének súlyosan hibás megkárosítóját akarná látni, még akkor sem az Egyház, mint ilyen, tehető az ő tévedéséért felelőssé, ahogy VI. Sándor megtévedéseieiért sem elsősorban az Egyházat éri a vád, hanem sokkal inkább azokat, akik e pápák megválasztását kierőszakolták. Jelen esetben a Bourbon-udvarok képviselőinek azt a lelkiismeretlenségét és erőszakoskodását, amellyel a jezsuitákat melegen védelmező XIII. Kelemen halála után eleve kimondták, hogy semmiképpen sem engednek olyan pápát választani, aki a jezsuita-kérdésben ellenükre lenne.

Ezeket a szempontokat figyelembe kell venni, amikor XIV. Kelemen s a Jézustársaság feloszlata történetét tanulmányozzuk.

*

Ritkán volt pápa nehezebb helyzetben, mint XIV. Kelemen a Jézustársasággal szemben. Fiatalabb korában a jezsuitáknak igaz és őszinte barátja volt. Mint bíboros azonban, ügylátszik, nem volt ment a politika szellemétől, s látnivalólag elhárított az útjából mindent, ami esetleges pápává választását megnehezítette volna. A jezsuitáktól elfordult s hidegen bánt velük. Amúgy mélyen vallásos, tiszta erkölcsű s tudományosan képzett főpap volt, s a nagyravágyásban sohasem ment el odáig, hogy a pápai trón elnyerése érdekében a jezsuiták hatalmas ellenségeinek bármily unszolására ígéretet tett volna a rend feloszlataására, sőt az ilyen unszolásokat felháborodva utasította vissza. Igaz viszont, hogy ezzel a gondolattal szemben sem foglalt soha nyíltan állást.

XIV. Kelemen és a Bourbon-udvarok.

Ganganelli bíboros megválasztása a spanyol udvarban osztatlan örömet keltett. Azpuru, Spanyolország római követe, boldogan írta haza Spanyolországba: „Nem kétlem, hogy az új pápa mindenben teljesíteni fogja a spanyol uralkodó óhajait”. III. Károly azonnal háromnapos kivilágítást rendelt el a sikeres választás örömeire s hivatalnokainak három napon át gálában kellett járniok. Fáradozásának jutalmaként Azpuru a valenciai érsekséget kapta meg; Malvezzi bíboros, aki a konklávében szintén Spanyolország kívánságait szolgálta, ígéretet kapott, hogy datáriussá való előléptetését szorgalmazni fogják; a francia udvari bíboros, Bernis, egyszerre kifizethette 207.000 livre adósságát s államminiszteri címet kapott. Cordara szerint a nép örült a választásnak, a nemesség csodálkozott, a művelt rétegek tartózkodóan viselkedtek, csak a jezsuiták gyászoltak a tudatban, hogy az új pápa teljesen spanyol érzelmű. A jezsuita generális, a szelídlelkű, bizakodó s mindenkiről jól vélekedő P. Ricci Lőrinc viszont a Gondviselés művét látta abban, hogy éppen amikor mindenfelé gyűlölik a szerzeteseket, egy szerzetes került a pápai trónra. A pápa maga nem titkolta, hogy megválasztását főképp a spanyol udvarnak köszönhette, s hozzáfűzte, hogy mindennél inkább az a vágy tölti el, hogy az udvarokkal békében éljen.

A követek csakugyan meg voltak győződve arról, hogy Ganganelli megválasztásával eldőlt a Jézustársaság sorsa, bár a végkifejlet időpontja még kétséges maradt. Az új pápa előtt hódoló szerzetes generálisokat a pápa kitüntető kedvességgel fogadta, egyedül a jezsuita generális iránt mutatott feltűnő hűvösséget, s midőn ez a Társaságot jóindulatába ajánlotta, néma maradt s egyszerű áldással bocsátotta el magától. Hamar észre lehetett venni azt is, hogy a jezsuita-ellenes Bourbon-udvaroknak kedvükben kíván járni. Még megválasztása napján államtitkárául a spanyolpárti Pallavicini bíborost nevezte ki a nagyérdemű

Torrigiani helyett, akit az udvarok a jezsuita-kérdésben tanúsított magatartása miatt nem szíveltek. Hasonlóképp csaknem valamennyi fontosabb hivatalra a spanyolok kedves embereit emelte. Ezzel természetesen adva volt, hogy közvetlen környezete is az egyházi érdekek ellen szövetkezett. De XIV. Kelemen bízott magában s ügyességében, hogy környezete ellenére úgy fog uralkodni, ahogy jónak látja. Ebben a feltevésben érték első nagy csalódásai. Igazi meghittje egykori tanítványa és rendtársa, Bontempi lett, aki, mint később kiderült, rútul visszaélt a pápa bizalmával. Ő lett az új pápa mellett a legbefolyásosabb személyiség. Aki fontos dolgokban célhoz akart érni, csak az ő jóindulatát kereste.

Az udvarok hamarosan felismerték az új helyzetet s bőségesen kihasználták a pápa békeszerető természetét. Pombal egyszerre elfelejtette régi panaszait Róma ellen s nagy ünnepélyességgel fogadta Conti nunciust, akit erre a hivatalra ő maga szemelt ki azon a címen, hogy Conti a jezsuitákkal meglehetősen hadilábon állt. Ennek az engedménynek ellenében azonban azt kívánta, hogy a pápa viszont nevezze ki bíborossá az öccsét, Carvalho Pált, aki Pacca bíboros szerint még a bátyjánál is rosszabb volt s aki többi közt mint a portugál inkvizíció elnöke résztvett a P. Malagridán elkövetett törvényszéki gyilkosságban. Carvalho azonban még a kinevezés vétele előtt meghalt, mire Pombal egy másik, teljesen hasonló érzelmű portugál főpap, Da Cunha számára követelte s kapta meg a bíborosi kalapot. Ugyanakkor Pombal azt is követelte a pápától, hogy kilenc régi ágostonrendi kolostort oszlasson fel; ez a felosztatás évi 80.000 forinttal gazdagította volna az államkincstárt. Kelemen pápa ebbe is belement, valamint abba is, hogy három új püspökség alakuljon s ezeket Pombal emberei kapják. Köztük olyan is, aki a királyi cenzurahivatal által a buzgó és szigorúan egyházas szellemű coimbrai püspök ellen kiadott elítélő végzést aláírta, holott az elítélt püspök egyetlen bűne az volt, hogy főpásztori körlevelében a

híveket az enciklopedisták műveitől óvta. A kiváló coimbrai püspököt Pombal az Egyház jogainak védelme miatt titkárával együtt szigorú börtönbe vettette s helyébe egy udvaronc prelátust, Fariát kívánta állíttatni. A pápa ebbe mégsem mehetett bele, de Pombal kívánságára utódlási joggal mégis coadjutorrá nevezte a janzenista Fariát, aki Pombal parancsára már előzőleg elfoglalta a jogtalanul eltávolított püspök helyét. Közben Pombal a jezsuiták száműzetése óta állandóan dolgozott a többi szerzetesrend megsemmisítésén is, s ebben Conti nunciust igyekezett ügyesen felhasználni. Végül a mindenható miniszter már minden egyszerű papozsenteléshez kormányengedélyt követelt; a férfi- és női szerzetekben újabb jelölteket felvenni tilos volt. A pápának és a nunciusnak hallgatnia kellett ahhoz is, hogy a királyi cenzúra hovahamar minden egyházhű munkát megtiltott, viszont a szabadgondolkodók iratait szabadon engedte. Így Bayle keresztényellenes enciklopédiája a megengedett, Szent Bellarmin művei a meg nem engedett művek között szerepeltek. A coimbrai egyetem teológiai szakát Pombal teljesen egyházellenes módon „reformálta”. Szinte érthetetlen, hogy a rövidlátó Conti ezt az újabb merényletet mint Pombal vallásos érzületének újabb bizonyítékát ajánlotta a kúria figyelmébe. Igaz, hogy a nuncius bajosan is tehetett volna máskép, legalább írásbeli közléseiben, mert a kormány a nunciatúra minden levelét titokban felbontotta.

A jezsuita-kérdéssel egyébként Pombal most különösebben nem foglalkozott, hanem római követét utasította, hogy erre vonatkozólag mindenben támogassa Spanyolországot, mint amely ennek az ügynek az irányítását teljes erővel kezébe vette.

Nemcsak Spanyolország, hanem Franciaország követe is, Bernis bíboros, teljes gőzzel vetette magát a jezsuita-ügyre. Ma már szinte érthetetlen az a jobb ügyre érdemes buzgóság, amellyel ez a bíborruhát viselő udvaronc minden követ megmozgatott, hogy a

hazájából már úgyis száműzött rendet az egész világon eltörölni segítsen. Ebben a buzgalmában csak a spanyol követ, Azpuru, múlta felül őt, aki nagyon jól tudta, hogy III. Károly spanyol király engesztelhetetlen gyűlölettel viseltetik a rend iránt.

1769 júliusában Bernis titkos megbeszélésre hívta magához Azpurut s Orsinit, aki szintén a spanyol király odaadó híve volt, s hárman valóságos haditervet eszeltek ki arra, mikép szorítsák a pápát a Jézus-társaság végleges eltörlésére. Hosszú beadványt nyújtottak át Kelemennek, amelyben kérések és fenyegetések közt erőlesen emlékeztetik a pápát vállalt kötelességére s megismétlik a janzenista részről unosuntalan felhozott vádakát: hogy a jezsuiták laza erkölcsant hirdetnek, kereskedelmet folytatnak, a katolikus uralkodóknak cselt vetnek. „Olyan rend ez, írja a beadvány, amelyet minden országban valamenyny többi szerzetesrend, a világi papság, a püspökök, a nemesség, a fejedelmek, maguk a pápák is mindig rettentőnek éreztek s amely ma is borzalmat kelt, holott már nagyrésze meg van szüntetve.” A pápa kelletlenül fogadta a beadványt s panaszkodott, hogy nem bíznak benne, holott ő mindent megtesz, amivel a katolikus fejedelmeknek tetszésére lehet, csak időt adjanak neki.

A nápolyi királyság felől keményebb eszközökkel dolgozott a pápa megpuhításán III. Károly bizalmasa és tanácsadója, Tanucci. Nápoly egyenesen megfenyegette a pápát, hogy elveszi tőle Beneventót és Pontecorvót, s csakugyan csapatokat vont össze az Egyházi-állam határán. Franciaországból Choiseul utasítására Bernis azzal igyekezett a pápára hatni, hogyha a jezsuita rendet az egész világon eltörli, Franciaország visszaadja neki a már elődje alatt tőle jogtalanul elvett Avignont és Venaissint. A pápa erre erőyes önérettel kijelentette, hogy nem hajlandó kereskedő módjára alkudozni s fenyegetések vagy anyagi természetű ígéretek alapján intézkedni.

Leghevesebben Spanyolország kormánya ostromolta a pápát. XIV. Kelemen végül is megnyugtató levelet intézett III. Károlyhoz Madridba. Hangoztatta arra való készségét, hogy mindenben eleget tegyen őfelségének, s főleg, hogy a királynak „a nyugtalankodó és zendülést szító jezsuiták száműzésében tanusított eljárását” a végleges megsemmisítéssel is szentesítse. Kéri őfelségét, ne legyen bizalmatlan irányában, mert neki eltökélt szándéka a cselekvés, és hamarosan őfelségével közölni is fogja tervét. A pápa ezzel a levéllel, az eltörlés írásbeli ígéretével, talán öntudatlanul is, de most már visszavonhatatlanul rálépett az útra, amelyre a Társaság ellenségei rákényszerítettek. Amikor nemsokára rá Lisszabonból egy a király élete ellen történt állítólagos merénylet híre Rómába eljutott, a portugál követ azonnal, minden bizonyíték nélkül megint a jezsuitákat tette a merényletért felelőssé. Bernisszel és Orsini bíborossal együtt újra neki támadt a pápának, hogy írásban adott ígéretét most már haladéktalanul váltsa be. Bernis ez alkalommal olyan vádiratot nyújtott át a pápának a jezsuiták ellen, hogy azt a jezsuiták ellenségei sem merték soha nyilvánosságra hozni; maga Theiner, a jezsuiták heves ellenfele, szégyenletesnek nevezi ezt az iratot. Madridban azonban ezt a lépést is helyeselték, s 34 udvari vagy jansenista érzelmű püspök jezsuitaellenes nyilatkozatát csatolva, türelmetlenül követelték a rend haladéktalan eltörlését. A pápa egy megfelelő Motuproprio kidolgozásával kecsegtette őket, s így igyekezett időt nyerni. Bernis minden sürgetése ellenére tízszer is azzal odázta el a választ, hogy a Motuproprio még nem kész. Choiseul végül annyira elvesztette türelmét, hogy most már maga Bernis volt kénytelen őt még egy kis várakozásra kérni. Ugyanakkor a pápát újabb beadvánnyal ostromolta s fenyegető szavakkal ecsetelte előtte a további várakozás súlyos veszélyeit. A pápát ez a sürgetés kellemetlenül érintette; kijelentette Bernis előtt, hogy erre az erőszakoskodásra semmi szük-

ség nincs; amit ő mond, azt meg is szokta tartani. Hasonlóképp nyilatkozott Azpuru előtt.

Közben a mindenható Choiseul hirtelen megbukott: XV. Lajos új metresszének, Du Barry grófnőnek sikerült őt a nyeregből kiűtni, mire a minisztert mint hazáárulót száműzték. A jezsuiták s híveik azonban hiába remélték e változás révén helyzetük jobbrafordulását, az udvar továbbra is megmaradt amellett, hogy Spanyolországot a jezsuita rend végleges eltörlésének sürgétésében mindenképpen támogatni kell.

Most a pápa azzal igyekezett részben időt nyerni, részben a Társaság ellenségeit megengesztelni, hogy egymásután érzékeny csapásokkal sujtotta a rendet. Mint Cordara véli, úgy tett, mint egykor Pilátus, aki megostoroztatta az Urat abban a reményben, hogy ezzel lecsillapítja a vádlók dühét. 1771-ben Marefoschi bíborost, a jezsuitaellenes párt egyik leghevesebb előharcosát, bízta meg a jezsuiták római ír kollégiumának vizsgálatával; majd hasonló vizsgálatot rendelt a jezsuiták egyik római főintézete, a római szeminárium ellen. A vizsgálatot oly nyíltan ellenséges indulattal folytatták le, hogy sokan azt hitték, a felosztatás már megtörtént. „Látja bíboros úr, mondta a pápa Bernisnek, ha bíznak bennem s cselekedni engednek, minden jól megy; én meg szoktam tartani a szavamat; de a türelmetlenség és elsietés inkább árt, mint használ.”

A jezsuiták elleni lépésnek tekintette a közfelfogás azt is, hogy kúria a jezsuiták által terjesztett Jézus Szíve-tisztelet ellen is fellépett, s egy francia papot, aki a Kolosszeumban egy Jézus Szíve-képet állított fel, Rómából száműzetett. Az ír kollégiumban lefolytatott vizsgálat eredménye az volt, hogy a kollégium vezetését elvették a jezsuitáktól s világi papokra bízta. Ugyanakkor a pápa a Spanyolországból, Nápolyból és Pármából már régebben száműzött jezsuitáktól az Egyházi-állam területén megvonta a gyóntatási s prédikálási engedélyt; még a katekizmust sem volt szabad többet tanítaniok. Egy Pisani nevű római prelátus halála előtt egy Málta szigetén időző testvérére hagyta

vagyonát s mivel az éppen Máltában időzött, visszatéréséig, egy harmadik testvérét, aki jezsuita volt, kérte fel a vagyon kezelésére. Az örökség hírére a testvér Máltából sietve hazatért s mivel valósággal aranyhegyekről álmódott s az aránylag csekély örökség nem felelt meg vérmes vágyainak, egész Róma megbotránkozására pörbe fogta jezsuita testvérét. XIV. Kelemen azonnal beleavatkozott az ügybe s a pör bírójául Alfani monsignorét jelölte ki, aki zsaroló hírében álló ember volt és a jezsuiták nyílt ellenségének számított. Alfani csakugyan minden kihallgatás nélkül rövidesen 7000 arany scudo „visszatérítésére” kötelezte Pisani páttert, mire a pápa ráparancsolt a jezsuita generálisra, hogy ezt az összeget fizesse ki; P. Ricci ellenvetésére, hogy őt ebben az ügyben meg sem hallgatták s az ítélet a Társaság becsületét teszi tönkre, Kelemen pápa megbízta Alfani-t, hogy a kérdéses összeget egyszerűen vegye el a Római Kollégium pénztárából. A jezsuitagyűlöletben teljesen elvakult Orsini bíboros ebben a szomorú ügyben persze mindjárt egy „második Lavalette-esetről” beszélt. Ha P. Ricci kihallgatásra jelentkezett, a pápa sohasem fogadta. Cordara, az ex-jezsuita, Kelemen pápa régi személyes barátja s a felosztatás után is lelkes védelmezője, maga beszéli, hogy a pápa egészen úgy viselkedett, mintha elkeseredett ellensége lenne a rendnek. „A páttereket már áldásában sem részesítette; ha kikocsizott a városba s a pátterek az út szélén letérdeltek, hogy áldását vegyék, elfordította tőlük a szemét. Barátainak s a pápai palota valamennyi lakójának a jezsuitákkal való minden érintkezést megtiltott, védelmezőiket kelletlenül hallgatta s általános volt a vélemény, hogy aki a jezsuitákkal tart, annak a pápánál nem lesz jó dolga s kérelmezés esetén biztosan mellőzik.” A jezsuiták folyamodványait olvasatlanul adta vissza s legfeljebb akkor adott nekik helyt, ha a beadványban a jezsuita név és jelleg el volt hallgatva. Azonban a pápa mindezzel végeredményben csak jót akart; Cordara szerint a pápának ezt a viselkedését csak az okozta, hogy Madridban

alattomosnak és képmutatónak tekintették, aki csak színleli a jezsuitaellenességet; ezért igyekezett III. Károlynak bebizonyítani, hogy hiszen ő éppen nem kíméli a jezsuitákat. Viszont szeretne volna meg is menteni a Társaságot, már azért is, mert azzal számolt, hogy a Társaság eltörlése számos katolikus országban és udvarban heves elítéléssel fog találkozni.

Kelemen pápa ismételten kérlete leveleiben a spanyol s a portugál királyt, valamint a nápolyi minisztert, Tanuccit,¹ hogy kegyelmezzenek a rendnek. A válasz ütemesen az volt, hogy jezsuitát nem akarnak látni Európa földjén! Sőt ekkor már megdolgozták azokat a külhatalmakat is, melyek államaiban mindeddig békeségben élhettek a Társaság tagjai. A pápa kísérletet tett, hogy ezek segítségével menthesse meg őket, de eredményt nem ért el. Lengyelország közeledett első felosztásához, mely 1772-ben bekövetkezett. Az európai politikában elvesztette súlyát s ezt az utódállamok vették át. Az egyik hódítót, II. Katalin orosz cárnőt nem érdekelte, hogy más országokban mi lesz a jezsuiták sorsa.

Mária Teréziát felvilágosult környezete épúgy a rend ellen ösztönözte, mint a francia és spanyol diplomácia szava és ígéretei. Mindenható államkancellárja, a szabadgondolkodó Kaunitz, már rég megígérte Pom-balnak és Choiseulnek, hogy tervüknek megnyeri úrnőjét. Fia, József, szintén azzal vádolta a jezsuitákat, hogy zsarnoki egyeduradalomra törekszenek az Egyházban. A protestáns II. Frigyes porosz királyt maguk a jezsuiták kérték fel rendjük pártfogására. Ő azonban D'Alembert-nek 1772 dec. 4-én azt írta, hogyha XV. Lajos tanácsosnak látja a felosztatást, ő nem érzi magát feljogosítottnak, hogy a jezsuiták érdekében felszólaljon. A pápa elég nagy úr a maga portáján, hogy maga valósítsa meg azokat a reformokat, amiket jónak lát, anélkül, hogy az „eretnekek” ebbe beleártanak magukat.² A felosztatás után azonban sajátságosan éppen

¹ V. ö. *Pastor*, i. m. XVI. 2. 119—120.; 127—128. l.

² *Pastor*, i. m. XVI. 2. 190. l.

ez az eretnek és szabadgondolkozó fejedelem vette védelmébe a Társaságot.

Az a remény, hogy a vallásos Mária Terézia, aki a jezsuitákat nagyon szerette s több gyermekét is velük neveltette, tiltakozni fog a rend felosztása ellen, szintén nem teljesült. A jámbor császárné és királyné tanácsadói csupa kifejezett jezsuitaellenségek voltak: a voltairiánus Kaunitz, a febroniánus udvari gyóntató, Müller Ignác s a császárné orvosa, a janzenista van Swieten. Ennél is súlyosabban esett azonban latba, hogy Mária Terézia éppen akkor több gyermekét éppen a Bourbon-házak sarjaival kívánta összeházasítani s főleg leányának, Mária Antoinette-nek a francia trónörökössel, a későbbi XVI. Lajossal való eljegyzése állt küszöbön. Ezért Mária Terézia már 1770-ben azt felelte a jezsuita ügyben Madridból hozzá intézett kérdésre, hogy neki ugyan semmi panasza nincs a jezsuiták ellen, mert az ő országaiban a Társaság tagjai kifogásra nem adtak okot, de ha a pápa úgy találja jónak, hogy akár megreformálja, akár el is törölje a rendet, ő természetesen nem fog a pápával szembehelyezkedni; mindössze ahhoz nem járulhatna hozzá, hogy a jezsuiták vagyona felett az ő országaiban a pápa rendelkezék, mert ez az ő joga. Az iratot Kaunitz fogalmazta s benne, főleg a befejező részben, az akkori államegyházi felfogás hamisítatlanul jut kifejezésre.

Mária Terézia állásfoglalása a pápát utolsó fegyverétől is megfosztotta az udvarokkal szemben. Mária Terézia később Migazzi bíboros tanúsága szerint nagyon megbánta gyengeségét s talán még elevenebb lett volna bánata, ha már akkor tudta volna, milyen tragikus sors vár arra a Franciaországba került leányára, akinek házassága kedvéért a jezsuitákat feláldozta.

A döntő küzdelem.

Lényeges fordulatot akkor kapott a jezsuiták ügye Rómában, amikor Azpuru betegeskedése s végül tragikus halála után (ápolóinak ügyetlensége folytán

összeégett) Spanyolország római követének tisztét Grimaldi Spanyolország egyik legügyesebb ügyvédjére, a királyi abszolutizmus egyik meggyőződéses hívére, José Moñinóra bízta. A madridi nunciatura ügynökét kínosan lepte meg ez a kinevezés, mert tudta, hogy az új követ kifelé ugyan meg tudja őrizni a valóságos és békés ember látszatát, valójában pedig szabadgondolkodó és heves ellenfele a pápai főhatalomnak.

Az új követ legfőbb utasítása az volt, hogy a jezsuita-rend eltörlését minden eszközzel vigye keresztül, nehogy a rend a világnak bármely sarkában is megmaradjon s így esetleg újra feléledhessen. Moñino annál szívesebben vállalkozott erre a feladatra, mert a jezsuitáknak egész Spanyolországban egyik legelkeseredettebb ellenfele volt. Orsini, Tanucci és a jezsuiták többi ellenségei ugyancsak örülhettek, hogy olyan fegyvertársat és vezért kaptak, aki bizonyosan hamarosan beveszi a várat, amelyet ők már három év óta hiába ostromoltak. Kelemen pápa is érezte, hogy halogató politikáját ezzel az acélkemény jogásszal szemben nem soká folytathatja már.

A közhangulat feszülten várta a fejleményeket. Ekkoriban jelent meg sok egyéb röpirat közt Rómában egy kép, amely a jezsuiták generálisát megköötözve a pápa előtt állva ábrázolta, jobbra tőle a Bourbonok, balra II. József, a szárd és a porosz király. A pápa képe alatt ez állt: „Mit csináljak ezzel az emberrel?” „Feszítsd meg őt, feszítsd meg őt”, kiáltják a Bourbonok. „De mi gonoszat cselekedett?” kérdi ismét a pápa. A szárd király így felel: „Én semmi bűnt nem találok benne”; II. József azt mondja: „Én ártatlan vagyok ez igaz vérében!”, II. Frigyes porosz király pedig így szól: „Mit adtok nekem, ha átadom őt nektek?” Legalul pedig a mondás állt: „Tanácsot tartának, mikép foghatnák el őt csellel és ölhetnék meg”.

Moñino mellett ettől kezdve új szereplő is jelenik meg a színtéren: Vasquez, az ágostonosok generálisa, aki engesztelhetetlen ellenszenvvel viseltetett a Jézustársaság iránt s akiben Moñino csakhamar erő-

teljes szövetségést talált. A pápa azonban egyre halogatta Moñino kihallgatását. Végül is fogadnia kellett a követet. Moñino kijelentette, hogy királya istenfélő ember s a pápát nagyon tiszteli, de becsületes és minden kétszínűségnek ellensége; egyben átcsillantotta beszédén a fenyegetést, hogyha a pápa nem siet a Jézustársaság végleges feloszlatásával, ez esetleg valamennyi szerzetesrendnek Spanyolországból való kitiltását vonhatja maga után. Moñino mindjárt azt is keresztül szeretne volna vinni, hogy a pápa őt minden héten rendszeresen fogadja; a pápa csak legyengült egészségi állapotára hivatkozva tudott e követelés elől kitérni, amelynek célzatát azonnal átlátta.

A legközelebbi alkalommal a pápa maga hozta elő a jezsuita ügyet s közölte a követtel, hogy új megoldási tervet eszelt ki: nem egyenesen fogja megszüntetni a rendet, mert ez feltűnést és ellenmondást okozna, hanem egyszerűen megtiltja, hogy a Társaság új noviciusokat vegyen fel; így a rend magától kihal. Moñino azonban felháborodva utasította vissza a tervet; az ilyen kendőző módszerek, úgymond, semmit sem érnek, a bajt gyökerében kell kiirtani. A pápa ellenvetésére, hogy a többi katolikus udvarok elellenezni fogják az eltörlést, hiszen a jezsuitákat mindenfelé ismerik és szeretik. Moñino szárazon azzal felelt, hogy ezek a nehézségek inkább képzeletiek, mint valódiak. Majd egy ív papirost vett elő s fel akarta olvasni a pápának, hogyan képzeli a rend feloszlatásának részleteit. A pápa nem hallgatta meg a felolvasást, mire Moñino tüntető kedvetlenséggel dugta vissza zsebébe az iratot. Végül is „Krisztus nevére” kérte a pápát, higgyen benne, mert ő csak békét akar s közben újra finoman beleszótt beszédjébe a „szószegés” kifejezést.

Az iratot később a pápa Bernis fenyegető fellépésére csakugyan átvette; ez lett később az eltörlő brève alapja. Úgyesen volt fogalmazva s messzemenőleg tekintetbe vette a pápa minden aggodalmát és félelmét. Nem tartalmazott alaki elítélést, csak egyházkormányzati rendelkezést, amely szerint a pápa részben olyan

okoknál fogva, amelyeket „lelke mélyén őriz”, feloszlatta a Társaságot. A noviciusok visszatérhetnek családjukba, a fogadalmak érvénye megszűnik, a felszentelt papok választhatnak: vagy mint világi papok élhetnek tovább a püspökök joghatósága alatt vagy más szerzetbe léphetnek át. A rend vagyonát a püspökök részben azoknak a rendtagoknak ellátására fordíták, akiknek megélhetése másképp nem biztosítható, részben a pápa és a kormányok szerint egyházi célokra használják fel. A pápa eme rendelkezéseit bírálni s ellene beszélni a nagyobb kiközösítés terhe alatt tilos. Ezzel a tervezettel Moñino lényegesen megkönnyítette a pápa helyzetét, mert a feloszlítás megejtésére olyan jogi formát eszelt ki, amely a pápa aggályait jórészt megkerülte.

Most aztán következett a végső és döntő támadás. Bernis és Orsini bíborosok, Almada portugál követ, továbbá a spanyol pénzen megvesztegetett Bontempi, Macedonio, Alfani és Colombrano nem hagytak többé békét XIV. Kelemennek. Fenyegetések és csalogatások pergőtüzét bocsátották rá. Egyik ütőkártyájuk egy mexikói tartományi zsinat határozata volt, amelyet hat püspök és két püspökhelyettes írt alá, kétségtelenül kormánynyomásra, s amely a Jézustársaság teljes eltörlését kérte. XIV. Kelemen új halasztó okot talált az arra való hivatkozásban, hogy a feloszlátást a szokásoknak megfelelően előbb bíborosi konzisztóriumon kell letárgyalni s ott a javaslat valószínűleg megbukik, mert York, Marefoschi és még egy kúriai bíboros kivételével valamennyi kardinális ellenzi a Társaság feloszlátását. Moñinót ez az aggodalom éppen nem izgatta, Tanucci tanácsára most a legerősebb ütőkártyát játszotta ki s megfenyegette a pápát, hogy egész Spanyolország, Nápoly, Franciaország és Portugália elszakad a Szentszéktől, ha a pápa nem teljesíti a spanyol királynak tett írásos ígéretét.

Ugyanekkor XIV. Kelemen egyetlen bizalmasát, Bontempit is megfenyegette Moñino, hogyha nem ér célt, ő lesz az első áldozat. Ennek a rendjével régen

meghasonlott s elvilágiasodott szerzetesnek, mint Moñino bizalmasan jelenti, amúgyis kb. 40 ezer arany scudo adóssága volt, most hát erről az oldalról kellett őt megkörményékezni. Két nappal az újabb „megkörményezés” után Bontempi csakugyan jelentette Moñinónak, hogy a végső győzelem immár küszöbön áll. Másnap a pápa maga nagy nyomatékkal megismételte Moñinónak eddigi ígéreteit s kijelentette, hogy most már gyorsan fog cselekedni. „Igaz, mondta Bernisnek, hogy immár negyedfél év múlt el megválasztatásom óta, de én ebben az időben nem voltam tétlen; előbb meg kellett ingatni a jezsuiták tekintélyét Rómában a főnemesség, főpapság, a kúria és a nép szemében”. A jezsuitákat egyik megpróbáltatás a másik után érte. December közepén a kúria megvonta a Portugáliából száműzött jezsuitáktól a számukra XIII. Kelemen által megállapított kegydíjat, melynek az összegét már előzőleg 12.000 scudóról 9000-re szállították le.

Ugyanakkor az újabb fenyegetésekkel előálló Moñinónak a legnagyobb titoktartás mellett meghagyta a pápa, hogy a Rómában született, de spanyol származású Zelada prelátussal most már végleg dolgoztassa ki a felosztatási brève szövegét. Zelada azonnal munkába kezdett s a brève alapjául az említett Moñino-féle iratot használta. 1773 januárjában készült el a tervezet s be lehetett mutatni a pápának, aki nagyon meg volt elégedve vele s megígérte, hogy alaposan áttanulmányozza.

Ez a tanulmányozás megint jelentős időt vett igénybe s Moñino ismét magánkivül volt haragjában. „Még becsapnak minket ezek a papok”, írta egyszer Madridba türelmetlenül. Most már egészen nyers és bárdolatlan szavakkal rohant neki a pápának. Ez végre február 11-én átadta a brève letisztázott másolatát Moñinónak, hogy küldje el Madridba III. Károlynak megtekintésre. Moñino fellelékezett: most hát a pápa többé nem fordulhatott vissza. III. Károly csakugyan teljes megelégedését fejezte ki a brève felett. „Hálát kell adnunk az Istennek, írta a király; mert máskép

sem birodalmunk békéje, sem személyünk biztonsága felől nem nyugodhattunk volna."

Amióta Mária Terézia a feloszlatás kérdésében megnyugtatólag nyilatkozott, a legfőbb külső politikai akadály a feloszlatás útjából elgördült. Toszkána is teljesen Bécshez igazodott; az új piemonti király rokona volt a Bourbonoknak s nem kívánt ezekkel szembehelyezkedni; ahonnan pedig a jezsuiták mellett felszólaló levelek érkeztek, mint a német püspököktől, ott Bontempi lépett közbe s ezeket a leveleket egyszerre elfogta a pápa elől. Hogy a kuriális bíborosok közt a jezsuitaellenes pártot erősítse, a pápa Moñino sürgetésére 1773 áprilisában Zeladát és Carafát bíborral tüntette ki.

Mintegy a feloszlatás főpróbájaként Malvezzi bíboros, bolognai érsek, a Társaság egyik leghevesebb ellenfele, parancsot kapott, hogy tartson vizsgálatot a bolognai jezsuiták közt, mert híre járt, hogy a bolognai páterek, nehogy úgy járjanak, mint portugál testvéreik s majd esetleg koldulásból kelljen tengetni életüket, rendházaik értékes ingóságait eladogatták. Malvezzi a vizsgálatot a centói rendházban kezdte, de a rendház előljárójának kérelmére sem volt hajlandó a vizsgálatot elrendelő okiratot felmutatni. Egy püspöktől, felelte ingerülten, lehet ilyesmit kívánni, de egy érsektől és bíborostól nem, s egyszerűen bezáratta a jezsuiták iskoláit. A bolognai rektor, P. Belgrado, hasonlóképp a meghatalmazás iránt érdeklődött, főleg mikor Malvezzi a fiatal rendtagokat fogadalmuk alól feloldottaknak jelentette ki. Malvezzi ezúttal sem volt hajlandó a felhatalmazást felmutatni, hanem megvonta a páterektől a gyóntatási és prédikálási engedélyt, s mivel a rendi kispapok nem voltak hajlandók családjukba visszatérni, egyszerűen összefogdostatta s karhatalommal megfosztotta őket rendi ruhájuktól, majd kivitette őket a városból. A bolognai szenátus keserű panasszal fordult erre a pápához s rámutatott arra, hogy a bíboros intézkedései a város egész békéjét megbontják s főleg

iskolaügyét zavarják meg. Malvezzit mindez nem bántotta; a jezsuiták beadványát válasz nélkül hagyta: ehelyett templomukat s házaikat egész vagyonukkal együtt lefoglalta.

Malvezzi eljárását még Bernis is túlságosan keménynek találta. Malvezzi viszont a pápát felszólította, hogy csak lépjen keményen fel nem Szent Ignác, hanem Lainez és Aquaviva társasága ellen.

Zelada nemcsak a bíbort kapta meg fáradozása jutalmául, hanem Spanyolországból adósságainak rendezését is. Moñino bizalmas jelentésében 6—7000 scudót kér számára, Bontempi számára pedig ugyanannyit, vagy többet. Az előbbi számára egy gazdagabb javadalmat is kér a spanyol kormánytól. A pénzek megérkezését hamarosan nyugtatta is. Ugyanakkor XV. Lajos francia király is egy apátságot juttatott neki, amely évi kétezer római scudót hozott, III. Károly pedig még egy 3000 scudós évi javadalmi jövedéket helyezett neki kilátásba. Bontempiben annyira nem bízott Moñino, hogy a számára kiutalt 10.000 scudót csak akkor akarta kifizetni neki, ha az eltörlés már valóban megtörtént.

A Dominus ac Redemptor bréve.

A folytonos sokoldálú sürgetés hatása alatt Kelemen végre 1773 július 21-én titokban aláírta a feloszlató brévét. Mai külön bíborosi kongregációt nevezett ki a feloszlítás lebonyolítására, amelyben Marefoschi volt az elnök, a tagok pedig Corsini, Zelada, Casali és Carafa, míg Macedonio mint titkár, Alfani mint asszesszor s két szerzetes mint konzultor működött benne közre. A kongregáció kifejezetten jezsuitaellenes emberekből állt. A brévét egyelőre titokban tartották s a római nép július 31-én még nagy áhítattal, bár már szorongó sejtések közt ülte meg a jezsuiták római főtemplomában, a Gesùban, Szent Ignác ünnepét.

P. Ricci Lőrinc, a rend generálisa, ekkor még nem

is sejtette, mi készül a rend ellen, amelynek élén állt. Lehetetlennek tartotta, hogy Krisztus helytartója a lelkiismeretével megegyeztethetőnek tartsa egy olyan szerzet eltörlését, még hozzá vizsgálat és vádemelés nélkül, amely annyi érdemet szerzett az Egyház és a Szentszék szolgálatában; egy olyan rendet, amelyet csak közvetlen elődje is külön bullában újra megdicsért s védelmébe vett, megjegyezvén, hogy a Társaságot csak az eretnekek, hitetlenek és szabadgondolkodók támadják abból a célból, hogy a rend elpusztítása által a Szentszéknek s magának a vallásnak ügyét gyengítsék. Egész sor hasonló érveléssel biztatta önmagát és társait Ricci s ilyen értelemben írt rendtársainak is. Még Szent Ignác napján is, amikor a brève már alá volt írva, azt írta „a jogi öntudatában csaknem a naivságig bizakodó” generális Cordarának: „Azt mondják, talán utoljára ültük meg itt Szent Ignác napját; de Szent Péter is éppen abban a percben szabadult ki láncából, amikor Heródes őt kivégzés céljából a nép elé akarta vezetni”.

Annál szörnyűbb volt a szelídlelkű generális reménye, amikor augusztus 16-án este Macedonio prelátus, Moñino bizalmasa, katonáktól és rendőröktől kísértetve megjelent a Gesù melletti professzus-házban s P. Ricci és asszisztensei előtt kihirdette a pápai feloszlató brévét. Ricci először kövé meredt, de aztán összeszedte magát s Macedonio kérdésére: elfogadja-e a pápai rendelkezést, kijelentette, hogy a pápa parancsa neki szent s annak szó nélkül engedelmeskedik. Erre az Angol-kollégiumba kísérték s ott internálták. Ugyanabban az órában valamennyi római jezsuita-rendház rektorának e célra kiküldött s fegyveres kísérettel ellátott prelátusok hirdették ki a brévét s a jezsuiták valamennyi levéltárát, számadó-könyvét és sekrestyéjét lepecsételték.

A brève mindenekelőtt rámutat arra, hogy a pápának joguk van a szerzetesrendeket belátásuk szerint nemcsak megerősíteni, hanem fel is oszlítani, s ez utóbbira több példát hoz fel. Azután rámutat a Társa-

ság történetére s gondosan kerülve minden dicséretet s elismerést, csak a rend ellen felhozott vádakát s támadásokat sorolja fel annak bizonyítására, hogy a Társaság kezdettől fogva sok egyenetlenség, vetélkedés és féltékenység forrása volt a világi papság, más szerzetesrendek, egyetemek, sőt a fejedelmek felé is. Egyetlen szóval sem mondja ki a brève, hogy ezeket a jezsuiták ellen emelt vádakát magáévá teszi, hanem csak megállapítja, hogy ily körülmények között nem remélhető, hogy azok az áldásos gyümölcsök, amelyeket a Társaság fennállásától várni lehetne, továbbra is megteremjenek s a béke addig helyreálljon, míg a rend meg nem szűnik. Ezen az alapon mondja ki aztán közigazgatási úton a végleges és örökre szóló feloszlatast és eltörlést. Végül rendelkezések következnek a feloszlátott rend tagjainak s vagyonának további sorsa felől. A brève meglehetősen pontosan annak a fogalmazványnak alapján készült, amelyet Moñino nyújtott át a pápának. Végig meglátszik rajta a törekvés, hogy egyfelől a felületes olvasóban azt a látszatot keltsse, mintha a pápa a felhozott vádakát mind magáévá tenné s a Társaságnak nemcsak jogi létét, hanem jó hírnevét is végleg tönkre akarná tenni, másfelől a brève mégis minden ítéletmondást elkerüljön s megmaradjon merőben közigazgatási jellegű intézkedésnek. Moñino tudta, mit írhat alá egy pápa és mit nem; mivel lehetett célját elérnie úgy, hogy a pápát ne kényszerítse bele egy lehetetlen lépésbe.

A *Dominus ac Redemptor*-brève azóta végnélküli értelmezés és magyarázat tárgya lett. Ma általános a felfogás, hogy mivel nyilvánvalóan nyomás és erkölcsi erőszak hatása alatt született, aligha tekinthető az apostoli Szentszék teljes akartú s önálló rendelkezésének. Sokan, így a jezsuita P. de Ravignan is, főleg azzal mentik Kelemen pápa eljárását, hogy kényszerhelyzetben volt: ha nem enged az udvarok követelésének, a Bourbon-udvarok esetleg szakadásba mentek volna s magukkal rántották volna népeiket is. Bár ez a felfogás, főleg a népre vonatkozó része, komoly

tárgyi alappal aligha bír, mert a szabadgondolkodó miniszterek hatalma odáig bajosan ért volna el, hogy lelkük mélyéig katolikus népeket s papságukat skizmába tudott volna vinni, mindenesetre elképzelhető, hogy a rémkép a pápára mégis elemi erővel hatott. Annyi bizonyos, hogy a Társaság, amelynek módszerében s tagjaiban elvégre épúgy lehettek s bizonynal voltak is kisebb-nagyobb botlások és hibák, mint minden emberi intézményben, erre a szörnyű csapásra semmikép sem szolgált rá, legkevésbé azoknak a fedelmeknek részéről, akik másfélszáz évvel ezelőtt éppen a jezsuiták s a katolikus restauráció révén erősítették meg újra hatalmukat. Maga XIV. Kelemen pápa kissé nagyon is félénk és megalkuvó természetű volt, túlságosan bízott a saját diplomáciai ügyességében s elhárítva magától illetékes és bölcs emberek tanácsát, úgyszólván csak néhány bizalmasára hallgatott, akikről nem udta, hogy jellemtelenek és megvesztegetettek. Így egyik engedményből a másikba sodorták a világi hatalmak képviselői s végül már nem mert nyílt nemet szegezni szembe egy követeléssel, amelynek bevallott célja nem is csak egy rend elpusztítása, hanem a Szentszék hatalmának gyengítése volt. A pápa egyéni jóhiszeműségéhez kétség nem fér s akár mondta halálos ágyán, hogy „kényszerülten cselekedtem”, akár nem, a jezsuita-kérdésben álláspontját később sem változtatta meg, sem nem mutatta, hogy azt megbánta volna.

A szabadgondolkozó udvarok természetesen csak úgy úsztak az örömben. Franciaország és Nápoly némi húzódozás után csakugyan visszaadta a pápának az elrabolt Avignont és Beneventót.

Portugáliában a brevéhez külön királyi rendeletet csatoltak, s a kettőt így hirdették ki együtt. A királyi rendelet természetesen még sokkal élesebb volt, mint a feloszlató bréve; kiemelte többi közt, hogy eddig nem kevesebb, mint 24 pápa „kisérelte meg” a Jézus-társaságot megreformálni, de sikertelenül; vigyázni kell, hogy a jezsuiták titkos összejöveteleket ne tart-

sanak, s ha valaki bárhol az országban valakit jezsuita-ruhában látna, azonnal jelentse fel a hatóságnak. Egy másik királyi rendelet a bíboros-pátriárkát s az ország püspökeit felszólította, hogy az eltörlés alkalmából nyilvános örömmünnepeket rendezzenek. Csakugyan október 1-én a lisszaboni székesegyházban, majd utána a többi templomokban, ünnepélyes Te Deum volt a jezsuita rend eltörléséért, amelyen Conti nuncius is megjelent; majd három estén át az egész várost ki kellett világitani.

Pombal a királlyal hálálkodó levelet íratott a pápának a „rendkívül értelmes, igen bölcs és döntő brève” miatt; a levél a pápát könnyekig meghatotta. Hasonló köszönetek érkeztek Rómába Párisból és Nápolyból. Egymás közt a követek persze más hangon szóltak; Squillace Velencéből gratulált Moñínónak, hogy sikerült „a Szentszék janicsárjait” megsemmisítenie. Moñino munkatársai, Azara, Bischí s főleg Bon-tempi fényes jutalmakban részesültek; utóbbinak évi 1500 scudo járadékot juttattak, amelyet azonban titokban kellett tartani s nevének említése nélkül a rendkívüli kormánykiadások sorában elkönyvelni. A legfényesebb jutalom Moñinót magát érte: III. Károly a nagy tett sikeres végrehajtásáért a volt egyszerű ügyvédet Florida-Blanca grófjává tette meg, s ezzel országának legfőbb nemesei közé emelte.

Róma népe aránylag csendesen fogadta a hírt. A végrehajtással megbízott kongregáció ügyesen dolgozott. Már a kihirdetést követő reggel egyetlen jezsuitának sem volt szabad a nyilvánosság előtt mutatkozni; a rend templomai zárva maradtak, három kivételével, de ott már világi papok végezték a jezsuiták helyett a teendőket. Szent Péter-templomi gyóntatókú is az eddigi jezsuiták helyett Kelemen pápa minoritákat jelölt ki. A jezsuiták házait egy héten át katonák őrizték; a rendtagoknak tilos volt a házat elhagyniok, míg a világi papi ruhák el nem készültek.

A bíborosi kongregáció már augusztus 18-án szétküldte a világ valamennyi püspökének a feloszlató

brévét, külön utasítással, amelyben többi közt az állt, hogy a jezsuiták eddigi vagyonát a püspökök foglalják le s várják be, míg a Szentszék azok felett rendelkezik. Ez a rendelet nagy felháborodást okozott éppen azokban a Bourbon-államokban, amelyekből a jezsuitákat már előzőleg száműzték, s amelyekben a jezsuiták vagyonára a kormány tette rá a kezét. Almada oly hevesen támadt neki emiatt a pápának, hogy XIV. Kelemen a rendeletet visszavonatta s kijelentette, hogy annak rendelkezései csak az Egyházi-állam területén érvényesek. „Római ravaszság!”, kiáltott fel Azara spanyol ügyvivő, mintha csak a bizottsági rendelkezésben valóban világi javak eltulajdonításáról lett volna szó.

A feloszlató bréve azt a rendelkezést tartalmazta, hogy a volt jezsuitákat a püspökök szabadon felhasználhatják a lelkipásztorkodásban, s így nekik gyóntatási és prédikálási joghatóságot adhatnak. Most Róma újabb rendeletben úgy intézkedett, hogy lelkipásztori vagy tanítási munkát a volt jezsuiták csak az ő külön engedélye alapján végezhetnek.

Szinte érthetetlen, hogy ennyi megaláztatás sem volt elég a jezsuiták ellenségeinek megnyugtására. Vasquez, az ágostonosok elfogult generálisa, figyelmeztette a spanyol ügyvivőt, hogy veszedelmes dolog Ricci generálist szigorú felügyelet nélkül hagyni. Erre augusztus 26-án P. Riccit kihallgatásra vezették elő, s az Angol Kollégiumból hamarosan az Angyalvár szigorú börtöneibe vitték, őt asszisztensével s a nagynevű egyházjogász Stefanucci exjezsuitával együtt, akire Alfani mindenáron rá akarta bizonyítani, hogy ő a szerzője egy névtelenül megjelent iratnak, amely Kelemen pápa megválasztását simoniásnak nevezte. Alfani oly lázas szorgalmat fejtett ki ennek a valótlan vádnak igazolására, hogy, mint maga dicsekszik vele, még a Német Kollégium illemhelyeit is személyesen átkutatta s ott is kereste az értekezés kéziratát. Végre a pápa maga intette le a túlbuzgó kutatót, de Stefanucci törvényszerű ítélet nélkül haláláig az Angyalvár

foglya maradt. Vasquez azzal rémitette a pápát, hogy egy összeesküvésnek jutottak a nyomára, amelyet a jezsuiták az osztrák császári ház ellen szőttek. Ez elég volt Moñinónak, hogy azt jelentse Madridba, a jezsuiták ellen „nap-nap mellett” újabb terhelő bizonyítékok merülnek fel.

P. Riccit kihallgatásakor azzal vádolták, hogy a rend értékeit s nagy pénzüsszegeket titokban elrejtett. A vádat azonban bizonyítani nem sikerült. Helyette a felosztatást végrehajtó bizottság tette rá a kezét jezsuiták vagyonára s ingóságaira; többi közt a generálisi pincében talált tokaji bort is, valószínűleg valamely magyar püspök vagy rendház ajándékát, a bizottság tagjai maguk közt osztották fel.

Az Angyalvárba zárt vezető rendtagok őrzése oly szigorú volt, hogy kívülről még a cellák ablakait is be-deszkázták; semmiféle szabad mozgást nem engedtek meg nekik, ruháról sem gondoskodtak a számukra; a 72 éves generálisnak télen sem fűtöttek be a cellájába. Tilos volt az egymással való érintkezés, sőt a misézés is, csupán vasárnaponként vezették őket egyenkint és katonai őrséggel misehallgatásra. Alfari kivitte, hogy a bebörtönzött páterek a szokásos ételadagoknak is csak a felét kapják meg s a túlságosan emberies viselkedésű vártiszt mellé még egy szigorúbbat állíttatott, azonkívül minden este jelentést tétetett magának a foglyok viselkedéséről. Egyébként oly hévvel folyt a kutatás a jezsuiták vagyona után, hogy végül már Tanucci is gúnyolódott rajta: ez a bizottság, írta, úgylátszik nem is annyira a jezsuiták kihágásai, mint inkább a pénze után kutat. Malvezzit a pápa spanyol kérelemre csakugyan datáriusnak nevezte ki.

*

Nagyobb bajt okozott a felosztatási bizottságnak az, hogy az Egyházi-állam püspökeitől egymásután jöttek a panaszok, hogy a volt jezsuita tanárok helyébe nincs kit állítani s az iskolák üresen maradnak; engedélyt kérnek tehát, hogy a volt jezsuitákat mint világi

papokat alkalmazták. A bizottság nem mert a kérelemre választ adni. Végül is engednie kellett s nemcsak a vidéken, hanem magában Rómában s névleg a Római Kollégiumban is volt jezsuitákat kellett egyes szakokban tanárok gyanánt alkalmazni. Alfani egyébként oly embertelen szívtelenül bánt a volt jezsuitákkal, az aggokkal és betegekkel is, hogy ezt már Marefoschi is megsokallta s a jezsuiták hősie türelmének láttára lassankint ő maga is a jezsuiták ellenségéből meleg barátjukká lett.

A kérdésekre, amelyeket P. Riccihez intéztek, a volt generális nyugodt biztossággal felelt. A vádat, hogy a rend vagyonát biztonságra helyezte volna, miközben a tárgyalást vezető Andreotti előbb 50, majd 25 millióról beszélt, Ricci azzal utasította vissza, hogy ő maga semmit sem rejtett el és senkinek sem adott engedélyt, hogy ilyent tegyen, nem is tud semmi ilyenről; millióink, úgymond, egyáltalán nincsenek, ezt a mesét ellenségeink találták ki s voltak, akik szívesen el is hitték, valószínűleg azért, mert templomainkban gazdag ezüstszerelést láttak.

A kihallgatások épúgy nem vezettek semmiféle terhelő eredményre, mint a házak s az irattárak átkutatása. Ítéletre azonban, talán éppen ezért, nem került sor. Ricci erre beadványt kívánt intézni a bíborosi bizottsághoz s szabadságra helyezését kérni, hiszen a félelem, úgymond, hogy ő a pápa akarata ellenére újra vissza akarja állítani a Társaságot, minden alapot nélkülöz. Nem engedték meg neki, hogy az iratot maga írja meg, hanem csak diktálnia volt szabad. A bizottság a beadványra azzal felelt, hogy „majd meglátjuk”. Nyolc hónapig nem is jött rá válasz; akkor meghalt XIV. Kelemen s helyébe VI. Piust választották meg. Ricci ehhez is beadványt intézett s VI. Pius csakugyan szabadon akarta bocsátatni a volt generálist. Ennek azonban Moñino nagy nyomtatékkal ellenszegült, kijelentvén, hogyha a volt generálist felmentik, ezzel a feloszlató brévét magát igazságtalannak nyilvánítják. VI. Pius erre azt ajánlotta, hogy internálják Riccit leg-

alább a saját hazájában, Firenzében. III. Károly azonban erről hallani sem akart. Újabb 11 hónap telt el s Ricci újra beadványt intézett a pápához. 15 évig volt a felosztatott rend generálisa, úgymond és soha semmi panaszt nem emeltek ellene, mégis ítélet nélkül immár csaknem két éve a legszigorúbb börtönben senyved. A megindított eljárást semmis okokból húzzák-halasztják, nehogy ártatlanságát el kelljen ismerniök s minden kérésére csak azzal felelnek, hogy „majd meglátjuk”. VI. Pius erre intézkedett, hogy a foglyok legalább az Angyalváron belül szabadon mozoghassanak; több engedményt Moñino nem tűrt. Ricci rövid ideig élvezte a könnyítést, mert 1775 november 24-én meghalt. A pápa saját költségén méltó módon temettette el a Gesù-ban, miután kereken visszautasította a spanyol hóhéroknak azt a kívánságát, hogy a volt generális holttestét csak úgy tükörben ássák el az Angyalvár fenekén.

Lassan aztán a többi még élő foglyokat szabadon bocsátották; csak a 82 éves német asszisztens, a megbénult P. Rhomberg Ignác kérte, hogy őt mosi már hagyják ott a börtönben, ahol két jólelkű fogolytársa reggelenkint saját karján viszi őt a kápolnába, ahol misét hallgathat és megáldozhatik. Ricci titkára, P. Comolli, már előzőleg belehalt szenvedéseibe; Alfani titokban tartotta a halálesetet s a holttestet egyházi temetés nélkül éjnek idején elásatta.

Ha XIV. Kelemen azt remélte, hogy a Társaság felosztatása által nagyobb bajoktól menti meg az Egyházat, ez a reménye a későbbi események során sehogysémm teljesedett. A hitetlenség és egyházellenesség erői egyre merészebben sorakoztak fel a kereszténység uralkodó helyzetének végleges megszüntetésére a nyugati világban. VI. Pius alatt (1775—99) tört ki a francia forradalom, amely nemcsak Franciaországban fojtotta vérbe az Egyházat, hanem párhuzamos eseményei s következményei révén végzetesen megrendítette azt Spanyolországban, Portugáliában, Német- és Olaszországban is; összetörték az ancien régime-mel együtt

a kereszténység legszebb intézményeit, megsemmisíteték befolyását a közéletre s a közművelődésre. Másfélezer év építőmunkája látszott elsüllyedni ebben a végzetes átalakulásban. A forradalmak s Napoleon elleni háborúk nyomában egy új történelmi korszak indult meg, a laicizált Európa korszaka.

Megakadályozhatta volna-e a Társaság ezt a pusztulást, ha életben marad? Teljes mértékben semmiképpen sem, de valószínűleg nagy fokban mérsékelhette volna annak romboló hatásait. Voltaire köre mindenestre így gondolkozott. D'Alembert így írt Voltaire-nek 1762-ben, mikor a francia parlamentek a Jézus-társaság felosztatását sürgették: ezek a jó urak „azt hiszik, a vallást szolgálják, holott valójában nekünk, az észnek tesznek szolgálatot; a filozófia ítéleteit hajtják végre anélkül, hogy tudnák”.

Nem is csoda. 12.000 papot ütni ki a katolikus továbbépítés munkájából, akiknek nagy része buzgalom és készség dolgában kiváló volt, bezárni vagy lassú halálra ítélni 800-nál több katolikus középiskolát a maga 15.000 tanárával együtt, elvonni a missziókból a legodaadóbb hithirdetőket, akiknek csak mexikói redukcióiban egyszerre 112.000 indián maradt pásztor és vezető nélkül, Paraguayban 138.934 — mindez nem maradhatott a hitélet s vele együtt a társadalmi béke és egyensúly komoly megrázkódtatása nélkül. Kínában oly végzetesen elakadt a Társaság távoztával a hithirdetői munka, hogy bár a Párisi Missziós-szeminárium tagjai, valamint a lazaristák és kármeliták nagy odaadással igyekeztek a távozottak helyét betölteni, nagyon sok pásztor nélkül maradt egyházközségben a hit szövétneke lassankint teljesen kialudt s egy fél-századnyi újabb erőfeszítés kellett hozzá, míg a kínai misszió ismét ugyanarra a fokra feljutott, ahol azelőtt állt. Ha Európában s Európán kívül a XVIII. század végén s a XIX. század első felében a vallás ügye oly kimondhatatlanul szomorú, zuhanásszerű esést mutat, ebben a Társaság felosztatásának kétségtelenül igen nagy része van.

A felosztatás végrehajtása.

A jezsuiták általában csodálatos fegyelmezettséggel nyugodtak bele a sorsukba s néhány túlzottan temperamentumos rendtag kifakadásán kívül seholsem tanúsítottak ellenállást a pápai rendelet végrehajtásával szemben. Mindazonáltal, amint előrelátható volt, a felosztatás nem folyt le mindenütt simán.

Franciaországban, ahol a közszabadságok a fejedelmi önkény mellett sem tűntek el végleg, csaknem forradalmi hangokat ütött meg a papság elégedetlensége a rend eltörlése miatt; annál inkább, mert már az előző években részint a király, részint a kormány szorgalmazására egész sor más szerzetesrendet is a reform címén lényegesen megszorítottak, rendházakat megszüntettek, új novíciusok felvételét megtiltották. Ezek a megszorító intézkedések főleg a ferenceseket, kapucinusokat és bencéseket terhelték. Míg Spanyolországban az államegyháziságba süllyedt püspökök kényszerű örömmel üdvözölték a jezsuita rend felosztatását, addig Franciaországban a felső és alsó klérus rémülve látta, hogy a pápai intézkedések nyomán Voltaire követői s a janzenisták diadalmaskodtak. A francia jezsuiták 1764-ben történt felosztatása óta a papság szinte osztatlanul a jezsuiták mellé állott s egyesek már közös tiltakozásról, sőt zsinathoz való fellebbezésről beszéltek. Aiguillon herceg, az új miniszterelnök, csak nagy bajjal tudta a francia püspököket visszatartani attól, hogy Rómában a jezsuiták érdekében erélyesen fel ne szólaljanak; igyekezett minden felelősséget a spanyol kormányra hárítani. Egyes püspökök a volt jezsuitákat külön kongregációban akarta egyesíteni. Ennek hírére Zelada ugyancsak megijedt s a pápától tilalmat igyekezett a terv ellen kieszközölni.

Németországban és Ausztriában sem folyt le a felosztatás egészen simán. Mária Terézia kivitte a pápánál, hogy a jezsuiták vagyona felett egy őáltala kiküldött külön bizottság rendelkezék, amelynek a feladata volt az is, hogy a volt jezsuiták ellátásáról

gondoskodják. Meghagyta azt is, hogy a felosztatás mindenütt tapintattal történjék s a jezsuitákat lehetőleg ne érje megszegyenülés. Nagy volt bizonyos jezsuitaellenes körök csalódása, amikor a jezsuiták vagyonának megállapításakor kiderült, hogy ez a vagyon sokkal kevesebb, mint a közvélemény hitte; igaz ugyan, hogy maga a felvételező bizottság s a most meginduló állami vagyonkezelés is alaposan megcsökkentette a vagyont. Épp ezért számos volt jezsuita intézetet már Mária Terézia, de még inkább II. József alatt beszüntettek; a volt jezsuiták házait egyházi s még gyakrabban állami és katonai célokra fordították. Bajorországban Károly Tivadar választófejedelem a volt jezsuita vagyont a saját törvénytelen fiának ellátására igyekezett felhasználni. Augsburgban a felosztatás hírére csaknem népzendülés támadt, bár a jezsuiták maguk itt is szó nélkül engedelmeskedtek a pápai rendelkezéseknek. A katolikus városi tanács küldöttségeket és beadványokat menesztett Rómába, a császárhoz, a bíborosokhoz és birodalmi fejedelmekhez s csak nehezen törődött bele a felosztatásba. A jezsuiták kollégiuma csakugyan mint világi papi kollégium a volt jezsuita rektor vezetése alatt továbbra is fennmaradt s a felvilágosodáskori zavarok közt a Szentszék iránt való hűségnek továbbra is erős támasza lett. Mikor azonban 1806-ban az addig szabad birodalmi várost Bajorországba kebelezték be, a jezsuitáknak távozniuk kellett s a katolikus kollégium javait a protestáns gimnázium kapta meg. A volt jezsuita kollégium ezentúl kaszárnyául szolgált.

Mainzban a népnek oly heves ellenállásától tartott a hatóság, hogy ágyúkat állítottak fel a várossal szemben s 500 főnyi katonaságot rendeltek ki a jezsuita kollégium őrizetére a felosztatás kihirdetése alkalmával. Itt és Kölnben, ahol a volt jezsuiták ellen szintén meglehetősen kemény rendszabályokat léptettek életbe, az egyházi hatóságok arra hivatkoztak, hogy Rómából szigorú parancsokat kaptak a bréve betű szerint való végrehajtására. Szászországban III. Frigyes Agost

választófejedelem kijelentette, hogy minden volt jezsuitát világi papként megtart eddigi munkakörében s egyiküket, saját gyóntatóját, szászországi apostoli helynökké akarta kineveztetni. Rómában az ügyet soká elhúzták s csak VI. Pius alatt rendezték; ekkor csakugyan a volt jezsuita Schneider Alajos lett Szászország apostoli helynöke és felszentelt püspöke.

Lengyelországban szintén sok zavarral járt a feloszlatás. A kormány által kinevezett vagyonszerzési bizottság itt rosszul teljesítette feladatát; míg a bizottság tagjai maguk számára kapkodták szét a rend javait, addig a volt rendtagok a nuncius jelentése szerint koldusokként kéregetésből éltek. Templomaik és missziós állomásaik jórészt elárvultak, egyházi felszereléseikkel pedig a világi biztosok részén olyan nyílt üzérkedés folyt, hogy még a protestánsok is megütköztek rajta. A legszomorúbb — írja a nuncius —, hogy a bizottság vezetésével megbízott pózeni és vilnai püspökök maguk is cselekvő részt vettek ezekben az üzérkedésekben s ennek folytán a nép haragja az egész papság ellen fordult. Csak a kormány újabb közbelépésére sikerült a vagyonszerzés körül rendet teremteni s a vagyon romjait közoktatási célokra megmenteni. Garampi nuncius így is kénytelen a pápai államtitkárnak jelenteni, hogy remegés fogja el, ha az ifjúság jövő nevelésére gondol. A növekvő szabadgondolkodás és hitközöny mellett, amely a nemesség és a fővárosi társadalom körében egyre inkább utat tör, nem tudja, mikép lehet majd a jezsuiták távozásával beállott hiányokat kitölteni. Főleg a vilnai akadémia sorsa aggasztotta, amelynek javait a feloszlató bizottság elkótyavetyélte és így most az a veszély, hogy a papnövédeknek nem lesz hol tanulniok. Vagy 270 volt lengyel jezsuitát előbbi nevelőintézeteikben alkalmaztak, mások katolikus főúri házakban mint nevelők kaptak elhelyezést. Egyeseket már XIV. Kelemen alatt püspökségre ajánlottak és VI. Pius alatt többben csakugyan püspökök is lettek.

Belgiumban az erősen egyházellenes helytartói

kormányzat keményen végrehajtotta a feloszlatást; a hatóságot itt is a jezsuiták vagyonának lefoglalása érdekelte legjobban. A nép viszont szomorúan látta annyi hitéleti és oktatásügyi intézmény gyors pusztulását. A jezsuita templomok ezüstneműjét kicsiny részben más templomoknak juttatták, nagyobb részben eladták. A templomokban talált értékes festmények, Rubens, van Dyck, Breughel, de Crayer remekművei ekkor kerültek a bécsi Hofmuseumba, amelynek ma is kincsei. A jezsuiták könyvtáraiban 500.000 kötetet találtak; ennek háromnegyed részét mint „teológiai ostobaságot” csomagolópapírnak adták el. A volt jezsuiták vagyona, amely Belgiumban több mint 10 millió forintot tett ki, a francia forradalomban nyomtalanul eltűnt. Tönkrement a világhírű egyháztörténeti vállalkozás is, a bollandisták nagy műve, amely II. József szerint „az igazán tanult embereket úgysem érdekli”. A hatalmas intézményt csak 1837-ben lehetett új életre támasztani.

Magyarországon a rend sorsa ugyanaz lett, mint Ausztriában.

Az eltörött Jézustársaság halálában is nagy jót tett a magyarságnak és katolikusságnak egyaránt. A rend egykori vagyona teszi a mai Katolikus Tanulmányi alapnak és részint a Vallásalapnak is jelentős részét. Az egykori templomok és rendházak nagyrészt ma is állanak, gyakorlati célt szolgálnak és jórészt megtekintésreméltó alkotások.

De talán a magyar egyházmegyéknak volt az eltörlésből közvetlenül legnagyobb hasznuk. A rendtagok kis töredéke a magyarországi rendekbe kérte felvételét. Így tett Harsányi István, aki előbb a jános-hidai premontreiekhez lépett, majd e rend eltörlése után világi pap lett és mint kecskeméti apátplébános áldásos tevékenységet fejtett ki, míg végül a csornai prépostság helyreállítása után ennek a prépostságnak került az élére mint tetterős prépost-prelátus. Az egykori jezsuiták jelentősebb része az egyházmegyei pap-

ság soraihoz csatlakozott. Ezek közül körülbelül 90 volt jezsuita nyert egyházi méltóságot, kanóniát, valóságos vagy címzetes apátságot, prépostságot; címzetes püspökséget. Többen egyházmegyék élére kerültek. Így Klobusiczky Péter előbb szatmári püspök és 1822-től kalocsai érsek lett († 1843), báró Andrassy Antal Rozsnyó hitvalló püspöke, Kalatay Ferenc nagyváradi, Kőszeghy László csanádi, Mártonffi József erdélyi, báró Splényi Ferenc váci, Pierer József tinini püspök lett. Palma Ferenc és Takáts Márton a kalocsai érsek segédpüspökei voltak. Több volt jezsuita az eltörlés után az egyetem tanára lett.

Andrassy Antalról, mint rozsnyói püspökről feljegyezték, hogy 20 új plébániát alapított és Batthyány primással vállvetve elszántan küzdött II. József egyházellenes intézkedései ellen. Amikor II. Ferenc alatt vonakodott egy katolikus embernek egy törvénytelenül elvált nővel való egybekelését törvényesnek elismerni, megfosztották püspöki jövedelmeitől s a főpásztor kénytelen volt 1796-tól kezdve szegényen s szerényen egy ferencrendi zárdában meghúzódni. Innen vezette tovább hozzá híven ragaszkodó egyházmegyéjét.

Ezekután szinte felesleges a kérdés, milyen emléket hagytak maguk után az eltörölt Jézustársaság tagjai hazánkban. Erre az ország püspökei maguk adtak illetékes választ.¹

Ismeretes, hogy a megyéspüspököknek a bréve kihirdetése után jelentést kellett küldeniök Rómába, melyben elmondották, miképpen hirdették ki a rendelkezést, hogyan fogadták a rendtagok a döntést. Az eltörlés idején még osztatlan győri egyházmegye püspöke, gróf Zichy Ferenc, a rend egykori tanítványa és állandó pártfogója, 1773 december 10-én értesíti a római bíborosi bizottságot a történekről. A levelet Szily János, később első szombathelyi püspök, fogal-

¹ Géfin Gyula: Memoria abolitae Societatis Jesu. Egyházi Lapok 54 (1931), 281—284.

mazta. E levélből megtudjuk, hogy Győrött és Sopronban 1773 október 12-én, Kőszegen ugyane hó 16-án hirdették ki a püspök megbízottjai a feloszlató brévét. A rendtagok tisztelettel és engedelmességgel fogadták a kemény rendelkezéseket és elhagyták a rendházakat. A püspök azt is közli, mennyire meglepte a feloszlítás elrendelése nemcsak a katolikusokat, hanem a más-vallásúakat is. Az előbbieket azért, mert a rend tagjaitól sok jót vettek templomban és iskolában egyaránt, az utóbbiakat, mert a katolikus hit buzgó terjesztőit s a pápai hatalom és tekintély bátor védőit látták mindig a jezsuitákban. Zichy püspök ugyanezen a napon írt római megbízottjának, Pinto Poloninak is, s ebben a levelében még határozottabban fejezi ki csodálkozását az eltörlésen és kijelenti, hogy a magyar jezsuiták nem érdemelték meg ezt a kemény bánásmódot, mert teljes szerzetesi fegyelemben éltek, szép eredménnyel tanítottak az iskolákban és buzgón szolgáltatták a szentségeket, fáradhatatlanul hirdették Isten ígését, a királyhoz és hazához mindig hűek voltak, a magyar egyháznak nagy hasznára és gyarapodására szolgáltak. Ezért a jók nagyon visszakívánják őket.

A püspök jóakarata már nem változtathatott a történt eseményeken.

*

Különösen fájdalmas réseket ütött a Társaság felosztása a *tengerentúli missziókban*. Amerika arca, írja a későbbi bíboros Baluffi, a jezsuiták távozása folytán megváltozott. A geografus Wappäus 1865-ben így ír: „Ez az intézkedés (a jezsuiták elűzése) époly igazságtalan volt a hithirdetőkkel, mint káros az indiánokkal és a sujtott országokkal szemben... Távozásuk óta egy évszázad telt el s még mindig nincs helyettük igazi pótlás; de emléküket máig áldva őrzik az indiánok, akik a páterek kormányzatáról mint történetük aranykorszakáról lelkesen beszélnek”. Egy francia

utazó a XIX. század közepén, Duflot de Mofras, bámulva emlékszik meg a jezsuiták és ferencesek „ragyogó eredményeiről” az indiánok között s arról, hogy mindez oly siralmasan tönkrement. „Amerika legelrejtettebb részeiben az utazó gyakran bámulva találkozik hatalmas keresztekkel, amelyeket az indiánok állítottak. Az első hódítás korától kezdve a bennszülöttek mély tisztelettel vonzódtak a hithirdetőkhöz, akiktől valamennyi többi fehér emberrel ellentétben, csak jót és oltalmat tapasztaltak. Ha egy állam nem kiirtani akarja az indiánokat..., jobbat nem tehet, mintha mindenekelőtt hithirdetőket küld ki; ezeknek folytatniuk kellene azt, amit a jezsuiták és ferencesek oly bámulatos módon megkezdtek... Ezeknek a vagyontalan szerzeteseknek fakesztyjei több tartományt nyertek meg Spanyol- és Franciaországnak, mint legnagyobb hadvezéreik kardja.” Humboldt Sándor pedig azt írja az Orinoko-táji indiánokról: „A régi jezsuiták munkára tanították őket s akkor nem is volt élelmiszerben hiány. A páterek tengerit, babot és más európai konyhaveteményt ültettek, sőt a falvak környékén édes narancsot és tamarindát, az aturesi és carichanai mezőkön 20—30.000 lovat és szarvasmarhát tenyésztettek... Jelenleg nem terem itt más, csak egy kevés manióka és banán. A tengeritermesztést teljesen elhanyagolták, a lovaknak s a marháknak semmi nyoma... A királyi hivatalnokok mindent elprédáltak”. „Az indiánok nemcsak visszasüllyedtek előbbi vadságukba, írja egy másik szemtanú Ekvádorról, hanem a lelkiismeretlen, pénzleső és aranysóvár kalmárok által még gonoszabbak lettek, mint a hithirdetők megjelenése előtt lehettek.”

A spanyol és portugál kormány által már előzőleg száműzött jezsuiták helyébe időközben egyes vidékeken más országbeli jezsuiták léptek; az indián miszsiók egy kicsiny töredéke ilyképpen még tovább tengődött. Most a felosztás ezeknek is véget vetett. Borgia, a propaganda-kongregáció titkára, igyekezett

ugyan Zeladát visszatartani attól, hogy a feloszlató bréve s a végrehajtási utasítás sok ezer példányát minden további gondoskodás nélkül ládaszámra egyszerűen szétküldesse a missziókba, de fáradozása csak részben ért sikert. Borgia ijedten kapott a fejéhez: Mi lesz az északamerikai gyarmatokkal, ahol 23.000 angol, ír és német bevándorolt katolikusnak úgyszólván csak jezsuita lelkipásztorai vannak a nagy protestáns tenger közepette? Mi lesz Angliával, ahol a megmaradt katolikusok egyharmadát, mintegy 100.000 lelket, ugyancsak kizárólag jezsuiták pasztorálják? A minden üldözés közt állhatatosnak megmaradt 22.000 skót katolikkussal, akiknek amúgy is legfőbb baja a roppant paphiány? Végre is annyit elért, hogy a püspökök vagy apostoli helynökök a missziókban is engedélyt kaptak, hogy a volt jezsuitákat világi papokul tovább alkalmazzák. A londoni apostoli helynök, Challoner püspök, azzal igyekezett időt nyerni, hogy rámutatott a veszélyre, amely abban rejlenék, ha a kormány szigorú tilalma ellenére Anglia területén a pápai rendelkezéseket nyilvánosan kihirdetnék. E helyett azt ajánlotta, hogy a jezsuitákkal egyenként közöljék a feloszlást s annak tudomásulvételét írsák velük alá. Ez minden ellentmondás nélkül meg is történt. Challoner püspök azzal is iparkodott könnyíteni a helyzeten, hogy a jezsuiták volt tartományfőnökét a volt jezsuiták számára saját általános helynökévé nevezte ki. Hasonlókép amerikai hívei számára általános helynökké az ottani jezsuita misszió volt főnökét nevezte ki. Az itt működő volt jezsuiták közt volt az angol John Carrol páter, aki később mint első baltimorei püspök az Egyesült Államok katolikuságának nagynevű megszervezője lett.

Már a spanyol és portugál jezsuiták száműzetése alkalmával elvették tőlük a lissaboni, sevillai, valladolidi és madridi missziós szemináriumok vezetését, ami a missziók ügyének újabb jelentős veszteséget okozott. Most a brüggei missziós szeminárium is a fel-

osztatás áldozata lett. A tanárok nagyrésze ekkor Lütichbe ment át, majd a francia forradalom elől Angliába menekült s ott a jezsuiták egyik volt jómódú tanítványának jóvoltából a később oly híressé vált stonyhursti kollégiumot vette át.

Sajátszerűleg ment végbe a felosztatás Kanadában. Itt attól kellett félni, hogy Kanada angol meghódítója, a protestáns Amherst lord élve az alkalommal, egyszerűen lefoglalja a jezsuiták vagyonát, ha megtudja a történeteket. Ezért a quebec-i püspök és Carleton a nemkatolikus, de jóérzelmű quebec-i kormányzó, elhatározták, hogy a felosztatást titokban tartják s úgy hajtják végre. A jezsuitákat világi papokká nyilvánították, de úgy, hogy ezt senki kifelé meg nem tudta; a volt páterek tovább is a maguk ruhájában és neve alatt működtek.

Nem egy katolikus ország kormányára megszegyenítő lehetett a dán kormány viselkedése, amely kijelentette, hogy csekély számú katolikusa számára a jövőben sem kíván más lekipásztorokat, mint a jezsuitákat, akiknek buzgalmával és békeszeretetével mindenki nagyon meg van elégedve. Norvégiában viszont a Társaság felosztatása folytán a katolikusok teljesen árván maradtak s nem is történt az érdekükben sokáig semmi többé.

A kisázsiai misszióban maga a francia követ, De Saint-Priest, akadályozta meg a jezsuiták szétszórását azzal a megokolással, hogy másképp az egész misszió elpusztul. Indiából egy derék missziós püspök, akihez nem jutott el a felosztatás híre, a maga őszinte tájékoztatlanságában Rómához fordult és jezsuitákat kért, elhalmozva őket minden dicsérettel. Később Rómából sarútlan karmelitákat küldtek Indiába, akik nagy buzgalommal igyekeztek az időközben jórészt tönkrement misszió romjait újra összeszedni és felépíteni. Még nagyobb baj volt, hogy ahol a jezsuiták egyes missziókban mint világi papok megmaradtak is, utánpótlásukról gondoskodni nem lehetett többé s amint

sorozatosan kihaltak, a rájuk bízott és egykor oly szépen virágzó misszióstelepek legtöbb helyen elpusztultak. Kínában szerencsére a lazaristák vették át öröküket s igyekeztek pótolni a hiányt.

*

Amikor XIV. Kelemen hosszas és terhes betegeskedés után, valószínűleg rákban, meghalt (1740 szeptember 22), a jezsuiták ellenségei természetesen azonnal a volt jezsuitákat gyanúsították meg azzal, hogy megmérgezték a pápát. Természetesen a bizonyítéknak vagy csak valószínűsítő gyanúnak minden nyoma nélkül. Joggal kérdi Cordara: „Ha a jezsuiták ilyen lelkiismeretlenségre képesek lettek volna, miért nem tették meg ezt inkább, mielőtt még a pápa a rendjüket feloszlatta?” A rágalmat persze legszorgalmasabban megint a janzenisták terjesztették, de még Moñino sem vette azt komolyan. Tanucci pedig éppenséggel annak a gyanújának adott kifejezést, hogy az egész mérgezési mesét maguk a jezsuiták találták ki, hogy ezzel utólag félelmetes hatalmukat fitogtassák. Ma ezt a mesét egyetlen komoly ember sem vallja többé.

A pápa halálával egyszerre vége lett udvaroncai karrierjének. Bischit, aki mint az egész római tartomány élrelmezési biztos a nép körében rendkívül gyűlöletessé tette magát, csak Moñino mentette meg a népharag bosszújától. Bontempi a pápa halála pillanatában sietve elhagyta a Vatikánt s Moñino kocsiján a minoriták generálisi házába menekült, ahol három brévét mutatott fel a rend generálásának. Ezekben a brévékben a meghalt pápa felhatalmazza őt, hogy kivonhassa magát a generálisa joghatósága alól, a rendnek bármely házában lakhassék és bármikor szekularizáltathassa magát. A generális erre keserűen megjegyezte, kár, hogy nem szerzett még egy negyedik brévét is, amely a lelkiüdvösségét biztosította volna. Bontempi csakugyan nem mert Rómában maradni, hanem elhagyta rendjét, az albánói hegyek

közt egy községbe vonult vissza, ahol spanyol évjáradékából állandó félelemben és lelkifurdalásban élt.

*

A sorozatos üldözések s a végső felosztatás ténye mellett fel lehet vetni a kérdést: Nem bizonyít-e mégis a Társaság ellen, hogy annyifelé üldözték s annyiféle oldalról támadták? Oly fokban, mint egyetlen más szerzetesrendet sem? P. Brou Sándor, a jezsuita misszióstörténet egyik kitűnő ismerője joggal írhatta le e szavakat: „Nem lehet azt mondani, hogy a Társaság egyedül állott volna a Szentszék iránt való hűség dolgában, vagy akár a hitterjesztés, az oktatásügy, a tudomány s a vértanúság terén. Ám aligha sértjük meg bárkinek az érzékenységet azzal a megállapítással, hogy egy dologban csakugyan kiváltságos helyet foglalt el a Jézustársaság: abban, hogy a rágalmakból és üldözésekből kétszeres mértékkel mért neki a világ”.¹

Valóban: kezdve a nehézségeken, amelyekbe Szent Ignác már 1538-ban ütközött, nem volt idő, amelyben a Társaságot ellenségei anyagi és erkölcsi fegyverekkel állandóan ne támadták volna.

A XVI. század folyamán üldözték őket Rómában, Spanyolországban, Párisban kétízben is, Németországban, Csehországban, Elzászban, Illiriában, Erdélyben, Japánban. A XVII. században kiűzték őket Sarpi miatt Velencéből (1606), vég nélkül kellemetlenkedtek nekik Párisban (1610), számkivetésbe kergették őket Máltában (1639) s ugyanekkor folyt a véres jezsuita-üldözés a missziós területeken. A jezsuitákat valósággal mészárolták Kantonban és Ceylonban, a Salsette-szigeteken és Madurában, Mexikóban és Kaliforniában, a Fülöp-szigeteken és Kanadában. A 30 éves háború folyamán a protestánsok számos esetben kiűzték őket birtokukból, többeket közülük meggyilkoltak Német-

¹ La Compagnie de Jésus. Paris, 83. l.

országban és nálunk is (kassai vértanuk), ugyanígy bántak velük az angolok és hollandok, nemcsak otthon, hanem Braziliában, Ceylonban, a Molukki-szigeteken, Japánban is. Üldözték őket a spanyolok és portugálok Dél-Amerikában, kegyetlenkedtek velük az orosz skizmatikusok, a janzenisták szellemi élet-halálharcot indítottak ellenük. Még mielőtt a janzenisták, gallikánusok és szabadgondolkodók végső céljukat, a rend megsemmisítését elérhették, a jezsuitákat a XVIII. század folyamán száműzték Hollandiából, Sziciliából, Oroszországból, Portugáliából, Franciaországból, Spanyolországból, a nápolyi királyságból, Pármából. Végül, mint mindennek betetőzője érkezett el az 1773-as év, a Dominus ac Redemptor kezdetű bréve, a Társaság feloszlatása XIV. Kelemen által.

Még ez sem volt elég. Alig támadt fel a Jézustársaság a XIX. század elején, egy évvel utóbb már ismét kiűzik a jezsuitákat Szentpétervárról s öt évvel utóbb egész Oroszországból. A század folyamán Franciaországban legalább három ízben indult meg a késhegyig menő harc a jezsuiták ellen s hasonlóképp üldözik őket Spanyolországban, Portugáliában, a Sonderbund harcai után Svájcban, Elzászban, Németországban s Dél-Amerika több államában.

Még a XX. században is a Társaság ismét az üldözések egész sorára tekinthet vissza: Portugáliában, Spanyolországban, Mexikóban s Közép- és Dél-Amerika több országában. Ma is tilos a jezsuitáknak a letelepedés és nyilvános működés Svájcban és sorra elveszik intézeteiket, rendházaikat Németországban s Ausztriában.

Am vád-e mindez s belső megromlásra vall-e a Társasággal szemben? Avagy ellenkezőleg: a kiválasztás krisztusi pecsétje-e, a Krisztus igaz apostolainak megjövendölt üldöztetés? A Társaságon valóban szó szerint látszik teljesedni Szent Pál kijelentése: „Akik jámborul akarnak élni Krisztus Jézusban, mindnyájan üldözést fognak szenvedni” (2. Tim. 3, 12). A francia

Ţ. Suau kifejezően írja a Társaságról írt művében: „Ha egy napon elhalványulna a Társaság homlokán a világ gyűlöletének ez a dicsfénye, csak akkor kellene kételkednünk az ő nagyságában, s értékében s kellene szomorúan kimondanunk a meggyőződést, hogy a Társaság eljutott hivatásának végére”.¹

Semmisem teszi a Jézustársaság történetét oly naggyá és ragyogóvá, mint az, hogy annyira hasonlít Krisztus Urunk üldöztetésének és keresztútjának történetéhez.

¹ La Compagnie de Jésus, 44.

V.

Harmadik korszak: a Társaság visszaállítása és új fejlődése (1814—).

A Társaság fennmaradása Poroszországban.

A történelem legsajátosabb fordulatai közé tartozik a tény, hogy amikor a névleg katolikus, valójában janzenista és regalista Bourbon-udvarok követelésére XIV. Kelemen pápa a jezsuitákat feloszlatta, éppen két nemkatolikus fejedelem volt az, aki államában a pápai feloszlató iratot kihirdettetni nem engedte s így a Jézustársaságot átmentette arra az időre, amikor az udvarok nyomása alól felszabadult Szentszék a rendet 1814-ben ismét az egész világon visszaállította.

A két protestáns fejedelem, akikről szó van: II. (Nagy) Frigyes porosz király és II. Katalin orosz cár, aki születésére szintén protestáns volt: az anhalt-zerbsti herceg leánya s csak a cári trón érdekében tért át a görögkeleti vallásra.

*

Frigyes király nem is annyira protestáns volt, mint inkább szabadgondolkozó és vallásgúnyoló, Voltaire barátja, aki a jezsuita-kérdésben kezdetben maga is teljesen a portugál és francia gyalázó iratok hatása alatt állt. Akkor még ilyeneket írt: „Jó lenne ezt a rendet kiirtani, mint ahogy ezt a templomosok rendjével kevesebb joggal tették. Sziléziában is bőven van ebből a fajzataból. Szeretném, ha épúgy kiirthatnám őket, mint ahogy ezt a katolikus uralkodók teszik”. A jezsuiták-

nak Spanyolországból való kiűzetése még élénk örömmel töltötte el; ekkor írta D'Alembert-nek 1767-ben: „Éljenek a filozófusok! Ime, a jezsuitákat kiűzték Spanyolországból. A babona trónja alá van aknázva, hamarosan össze is fog dőlni.”

De már 1768-ban másképp ír a király D'Alembert-nek. Bár, úgymond, fél Európából száműzték a jezsuitákat, „én a magam részéről meg fogom tűrni őket, ha nyugodtan maradnak és senkit meg nem fojtanak”. Szellemes és gúnyoros modorában így írt tovább, hogy bár eretnek, mégsem fogja utánozni a katolikus uralkodókat, akik azzal töltik az idejüket, hogy a szegény jezsuiták ellen viselnek háborút. „Én nyugton hagyom ezt a rendet, amíg nem avatkozik bele a világi hatalom ügyeibe s nem akar sem engem, sem a családomat megölni.” 1768-ban megüzente a jezsuita generálisnak, hogy Pottsdam mellett szívesen letelepítené a más-honnan kiűzött jezsuita hithirdetőket, akik ott menyenyiségtannal és természettudományokkal kívánnak foglalkozni. A jezsuita generális, P. Ricci, ekkor meg is köszönte a porosz király jóindulatát.

Az 1769-i konklávéről azt írta II. Frigyes, hogy a Bourbon-udvarok biztonnyal a jezsuita rend teljes eltörölését fogják a megválasztandó pápától követelni. „Ami engem illet, teszi hozzá, dicsőségemet találok abban, hogy a rend maradékait Sziléziában megtartom s nem növelem szerencsétlenségüket, bármennyire eretnek vagyok. Majd úgy lesz, hogy aki a jövőben jezsuitákat akar látni, annak Sziléziába kell jönnie. Ez lesz az egyetlen tartomány, ahol fel lehet találni annak a rendnek a maradványait, amely kevéssel előbb még Európa udvarain korlátlan uralmat gyakorolt. Ti franciák még egyszer meg fogjátok bánni, hogy ezt a rendet elűztétek, ifjúságtok nevelése már a legközelebbi években meg fog érte szenvedni.” A jezsuita generálisnak azt felelte Frigyes, hogy „a tehetség és a tudo-

mány nála mindig jóindulatra számíthat". Ricci majd hamarosan tapasztalhatja ezt az ő részéről.

A szkeptikus és vallásilag teljesen közömbös Frigyesnek ez a pálfordulása a jezsuita-kérdésben mindenekelőtt arra az ítéleti függetlenségre vezetendő vissza, amely a porosz királyt hamarosan szembe helyezte a kritikátlanul ismételt jezsuitaellenes szövegekkel és balítéletekkel. Mint államférfiú különleges politikai érdeket is látott a jezsuiták védelme mögött. Szilézia, majd Lengyelország elfoglalása révén sok katolikus alattvaló jutott jogara alá, akik úgyszólván elég gyanakodva s ellenszenvesen nézték a protestáns és vallástalan elnyomót s akiket Frigyes semmivel sem nyerhetett meg jobban magának, mint azzal, hogy katolikus papokat és szerzeteseket vett védelmébe a szabadgondolkodók, sőt ha kellett, akár a római kúria ellenében. Emellett Frigyes kötelességének tartotta, hogy birodalmában az újonnan szerzett birtokrészeknél minél magasabbra emelje az általános művelődés színvonalát s azért meg tudta becsülni azokat a szerzeteseket, akik korának legkitűnőbb pedagógusai voltak s azonkívül még ingyen is tanítottak, ami Frigyes pénzügyi politikájának zilahtása mellett nem volt utolsó szempont. Szilézia elfoglalásakor Frigyes különben is ígéretet tett a nunciának, hogy a katolikus ügyeket meghagyja abban az állapotban, ahogy azokat találta.

Amikor a Jézustársaság feloszlataának híre a porosz király birodalmába érkezett, Frigyes éppen Boroszlóban tartózkodott. Azonnal megüzentette Strachwitz boroszlói segédpüspöknek és apostoli adminisztrátornak, hogy nem engedi meg a feloszlató bréve kihirdetését országában. Egyben körrendeletet adott ki a közigazgatási hatóságokhoz, hogy a bréve kihirdetését mindenütt akadályozzák meg. Ő ígéretet tett, így jelentette ki, hogy a katolikus vallást a statusquóban hagyja meg s az ő királyi szava neki szentebb, semhogy bármily külső okoknál fogva vétsen ellene. A jezsuiták

sziléziai provinciálisát is utasította, hogy a rendtagok változatlanul folytassák tevékenységüket az ifjúság nevelésében. Frigyes minisztere, Carmer, felszólította a wartenbergi házfőnököt, P. von Reinach Károlyt, dolgozzon ki egy javaslatot azoknak a nehézségeknek leküzdésére, amelyek a rendi szervezetben a jelen körülmények közt fennállhatnak; hiszen a régebbi pápai iratok alapján a Jézustársaságnak joga van a szabályzatát szükség szerint módosítani. A pápa iránt való engedelmesség kérdése sem okozhat nehézséget, mert hiszen közismert dolog, hogy a pápa csak kényszerűségből oszlatta fel a Jézustársaságot, szívében pedig helyesli, ha a jezsuiták tovább folytatják szerzetesi életüket egy országban, amelyben a feloszlató bréve az ő hibájukon kívül nem hirdettetett ki. Amennyiben a jezsuita generális, teszi hozzá a porosz miniszter, porosz területen óhajtaná székhelyét felütni, ez az óhaja a király részéről „igen kegyes fogadtatásban részesülne”.

P. Ricci nem tehetette át székhelyét Poroszországba, mert ekkor már az Angyalvár foglya volt s Carmer jóindulatú, de avatatlan indítványait a jezsuiták nem is vehették másnak, mint a királyi jóakarat megnyilvánulásának. Ellenben ugyancsak Carmer nógatasára P. Gleixner, a sziléziai rendtartomány főnöke, tanácskozásra hívta össze a sziléziai rendházak főnökeit a teendők megbeszélésére az adott körülmények között. Ezen a tanácskozáson határozatba ment, hogy amíg a feloszlató brévét az egyházjogi szabványok értelmében ki nem hirdetik, a sziléziai rendtartomány tagjai lelkiismeretben nem is tekinthetik magukat fogadalmaiktól feloldottaknak s így rendi életüket igenis folytatniuk kell. Elhatározták továbbá, hogy a többi poroszországi tartományok s a külföldi tartományok rendtagjait is meghívják, csatlakozzanak a sziléziai tartományhoz s válasszanak mielőbb általános rendfőnököt. A király helyeselte ezt a tervet s kijelentette, hogy szerinte P. Reinach volna a legmegfelelőbb ember

a vicarius generalis tisztségére. A világhírű magyar csillagász, P. Hell Miksa és mások kitörő örömmel vették a sziléziai rendtartomány határozatát s a protestáns porosz királynak a renddel szemben tanúsított jóindulatát.

Azonban a terv már a nyugatporoszországi rendtartományban akadályra bukkant. A braunsbergi két rendház elöljárója bejelentette a varsói nunciusnak a rendtársak nevében is a feloszlató bréve elismerését. Kijelentették, hogy az ermandi püspök révén kérni fogják a királyt, engedjen szabad folyást a pápai rendelkezéseknek, máskülönben lelkiismeretük arra kényszeríti őket, hogy más országokba vándoroljanak ki. A püspökség részéről viszont figyelmeztették Garampi nunciust, hogy a jezsuiták ilyen módon való távozása az uralkodó akarata ellenére súlyos károkat okozna a katolikus vallás ügyének a porosz birodalomban. A porosz kormány csakugyan tudomást szerezvén a két braunsburgi házfőnök viselkedéséről, szigorú rendreutasításban részesítette őket.

Strachwitz boroszlói püspök szintén arra kérte a királyt, engedje meg a bréve kihirdetését, amire kereken elutasító választ kapott. Strachwitz óvatos volt és engedelmeskedett.

A jezsuita rend feloszlításának végrehajtásával megbízott római kongregáció feje, Macedonio, dicsérte ugyan a boroszlói segédpüspök óvatosságát a királlyal szemben, de felszólította, jelentse ki a jezsuitáknak, hogy szigorú lelkiismereti kötelességük, hogy a bréve értelmében járjanak el; különben is minden lelki felhatalmazásuk megszűnt s azzal nem élhetnek többé a lelkek kára és botrányokozás nélkül. Még élesebben írt a spanyolpárti Orsini bíboros, a jezsuitaellenes párt egyik római vezére, Garampi nunciusnak, jelentse ki a jezsuitáknak, hogyha nem fogadnak szót a pápai rendelkezéseknek, akkor mint lázadók kiközösítésbe esnek. A pápai államtitkár nem ment ilyen messzire s hangoztatta, hogy maga a pápa sem szereti a túlságo-

san heves intézkedéseket. Elég, ha a nuncius az erlandi püspökön keresztül a királyt ellenállásának megszüntetésére igyekszik rábeszélni.

A zavaros helyzetet kitűnően jellemzi a boroszlói püspök mentegetőző levele, amelyet az említett végrehajtó kongregációhoz intézett. Nem a jóakarátán múlik, hogy célt nem ér, úgymond. A jezsuiták nyugodtan folytathatják tevékenységüket a lelkipásztorkodásban s az iskolákban, arra hivatkozva, hogy a bréve hivatalosan még nem hozatott tudomásukra s így ők még jogérvényes rendtagok. A fő bűnös ebben az állásfoglalásban szerinte a királynál nagy kegyben álló Reinach superior. Az emberek ma is a jezsuitáknál gyónnak, de vannak, akik tartózkodnak ettől. Őt magát a miniszternél bevádolták, hogy nem akarja felszentelni a jezsuita kispapokat s az apácázárdákba rendkívüli gyóntatókul nem jezsuitákat rendelt ki. Úgy érzi magát, mint aki az üllő és a kalapács közé szorult. Egyfelől a lelkiismerete nem engedi, hogy a bréve ellenére cselekedjék, másfelől nemcsak súlyos büntetéseknek tenné ki magát, ha az uralkodó akarata ellenére cselekednék, hanem egyenesen kárt okozna vele a vallás ügyének. Talán az vezetne célhoz, ha a kongregáció súlyos egyházi büntetések terhe alatt felszólítaná a provinciálist, hogy rendtársait oszlassa szét s cselekedjék a bréve értelmében, mégha az nem hirdettetett is ki.

Macedonio megdicsérte a jelentéstevőt s felszólította, hogy csak tartózkodjék is a jezsuita kispapok felszentelésétől. Hasonló szigorú utasításokat kapott a prágai érsek is.

Rómába időközben eljutott a hír, hogy a porosz jezsuiták a király ösztönzésére P. Ricci fogsága idejére általános helyettes rendfőnököt akarnak választani. Frigyes csakugyan foglalkozott e tervvel, de az általa kiszemelt P. Reinach öregségére s betegeskedésére hivatkozva kitért a megtiszteltetés elől; egy másik, az udvarnál szintén szívesen látott jezsuita, a szárd

származású P. Pintus kijelentette, hogy ő már nem jezsuita, mert az ő hazájában a pápai brévét már kihirdették. A terv kivitelére így komolyan sohasem került sor. A római kongregációnak s Garampinak az a feltevése, hogy a jezsuiták egyszerűen ki akarják játszani a római rendelkezéseket, cáfolatra talált a lengyel prímás és a kulmi püspök jelentésében, akik szerint a jezsuiták távol állnak minden lázongó szándéktól, de egyenesen lelkiismeretük nem engedi, hogy a maguk kezdeményezésére oszlassák fel jogilag fel nem oszlatott intézményeiket; amellet intézményeiktől elszakadva nemcsak megélni nem tudnának, hanem ezeket az intézeteket, többi közt a boroszlói egyetemet, amely pedig Sziléziának egyetlen papképző intézete, be kellene zárniok, mert nincs, aki munkakörüket átvethetné. Hogy a király nem engedi a bréve kihirdetését, erről ők csakugyan nem tehetnek s őket senki sem kötelezheti arra, hogy ezirányban éppen ők tegyenek kezdeményező lépéseket: ez nem az ő dolguk.

Garampit ezek a fejtegetések nem győzték meg, a jezsuitákat tovább is engedetlenséggel vádolta. Az ő utasítására Strachwitz továbbra is vonakodott a jezsuita kispapokat papokká szentelni. A király egyik egyházi tanácsadója azonban, Felbiger apát, figyelmeztette a királyt arra, hogy egy szerzetestestületet fenntartani nem lehet, ha lehetetlenné teszik új tagok felvételét s pappászentelését. Frigyes azonban ezt az egyházjogi finomságot már nem értette meg. Kijelentette, hogy neki nem fontos a Társaság neve és ruhája, csak az intézményei maradjanak fenn; nem bánja, éljenek a jezsuiták mint világi papok s legyenek a püspököknek alárendelve, csak maradjanak meg s lássák el az iskolákat mint eddig. Ezzel anélkül, hogy tudta volna, elhagyta eddigi álláspontját.

Garampi nagy örömmel vett tudomást a király újabb álláspontjáról s a maga részéről is kijelentette, hogy Róma a jezsuita-kérdésben szintén engedni fog,

hogy a király méltósága iránti tiszteletét kifejezésre juttassa. Közben XIV. Kelemen meghalt.

*

Frigyes most megbízta római ügyvivőjét, Ciofanit, adja tudtára az újonnan választandó pápának, hogy neki az ő katolikus alattvalói érdekében a jezsuitákra szüksége van s azért arra kéri a pápát, engedje meg a felosztatott rendnek Sziléziában és Poroszországban további működését.

Az újonnan megválasztott VI. Pius pápa szívében meleg barátságot táplált a felosztatott rend iránt, de már a konklávében ígéretet kellett tennie, hogy a jezsuita-kérdésben a történteken semmit sem változtat; azonkívül számolnia kellett a Bourbon-udvarok kíméletlen nyomásával, amelyek a Társaság további fenntartásába semmi körülmények között sem egyeztek volna bele. VI. Pius ilyen értelemben is válaszolt Ciofaninak. Mire Frigyes egyenesen a pápához fordult s kijelentette, nem bánja, mi van a jezsuitákkal más országokban, azt sem bánja, ha a pápa akarata szerint a rend esetleg más néven folytatódik tovább, de ő az ifjúság nevelésében pótolhatatlannak tartja a Jézus-társaságot s azért nem kíván lemondani róla. Rezzonico bíborossal szemben is kijelentette a király, hogy nem törődik azzal, a Bourbon-udvarok mit akarnak. Ha ezek minden jog és igazság ellenére lefoglalták a jezsuiták vagyonát, ő viszont mindenkép el van szánva arra, hogy a jezsuitákat meghagyja javaik birtokában, mert hiszen működésük minden dicséretet megérdemel s valóságos jótétemény az emberiséggel szemben. A porosz királynak több millió katolikus alattvalója van s a király épp emiatt nem hajlandó pusztulni hagyni a katolikus iskolákat s főleg a teológiai oktatást, amely teljesen a jezsuiták kezében van; más megfelelő katolikus tanító-személyzet nem áll rendelkezésre.

A pápa azzal felelt, hogy a Bourbon-udvarok miatt

nem meri Frigyes kívánságát kifejezetten teljesíteni, de ha Frigyes megtartja a jezsuitákat, ő nem lép fel ellenük. A pápának ez a kijelentése azonban indiszkrécio vagy árulás folytán hamarosan a Bourbon-udvarok követeinek tudomására jutott s köztük valóságos vihart keltett. A pápa erre Bernis bíboros közvetítő indítványára kijelentette, hogy a jezsuitákat Sziléziában nem mint rendet, hanem mint a püspököknek alárendeli világi papokat kívánja II. Frigyesnek rendelkezésére bocsátani. A rend vagyonát a kormány vette kezelésbe s bár azokból a protestáns egyetemeket is támogatta, nagyjából mégis katolikus iskolai célokra fordította a birtokok jövedelmét.

Stachwitz segédpüspök erre a jezsuitákat mint neki alárendelt egyszerű világi papokat tekintette. Erre Berlin ismét közbelépett s kijelentette, hogy a kormány akarata szerint a jezsuitáknak együtt kell maradniok s eddigi életmódjukat folytatniok. Ha Róma világi papoknak tekinti őket, rendben van, de külön testületet kell alkotniok, amely iskolai ügyekben is csak a választ érintő kérdésekben legyen a püspököknek alárendelve, belső ügyeiben önmagát kormányozza, új tagokat vehet fel s azokat maga képezheti ki, a tagok munkabeosztását s áthelyezését a testület vezetői maguk intézik. Róma ehhez a megoldáshoz hozzájárult. Így tehát Sziléziában a feloszlátott rend helyébe egy az eddigi állapotokat lehetőleg tovább is fenntartó világi papi testület lépett.

A Társaság fennmaradása Oroszországban.

Érdekesebben, változatosabban és a jezsuitákra nézve végeredményben szerencsésebben fejlődtek a viszonyok Oroszországban, amelynek ekkor az erőteljes II. Katalin volt az uralkodója.

Katalin épúgy, mint Nagy Frigyes porosz király, éppen nem indult ki vallási megfontolásokból. Mint lelkes Voltaire-növendék évekkor azelőtt a jezsuiták heves ellenségének vallotta magát s magának Voltaire-

nek azt írta, hogy minden vallási testületet hajlandó megtérni, csak egyedül a Jézustársaságot nem. Eleinte a rendőrséget is utasította, hogy ezeket a ravasz szerzeteseket titokban szigorúan kísérje szemmel. Mint éleslátású uralkodó azonban csakhamar teljesen levetette magáról az ifjúkorában felszedett előítéleteket s belátta, hogy a jezsuitákra szüksége van. Nagyravágyását helyezte abba, hogy hatalmas, de elmaradt birodalmában a művelődést minden eszközzel terjessze s főleg a szabadoktatás-ügynek megszilárdításával Oroszországot a kultúrált országok közé emelje; azonkívül, akár csak II. Frigyes, nagyon jól tudta, hogy jelentősen nő, ha a katolikus tömegeket nem engedi megfosztani azoktól a lelkipásztoroktól és nevelőktől, akiket ezek a tömegek őszintén és ragaszkodón szerettek.

Terveinek végrehajtásában nagy segítségére volt Czerniszew gróf, akit nemrég nevezett ki Fehér-Oroszország kormányzójává és aki teljesen együtt érzett az uralkodónővel. Czerniszew gróf a polocki kollégiumban tett látogatása alkalmával közelebbről megismerkedett a jezsuitákkal s azóta meleg barátjuk és védelmezőjük lett.

1772-ben a bekebelezett lengyel tartományok lakói számára csak két lehetőség nyílt: vagy hűséget esküdni Katalin cárnénak, vagy kivándorolni Lengyelország felé. A lengyel származású nemesség s a papság egy része a kivándorlást választotta, ami a cári udvart igen kellemetlenül érintette. A jezsuiták nem követték ezt a példát, mert nem akarták a népet lelkipásztorok s az ifjúságot tanárok nélkül hagyni. Példájukat a papság és nemesség körében sokan követték. Amikor 1772 őszén a különféle testületek közt a papság részéről a polocki jezsuita kollégium rektora, P. Czerniewicz is megjelent a cárnő előtt a hódolati eskü letételére, Katalin rendkívül kegyesen fogadta őt és biztosította a jezsuitákat, hogy rendjüket bántani nem engedi.

Amikor egy évvel utóbb a feloszlatási bréve Len-

gyelországba megérkezett, II. Katalin kijelentette, hogy azt el nem ismeri s kihirdetését megtiltja.

A rend tagjai számára e pillanatban szokatlan és változatos események sorozata indult meg, amelyeknek eredménye a felosztatott rendnek fennmaradása s később általános újjáéledése lett. Hogy egy világi, sőt nem is katolikus hatalom védelmezte őket a pápa ellen, azt magában véve jogosnak és érvényesnek semmikép sem fogadhatták volna el; azonban nyugodtan ráhagyatkozhattak arra az általános egyházjogi elvre, hogy minden egyházi törvény érvényességéhez annak törvényszerű kihirdetése feltételszerűen szükséges. Ez a kihirdetés az akkori egyházjog szerint kétféleképpen történhetett. Vagy úgy, hogy Róma városának bizonyos pontjain kifüggesztették a rendelkezést, vagy pedig helyi és személyes tudtulás révén az egész Egyházban. A kihirdetésnek ezt az utóbbi módját választotta a trienti zsinat is, amikor érvénytelennek nyilvánította azokat a házasságokat, amelyeket nem az illetékes lelkész jelenlétében kötnek. Ahol ennek a törvénynek kihirdetése bármily okból elmaradt, ott a nem-lelkész előtt kötött házasságok is érvényesek maradtak. A felosztató bréve ugyancsak ezt a helyi kihirdetést jelölte meg az érvényesség föltételéül s hasonlóképp nyilatkozott a felosztatás végrehajtását intéző kongregáció. Egyházjogilag kétségtelen tehát, hogy Fehér-Oroszországban, ahol Katalin cárné a szabályszerű kihirdetést megakadályozta, a Jézustársaság egyházjogilag nem szűnt meg létezni. Természetes azonban, hogy ez a kérdés a benne közvetlenül szereplő vagy általa érintett személyek szemében nem volt első pillanattól fogva világos. Maguk a rendtagok eleinte meg-meginogtak felfogásukban, főleg amikor egyenesen Rómából, a pápai államtitkárságból kaptak szigorú felhívásokat, hogy nevükről, rendi viseletükről s közösségi életükről mondjanak le. Hogy a rend mégis fennmaradt, abban a cárné akaratoskodásán kívül gondviselészerű szerepe volt P. Czerniewicz Szaniszlónak, aki e súlyosabbnál-súlyosabb időkben

egészen rendkívüli, vezéri egyéniségnek bizonyult. Mély lelkeséggel szakadatlan tevékenységet, erővel hajlékonyságot, méltóságteljes öntudattal őszinte igénytelenséget egyesített. A Gondviselés szinte láthatóan benne jelölte ki azt a férfiút, aki a tragikusan összeomló rend romjai között szilárd oszlopként tartotta vállain a Társaság jövőjét. Csak néhány nappal a feloszlatói bréve megérkezése előtt nevezte ki őt, mint polocki rektort P. Sobolewski, a masowi rendtartomány főnöke, a fehér-oroszországi házak számára vice-provinciálissá, mivel ő maga bizonytalannal nem jöhet el egyhamar Fehér-Oroszországba. Csak pár nappal utóbb tudta meg P. Czerniewicz, hogy közben rendi fölötteseinek, a provinciálisnak, sőt a generálisnak fennhatósága is a feloszlató bréve folytán megszűnt, míg az övé sértetlen maradt.

P. Czerniewicznek az új helyzetben első dolga az volt, hogy Garampi nunciushoz fordult s levélileg kérte tanácsát és utasításait: mitévő legyen? Szálljon szembe a cárnővel? Vagy legyen engedetlen az Egyház fejével szemben? A nuncius jobbnak látta a kérdésre nem adni feleletet. Közben azonban P. Czerniewiczet s néhány előljáró társát a kormány Pétervárra hívta meg s ott Czerniszew miniszter közölte velük, hogy a cárnő különös oltalmába fogadta a jezsuitákat s azt kívánja, hogy teljesen úgy maradjanak, mint eddig. A viceprovinciális kijelentette, hogy ez lehetetlen anélkül, hogy a Szentszékkal ellentétbe ne kerüljenek. Később beadvánnyal is fordultak a cárnéhoz s kifejtették neki, hogy a pápai bréve súlyos lelkiismereti bonyodalomba ejti őket, ha a cárné akarata szerint tovább folytatják rendi életüket vagy ha egy világi hatalmat használnának fel a pápai akarat kijátszására. Arra kérik tehát a cárnét, ha meg akarja tartani őket, nyerve meg számukra a pápától az engedélyt, hogy közösségi életüket tovább is folytathassák.

Katalin erre Czerniszew által azt üzentette a jezsuitáknak, elhatározott akarata, hogy a szerzetesrendek eddigi helyzetükben megmaradjanak. Czerniewicz

viceprovinciális a beadványnak másolatát s a cárnői választ írásban küldte meg ismét Garampi nunciának, aki ismét mély hallgatással felelt. P. Czerniewicz a mohilewi püspököt, Siestrzenczewicz-et is értesítette a cárnő üzenetéről, de mivel a cárnő a miniszter által kevéssel előbb a püspöktől írásos ígéretet követelt és kapott, hogy a feloszlató brévét nem fogja kihirdettetni, a síma és udvaronc érzelmű püspök Czerniewicznek megnyugtató választ adott.

*

Időközben sem a püspök, sem a jezsuiták nem tudták, milyen utat kövessenek. Kölcsönösen megegyeztek végül is abban, hogy bár a jezsuiták exemptiója nem szűnt meg, mégis a püspök fennhatósága alá bocsátják magukat, még az előljárók megválasztásában is. A lélektanilag annyira érthető jogi zűrzavarban ez a megállapodás egész sor következetlenségre vezetett. A püspök a maga részéről P. Czerniewiczre ruházta joghatóságát a Társaság tagjai fölött, de egyelőre csak három hónapra s az egész megállapodásnak csak addig kellett volna érvényben maradnia, amíg a feloszlató bréve kihirdetése megtörténik. Mikor aztán a püspök mégis a maga kénye-kedve szerint akarta a rendtagokat ide-oda elhelyezni, a jogi helyzetükre lassankint világosabban ráébredő rendtagok részén ellentmondásra talált. P. Czerniewicz ekkor Czerniszew grófnál tett panaszt, amire a miniszter figyelmeztette a püspököt, hogy a cárné akarata szerint a jezsuiták helyzetében semmiféle változtatásnak helye nincs.

Zavaros és következetlen volt Garampi nuncius magatartása is. Egyfelől folyton azt üzengette a jezsuitáknak, hogy szerinte a bréve helyi kihirdetés nélkül is érvényes s a jezsuiták jó lelkiismerettel nem folytathatják rendi életüket, másrészt egyes hozzáforduló jezsuitáknak, akik azt írták neki, hogy hajlandók kivándorolni is, de akkor a nyáj és ifjúság pásztor és tanító nélkül marad, azt felelte, hogy akkor csak maradjanak működésük színhelyén és folytassák munká-

jukat, mert hiszen a pápa sem akarja, hogy az iskolák tanítók nélkül maradjanak. A brève közismert s azért lelkiismeretben kötelező, de mint tételes rendelkezés, nem kötelezhet lehetetlen dolgokra s azért végrehajtását el szabad halasztani addig, amíg azt a szükség kívánja s amíg a körülmények meg nem változnak. Ezt az utóbbi álláspontot Garampi annál inkább elfoglalta, mert bíre terjedt, hogy amennyiben a jezsuiták iskoláikat elhagynák, a kormány helyettük azonnal szakadár tanárookra bízna az oktatást. De aztán ismét azt üzent a nuncius a fehéróroszországi jezsuitáknak, hogy lelkiismeretben kötelesek mindent elkövetni a brève kihirdetésének megkönnyítésére. P. Czerniewicz erre nyugodtan felelhetett, hogy kétszer is megkísérelte a cárnőt akarátának megváltoztatására rábírní, de sikertelenül. Siestrzenczewicz-nek pedig a nuncius finoman tudtára adta, hogy előmenetelre Rómában csak úgy számíthat, ha a cárnőnél kieszközli a brève kihirdetését. Az ingatag jellemű püspök így két tűz közé került s hol a nuncius, hol a cárnői udvar részéről kapott kellemetlen rendreutasításokat.

Időközben VI. Pius pápa trónrajutásával jobb jövő reménye csillant fel a fehéróroszországi jezsuiták szemében. P. Czerniewicz 1775 október 15-én maga fordult beadvánnyal a pápához. Helyzetük feltárása után arra kérte őszentségét, adná valamely jelét annak, hogy eddigi viselkedésüket nem helyteleníti. A beadványt Rezzonico bíboros nyújtotta át a pápának s hamarosan a következő rövid és titokzatos választ juttatta el Czerniewicznek: „Precum tuarum exitus, ut auguro et exoptas, felix”, ami szóról-szóra ennyit jelent: Kérésed eredménye, mint hiszem és te kívánod, kedvező. A bíboros ügyszallgatója egy kísérőlevélben megjegyezte még, hogy a pápa kegyesen fogadta a beadványt, de érthető okokból nem adhat most világosabb feleletet.

Minthogy P. Czerniewicz ilyképpen teljesen magára maradt, elhatározta, hogy bátran és következetesen rálép arra az útra, amelyre az egyházzogi elvek a

bréve ki nem hirdetése következtében feljogosították. A püspökkal való érintkezése régóta meggyőzte arról, hogy a rend működését és fegyelmét közös rendi vezetés nélkül fenntartani lehetetlenség. Megállapította azt is, hogyha az iskolákat és lelkipásztori intézményeket fenn akarják tartani, rendi utánpótlásról, tehát noviciátusról is gondoskodni kell, valamint újabb páterek felszenteléséről. Hiszen a rendtagok száma időközben 201-ről 150-re szállt alá. A cárné örömmel kapta fel a noviciátus építésének gondolatát. Ennek a híre azonban a Bourbon-udvarokban és Rómában nagy idegességet keltett. A spanyol udvarral együttérző Pallavicini bíboros-államtitkár keményen kérdőre vonta az új varsoi nunciust, Archettit.

Hosszas ide-oda levelezés után a Kúria elfogadta Siestrzenczewicz mohilevi püspök ajánlközását, hogy nevezzék őt ki Rómából az egyházmegyéjében működő valamennyi szerzetesrend teljhatalmú apostoli delegátusává és vizitátorává; így aztán a jezsuiták is az ő fennhatósága alá kerülnek. A tervhez állítólag maga a pápa is hozzájárult s a határozatot Katalin cárnő is placettel látta el. Azonban ez a rendelkezés, amelyet a Jézustársaság megsemmisítése céljából eszeltek ki, éppen ellenkezőleg a rend megmentéséhez vezetett. A püspök ugyanis új hatalmát megint csak az udvar parancsai szerint gyakorolta s pásztorlevelet adott ki, amelyben a jezsuitáknak megengedte a noviciátus megnyitását.

A pásztorlevél valóságos vihart keltett a Bourbon-udvarokban. A polocki noviciátus egyszerre az európai politika gyújtópontjába került. Lisszabontól és Madridtól Rómáig és Pétervárig minden ujság és minden diplomáciai jegyzék erről a szörnyű botrányról szólt. A szabadgondolkodó miniszterek, akiknek nemzetközi diplomáciai játéka a Jézustársaságot a veszthelyre vitte, most rémülten vették észre, hogy halottnak hitt ellenfelük még mindig él és élni akar, még hozzá egy közismerten hitetlen cárnő kegyéből. Római követek által heves szemrehányásokat tettek a pápának s követelték

tőle. szorítsa rendre az orosz püspököt. Rómában is érthető megütközést keltett a mohilevi püspök önkényes intézkedése. VI. Pius pápa maga szükségesnek tartotta Grimaldi spanyol miniszter előtt helyteleníteni Siestrzenczewicz eljárását. Tekintve azonban a veszedelmet, amely a cárnő ingerléséből származhatnék, nem tett semmit a mohilevi püspök lépésének érvénytelenítésére. Annál hevesebben írt a spanyol penziót élvező Pallavicini államtitkár Archetti nunciusnak s tiltakozott az ellen, hogy a Szentszék beleegyezését adta volna a noviciátus létesítéséhez. Azt követelte, hogy a mohilevi püspök vonja vissza pásztorlevelét s nyilvánosan kérjen a pápától bocsánatot az okozott botrányért. Hasonló értelemben írt valamennyi nunciusnak is. A mohilevi püspök azonban minden felelősséget a cárnőre tolt s azt ajánlotta, hogy Rómából kíséreljék meg a cárnőt elhatározásának megváltoztatására bírni. Azt kívánják-e Rómában, hogy a katolikus iskolák szakadárak kezére kerüljenek, vagy hogy a cárnő az egész fchéroroszsági katolicizmust erőszakkal a skizmába vezesse át?

Közben Katalin cárnő is értesült a pásztorlevél által felidézett kavarodásról. Mód felett felháborodott azon, hogy más államok képviselői akarnak a pápai udvaron keresztül az ő birodalmában döntő szerepet játszani. Udvarias, de éles választ íratott a nuncius levelére; kijelentette, hogy a noviciátusra szüksége van és ebben az elhatározásában éppen a katolikus alattvalói érdekében nem engedi megingattatni magát. Amint ő nem avatkozik Spanyolország és Franciaország belügyeibe, úgy ezek az országok se avatkozzanak az övéibe, a pápán keresztül sem. Moñino, most Floridablanca gróf, a feloszlítás legfőbb értelmi szerzője, Pallavicinit szinte a végletekig kényszerítette az ellenállásra, úgyhogy VI. Pius maga keserűen jegyezte meg de Bernisszel való egyik beszélgetésében, milyen fájdalmas, hogy egyedül a cárnő az, aki józan női eszével világosan látja, mily érdemet szerez azoknak a szerzeteseknek egybegyűjtésével s megtartásával, aki-

ket más államok elűzték. A pápa maga egyáltalán más-kép gondolkozott, mint kissé szolgai lelkű környezete, azok, akik még mindig a Bourbon-udvarok által kierőszakolt felosztatás és a mögötte rejlő sötét jezsuitagyűlölet alapján álltak.

A spanyol kormány még azt a balfogást is elkövette, hogy amikor tengerészei néhány orosz kereskedelmi hajót Cadizben elfogtak, állítólagos csempészség címén, a hajók szabaddátételének feltételeként azt kérte a cárnétól, hogy előbb csukassa be a jezsuiták most épült oroszországi noviciátusát! A cárnőt lobogó haragra ingerelte ez az okvetetlenkedő beavatkozás az ő uralkodási jogkörébe s most már csak azért sem engedett. Mi több, mikor II. József osztrák trónörökös a cárnő látogatására Oroszországba érkezett, a cárnő első dolga volt Józsefet Mária Terézia intelme ellenére egyenesen magával vinni a jezsuiták új polocki noviciátusába, ahol a leendő osztrák császár nagyon barátságosan elbeszélgetett a páterekkel s megdicsérte Siestrzenczewicz püspököt, hogy a pátereket védelmébe vette. Ezeknek a lépéseknek is valóságos felháborodási roham volt az eredménye a Bourbon-udvarok részén.

A cárnő a mohilevi püspököt érseki rangra akarta emelni s számára a bíbort megszerezni. Erre Pallavicini államtitkár válasza megint az volt, hogy ennek a feltételeként a püspök előbb vonja vissza a jezsuitákat védelmező rendeletét s oszlassa fel, illetve helyezze világi papok vezetése alá azt a néhány jezsuita rendházat, amellyel a Társaság Fehér-Oroszországban bír. A cárnénál erre betelt a türelem pohara: egyenesen megfenyegette a Szentszéket, hogy egész birodalmában eltiltja a katolikus vallás gyakorlatát s az egyesülteket visszakényszeríti a szakadár egyházba, ha Róma tovább is akadékoskodik. A pápai államtitkár még ekkor is okoskodott s a nuncius, aki tán a Kúriában és a Bourbon-udvaroknál érdemeket akart szerezni, megint minden elképzelhető cselt megkísérelt a döntés halogatására. Floridablanca, Grimaldi és Bernis bíboros újra

nekiszegezték a fegyvert a pápa mellének s figyelmeztették arra a megállapodásukra, hogy a jezsuita rend visszaállításának minden lehetőségét elzárják. VI. Pius csakugyan még egy kísérletet tett a cárnő megnyerésére, de akkor maguk az orosz követek léptek közbe a Bourbon-udvaroknál s figyelmeztették őket a cárnő akaratának megmászhatatlan voltára. Ez hatott.

Ebben az időben az orosz kormány Benislawski segédpüspököt küldte Rómába, hogy ott a jezsuita-kérdésben közvetítő értelemben hasson. Benislawski semmit sem mulasztott el, hogy Rómát az orosz helyzet komolysága felől fel ne világosítsa. A Bourbon-követek, köztük a szerencsétlen Bernis bíboros, megint mindent elkövettek, hogy Benislawski küldetése sikertelen legyen. De a pápa kegyesen fogadta őt, tudakozódott a jezsuiták sorsa felől s amikor meghallotta, hogy a cárnő sürgetésére külön generális vikáriust választottak maguknak, VI. Pius ezt jegyezte meg: „Nincs ellene kifogásom”. Pallavicini viszont nagyon hűvösen fogadta Benislawskit; ez azonban kérdéseire rövidesen azzal felelt neki, hogy neki csak a pápához magához van küldetése s ő a pápával már elintézte az ügyét. Búcsúlatogatása alkalmával a segédpüspök ismét felemlítette a jezsuiták intézkedéseit Oroszországban, amire a pápa ismét háromszor azt mondta: „Approbo” (jóváhagyom)!

Az oroszországi jezsuiták természetesen kitörő örömmel fogadták a hazatért Benislawski közléseit, hiszen eddig a pápai államtitkártól s a nunciustól mást mint rosszalást, kiközösítéssel való fenyegetést és sérelmet nem tapasztaltak. Hiába küldte ki Pallavicini államtitkár Archetti nunciust mint pápai legátust Szentpétervárra, hogy az ott a *Dominus ac Redemptor* elfogadását s kihirdetését kierőszakolja; hiába magyarázta a szentpétervári spanyol követ a cárnénak személyesen, hogy a jezsuiták a világ legveszedelmesebb felekezete s minden ország uralkodóinak legkártékonyabb ellenségei. A cárné azt felelte, hogy Fehér-Oroszország az ő legboldogabb tartománya, mert ott az ifjúság nevelése a legjobb kezekben, a jezsuiták

kezésben van; ha a nyugati hatalmak nem bírnak velük, őt ne féltsék, mert ő a szakadár papságot is hatalmában tartja, hát még az idegen papokat. Archetti minden igyekezete kárbavesztett a cárnő szilárd akaratán, aki a saját politikai céljain és fejességén kívül azért is megmaradt elhatározása mellett, mert mulatott a katolikus hatalmak tehetetlenségén s öröme telt abban, hogy éppen ő, a szakadár és vallástalan uralkodónő, veszi védelmébe az amazok által üldözött szerzeteseket.

A hírre, hogy a pápa élőszóval helybenhagyta az Oroszországban fennmaradt Jézustársaságot, Európa minden sarkából kérésekkel ostromolták az egykori jezsuiták P. Czerniewicz fehéroroszországi általános helynököt, vegye vissza őket ismét a Társaságba, amelyet csak kényszerűségből hagytak el. Az általános helynök azzal felelt, hogy ezt, sajnos, külföldiekkel szemben nem teheti meg, mert az orosz kormány erről csak igen kicsiny mértékben akar hallani, azonkívül a fehéroroszországi katolikusok kicsiny, mindössze 100.000-es száma miatt a rendnek nagyobb terjeszkedésére Fehéroroszországban nincs is lehetőség. Czerniewicz, akinek lélekjelenléte, szilárdsága s éles egyházjogi ítélete a Társaságot Fehéroroszországban megmentette, 1785-ben halt meg. Helyébe ugyancsak a cárnő jóváhagyásával P. Lenkiewicz Gábort választották általános helynökül.

A fehéroroszországi jezsuiták száma 1779-ig kihalás folytán 115-re süllyedt le, de az újonnan berendezett noviciátus útján csakhamar ismét emelkedni kezdett. Az 1784—5-i rendi névtár szerint a rendtagok száma 172 volt, köztük 95 felszentelt pap. Katalin cárnő halála után (1796) az új uralkodó, I. Pál, szintén megerősítette a jezsuiták intézményeit. Mikor aztán Oroszországból mégis száműzték a jezsuitákat, akkorra a Társaság már pápai engedéllyel Európa több országában újra bontogatta szárnyait.

A visszaállítás és újjászervezés.

Az oroszországi események hírére a Társaság régi tagjai és barátai úgyszólván minden országban ismét reménykedni kezdtek. Megható volt a régi rendtagok, jórészt megtört aggastyánok, igyekezete, akik a világ minden tájáról, még Indiából és Kínából is jelentkeztek az oroszországi generálisnál, hogy fogadja be őket ismét a Társaság kebelébe, hogy legalább mint jezsuiták halhassanak meg. Innen a szokatlan jelenség, hogy a Társaság évkönyvei ezekben az években több halott, mint élő rendtagról számolnak be. Ugyanakkor Francia- és Németországban, Flandriában és Lengyelországban egymásután indultak mozgalmak a rend visszaállításának szorgalmazására. Ausztriában maga II. József tett a Kúriának szemrehányásokat, hogy a Társaságot feloszlatta. A forradalom eseményei s a Bourbon-trónok és udvarok erőszakos elsöprése természetesen lényegesen megváltoztatta a helyzetet; Napoleon alatt maga a pápa is fogságba került s mire a szörnyű vérzivatarinak vége lett, Európa teljesen új képet nyújtott. A vallási élet terén beállott rettentő pusztítások, a romok és rázkódtatások sok komoly emberben megérlelték a vágyat, hogy azokat az erkölcsi értékeket, amelyeket félszázaddal ezelőtt a rosszakarat és téboly elpusztított, mielőbb eltakarítsák s helyükben újra felépítsék a vallás és társadalmi egyensúly tartóoszlopait.

I. Pál cár maga annyira ment a Társaság iránt való jóindulatában, hogy 1800-ban személyesen írt VII. Pius pápának s odaadó szavakkal kérte tőle a Társaság elismerését. Sajnos, Badosse prelátus, akinek a cár levelét P. Kareu általános helynök folyamodványával együtt Rómában kellett volna vinnie, Bécsben önhatalmúlag vagy három hónapig várakozott, s így mire VII. Pius válasz-brévéje, a *Catholicae fidei* rendelkezés Oroszországba érkezett, amelyben a pápa a cár kívánságát teljesítette, I. Pált már meggyilkolták. Az új cár, I. Sándor, sokáig magánál tartotta a brevét s bár szemé-

Ilyesen is meglátogatta a nagybeteg helynököt, a pápai választ ismételt kérelemre sem adta át neki; így P. Kareu meghalt anélkül, hogy a pápai brève eredetijét látta volna. Csak utódja, P. Gruber, kapta kézhez a várvavárt okiratot.

Ha VI. Pius még nem merte nyíltan helyreállítani a Társaságot, utódja, VII. Pius, már kezdettől fogva ezzel a tervvel foglalkozott. Hűséges tanácsadója volt ebben, épűgy, mint száműzetésében kísérője, a volt jezsuita Mgr. Marotti, akinek nagy szerepe volt abban, hogy a pápa már 1801-ben nyíltan s ünnepélyesen helybenhagyta a fehéroroszországi Jézustársaság továbblétezését. Érdekes, hogy erre a lépésre éppen azok a Bourbon-udvarok adták meg a közvetlen indítást, amelyek előbb oly elkeseredetten küzdöttek a Társaság ellen. A forradalom nyilván megnyitotta a szemüket. Az elsők közt éppen a pármiai uralkodóherceg, Ferdinánd, III. Károly spanyol király testvére, buzgólkodott a Társaság érdekében s már 1793-ban Katalin cárnőhöz fordult a kéréssel, adjon neki néhány jezsuitát. A cárnő büszke volt rá, hogy előrelátása nem csalta meg s a rendet újra visszakívánják a katolikus országok. Ferdinánd herceg magát III. Károlyt is irányváltoztatásra beszélte rá a jezsuita kérdésben s ezt nagy mértékben el is érte, mihelyt sikerült III. Károlynak eddigi gyónatója helyett egy másik, jobb lelki vezetőt állítani a király mellé. 1804-ben Nápolyban és Sziciliában a pápa kifejezett hozzájárulásával teljesen a régi alapon helyre is állították a Társaságot.

Ebben az átmeneti korban Olaszországban főleg a spanyol főúri származású boldog Pignatelli József lett az egykori jezsuiták lelke és összetartója, vigasztalója és újjászervezője. A pápa tudtával és helyeslésével csakhamar itt is, ott is egybeköltöztek a volt jezsuiták, akikhez újabb rendtagok is csatlakoztak s csakhamar jelentős apostoli tevékenységet fejtettek ki nemcsak Olaszország különféle városaiban, hanem még Görögországban is. Ugyanakkor Franciaországban is létesültek az eltörölt Jézustársasággal rokonszellemű tár-

sulatok, így nevezetesen a Tournely abbé által alapított „Jézus Szíve-Társaság”, amelynek tagjai a régi szellemet új tettvággyal egyesítették s csak az alkalomra vártak, hogy testületileg lépjenek át az újjáéledő Jézustársaságba.

A forma szerint való teljes visszaállításra azonban az idő egyelőre nem volt alkalmas; hiszen a napoleoni háborúk, Róma elfoglalása s a pápa ismételt fogságba hurcolása minden rendes egyházkormányzati tevékenységet akadályozott. Csak amikor Napoleon bukásával nyugodtabb idők következtek az Egyházra, kerülhetett a sor a Társaságnak sokaktól várt, forró imádságban epedett visszaállítására.

A Társaság visszaállításának történetét kedves közvetlenséggel beszéli el Pacca bíboros, VII. Piusnak hírneves al-államtitkára, akinek a visszaállítás gyorsításában szintén szerepe volt.

Alig tért vissza VII. Pius Napoleon bukása után, 1814 májusának végén fontainebleau-i fogságából s vonult be ünnepélyesen Rómába, egyik legelső gondja a Jézustársaság visszaállítása volt. Ezen maga Pacca annál jobban csodálkozott, mert VII. Piusnak mint bencésnek fiatal korában kifejezetten jezsuitaellenes tanárai s mesterei voltak, akik jezsuitaellenes teológiai tételekkel szőtték tele előadásait. Maga Pacca megvallja, hogy fiatal gyermekkorától fogva valóságos jezsuitagyűlöletre tanították őt is; kötelező iskolai olvasmányai közt ott szerepeltek Pascal „Vidéki levelei”, Nicole iratai és Arnauld műve: „A jezsuiták morálja a gyakorlatban”, amelyeknek fanatikusan jezsuitaellenes irányzata nem maradt a fiatal tanulóra hatás nélkül. A pápa annyira sürgette a rend visszaállítását, hogy már ugyanazon év július 31-re, Szent Ignác ünnepére készen akarta látni a visszaállító bullát. Consalvi, az államtitkár, megrémült; szerinte előbb hosszasan elő kellett volna készíteni a talajt, puhatolózni a fejedelmi udvaroknál, mit mondanának hozzá, nem lesz-e baj a hirtelen visszaállításból, lecsillapultak-e már azok a szenvedélyek, amelyek néhány évtizeddel ezelőtt olyan

kegyetlen erővel követelték a Társaság elpusztítását. A pápa azonban minderről hallani sem akart. Bíborosi bizottságot küldött ki a visszaállítás módozatainak előkészítésére s a bulla kidolgozásával Litta bíborost, a jezsuiták egyik legmelegebb barátját bízta meg. Litta olyan bulla-tervezetet készített, amely nemcsak fényes megvédelmezése lett volna az annyi igazságtalansággal felosztatott s befektetett rendnek, hanem egyúttal kemény megleckéztetése azoknak, akik ebben a megsemmisítésben bűnösök voltak. Nehogy ez a szöveg túlságosan éles sebeket ejtsen, VII. Pius helyette egy másikat dolgoztatott ki, amelyben az éles részek elmaradtak, helyettük azonban annál melegebben emelkedtek ki a Társaság érdemei s a nagy szükséglet, amelyet az Egyház a rend szolgálatai iránt érez.

Ha nem is Szent Ignác napjára, de az ünnep nyolcadára aztán csakugyan ki lehetett hirdetni a bullát. VII. Pius maga akarta ezt megtenni, még pedig nagy ünnepélyességgel. 1814 augusztus 7-én reggel 8 órakor a római nép örömrivalgása közt megjelent a jezsuiták római templomában, a Gesù-ban, ahol bíborosaival együtt mindenekelőtt Szent Ignác síroltára elé vonult s ott mély megrendültséggel imádkozott. A templom oratóriumában ott térdelt többi közt Bourbon Mária Lujza hercegnő is, Etruria királynője, annak a III. Károly spanyol királynak unokája, aki leghevesebben követelte a jezsuita rend végső megsemmisítését; Pacca szerint: mintha megjelenésével elégtételt akart volna nyújtani a meghurcolt s megtaposott Társaságnak. Majd a pápa a Nemesek Mária-kongregációjának kápolnájába vonult s ott felolvastatta a visszaállító bullát. Megható volt a látvány, amely ez alkalommal a szemlélők elé tárult. Csaknem száz öreg jezsuita sereglett össze a világ minden sarkából erre az alkalomra s boldogságtól könnyező arccal állták körül a pápát; közöttük tizenöten nyolcvan-kilencven év körüli aggastyánok, a legfiatalabbak is 60-on felül. Ki mankón, ki bottal, ki süketen, ki félig megvakultan csoszogtak ott a pápa körül, földre borulva zokogtak örömükben, hogy

annyi keserű évtized után megérhették vágyuk és hitük végső beteljesedését. Pacca szerint olyan különös látvány volt ez, hogyha nem áll a szemlélő előtt a történelmi emlékezés tragikus komolysága, nevetni kellett volna rajta.

Most aztán megindult a rend belső helyreállításának, fegyelmének, szokásainak, intézményeinek hosszú és fáradságos munkája. Rómában a pápa mindjárt kezdetben visszaadta a rendnek a Gesù melletti régi professzus-házat s a quirináli Szent András-templomot a régi noviciátussal együtt s P. Panizzonit nevezte ki római generálishelyettesnek addig, míg a rendnek Fehér-Oroszországban élő generálisa másképp nem intézkedik.

Hogy a katolikusok mily örvendő érzelmekkel fogadták a rend visszaállítását, mutatja az a tény is, hogy azonnal a legelőkelőbb s legkiválóbb családok fiatal tagjai közül siettek többen a Társaságnak újra megnyílt noviciátusaiba. Így még a visszaállítást követő első évben három római hercegifjú: egy Patrizi, egy Orsini és egy Altieri, s az Azeglio örgrófok családjából a később világhírűvé vált Luigi Tapparelli lépett be. Már akkor szeretett volna belépni, letéve bíborosi méltóságát, Odescalchi Károly kardinális is, de szándékát csak valamivel később hajthatta végre. Ennél is általánosabb csodálkozásra indította a világot egy király belépése a Társaságba: Károly Emánuel, savoiai uralkodó, aki már több évvel előbb öccse javára lemondott a trónról, kevéssel a rend helyreállítása után, 1815 január 11-én belépett a Társaság noviciusai közé. Ott halt meg néhány évvel utóbb, 1819-ben, a jezsuita rend ruhájában mint fogadalmas rendtag, ahonnan egy másik savoiai Emánuel félévszázaddal utóbb a jezsuitákat újra száműzendő volt.

A Társaság ellenségeit bizonynyal bánthatta mindez s az is, hogy a világ minden sarkából, Kínából s a két Amerikából is özönnel érkeztek a hálanyilatkozatok Rómába. A hívek, a püspökök, a katolikus nép mindenütt ujjongó ünnepségek egész sorával köszöntötték a Társaság helyreállítását. Consalvi bíboros aggodal-

mai, hogy a rend hirtelen helyreállítása az egyházpolitikai világban bonyodalmakat okozhat, egyáltalán nem teljesedtek. Maguk a Bourbon-udvarok is részt kértek az általános örömben s az örvendezők és a pápának gratulálók közt első helyen állt VII. Ferdinánd spanyol király maga, aki még mielőtt a pápa szándékáról tudott volna, megleghangú levélben kérte Őszentségét, tegye jóvá, ami csorba az ő elődeinek vétkes sürgetésére a Társaság életén és becsületén esett.

Egyetlen hatalom tiltakozott a jezsuita rend visszaállítása ellen: az akkor nyíltan szabadkőműves uralom alatt álló Brazília, ahová mint gyarmatállamába a portugál udvar a forradalmak elől átköltözött.

Az örvendező nyilatkozatokon túl mindjárt megindult a jezsuiták meghívása is a legkülönbébb országokba s városokba: itt templomot s rezidenciát kívántak rájuk bízni, ott kollégiumokat építeni nekik. Bár hamarosan csakugyan egész sor jezsuita kollégium nyílt meg — csak Olaszországban néhány év alatt vagy 10 —, a rend a kívánalmak legnagyobb részének egyáltalán nem tudott eleget tenni. Hiszen az öregebb rendtagok, akik megható épületességgel sereglettek össze, ki plébániát hagyva ott, ki katedrát, ki kanonoki stallumot, hogy öreg korukra újra felvegyék a rendi ruhát, megtartsák a szabályokat s a napirendet, mégis fáradalmasabb munkára már alig voltak használhatók s egymás után dőltek ki a sorból; viszont az újonnan felvett tagok kiképzése még éveket vett igénybe. Számos országban visszaadták vagy visszakinálták a jezsuitáknak a tőlük elvett és azóta más célokra fordított régi rendházakat s templomokat.

Franciaországban a régi rend maradék tagjai a francia forradalom legvérszesebb napjaiban titokban új szerzetfélébe tömörültek, amelyet előbb a Szent Szívkongregációjának, majd a Hit Atyái — Pères de la Foi — társaságnak neveztek. A szervezet alapítója, a jámbor P. Tournely volt, felvirágoztatója s hosszú éveken

át vezetője pedig P. Varin, aki mint Szent Barát Zsófia lelkip vezetője egyúttal ennek a Szent Szív-apácák alapításában is segédkezett; majd az idős P. de la Clorivière Kolozs játszotta az egykori rendtagok összegyűjtésében, lelki megerősítésében s vigasztalásában ugyanazt a szerepet, mint Olasz- és Spanyolországban a most néhány éve boldoggá avatott P. Pignatelli József. De míg ez utóbbi, mint egykor Mózes, maga nem mehetett be az Igéret-földjére s néhány évvel a Társaság helyreállítása előtt meghalt, addig P. de la Clorivière-nek megadta Isten, hogy megérhette a Társaság visszaállítását is, amelynek Franciaországban első szervezője és feje lett, míg egy reggel holtan találták a kápolnában: az Oltáriszentség előtt folytatott imádság közben érte a halál.

Amerikában a volt jezsuita, most első baltimore-i érsek, a szentéletű Carrol János sietett újra megszervezni a Társaságot, amit annál könnyebben tehetett, mert legkiválóbb, csaknem egyedüli papsága régi jezsuitákból került ki. Hamarosan itt is házakat s noviciátust kellett emelni s helyenkint oly nagy érdeklődés vette körül az új életre támadt Társaságot, hogy pl. Connecticut állam egyik protestáns kollégiumának igazgatója, Barnet, protestáns lelkész, a páterek hatása alatt maga is nemcsak katolikus, hanem jezsuita lett, míg felesége ugyanakkor a Vizitációs-rendbe lépett be; sőt utóbb még egy fiúk is követte atyját a jezsuita noviciátusba.

Különös fordulat, hogy viszont éppen abból az országból úzték ki 1820-ban a jezsuitákat, ahol a Társaság az eltörlés után egyedül maradhatott fenn hosszabb ideig: Oroszországból. II. Katalin fia, Sándor cár, engedvén a pópák és ortodox miniszterek sürgetésének, főleg amióta az az egyébként téves hír forgalomba került, hogy a fiatal Gallicin Sándor herceg katolikus hitre térítése is a jezsuiták műve volt, aláírta a rend kiutasítására vonatkozó végzést. Az Oroszországban eddig működő rendtagok nagy része ekkor Ausztriába menekült, ahol viszont tárt karokkal fogadták őket.

A vándorbotot ragadó rendtagok közt ott volt az a fiatal, amsterdami származású Roothaan János is, aki mint ragyogó tehetségű ifjú külön azért utazott Fehér-Oroszországba, hogy jezsuita lehessen s akiben egyesek már akkor a feltámasztott Társaságnak egyik legkimagaslóbb vezéregyéniségét, a leendő generálist sejtették.

Magyarországon is sokan visszakívánták a jezsuiták iskoláit és lelkipásztori működésüket. Szily János mint szombathelyi püspök az 1790—91-i országgyűlésen ünnepélyesen felemelte szavát a Társaság visszaállítása érdekében és nagy elismeréssel nyilatkozott a jezsuiták tanító és nevelő tevékenységéről. Ugyanő 1793-ban a helytartótanácsnak benyújtott véleményező iratában lelkes szavakkal vázolja, mennyit dolgoztak a régi jezsuita tanárok és mekkora eredményt értek el iskoláikban. Somogyi Lipót, Szombathely harmadik püspöke, az 1802-i országgyűlésen szólalt fel a jezsuita rend visszatelepítése érdekében, amikor a Társaság már nemcsak Oroszországban létezett, hanem Itália déli és középső részein is működtek a rend tagjai VII. Pius pápának 1801-ben megadott engedélye alapján. Somogyi püspök később is, így 1816 augusztus 12-én kelt felterjesztésében, melyet a helytartótanácshoz intézett, hangsúlyozza, hogy az eltörölt Jézustársaságban egészen a feloszlatásig virágzott a rendi szabályok hű megtartása.

Midőn a XIX. század elején az elmúlt és újra fenyegető forradalmak hatásaként a valláserkölcsei élet meglehetősen lesüllyedt, s nemcsak egyháziak, hanem a világi hatóságok is foglalkozni kezdtek e kérdéssel, a magyar püspökök tekintélyes része e hiányok okát a helytelen iskolai nevelésben és gyökerét a Jézustársaság eltörlésében látta. Orvoslásul elsősorban nemzeti zsinat összehívását ajánlották. E zsinat előkészítésére megelőzőleg minden egyházmegyében tartottak zsinatot. Az elfogadott és közzétett zsinati határozatokban mindenütt megnyilatkozik a vágy a jezsuita rend után. A szombathelyi zsinat kívánja, hogy a Jézustársaság

ugyanazzal a szellemmel, mellyel eltörlése előtt működött, állíttassék vissza, adja vissza a kormányzat a rend javait és az iskolák egyik részét bizza ismét rájuk. Alapos okfejtéssel sürgeti a jezsuita rend visszatelepítését és működtetését a szepesegyházmegyei zsinat is.

Ez utóbbi események a Jézustársaság egyetemes visszaállítása után történtek.

Közben a visszaállított Társaság tagjai eljutottak Európa legtöbb országába, megtelepedtek a szomszédos Galíciában és a Dunától délre elterülő osztrák tartományokban. Hazánkban is minderősebben nyilatkozott meg a vágy a rend után, annál is inkább, mert az 1822-ben ülésező nemzeti zsinat püspök-résztvevői közül többen tanítványai voltak a rendnek, Klobusiczky Péter kalocsai érsek és Kőszeghy László csanádi püspök pedig tagja volt a Társaságnak az eltörlés előtt. E főpapok világosan látták, hogy a visszatelepítés ügye sokáig elhúzódhatik, részint mert nagyon csekély volt a rendtagok száma, részint hiányzottak magyarul tudó rendtársak. Azt tartották ugyanis a főpásztorok, hogy a visszatelepítés csak úgy lehetséges, ha előbb sok magyar fiatalember jelentkezik a belépésre és a Társaság azután visszanyeri egykori kollégiumait és javait. Mindkét kívánság legyőzhetetlen akadályokba ütközött. Ferenc király nagy jóindulattal volt a rend tagjai iránt, ezért Rudnay Sándor érsekprímás 1823 augusztus 31-én az uralkodó elé terjesztette a Pozsonyban ülésezett nemzeti zsinat 1822 október 16-án hozott határozatát a Társaság visszatelepítéséről. A király tetszéssel fogadta a gondolatot és addig is, amíg a rend megvetheti lábát Magyarországon, ajánlotta, hogy a püspökök gondoskodjanak megfelelő számú magyar ifjú felvételéről a rendbe. Rudnay prímás érintkezésbe lépett Cseh István kassai és Bélik József szepesi püspökökkel, azonkívül a kassai kerület iskolaigazgatójával, s nemsokára a kellő lépések megtétele után mintegy 10 ifjút küldöttek a starawiesi jezsuita noviciátusba. A prímás felszólította a püspöki kart, hogy járuljon hozzá a jelentkezők és felvettek kiképzési

költségeihez. Klobusiczky érsek évi 1000 forintot ajánlott és fizetett e célra.¹ Ugyanekkor szóba került egy magyarországi noviciátus alapítása is, de ez a terv nem került kivitelre.

Az 1823 őszén Starawiesben belépett magyarok közül csak kettő működött mint jezsuita hazánkban, ezek is csak évtizedek múltán, egyik P. Polánkay József (1802—1887), a másik P. Zimányi János (1802—1879), mikor már erős gyökeret vert a rend itthon.²

Alagovich Sándor zágrábi püspök 1836-ban megvette a vallásalaptól a jezsuita rend egykori pozsegai kollégiumát, kijavíttatta, felszerelte, a benne megnyitott árvaházzal és a szomszédos gimnáziummal együtt a jezsuiták kezelésébe akarta átadni. Az árvaházat a rend előjárói, mint a Társaság alkotmányával ellenkező működésteret, nem vették át, s viszont emiatt az alapítólevélben olyan módosításokat kellett volna eszközölni, amelyeket a püspök nem fogadott el, így ez az alapítás is elakadt. A király részéről nem lett volna semmi akadály a megtelepedésnek, amint ezt Jordánszky Elek esztergomi segédpüspök 1836 július 23-án jelezte Klobusiczky érseknek.

A következő évek egész Európában a forrongás lázában teltek el. A társadalmi és politikai viharok kora nem volt alkalmas a visszatelepedés nyugodt elintézésére.

Jordánszky Elek püspök 4000 forintot hagyott végrendeletében azzal a kikötéssel, hogy ezt az összeget egyelőre az esztergomi káptalan kezelje, kamatoztassa és ha Jézustársaság visszatér Magyarországra, adja át a megnövekedett tőkét az először megnyíló jezsuita rendháznak. Gróf Zichy Udön az 1844-i országgyűlésen szóváltotta ezt az alapítványt és szenvedélyes szavakkal támadt a Jézustársaság ellen, melyet csak hírből ismert. E beszéd nyomán hosszas viták indultak, egy-

¹ A levél fogalmazványa 1823 szept. 23-i kelettel a kalocsai érseki levéltárban.

² Velics László S. J., *Magyar jezsuiták a XIX. században*. Kalksburg, 1902. 7. kk.

háziak és világiak egyaránt állást foglaltak a kérdésben, ki mellette, ki ellene. Tekintélyesnek mondható azoknak a száma, akik a visszatelepítés mellett szavaztak; az ellenkezők hadakozása pedig annál nagyobb feltűnést keltett, mert éppen ebben az időben indult meg elkeseredett toll- és szóharccal a küzdelem a zsidók egyenjogusításáért az emberi jogok és szabadság nevében a liberális jelszavak özönével. A rend visszatelepítése ismét elodázódott s csak a következő évtized elején történhetett meg a döntő lépés.

Az újjáéledt Társaság fejlődése és viszontagságai.

Az újjáéledt Társaságon szinte kézzelfoghatóan mutatkozott az Isten áldása. Egy évtizeddel a visszaállítás után a Társaság ismét ott volt mindenütt a világon. Pedig a zavaros, forrongó korban a Társaság üldözése sem szűnt meg úgyszólván egy percre sem.

Különösen hányatott volt az újraéledt Társaság élete éppen abban az országban, amelyből alapítója, s első, vezető tagjainak nagy része származott: *Spanyolországban*. Amint a Társaság felosztatását is elsősorban a félrevezetett s módfelett jezsuitaellenes III. Károly spanyol király kormánya erőszakolta ki, úgy az újjáéledt Társaságban is éppen a spanyol rendtartományoknak kellett a létükért szinte állandóan nehéz küzdelmet vívniok, annak ellenére, hogy a lakosság széles rétegeiben páratlan népszerűségnek örvendtek.

III. Károly utódja, IV. Károly alatt ugyan 1798-ban megengedték a száműzött jezsuiták közül azoknak, akik még életben voltak, a hazatérést s csakugyan akkor több száz egykori rendtag vissza is tért Spanyolországba, főleg annak déli részeibe. Az 1800-i pestis alkalmával 27-en közülük a pestises betegek szolgálatában hősi halált is haltak. Ennek ellenére a visszatérési engedélyt már a következő évben újra visszavonták.

Csak amikor VII. Ferdinánd a francia támadások legyőzése után győzelmesen ismét visszavonulhatott Madridba, derültek jobb napok a Társaságra. 1815-ben

királyi rendelet engedte meg a Társaság visszaállítását mindazokban a városokban, amelyek ezt kérelmezik. Erre hamarosan 56 város kérelmezte a rend visszatérését. A Kasztíliai Tanács rendeletére egy jogászi bizottság újra átvizsgálta a jezsuiták ellen felhozott régi vádakat, azokat alaptalanoknak nyilvánította s erre megtörtént a rend ünnepélyes visszahelyezése minden régi jogába 1816-ban.

Az így újjáéledt Társaság oly gyorsan felvirágzott, hogy a belépni szándékozók számára egyszerre 5 noviciátust kellett nyitni. 1820-ban P. Zuñiga vezetésével már 20 spanyolországi s 3 mexikói letelepülést számlált a rend. Ot évvel utóbb azonban a liberálisok kerültek uralomra s első dolguk volt a Jézustársaság szétkergetése. Csak 1823-ban állt ismét vissza a rend s a viszonylagos nyugalom. Azonban ismét nem sokáig. Az 1834-iki utcai forradalomban a csőcselék megtámadta a Társaság madridi fő kollégiumát, a Colegio Imperialt s 15 jezsuitát a hely színén lemészárolt, azután más szerzeteseken és szerzházakon töltötte ki vandál indulatait. A liberálisok újabb nyeregbeszökése folytán Krisztina kormányzó 1835-ben az egész spanyolországi Jézustársaságot ismét felosztatottnak jelentette ki. A most következő csaknem két évtized, egészen 1852-ig a spanyolországi Társaságnak valóságos újabb szenvedéstörténete. A rendtagoknak csak mintegy egyharmada maradhatott az országban, akkor is csak egyenkint vagy kettenként lakhattak, mint plébániai vagy kollégiumi kisegítők. A többiek vagy a szomszéd országokban voltak kénytelenek meghúzódní, vagy a missziókba mentek: Argentínába, Csilébe, Kolumbiába.

Az 1852-i konkordátum visszaadta a Jézustársaságnak a szabad mozgást Spanyolországban, s bár a rend a szabadgondolkozók és liberálisok állandó támadásának volt célpontja, mégis egyre szebben fejlődött. Létszáma 1857-ben 460-ra, 1863-ban 868-ra emelkedett, 25 házzal az anyaországban s 8-cal a missziókban. A spanyol rendtartományt akkor ketté is osztották. Az új

rendtartományok közül az aragóninak vállára nehezedtek az otthoni házakon és munkákon kívül a Kanári-szigetek, Fülöp-szigetek, Argentina, Uruguay, Paraguay és Csile missziói, míg a többi délamerikai spanyolnyelvű terület a kasztíliai provinciáé lett, ideértve az Antillákat s Fernando Po szigetét is.

Az 1868-as év újabb üldözést hozott s csak 1879-ben tért vissza ismét a nyugalom. Azóta a spanyol rendtartományok békésen növekedhettek egészen 1931-ig. Lassankint az általuk művelt tengerentúli miszsiók is önállósultak: 1880-ban Mexikó külön rendtartomány lett, 1907-ben Argentina és Csile is, 1924-ben Kolumbia is. Portugália különválasztásával elkülönült a portugál rendtartomány is 1880-ban s hamarosan újabb spanyol rendtartományok alakultak; ma a számuk öt. A rendtagok nagy részét a nevelőintézetek foglalták le, amelyekből mindenik rendtartományra 6—10 is jutott; a középiskolák mellett technikai és kereskedelmi főiskolákat is vezettek, valamint munkás-estiskolákat. A spanyol rendtartományok kiemelkedő irodalmi és tudományos működést is fejtettek ki; nevezetesen köztük indult meg a Társaság történeti forrásainak nagyszabású tudományos kiadványa, a *Monumenta historica Societatis Jesu*. Kiváló tudósok: történészek mint Astrain és Garcia Villada, hittudósok és bölcselek mint Urráburu és Ferreres, elbeszélők mint Coloma jeleskedtek a rend spanyol ágazatában.

Sajnos, a vallásellenes irányok, főleg a félrevezetett munkásság s a szociális tekintetben sokféle elhanyagolt néposztályok körében, mindezek ellenére egyre erősödtek. Az 1931-i radikális-szocialista forradalomnak diadalrajutása után persze első dolga volt ismét a jezsuitákat száműzni az országból (1932). A rend gyönyörű templomai és intézményei, Madridban, Barcelonában és számos más helyen, nemkülönben a rend kedves kegyhelyei: Loyola, ahol Szent Ignác ősi kastélya fölé hatalmas kegytemplom ívei borulnak és Manréza, mind az ellenség kezére kerültek. Az anarchista csőcselék megtámadta, felgyújtotta s

földig lerombolta a Társaság madridi professzusházát s diplomát, a Monumenta nagyszerű szakkönyvtárával s pótolhatatlan levéltári kincseivel, valamint Borgia Szent Ferencnek tetemével együtt. Összesen 96 jezsuita rendház esett ekkor az üldözésnek áldozatul: 6 főiskola, 20 középiskola, 3 papnevelőintézet, 4 kereskedelmi iskola, 2 csillagvizsgáló-intézet, 6 írói ház, 1 leprástelep, 39 lekipásztori, lelkigyakorlatos, noviciátusi vagy tanulmányi ház. A rend egyes tagjai lappangva tovább is az országban maradhattak ugyan, de nem mint rendtagok s nem közös, szerzetesi életformák között. Nagy részük azonban s főleg a fiatalság kíváncsodolni kényszerült.

Ez a kényszerülés bizonyos fokig gondviselészerűnek bizonyult, amikor a liberális és szocialista forradalom a bolsevista és anarchista uralomnak adta át helyét és Spanyolországban kitört minden idők egyik legvérengzőbb s legkegyetlenebb vallásüldözése. A rendnek így is több mint 100 tagját végezték ki a vörösök, de valószínűleg sokkal többet kivégeztek volna, ha valamennyit együtt találják régi, nagy rendházaikban, ha az üldözés előzetesen szét nem úzi őket. A kivégzettek s halálra kínzottak közt volt az éppen említett tudósok közül a világhírű moralista P. Ferreres János és a történész P. Garcia Villada is. Franco s a keresztény nemzeti ügy győzelmével a Társaság természetesen újra visszatérhetett Spanyolországba.

Portugáliában hasonlóképp fordulatot hozott a Társaság újkori története. Már 1833-ban megtörtént az újjáéledt Társaság első kiűzetése Portugáliából; az üldözés csak két évtizeddel utóbb enyhült. Ekkor a portugál rendtartomány szép virágzásnak indult, bár Pombal szellemét az országban teljesen megtörni máig sem sikerült. Még 1901-ben is csak úgy kapott a Társaság Portugáliában törvényes létalapöt, hogy nevét megváltoztatta s mint a „Hit és Haza Társasága” lépett fel. Az 1908–10-i szabadkőműves forradalom azután brutális kegyetlenséggel szórta szét ismét a Társaságot s intézményeit, embereit részint börtönbe, részint szám-

kivetésbe vitte. Csak a nemzeti ellenforradalom (1932) teremtett kedvezőbb körülményeket; azóta a páterek csendben, de sok haszonnal folytatják Portugáliában s annak misszióiban apostoli tevékenységüket.

Svájcban régebben P. della Torre kezdeményezésére Sittenben indult meg az első jezsuita település, még akkor mint „a Hit Atyáinak” települése. Della Torre egész kis csapatával együtt az oroszországi generális rendelkezésére bocsátotta magát s kérte a Társaságba való átvételét. Ez 1810-ben meg is történt, de valamennyiüknek, 6 papnak s 4 laikus testvérnek előbb rendes noviciátust kellett végezniök.

A felosztott *Lengyelországban* a Társaság különbözőképpen fejlődött az egyes részek kormányzatának egyházpolitikai beállítottsága szerint. Legkönnyebben természetesen az osztrák fennhatóság alá került területen fejlődött, Galíciában, ahol főleg Krakkó lett a rend irodalmi, tudományos, nevelői és hitéleti működésének jelentős középpontja. A Németbirodalomhoz csatolt részben sokszor kellett a protestáns német kormányoknak kellemetlenkedéseit tűrnie, míg Oroszországból végig száműzve maradt. Mindjárt a Társaság visszaállítása után széles köröket mélyen meghatott a látvány, amikor az újra feléledt Társaság veteránjai közt, akik a Társaságba való visszavételüket kérték, jelentkezett az ősz pózeni primás, Roszynski Ignác érsek is. Az 1848-i forradalom a lengyel rendházak lakóit is szét szórta, de 1852-től kezdve visszatértek a békés állapotok. Ekkoriban indult meg a világhírű hitvédelmi író, P. Morawski Szaniszló kezdeményezéséből a lengyel katolikusok értelmiségi folyóirata, a *Przegląd Pow-szechny* (Általános Szemle). Az 1872-ben megindult lengyel Jézus Szíve Hírnöke több százezres példányszámot ért el. Időközben a lengyel-osztrák rendtartományból kivált az osztrák-magyar rendtartomány, majd újabban az észak- vagy nagylengyelországi rendtartomány is; a kislengyelországi rendtartomány székhelye Krakkó, amazé Varsó lett. Újabban a lengyel rendtartományok nagy buzgalommal szentelték erejü-

ket a rutén és orosz únió ügyének is; e célból Albertynben rutén szertartású rendházuk is létesült.

Egyik díszje volt a lengyel rendtartománynak a XIX. században P. Antoniewicz Károly, aki mint 32 éves katonatiszt, feleségének s öt gyermekének halála után 1839-ben lépett be a Társaságba. Rendkívüli szónoki tehetségnek, nagyszerű írónak s emellett apadhatatlan buzgalmú apostoli léleknek bizonyult. Prédikációira messze földről sereglettek össze a hívek. Korán örölte fel erejét s 1852-ben fáradozalmainak és a kolerának áldozata lett.

Németországban a rend helyreállítása azért ment nehezen, mert a felvilágosodás és vallástalanság divatja itt egybefonódott azokkal az előítéletekkel, amelyek a nagy részben protestáns lakosság jezsuitaellenes elfogultságából s a felekezeti agitáció fékevesztett izgatásából táplálkoztak. A Társaság már vagy fél évszázad óta nem volt ott a porondon s az ellenséges erők akadálytalanul hinthették régi, szenvedélyességtől fűtött vádjaikat Róma gyűlölt rohamcsapata ellen. Hozzájárult, hogy az apró német fejedelemségek mindegyike külön-külön intézte belső ügyeit s a fejedelem önkényének széles érvényesülési lehetőséget hagyott.

Az újkori német jezsuita terjeszkedés voltaképpen a szórványosan tartott népmissziókkal kezdődött, amelyeknek Hildesheim volt egyik fő központja. Itt működött a belgiumi származású, későbbi általános rendfőnök, P. Beckx is, akit időközben Köthenbe, udvarába hívott meg gyóntatóul a nemrég katolikus hitre tért Ferenc Ferdinánd herceg. Hasonlóképp alakultak kisebb missziós gócpontok Dél-Németországban is.

Még ennek a csendes és szerény fejlődésnek is hirtelen véget vetettek a 48-as mozgalmak; a frankfurti nemzetgyűlés 1848-ban kijelentette, hogy a jezsuták, valamint a „redemptoristák és liguoriánusok” a Német-birodalom területéről örök időkre kitiltatnak. Ettől kezdve jóideig egyetlen jezsuita sem tartózkodhatott Németországban, legfeljebb mint magánvendég egyik-másik katolikus földesúr családjában. 33 fiatal német

jezsuita ekkor az Újvilág felé vette útját, ahová a nagyszámú kivándorolt német katolikus hivatgatta őket; de reményük, hogy az Újvilágban szabadon mozoghatnak, az akkor még ott is erős katolikusellenes áramlat folytán egyelőre keserves csalódásba fűlt. Lassan azonban ott is tisztult a helyzet s az országukból száműzött német jezsuiták alapították meg a később hatalmas virágzásba lendült buffalói missziót.

A forradalmi láz elűlte után Németországban a komolyabb protestánsok is érezték a lakosság erkölcsi megszilárdulásának szükségességét s a bádeni forradalom után maga a porosz helytartó, Savigny sürgette, hogy a freiburgi érsek tartasson a katolikus népnek népmissziókat. Az érsek e célra jezsuitákat hívott meg s a missziók fényesen sikerültek. Egyik helyen, Orloffenben, egy páter éppen 7000 embernek prédikált szabad ég alatt. A porosz lovassági parancsnok húsz emberével hirtelen megjelent a helyszínén, hogy kihallgassa, miről is prédikálnak ezek a papok. A szentbeszéd végén aztán megrendülten így szólt: „Ha a bádeniek ezeket a jezsuitákat hallgatták és követték volna, sohasem lett volna itt forradalom!” Az ekkor működő német jezsuita népmissziósok között főleg a nagynevű P. Roh tűnt fel, akiről később legendákat beszéltek; valamint az előkelő származású P. von Zeil György.

A népmissziók mindenütt oly áldásnak bizonyultak, hogy a kormányok most már semmi kifogást sem emeltek újabb meg újabb jezsuita letelepülések ellen. 1850-től 1872-ig a német páterek nem kevesebb mint 1500 népmissziót tartottak. Új telepeik csakhamar mindenütt a vallásos élet gyújtópontjai lettek; hamarosan nem kevesebb mint 52 Mária-kongregáció működött a rendházaikkal kapcsolatban. A növekedés oly jelentős volt, hogy a már említett buffalói misszió kívül német páterek láthatták el a bombay-i s a délbrazíliai missziót. Utóbbi, a jórészt német településű Rio Grande do Sul, mai napig Brazíliának hitéletileg legszervezettebb s legvirágzóbb része.

A német-francia háborúban (1870—71) a német jezsuiták derekasan kivették részüket a haza védelmében és szolgálatában; ennek ellenére a győzelem után az újjáéledt protestáns nemzeti fölényérzet Bismarck vezetése alatt kirobbantotta a kultúrharcnak nevezett katolikusüldözést. Ennek egyik vívmánya lett az 1872-es ú. n. jezsuitatörvény: a jezsuiták száműzése a Németbirodalom területéről. 775 jezsuita lett az üldözés áldozata s lett kénytelen külföldre vándorolni, vagy legalábbis teljesen rejtetten mint világi pap működni. Ez a kemény csapás a súlyos károk és veszteségek mellett két szempontból is hozott némi örvendetes eredményt: általa a német missziók ügye s Európában a német jezsuiták tudományos és irodalmi működése kapott újabb fellendülést. Ekkor léptek fel egymásután, főleg a Stimmen aus Maria-Laach című folyóirat körül, a rend nagyszerű német írói. Az ősi fészkekből, Maria-Laachból száműzött jezsuiták ilyképpen tovább is hallatták messzezsengő, felvilágosító, sokszor félelmetesen helyreigazító szavukat folyóiratuk s könyveik által, amelyek a német katolikus szellemiség legkimagaslóbb jelenségei közé emelkedtek.

A száműzetésnek csak a világháború vetett véget (1917).

Általában a XIX. század forradalmi szakai nemcsak minden egyházi és vallási intézményt rázkódtattak meg újra és újra, hanem különösen is a Jézustársaságot s annak vállalkozásait. Az újkori szabadgondolkodás és egyházellenesség a maga propagandisztikus eszközeinek segítségével hihetetlenül széles mértékben el tudta terjeszteni mindazt a vádat, befektetést és félremagyarázást, amelyet a Jézustársasággal szemben az előbbi századok jezsuitaellenes irodalma és vallásellenes polémiája kitermelt. Míg régebben a kormányok és koronás fők általában jóindulattal terjesztették ki oltalmazó kezüket a Társaság fölé, addig most a forradalmi és liberális kormányzatok, éppen ellenkezőleg, a maguk közhatalmi erejével is a Jézustársaság gyöngítésén fáradoztak, talán mert benne a tekin-

télyi elv s hagyományok tiszteletének különösen éber őreit látták, vagy mert a népeknek ellenük gyakorta mozgolódó elégedetlenségét a jezsuiták martalékul dobásával igyekeztek levezetni.

A Társaság száműzetéseinek sorát a XIX. század folyamán, mint említettük, Oroszország nyitotta meg 1820-ban. Utána hamarosan Spanyolország, Portugália, Olasz- és Franciaország következett. Az 1848-as évben csaknem az egész világon üldözőbe vették a jezsuitákat. Már előzőleg Svájcban a felülkerekedő radikalizmus megindította a jezsuiták s más szerzetesrendek ellen a pusztító hadjáratot. Amikor a protestáns többségű és radikális vezetés alá került kantonok az 1815-iki alapokmány ellenére több mint félszáz szerzetesházat feloszlattak a katolikus kantonok vallási jogaik védelmére Sonderbund címmel külön szövetségre leptek. Ezt a szövetséget azonban a radikális vezetés alatt álló protestáns kantonok 1847-ben fegyveres erővel leverték s most még a katolikus kantonokban is egyházellenes kormányokat állítottak fel. A következő években sorra feloszlatták a szerzetesházakat, majd 1874-ben egész Svájcra nézve új szövetségi alkotmányt erősztáltak keresztül, amely máig érvényben van s amelynek egyik pontja a Jézustársaságot Svájcból száműzi s a szövetséges köztársaság területén minden jezsuita tevékenységet tilalmaz. Ugyanekkor a katolikus papságot általában is megfosztottak a szövetségi tanácsba való beválaszthatóság jogától. Ezek a szabadságtörő és türelmetlen rendelkezések a „szabad” Svájcban máig érvényben vannak.

*

Franciaországban is egyre változott a Társaság sorsa. Az 1830-as száműzetés után 1832-től kezdve lassan ismét visszatérhettek a rendtagok hazájukba s újra megkezdhették lelkipásztori tudományos és nevelői munkájukat, valamint missziós tevékenységüket. III. Napoleon politikából is kedvezett nekik. 1850-ben a Társaságnak Franciaországban hat külön noviciátusa

volt 200 újonccal. Működésük azonban állandó gyanúsítás és támadás tárgya volt szabadgondolkozó részen; Thiers, Cousin, Michelet, Quinet és Béranger a jezsuiták hazafiságát vonták kétségbe, míg Montalambert gróf, Dupanloup püspök s a rend részéről a jeles szónok és író, P. de Ravignan lelkesen kelt a megtámadott Társaság védelmére. A 48-as forradalmi éveket a francia Jézustársaság szerencsésen átvészelte, csak a német-francia háború nyomában fellépő párisi kommun okozott hevesebb támadásokat s követelt véres áldozatokat. Azok közt, akiket a kommunárdok egy nappal a város felszabadulása előtt Darboy párisi érsekkel együtt kivégeztek, kimagaslott a nagyhírű P. Olivaint Péter, aki annakidején mint fiatalember pontosan aznap lépett be a Jézustársaságba, amelyen Thiers 1850-ben gyűlölködő és heves interpellációt mondott el a francia parlamentben a jezsuiták ellen. Ő volt egyébként a nagyhírű párisi Vaugirard-kollégium első rektora, valamint a hitéleti központként szereplő Rue de Sévres központi ház vezetője.

A szabadkőművesség erősödésével lassan ismét nyílt üldözéssé rosszabbodott Franciaországban a helyzet. Gambetta és Jules Ferry alatt egyszerű rendelettel 37 jezsuita kollégiumot oszlattak fel. Ez alkalommal nem kevesebb, mint 2904 francia jezsuitának kellett ismét számkivetésbe mennie, bár 80 francia püspök tiltakozott a rendelkezés ellen s kétezer francia jogtudós és bíró jelentette ki a rendelet törvényellenes voltát. Az önkényes miniszteri intézkedés törvénytelensége annyira szembeűnő volt, hogy a kormány utóbb maga is kénytelen volt elnézni, miként térnek vissza a jezsuiták s miként nyílnak meg a főbb francia városokban újra a jezsuita kollégiumok. Waldeck-Rousseau minisztériuma azonban 1899-ben keresztülvítte az új egyesületi törvényt, amelynek értelmében a törvényileg biztosított tanítási szabadság jogát a szerzetesrendekre nézve gyakorlatilag visszavonták; ezzel a jezsuiták nagyszámú nevelőintézetét ismét elragadták

tőlük. Végül 1901-ben a Combes-féle szabadkőműves törvények keresztülvitték az Egyház az állam ú. n. szétválasztását, a jezsuitákat újra száműzték s kényszerítették, hogy 29 kollégiumukat és számos más letelepülésüket faloszlássák. A feloszlátások alkalmával a francia páterek a szomszédos országok határsávjain állították fel intézeteiket s megható volt látni, hány nagy reményekre jogosító fiatalember ment utánuk a számkivetésbe, hogy ott csatlakozzék hozzájuk. A jezsuitaellenes törvényeket Franciaországban egyébként csak a világháború után függesztették fel.

Belgiumban s Hollandiában a Társaság sokáig ügyszólva csak rejtve működhetett, míg tudniillik a Németalföldek kálvinista elnyomás alatt álltak. 1830 óta a felszabadult Belgiumban gyorsan felvirágozott a Társaság, számos nevelőintézetet és tudományos, valamint hitéleti központot létesített. Egyik legfőbb tudományos teljesítménye a bollandisták művének, a szentek életét kutató tudományos intézetnek újrafelvétele volt. Nagy hírre vergődött a belga jezsuiták löweni bölcséleti és hittudományi főiskolája, amelynek tanári karában működött többi közt a később Rómába került P. Vermeersch Artúr egyházjogász is. A belga rendtartományt újabban két részre kellett osztani. Nagyszabású tevékenységet fejtenek ki a belga tartományok a missziókban is. A holland rendtartomány hasonlóképp szabadabban fejlődött 1830 óta s működése főleg szentgyakorlatos mozgalmai által lett példaszerűvé. A holland jezsuiták látják el többi közt a jávai missziót.

Amikor 1829-ben P. *Rotthaan* Jánost 44 éves korában generálissá választották, a Társaságnak csak mintegy 2000 rendtagja volt; ez a szám azonban űalatta hamarosan 5000 fölé emelkedett. P. Roothaant joggal nevezték az új Társaság második megalapítójának; ő volt az, aki a szentgyakorlatos mozgalomnak egészen új lendületet adott s az újjászületett Társaság hitterjesztői működését is széles arányban ő alapozta meg újra. űalatta lendült fel a Társaság missziós tevékenysége Bengalében, Madurában s India más részein, Kíná-

ban, Argentínában és Paraguayban, Csilében, Ekvadorban, Kanadában és Kolumbiában, Madeira szigetén, Jamaikában s az északamerikai Sziklás-hegységben, ahol az indiánok nagy apostola, a hírneves „Feketekabát”, a belga P. de Smet vitt végbe legendába illő dolgokat. Észak-Amerikában a washingtoni Georgetown-egyetem ebben az időben lett a katolikus tudományos élet egyik első gyűjtőpontja.

Nagy erőfeszítéseket tett P. Roothaan abban az irányban is, hogy a Társaság régi tanulmányi rendjét, a Ratio studiorum-ot az újabb korigényekhez alkalmazva átdolgoztassa. Az előkészítő munkálatok igen értékes anyagot hordtak össze, főleg P. Vasco Henrik szorgalmából; azonban az államilag kötelező tantervek különbözősége legyőzhetetlen akadályt állított egy egységes új tanulmányi rend megállapítása elé. Még P. Roothaan alatt létesült a Társaság nagytekintélyű római tudományos és társadalmi folyóirata, a *Civiltà Cattolica* (alapítója P. Curci Károly), amely körül a rend olasz tagjainak számos szellemi kiválósága sorakozott fel; így mindjárt kezdetben Liberatore, Taparelli, Pellico (a költő testvére), Bresciani, Curci s mások. Ennek a folyóiratnak mintájára előbb-utóbb minden nagyobb országban hasonló folyóiratok létesültek: Németországban a *Stimmen aus Maria-Laach* (utóbb: *Stimmen der Zeit*), Franciaországban az *Études*, Angliában a *Month*, Spanyolországban a *Razón y Fe*, újabb időben New-Yorkban az *America*, nálunk a *Magyar Kultúra* s ezek mellett számtalan ájtatossági, népies, pedagógiai, missziós és ifjúsági folyóirat.

P. Roothaan halála után (1853) a belga P. Beckx Péter vette át a társaság vezetését. Alatta pusztította végig az Egyházi Államot a piemontiak előnyomulása s Róma elfoglalása. A forradalom megint elsősorban a jezsuitákat űzte ki szállásaikból, csak Olaszországban ekkor egy év alatt 54 házat vesztek el a páterek, többi közt a Római Kollégiumot is, amelynek pusztán egy sarkát hagyták meg az akkor már világhírű csillagász, P. Secchi számára. Maga a generális kénytelen

volt a Firenze melletti Fiesoléba tenni át székhelyét (1873).

A Társaság azonban most is csak nőtt az üldözések súlya alatt s harminc év alatt megkettőzte létszámát. P. Beckx alatt a rendtagok száma 5209-ről 11.480-ra emelkedett. Így a generálisok egyre-másra voltak kénytelenek újra meg újra felosztani a rendtartományokat. P. Beckx alatt került az innsbrucki teológiai fakultás ismét a rend kezére, amely egészen a legújabb időkig a világ egyik legnevezetesebb teológiai főiskolája lett; valamint Rómában a Latin-amerikai kollégium, amelynek volt növendékei Latin-Amerika egyházi életének fellendítésében azóta oly jelentős szerepet játszottak.

Az üldözések sokszor a távoli misszióknak adtak új lökést. Hazájukból száműzött német, olasz és spanyol jezsuiták lettek főleg az észak- és délamerikai misszióknak oszlopai.

A Gondviselésnek mintha különös sorsvezetése nyilvánulna meg abban, hogy gyakran megismétlődik a fehéroroszországi eset: amikor egyik országból száműzik őket, a másik nyújt nekik menedéket; mire viszont ebben a másikon is felülkerekedik a vallásellenes irány, az előbb ellenséges ország fogadja vissza az előbb száműzötteket.

A Társaság újkori tevékenysége.

Szinte meglepő, hogy ennyi üldözés és viszontagság közt is mily sokoldalú apostoli tevékenységet fejtett ki a Társaság. Ahol tehette, kollégiumokat rendezett be, tanított s nevelt; ahol ettől eltiltották, ott népmissziókkal, szentgyakorlatokkal, hitvédő előadásokkal erősítette a hitéletet; ahol ettől a lehetőségtől elütötték, ott irodalmilag szállt a hit védelmére. Most már nem állt egyedül az egyházi reformmunka terén, mellette a buzgalmban megújhodott világi papság, a régi szerzetek s újabb szerzetesalakulatok versenyeztek Krisztus országának növelésében, de a Társaság mindenütt megmaradt az első harcvonalban s derekasan sokszor

példaadó módon vett részt az Egyház küzdelmeiben. Tevékenységének régi, fontos vonalai mellett a növekvő korszerűségekhez alkalmazkodva újabb meg újabb körökkel növelte feladatai területét s a modern egyházvédő s hitéletnövelő kezdeményezések javarészeiben ugyancsak az ő harcosai állnak előtérben.

Az új Társaságban egyébként az iskolák mellett mindenütt új erőre keltek a régi jezsuiták apostolkodásának jól bevált eszközei is, névleg a *Mária-Kongregációk*. Párisban P. Delpuits már 1801-ben művelt fiatal férfiakból szervezett Mária-kongregációt, amely oly kitűnően működött, hogy csakhamar magára vonta az Egyház ellenségeinek aggodalmát. A liberális sajtó, mely jól sejtette, hogy a katolikus önértzet és hitbuzgalom műveinek felújulása veszélyezteti a francia forradalom által trónraemelt vallástalanság uralmát, hevesen támadta a kongregációt; még Napoleon is megijedt tőle s 1809-ben eltiltotta a kongregáció további működését. A restauráció idején aztán P. Rosin alatt a kongregáció mégis újra feléledt s a szomorúan lesüllyedt vallási életnek hamarosan egyik tevékeny megújítója lett. Ehhez a kongregációhoz, amely Franciaország számos városában létesített fiókegyesületeket, 1820-ban 80 helyen nem kevesebb mint 1349 művelt férfi tartozott: tudósok, tanárok, jogászok, orvosok, katonatisztek, tisztviselők, nemesek, kereskedők. 1820-ban ez a kongregáció a maga belső életének ápolásán túl három irányban is kezdett nagyszabású társadalmi tevékenységet folytatni: a jólékonyság, a felsőbb katolikus tanulmányok szorgalmazása s a nép vallásos oktatása terén. Ekkor azonban a vallásellenes sajtó, a szabadkőműves közhangulat és a kormány annyira megijedt a jámbor kezdeményezéstől, amelyben az Egyház hatalmának túlságos megnövekedését látta, hogy 1828-ban száműzték a jezsuitákat s utána megszüntették a jeles Mária-kongregációt is. Németországban Bismarck, másutt más katolikusellenes kormányok ismételtlen áskálódtak a kongregációk ellen s az egyházeellenes sajtó sokfelé, nálunk is a háború előtt, valóságos rém-

regényeket hozott forgalomba a Mária-kongregációk borzalmas, békebontó és fanatizáló működéséről.

Nálunk, Magyarországon a Mária-kongregáció soká csak a rend nevelőintézeteiben fejlődött, a századforduló után azonban Budapesten a férfivilágban is jelentős, országos mozgalommá izmosult s az ország vallásos öntudatának megújításában, főleg P. Bús és P. Bóta hatása alatt, szinte történeti szerepre lendült. A Jézus Szíve-tisztelet mozgalmanak főként P. Tóth Mike adott lendületet a Jézus Szent Szívének Hirnöke folyóirattal, majd P. Biró Ferenc a Szív s a Jézus Szíve Népleányok Társasága megalapításával.

Nem jelentéktelen helyet foglal el az újabbkori jezsuita apostolkodás művei közt a lelkigyakorlatos mozgalom kiszélesítése és megszervezése, főként a *szentgyakorlatos házak* („Manrézák”) felállítása által, amelyekben, bárha többnyire csak háromnapos kis lelki magányra szűkítetten, a férfivilág jelentős tömegei részesülnek a szentignáci lelkigyakorlatok első hetének elmélkedéseiben. A lelkigyakorlatos elmélkedések néhány hasonlókép beszűkített és rövidre fogott ismétlése, amelyet a nyelvhasználat nem egészen szerencsésen ma már szintén „lelkigyakorlatnak” nevez, nemcsak a különféle szerzetesalakulatoknak s a világi pap-ságnak lett állandó lélekújító gyakorlatává, hanem a katolikus intézetek, egyesületek, sőt helyenkint, főleg bőjti időben, az egyházközségek is rendszeresen részesülnek benne. Ma a Társaság 100-nál több külön lelkigyakorlatos házat vezet, amelyet nem ok nélkül neveztek el a modern katolicizmus fellegvárainak.

Ugyancsak újkori kezdeményezés az *apostoli iskolák* intézménye: azoké az intézeteké, amelyekben papi pályára vágyó, tehetséges és tiszta életű ifjak számára teszik lehetővé a szükséges középfokú tanulmányok elvégzését. Ezeket az apostoli iskolákat először a francia P. Foresta Alberik alapította, akit gyenge egészsége megakadályozott abban, hogy maga hithirdető lehessen s helyette mint noviciusmesternek az a gondolata támadt, hogy vallásos, jóerkölcsű s hivatást érző

fiúkat kezdettől a missziós gondolat jegyében kellene kiképezni. Az első ily célú apostoli iskolát Avignonban állította fel 1865-ben. A vállalkozás némi kezdeti ellenmondások mellett is bevált s ettől kezdve nemcsak a Társaságban, hanem azon kívül is csaknem minden országban behozták az apostoli iskolákat. Maga az első avignoni iskola 50 év alatt 240 hithirdetőt és 150 papnövendéket nevelt. A P. Foresta által kezdeményezett apostoli iskolák növendékeiből 1915-ben kereken 1800 missziós pap és papnövendék került ki, összesen 30 különféle missziós intézményben és szerzetestársulatban. Az újabb missziósrendek és társulatok csaknem mind átvették P. Foresta kezdeményezését.

Hatalmas lendületet mutat a *tengerentúli missziózás* is, ahol a jezsuiták ma nagyszámú fontos hithirdetői szervezetet vezetnek. Az újkori jezsuita missziós tevékenység, amelynek igen jelentős irodalma is van, egy-egyében is egész történelem. A rengeteg részletből csak egyetlenegyem emelünk ki itt röviden, a belga P. Lievens működését, aki P. de Smet, az északamerikai Sziklás-hegység indiánjainak apostola mellett az újkori katolikus hitterjesztésnek valóságos hőroza. P. Lievens Szilárd működését az indiai Csota-Nagpur tartományban alapozta meg a kereszténység nagystílú fejlődését.

A csota-nagpuri sokezer éves őslakosság ősi, mint India hindu lakossága; kultúrája is meglehetősen független maradt az indiai kaszt-rendszer, a brahmanizmus és buddhizmus megtévelyedéseitől. A kereszténység mindazonáltal P. Lievens ideérkezésekor (1885) itt még csak mintegy 2000 hívet számlált. Lievens nem érte be a szokásos lassú és töredékszerű missziózással, hanem egységes tervet dolgozott ki s társával, de Cock páterrel együtt igazi belga alapossággal és nagystílúséggel kezdett a munkához. Mindenekelőtt jól megtanulta a bennszülöttek nyelvét s alaposan kiismerte az egész tartomány népét, gondjait, igényeit, bajait és szokásait. Először csak egy pajta állt rendelkezésére,

amelyet lakásul és templomul használt. 50 hívő tartozott ehhez a hitközséghez. Egy év múlva már 300 hívője volt s ugyanannyi hitjelöltje. Ő azonban nem érte be azzal, hogy a megtérőket megkeresztelje, hanem apostoltársakat nevelt maga mellé közülük s ezek segítségével valóságos tömegmozgalmat indított a kereszténység felé. Egy év múlva már vagy 300 keresztényt számolt 86 faluban. Munkájában nagy segítségére volt egy német hithirdető társa, P. Hofmann János, akivel együtt a benszülöttek szociális inségén és elhagyatottságán is segített. Külön bankot alapított nekik, az angol kormánytól védelmi intézkedéseket eszközölt ki a csotánagpuri kisbirtokosok földjének védelmére, oltalmazta őket a kizsákmányolók s a brahmán elnyomókkal szemben. Ebben a munkában Lievensnek fejlett szociális érzéke és kitűnő jogi tudása is segítségére volt. Az eredmény nem maradt el. Egész falvak jelentkeztek keresztvízre. Már két évvel a misszió újjászervezése után, 1887-ben 10.000-re emelkedett a megtértek száma s még további 15.000 hitjelölt várt a keresztségre 400 községben. A következő év elején a keresztények száma már 45.000 volt, s ezekhez még ugyanabban az évben további 15.000 járult, míg Lievens katekétái még 40.000 hitjelöltet oktattak. A misszió ekkor már négy részre oszlott, négy központból rajzottak ki a hithirdetők apostoli vándorútjaikra. P. Lievens maga egész sor vallásos iratot adott ki a benszülöttek nyelvén. A nép valósággal bálványozta őt. 1889-ben kiterjesztette tevékenysége területét a torpai misszió túl a Barvai-hegyvidékre is, ahol egy hónap alatt egy egész tartomány lett keresztény s ő maga 12.000 embert keresztelt meg. Ekkor bevádolták őt az angol gyarmati hatóságoknál, de az alaptalan vádak hamarosan semmivé foszlottak. 1891-ben a szakadatlan munka megtörte az apostol erejét; hazájába került vissza gyógyulásra, otthon azonban meghalt (1893). Mindössze 6 évig dolgozott a misszióban, de e rövid idő alatt abban páratlan virágzásra emelte a keresztény hitterjesztést. Saját becslése szerint ő maga kb. 25.000 embert keresztelt meg.

A csota-nagpuri missziót utódjai az ő szellemében vezették s az 1909-ben 150.000 keresztényt számlált, 42 hithirdetővel, 19 missziós telepen.

A Társaság magyarországi fejlődése.

Az 1848-as társadalmi és politikai forradalom hatását megéreztek a Jézustársaság ausztriai házai is. A vihar elmúltával azonban ismét beköltöztek a rendtagok elhagyott otthonaikba, vagy pedig új telepeket vettek át. Ekkor ismét szóba került a rend magyarországi megtelepedése. Scitovszky János hercegprímás felszólította a lengyel rendtartomány vezetőségét, hogy a rend vegye át a nagyszombati érseki gimnáziumot. A rendtartomány azonban magyar erők hiánya miatt nem vállalkozhatott az egész iskola ellátására, ezért csak az alsó osztályok tanítására küldött három tanárt.

Ugyanekkor azonban P. Beckx Péter tartományfőnök felhívta a primás figyelmét egy magyarországi noviciátus megnyitására, mert ez az egyedüli módja a tanári utánpótlás biztosításának. A primásnak tetszett a terv és a szükséges formások elintézése után 1853 május 22-én, Szentháromság vasárnapján, a primás személyesen áldotta meg a rend új otthonát és adta a rendtagok kezelésébe az egykori nagyszombati trinitáriusok üresen álló kolostorát a templommal együtt. A fiatal rendtagok nevelését szolgáló alapítványok sem hiányoztak, mert Erszángházy János pozsonyi orvos, aki az eltörlés előtt maga is papnövendék-tagja volt a társaságnak, 1824-ben alapítványt adott az esztergomi káptalan kezelésébe azzal a rendelkezéssel, hogy a kamatokkal együtt felnövekedett tőkét a káptalan utalja át a megalapítandó első magyar jezsuita rendháznak. A tőke és kamatok ekkor már 48.000 forintnyi összeget tettek ki. Ehhez járult Jordánszky Elek püspök 4000 forintnyi letétje és gróf Károlyi István 50.000 forintnyi alapítványának évi kamata. A noviciátus három új szerzetessel nyílt meg, akik közt ott találjuk P. Rosty Kálmánt, a későbbi jeles tanárt és költőt.

Ebből a házból rajzottak ki évről-évre azok a kisebb-nagyobb csoportok, melyek a magyarországi rendházakat a következő évtizedekben benépesítették.

Alig rendezkedtek be a nagyszombati ház lakói, hamarosan a közeli Pozsonyban is munkateret találtak. 1853-ban a határmenti város valláserkölcsei életének megújítására nagy népmissziót tartottak s a következő évben a világhírű P. Klinkowström Miksa mondotta a dómban a nagybőjti beszédekét. Mindkettő oly sikerrel járt, hogy a városplébános és polgárság színejava sürgetve kérte a Társaság letelepedését a városban. Esei Miksa főherceg és más jótevők támogatásával megvették a rend régi kollégiumát s kellő átalakítás után, 1854 novemberében már be is költöztek új otthonukba. 1855-ben visszakapta a rend régi templomát is, és ide költözött Linzből a bölcseleti főiskola, mely 1912-ig maradt a város falai között. Maga az osztrák provinciális is ide tette át néhány évre a székhelyét.

Hám János szatmári püspök nagylelkű alapítványa tette lehetővé 1858-ban a szatmári püspöki konviktus átvételét. Haász Mihály püspök a rendre bízta az egyházmegyei papnevelő igazgatását, de ezt a munkakört a következő püspök ismét az egyházmegyei papságnak adta vissza. A konviktusban kezdetben 35—40, később átlag 100 diákot neveltek. A rendház szomszédságában levő kálvária-templom gondozását is átvették.

Ugyancsak 1858-ban kapta meg a rend a zala-megyei nagykapornaki apátság birtokát, melyet Ferenc József király bocsátott a rendtartomány rendelkezésére, hogy a papnövendékek kiképzését megkönnyítse. Ez az egyházi javadalom a mohácsi vész előtt bencs-tulajdon volt, később egyházi férfiak kapták érdemeik jutalmául. Legutolsó haszonélvezője Balassa szombat-helyi püspök volt. A meglehetősen elhanyagolt birtokot nagy áldozatokkal rendbehozták és évek múlva mintagazdasággá fejlesztették. 1912 óta a helybeli plébániát is rendtagok igazgatják.

Még 1856-ban kezdett tárgyalni a renddel Kunszt József kalocsai érsek a kalocsai érseki gimnázium át-

vételéről. Az érsek a meglévő négyosztályú gimnáziumot nyolcosztályúvá akarta fejleszteni, ezért új épületet emelt a gimnázium, konviktus és rendtagok elhelyezésére és felépítette a kapcsolatos templomot. Az első jezsuita tanárok 1860 szeptember 20-án költöztek be az új házba, az iskola négy év alatt teljessé fejlődött s hováhamar az ország egyik legkeresettebb középiskolája lett.

E gyors egymásutánban következő alapítások után hosszabb szünet állott be, míg 1886-ban elindulhatott a budapesti rendház építésének előkészítése. Simor János hercegprímás, Zichy Nándor gróf és Győry Teréz grófnő támogatásával 1888-ban letehették a tervezett templom és ház alapkövét. 1890-ben a rendház, a következő évben a templom is megnyílt s ettől kezdve a mai napig a helyi lelkipásztori tevékenységen túl az egész országra kiható nagyarányú munka központja lett a Mária-utcai rendház. 1909 óta itt lakik a magyar tartományfőnök.

Az elmúlt időszakban a magyar házak és tagok viszonylag nyugodt légkörben éltek és munkálkodtak. Hevesebb támadások csak a német kultúrharc kitörése után irányultak a rend ellen. Több megye és város szabadkőműves-liberális vezetősége és közgyűlése követelte a rend kiűzését Magyarországból, de eredmény nélkül. Közben a magyar rendtagok száma évről-évre gyarapodott és így 1871-ben megtörténhetett az első lépés a magyar házak összefogására és az önálló magyar rendtartomány kiépítésére. Ebben az évben az eddigi osztrák rendtartomány felvette az osztrák-magyar rendtartomány nevet. Az önállósítás 1909 szeptember 7-én történt meg, amikor P. Bús Jakab mint első magyar tartományfőnök átvette a magyar házak irányítását, s megkezdte működését a magyar provincia.

Az új rendtartomány 1912-ben új kollégiumot kapott Pécsen gróf Zichy Gyula pécsi püspök bőkezűségéből. A Mecsek alján épült kollégium impozáns

templomával és iskolapalotájával az ország egyik legjelesebb és leglátogatottabb középiskolája.

Az 1914-ben kitört világháború erősen hátráltatta a kezdő rendtartomány fejlődését. Több rendtag hősi halált halt a hazáért a csatatéren, a papnövendékek buzgón ápolták a sebesülteket, a budapesti, pécsi és szatmári házak nagy szeretettel adtak helyet éveken át a háború sebesültjeinek. A háborút követő trianoni békeparancs elszakította az anyaprovinciától a pozsonyi, nagyszombati és szatmári házat, a kommunizmus pedig a megmaradt házakból űzte ki a rendtagokat.

A rend és nyugalom helyreálltával ismét megindult az építő munka és az elveszett házak pótlására megnyílt 1920-ban a szegedi, a következő évben az érdi és 1923-ban a mezőkövesdi rendház. Ebbe az időbe nyúlik vissza a kínai Taming-misszió átvételének előkészítése, mely 1936 óta teljesen a magyar rendtartomány kötelékébe került és Kína egyik legjobban szervezett missziósterülete.

1928-ban nyílt meg Budapesten a rendi noviciátussal kapcsolatos Manréza férfilelkigyakorlatos-ház, mely évről-évre több ezer férfinak ad alkalmat a megújulásra. E ház felépítéséig az 1912-ben felszentelt budapesti Kongregáció-Otthon szolgált e célra. 1930-ban bízták a rendre az illetékes főpásztorok a szegedi egyházmegyei közti szemináriumot. Közben kiépült ugyanitt a rend teológiai főiskolája is, míg a filozófia 1935-ben Budapestre, innen 1939-ben Kassa visszacsatolása után ebbe a városba költözött. 1935-ben kezdett működni Szegeden a harmadik próbaidő háza. 1936-ban vette át a rend a hódmezővásárhelyi plébániát, azóta már elkészült a nagy templom és megfelelő rendház. Az utolsó település 1939 nyarán történt, két rendtag beköltözött a Kispesten épülő székházba.

Természetesen ez csak kerete a rendtartományban folyó eredményes tevékenységnek. Egyesületi élet ápolása, folyóiratok és könyvek kiadása, missziók és lelkigyakorlatok tartása, az egyéni és tömegpaszto-

ráció vállalása, részvétel a katolikus szervező munkában: mind-mind olyan tevékenységi ág, mely sok munkára és erőfeszítésre enged következtetni.

A rend újkori magyarországi tevékenységét P. Gyenis András következőképp foglalja össze:

„A rend tagjai több folyóiratot szerkesztenek. Legelőször a *Jézus Szíve Hírnökét* vette át P. Tóth Mike, aki évtizedeken át szerkesztette és az ország legtartalmasabb hitbuzgalmi folyóiratává fejlesztette. Ugyanő alapította meg és szerkesztette a sokáig közkedvelt *Szűz Mária Virágos kertjét*. P. Bús Jakab kezdte a Mária-tisztelet és kongregációk ápolására a *Mária-kongregációt*. P. Bangha Béla indította el a magyar katolikus értelmiség lapját, a *Magyar Kultúrát*, ugyanő tevékenykedett a független katolikus sajtó megszervezésében és a katolikus hitvédelem felvirágoztatásában. A magyar katolikusok családi lapját, a *Szív Ujság*-ot P. Biró Ferenc alapította és a köréje csoportosult mozgalmakat rendtársai és segítőitársai közreműködésével lendületes szervezéssel felvirágoztatta. Ilyen pl. a Szívgárda, a P. Tóth Mike terjesztette Jézus Szíve Társulat kiépítése Jézus Szíve Szövetséggé, a Szívtestőrség, melyek többszázezer lelket fognak össze. A különféle társadalmi osztályokat egységbe fogó kongregáció közel 1000 csoportban fejt ki országszerte eredményes munkát. Újabban indult el a munkásság, az iparosifjak és a falusi fiatalság megszervezése, mindez alakulatokat egy-egy rendtag kezdeményezte vagy segítette virágzásra. A lelkipályázatos mozgalomnak és a belmissziós munkának hosszú évtizedeken keresztül csaknem kizárólag a Társaság fiai voltak egyedüli képviselői. A külföldi missziót segíti a *Katolikus Missziók* című, finom ízléssel szerkesztett folyóirat, mely a hitterjesztési egyesületek hivatalos szerve hazánkban.

Az időszaki folyóiratok mellett jelentős neveket és eredményeket mutathat fel a rend magyar ága a tulajdonképpeni tudományosság ápolásában is. Tóth Mike halhatatlan érdemeket szerzett az Alföld fásítása

körül, lelkes előadásaiival és úttörő írásaival előmozdította a magyar Alföld beültetését és a talaj javítását. Az ásványtanban is a maga korában elsőrangú szak tekintélynek számítot. Fáradhatatlan gyűjtőkedvénék eredménye a kalocsai gimnázium páratlan és szakszerűen rendezett ásványtára. P. Menyhért László a növénytant, P. Thalhammer János és P. Speiser Ferenc a rovartant gazdagította új felfedezésekkel és meghatározásokkal. P. Velics László az egyházművészet ápolását mozdította elő írásaival, előadásaiival és a jeles kalsburgi Kunstkabinett berendezésével. P. Fényi Gyula, a kalocsai csillagvizsgáló tudós igazgatója, a Nap protuberanciáiról közölt új megfigyeléseivel világhírnevet szerzett a vezetése alatt álló csillagdnának. P. Tomcsányi Lajos az egyházjog területén vívott ki az ország határain túl is elismert nevet és tekintélyt. Könyvei és véleménye nagy befolyást gyakoroltak a magyar közéletre. P. Jablonkay Gábor Szent Ignác kétkötetes életrajzával keltett megérdemelt feltűnést, míg P. Csávossy Elemér és Müller Lajos hitbuzgalmi, P. Varga László pedig szociális tartalmú írásaikkal alakították a közvéleményt. P. Kerkai Jenő a KALOT megszervezésével alkotott jelentőst, míg P. Tibor Mátyás mint a vatikáni csillagvizsgáló intézet tagja végzett értékes tudományos bűvárkodást."

A Társaság generálisai.¹

Összefoglalásunk hiányos lenne, ha nem szólnánk néhány szót a rend generálisairól is.

A Társaság általános rendfőnökei ritkán szerepeltek a nyilvánosság előtt s ritkán is alkottak olyat, ami különösképp szembeötlő. Az ő feladatuk nem annyira a kezdeményezés vagy külső tevékenység volt, mint inkább a befelé néző, bölcs és okos vezetés, irányítás, helyes úton megtartás. Ezzel azonban indirekt úton mégis igen nagy érdemeket szereztek a Társaság

¹ V. ö. Gyenis András S. J.: A Jézustársaság generálisai, 1935.

mindenágú működésében, hiszen számtalan esetben döntő fokon ők határozták meg az egyesek tevékenységét, annak ütemét és irányát, ők öntöttek bátorítást a csüggedők vagy üldözöttek szívébe, ők állították oda a küzdő és működő rendtagok szeme elé a Társaság változatlan, örök eszmei céljait.

Mint egyéniség különösen kiemelkedett mindjárt az első három általános rendfőnök: maga *Szent Ignác* (1541—56), *Lainez* (1558—69) és *Borgia Szent Ferenc* (1565—72), akikről röviden szoltunk már. Mind a három spanyol volt. A negyedik generális belga születésű: *Mercurian Everard* (1573—80); őalatta indult el százados útjára a Mária-kongregáció. Őalatta kezdődött meg az annyi viszontagsággal s vértanúsággal járó angolországi misszió (Persons és boldog Campion).

Egyik leghatalmasabb egyéniség a rend generálisai sorában: *Aquaviva Kolos*, az ötödik általános rendfőnök (1581—1615). Előkelő olasz hercegi családból származott s már 38 éves korában generálissá választották. 34 évig állt a Társaság élén. Alatta fejeződött be a Társaság írott szabályzatának kodifikálása, jött létre a *Ratio studiorum*, indultak meg új módszerrel a keletázsiai és amerikai missziók (Ricci Máté, a redukciók), neki kellett a rend szellemének tisztaságát külső és belső támadások ellen védelmeznie. Alatta élt és halt meg a rend római kollégiumában a Társaság egyik legfőbb díszé, *Gonzaga Szent Alajos* (1591), akit azóta a pápák az egész katolikus ifjúság pártfogójává jelentettek ki. Ugyancsak alatta szenvedett Indiában vértanuhalált saját unokaöccse, az azóta boldoggá avatott *Aquaviva Rudolf* négy társával együtt (1586) s fejezte be életét *Canisius Szent Péter* (1597).

Alatta nőtt nagygyá a Társaság egysége s alkotmánya ellen az az elkeseredett küzdelem, amely a spanyol udvarból indult ki s amelyhez néhány elégedetlen és nyugtalan vérű spanyol rendtag is csatlakozott, köztük a Társaság nagyhírű és közben bíborossá emelt hittudósa, de Toledo (Toletus) Ferenc maga is. A hatalmas II. Fülöpnek sikerült még a pápát is, a kitűnő, de

autokrata hajlamú V. Sixtust Aquaviva ellen hangolnia, úgy hogy két rendkívüli általános rendi gyűlésre is szükség volt, hogy a Társaságban a nyugalom helyreálljon. Ugyanakkor Franciaországban nagy zavart okozott a III. Henrik halálával beállott trónvillongás: a katolikus Guise-k és a protestáns Navarrai Henrik harca, amelybe éppen V. Sixtus óhajára egyes jezsuiták is túlságosan belekeveredtek. A tudományos világban P. Molinának a szabadakaratot és kegyelmet illető tanítása miatt indult valóságos háború a Társaság hittudósai ellen s ez a küzdelem tele volt izgalmas, drámai részletekkel, amelyeket legfőbb fokon mind a generális bölcsességének kellett elsimítania.

Ugyancsak Aquaviva alatt tört ki a velencei köztársaságban a Sarpi-féle egyházszakadás, amelynek kapcsán a jezsuitákat 50 évre száműzték a köztársaság területéről. Az ő idejére esett az áldatlan viszály és egyházüldözés Angolországban és Japánban, amely mindkét helyen számos vértanút követelt. Aquaviva Kolos alatt fejlődtek naggyá eddig ismeretlen ütemben a külföldi missziók is: ő létesítette az első délamerikai redukciókat, ő támogatta Valignani, Nobili és Ricci kezdeményezéseit. Európában őalatta virágoztak a katolikus hittudományos élet nagyjai: Bellarmino, Suarez, Molina, Escobar és mások. Alatta vettek részt a római jezsuiták a Gergely-féle naptárreform elkészítésében. Amikor Aquaviva lehúnyta szemét, a Társaságnak több mint 13.000 tagja volt, 32 rendtartományban és 559 rendházban.

Utána a szintén olasz P. Vitelleschi Mutlus következett (1615—45), akinek megadatott, hogy a Társaság fennállásának első évszázados fordulóját megünnepelhette. Alatta halt meg a Társaság négy kiváló szentje: Régis Szent Ferenc, Dél-Franciaország fáradhatatlan apostola, Claver Szent Ferenc, a rabszolgák védőangyala, Berchmans Szent János, a csodálatos életű fiatal belga mintaszerzetes és Bellarmino Szent Róbert.

A társaság második korszakának generálisai: Ca-

rafa Vince (1646—49), *Piccolomini Ferenc* (1649—51), *Gottifredi Sándor* (1652), *Nickel Goszvin* (1652—64), *Oliva János Pál* (1661—81), *De Noyelle Károly* (1682—1886), *Gonzalez Tirzus* (1687—1705), *Tamburini Mihály* (1706—1730), *Retz Ferenc* (1730—50), *Visconti Ignác* (1751—55), *Centurione Alajos* (1755—57) és *Ricci Lőrinc* (1758—73), aki alatt a Társaságot feloszlatták. Carafa s három utódja nagyon rövid ideig álltak a Társaság élén; Nickel alatt támadta a Társaságot Pascal s a Port-Royal janzenista összeesküvése; Oliva alatt lobbantak fel az elkeseredett erkölcstani viták a probabilizmus körül; majd második utódja, Gonzalez, bizonyos fokig a rendbe is belevitte a megoszlást, amennyiben attól való félelmében, hogy a probabilizmus a Társaságot az erkölcsi lazaság védelmezőjeként tünetheti fel, a rend hagyományai és tanácsosai figyelmeztetése ellenére a szigorúbb morálteológiai irányt, a probabíliorizmust kívánta a Társaságban elterjeszteni, amivel bizonyos átmeneti feszültséget okozott. Retz idejében zajlott le a kínai szertartás-vita sok izgalmat keltő mozgalma. A három utolsó alatt tört ki aztán a vihar a Társaság ellen, amely utóbb Ricci alatt annak feloszlatására vezetett.

A fehéroroszországi korszak generálisai voltak: *Czerniewicz Szaniszló* (1782—85), *Lenkiewicz Gábor* (1785—98), *Kareu Ferenc* (1799—1802), *Gruber Gábor* (1802—05) és *Brzowski Tádé* (1805—14).

A visszaállítás után először az éppen említett Brzowski lett az első generális (1814—20), majd az olasz *Fortis Alajos* következett (1820—29), utána pedig a holland *Roothaan János*, akinek boldoggáavatási ügye folyamatban van, a Társaság egyik legnagyobb generálisa (1829—53). Utána a belga *Beckx Péter* következett (1853—87), majd a svájci *Anderledy Antal* (1887—92), a spanyol *Martin Lajos* (1892—1906), a német *Wernz Ferenc*, a hírneves egyházjogász (1906—14) s végül a lengyel *Ledochowski Wladimir* vagy Ladomér (1915-től kezdve).

Kiváló jezsuiták a jegűjabb korban.

A XIX. és XX. század *kimagasló jezsuitái* közül különösen említésre méltók:

Mint *hitszónokok* Németországban és Ausztriában a két Klinkowström, Roh és Roder, Kolb, Boissl; Amerikában Weninger Ferenc; Franciaországban Mac Carthy, akinek még mint világi papnak éppen a montauban-i püspökséget ajánlották fel, amikor ő búcsút mondott a világnak és jezsuita lett, továbbá de Ravignan, Félix, Boullaye de la Pinard, Lhande, a párizsi Notre-Dame ünnepelt férfikonferencia-szónokai; Angliában Vaughan Bernát, a bíboros westminsteri érsek testvére, ma Martindale; Lengyelországban Antoni-ewicz és Morawski.

Mint *tudósok és írók*: Olaszországban Liberatore, a skolasztikus bölcselet életrekelője, Taparelli egyházjogász, Secchi, a világhírű csillagász, Mazzella bíboros, Ballerini, Palmieri, Bucciaroni hittudósok, Tacchi Venturi történész, Enrico Rosa, a Civiltà Cattolica sok éven át volt szerkesztője, Bresciani, a szépíró; Németországban és Ausztriában Kleutgen, Baumgartner, Cornely, Knabenbauer, Cathrein, Lehmkuhl, Pesch Tillmann, Keresztély és Henrik, Dressel, Meschler, Duhr, Kreiten, Huonder, Granderath, Pfülf, Spillmann, Wassmann, Pribilla, Noppel, Muckermann, Lippert, Lindworsky, Fröbes, Wulf, Klimke és mások. Franciaországban és Belgiumban nevezetesek Gury és Génicot moralisták, Boullaye de la Pinard vallástörténész, Billot, Lebreton, Boyer, de la Taille dogmatikusok, Grandmaison, Huby, d'Alès hitvédők, Maréchal bölcselelő, Vermeersch és Creusen egyházjogászok és moralisták, Parra és Doncoeur szónokok és írók, Desbuquois szociológus és szervező, a Kínában működő természet-tudós és felfedező Licent.

Spanyolországban Coloma mint szépíró emelkedik ki, Laburu mint szónok és hitvédő, Ayala Péter mint szervező szerzett nevet. Észak-Amerikában az „America” c. hetilap körül tömörülnek a Társaság

kiváló írói és szónokai: Wynne, La Farge, Garesché, Parsons, Walsh; a Mária-kongregációk szervezője s egyben a film erkölcsi értékének ellenőrzésére alakult hatalmas, többmillió tagot számláló amerikai Erkölcs-védő Szövetség (Legion of Decency) megalapítója: Lord Dániel és mások. Kanadában P. Archambault a szociális mozgalmak lelke. A Brazíliába telepített félmillió japán közt eredményes evangelizáló munkát végez P. del Toro. A Társaság legújabbkori vértanui közt van a mexikói P. Pro és P. Maduro, valamint a Spanyolországban meggyilkolt 100-nál több jezsuita.

A német, belga, francia stb. jezsuiták nagy érdemet szereztek a katolikus ifjúsági és munkásmozgalmak szervezésében (Esch, Horstmann, Desbuquois stb.). Németországban számos papnevelőintézetben jezsuiták látják el a lelki igazgatói tiszteket. Főleg a német jezsuiták érdeme egyébként a japán hithirdetési mozgalom fellendítése s a tokiói katolikus egyetem létesítése.

Az osztrák rendtartomány látta el 1857-től kezdve az innsbrucki egyetem hittudományi szakát, mely mellett csakhamar nemzetközi teológiai konviktus fejlődött (Canisianum) s amely csakhamar világhírnévre emelkedett. Hallgatói az egész világról verődtek össze, mindig szép számmal voltak köztük magyarok is. A teológiai fakultás tanárai közül irodalmi téren is kimagasló jelentőséget értek el P. Nilles, Hurter, Noldin, Jungmann, Grisar, Michael. A teológiai konviktust újjáépítette és sokáig, a legújabb feloszlatásig vezette P. Hoffmann Mihály. Az osztrák rendtartományból kerültek ki Franzelin és Steinhuber bíborosok, míg Costa-Rosetti az akkor még közös osztrák-magyar rendtartomány pozsonyi bölcséleti főiskoláján működött s itt írta kiváló szociális műveit. A rendtartomány aszkétikus és népies írói közt kimagasló volt Patiss és Hattler; hitszónokai közt a két Klinkowström: József és Miksa, az Észak-Amerikába került szentéletű hithirdető Weninger Ferenc, s nem utolsó helyen Bécs nagyhatású férfiapostola, Abel Henrik. Mint a Mária-

kongregációk fáradhatatlan szervezője Bécsben és egész Németországban P. Harrasser tűnt ki. A Kalksburgban létesült nevelőintézet az osztrák és a magyar főúri világ fiainak egyik legkedveltebb nevelőintézete lett, itt nevelkedett többek közt gróf Apponyi Albert. Az osztrák rendtartomány látta el sokáig a boszniai missziót is, majd újabban Kínában is vállalt missziós területet. A legújabb egyházpolitikai események: az osztrák rendtartománynak csaknem valamennyi rendházát lefoglalták s a rendtagokat szétszórták, halálos csapásra indultak ellenük. Megsemmisítettek legtöbb, részben világhírűvé lett intézményüket is (többi közt Innsbruckot és Kalksburgot).

A nagynevű jogtudós, P. Wernz Ferenc generálisága alatt történt az osztrák-magyar rendtartománynak két részre osztása s a *magyar rendtartomány felállítása* 1909 szeptember 7-én, a kassai boldog vértanuk ünnepén. A rend fokozatos számbeli erősödését mutatja, hogy 1913 elején, nem egészen száz évvel az újrafelállítás után, a Társaság ismét 16.715 tagot számolt, s ezek közt több mint nyolcezer volt a felszentelt pap. A legnagyobb növekedést a német és amerikai rendtartományok mutatták.

A század elején kitört francia szerzetesüldözés mindenekelőtt ismét a francia jezsuitákat üzte ki hazájukból; majd főleg Portugáliában okozott az 1910-es szabadkőműves forradalom a rendnek is szörnyű veszteségeket. Itt az uralomra jutott csöcselék a jezsuitákkal úgy bánt, mint gonosztevőkkel szokás: mértéket, ujjlenyomatot s fényképet vett fel minden egyes rendtagról, bebörtönözte s végül száműzte őket. Megható volt ez alkalommal a noviciusok hűsége, akiknek még fogadalmuk nem lévén, bátran haza is mehettek volna, ahogy a kormány ezt nekik fel is kínálta; ehelyett valamennyien megmaradtak hivatásukban s inkább újra becsukatták magukat a Szent Júlián-erőd földalatti börtöneibe, ahol már Pombal alatt annyi jezsuita

szenvedett, mintsemhogy a Társaságtól elszakadjanak; sokan a noviciátus végén ott lent a börtön mélyén tet-ték le első szerzetesi fogadalmukat.

X. Pius alatt, pápaságának utolsó éveiben, a janzenisták utódai, az integristák támadtak ismét neki a Jézustársaságnak, felhasználva az agg pápa s még-inkább néhány befolyásos római bíboros jogos félel-mét a modernista tévtanok felelevenedésétől s mo-dernistának bélyegezve mindenkit, aki bizonyos túl-zók fanatikus elveit nem követte. Gyűlölködő, rágál-mazó iratok egész özönével igyekeztek ismét befeke-títeni a Társaság hírnevét, s mint egykor a janzenis-ták, még Rómában is találtak titkos támogatókat. X. Pius azonban megbízott a Társaságban s többi közt erre bízta az alatta főleg a német P. Fonck Lipót szor-galmazására létesült római Szentírástudományi Egye-tem (Institutum biblicum) vezetését. XI. Pius ugyan-csak a Társaságra bízta a római Keleti-Intézet s az orosz, valamint a braziliai kollégium igazgatását. Ugyanez a pápa a *Summorum Pontificum*, majd a *Mens nostra* kezdetű rendelkezésben újabb, meleghangú magasztalásban részesítette Szent Ignác lelkiigyakor-latait s a rendalapítót a lelkiigyakorlatok mennyei párt-fogójának jelentette ki. Egyébként XI. Piusnak a Tár-saság iránt való jóindulatára vall az a kijelentése, hogy az Egyház még távolról sem fizette meg tarto-zásait a Jézustársasággal szemben, valamint a tény, hogy nemcsak számos jezsuitát avatott szentté és bol-doggá, hanem kettőt közülük, Canisius Pétert és Bellar-mino Róbertet, egyháztanítóknak is jelentett ki. Ő emelte bíborosi méltóságra a tudós P. Ehrle Feren-cet, aki valamikor a vatikáni könyvtár igazgatásában főnöke volt, majd P. Boetto Pétert, a jelenlegi génuai érseket. Bár a Társaság mindannyiszor mindent elköve-tett, hogy a pápákat a bíborosi kalapnak rendtagok számára való adományozásától visszatartsa, mégsem tudta megakadályozni, hogy csak az utóbbi száz év folyamán is egész sor kiváló jezsuitát bíborral ne tűn-tesse ki a pápák, így Tarquinit, Franzelint, Mazzel-

lát, Steinhubert, Billot-t, aki utóbb maga kérte, hogy a bíbort letehesse, s csakugyan elérve célját, boldogan vonult vissza a Társaság egyik noviciátusába, ahol mint egyszerű szerzetes halt meg.

A Társaság mai helyzete.

A jelenlegi generális, a lengyel P. *Ledóchowski* Ladomér alatt (megválasztották 1915-ben) a Társaság ismét csodálatos fellendülésnek indult. Generalátusa kezdetén a Társaság kb. 16.900 tagot számlált 27 rendtartományban, míg ma (1939 végén) a Társaság létszáma kb. 27.000 ember (12.000 páter, 9000 növendékpap és közel 6000 segítő testvér), akik 50 rendtartományban, 10 viceprovinciában és 45 misszióban oszlanak el. Az egyetemes rendfőnök mellett Rómában nyolc általános asszisztens székel az egyes rendtartomány-csoportok (asszisztenciák) számára: az olasz, német, francia, spanyol, angol, északamerikai, délamerikai és szláv asszisztensek. Csak magának az Egyesült Államoknak területén 7 rendtartomány működik, kb. 6000 taggal. A magyar rendtartomány, bár időközben kihasították belőle a kárpátvidéki s erdélyi részeket, ma 10 rendházban (Budapest, Budapest-Zugliget, Kalocsa, Pécs, Szeged, Kassa, Hódmezővásárhely, Mezőkövesd, Nagykapornak, Kispest) 380 tagot számlál. A kínai jezsuita magyar misszióban 40 magyar rendtag működik; a misszió főnöke P. Szarvas Miklós apostoli helynök. Itt a magyar rendtartomány vezetése alatt szintén működik egy kollégium Tamingban.

A Társaság mai helyzetét, amennyiben azt statisztikai adatok alapján ki lehet fejteni, a következő számok ismertetik:

A Társaság összes tagjainak létszáma 1939 elején: 25.954; ebből 11.874 felszentelt pap, 8847 növendékpap és 5233 segítőtestvér; közülük a tulajdonképpeni missziókban működnek összesen 3785-en, mégpedig 2145 pap, 975 növendékpap és 665 testvér.

A rendházak és intézmények következőkép oszlanak el:

Pápai egyetemek és főiskolák ..	18	1	19
Egyéb nagyszemináriumok	7	13	20
Kisszemináriumok	10	17	27
Rendi kisszemináriumok	29	—	29
Apostoli iskolák	9	2	11
Egyetemek	15	4	19
Középiskolák és internátusok ..	192	49	241
Egyéb felsőbb iskolák	12	2	14
Rendi főiskolák	52	6	58
Probációs házak	66	12	78
Lelkigyakorlatos házak	100	2	102
Írók házai	13	—	13
Székházak (rezidenciák)	388	175	563
Állomáshelyek	29	370	399
Árvaházak	—	10	10
Csillagvizsgáló intézetek	18	5	23
Püspöki rezidenciák	—	28	28
Üdülőházak	6	—	6
Összesen			1660

Az új korszak jellegzetes vonásai.

Ha összefoglaljuk a Társaság legújabb működését és szerepét s összevetjük azt a felosztás előtti helyzettel, megállapíthatjuk, hogy a Társaság ma is kimagasló helyet foglal el az egyházi életben, bár bizonyos vonatkozásokban mutatkoznak szembeszökő különbségek a hajdani és a mostani helyzet között.

Mindenekelőtt hálával a Gondviselés iránt kell megállapítanunk, hogy a Jézustársaság négyszáz év óta semmit sem veszített el eredeti szelleméből s apostoli lendületéből. Tanúság erre a pápák, püspökök, papok és hívek lelkes bizalma, amely ma is kitüntető mértékben nyúl mindenütt a jezsuitákhoz ott, ahol komoly egyházi feladatokról, a hitélet megújításáról, megelevenítéséről vagy elmélyítéséről van szó. A rend nevelőintézetei közbecsülésnek örvendenek s a Társaság hitbuzgalmi és tudományos kezdeményezései nem ritkán az első vonalban jeleskednek. A Jézustársaság ma is a legnagyobb egységes missziós rend,

a legjelentősebb egyháztudományi és papnevelő intézmények vezetője (római Gergely-egyetem, Szentírás-tudományi egyetem, Keleti-intézet, az innsbrucki teológiai fakultás, az amerikai, indiai stb. katolikus egyetemek, egész sor csillagvizsgáló-intézet stb.), a rend templomai keresett lelkipásztori gócpontok, lelki-gyakorlatos házai és intézményei hitéleti szempontból szinte sorsfordító jelentőségűek, a rend által vezetett vagy kezdeményezett Mária-kongregációk s más hasonló hitbuzgalmi mozgalmak, pl. az Imaapostolkodás a maga 40 millió tagjával, megannyi értékes gyökérszála a katolikus szervezkedésnek. Az sem véletlen, hogy bizonyos modern eszmeterjesztő és szervező mozgalmakban (mint nálunk az Emszóban vagy Kalotban) ugyancsak a rend tagjai visznek vezetős szerepet, s az eszmeterjesztés, irodalom és sajtó munkáiban szintén kimagasló mértékben tevékenykednek.

Végül a Társaság felsőrendű életerejét mutatja a szentek és vértanúk máig ki nem apadt, bővizű patakja, amely bizonyos tekintetben mindennél hitelesebb biztosítéka a rend meg nem fogyatkozott kedvességének az Isten szemében. Hiszen nincs talán egyetlen testület vagy szerzetesrend az Egyházban, amely ily rövid idő alatt ennyi szentet, boldogot és vértanút nevezhetne az újkorban a magáénak.

Ha mégis bizonyos különbségről beszélhetünk a régi és a jelenkori Jézustársaság helyzetét és munkastílusát illetőleg, ha ma a jezsuiták működése nem oly futótűzként mindent elborító, szinte az egész katolikus világot lázbaejtő, hanem inkább csendes és egyhangú tevékenység jegyeit viseli homlokán, ennek több okát adhatjuk.

Mindenekelőtt lényeges különbséget jelez magának az Egyháznak akkori és mai helyzete. Akkoriban viharos események középpontjában állt az Egyház és sok tekintetben szomorú és általános lesüllyedtség mutatkozott az egyházi életben, amikor a Jézustársaság megelevenítő munkájára szinte már mint valami egyetlen menedékre várt a világ. Az egyházi

életnek azóta bekövetkezett örvendetes megszilárdulása és páratlan fejlettsége, a trienti reformok maradéktalan végrehajtása után ilyen hatalmas indításokra, ilyen szembetűnő reformtevékenységekre többé szükség nem volt. A papság és a hívek lelkiisége, a lelkipásztorkodás, katolikus nevelésügy és szervezkedés kiépítése ma már csaknem mindenütt olyan magasfokú, hogy a Társaságnak a többi egyházi tényezők és alakulatok mellett viszonylag sokkal szerepebb a hivatottsága, mint régebben volt. Maguk a szentignáci lelkigyakorlatok, amelyek kezdetben az újdonság erejével hatottak, azóta annyira közkincsévé lettek a katolikus életnek, hogy nemcsak a papság és szerzetesintézmények, hanem széles hívőrétegek szinte évről-évre részesülnek — igaz, hogy gyakran talán túlságosan is felhígított formában — a lelkigyakorlatok áldásában. Az általános belső fellendülés kapcsán annyi kiváló erő működik ma az egyházi tevékenység számos vonalán, itthon és a missziókban, a Társaság feloszlata után világi papok s különféle szerzetes alakulatok a rendben annyi házáat, templomát s munkaterületét vették át, hogy a Társaság ma már csak egy lehet a sok közül ott, ahol valamikor csaknem egyedül szántotta az ugart. Az sem lenne csodálatos, ha azok a meghurcoltatások és csalódások, amelyek a Társaságot főleg a feloszlatakor s azt megelőzőleg érték, a rendet bizonyos tartózkodásra szorítanák, mintha attól kellene tartania, hogy az erőteljesebb kezdeményezések nemhogy jóra, esetleg még a meglévőnek is veszélyeztetésére vezethetnek. S végül osztózik a Társaság munkája az újkori egyházi tevékenységnek abban az általános jellegzetességében, hogy erőt aránytalanul is igénybeveszi és lefoglalja a befelé való munka, a hívek lelki gondozása, a pasztoráció, nevelés és missziózás hagyományos feladatköre. Ez az irányzat érthetően inkább kedvez a lassú és nyugodt védekezésnek és belső fejlesztésnek, mint a kifelé való hódító harcnak, a merész és újszerű vállalkozásoknak.

Mindezt latba kell vetnünk a Társaság mai helyzetének megítélésében.

Vajjon mindezek után annyit jelent-e a Jézus-társaságnak a jelenkor egyházi munkaterületein való szerényebb elhelyezkedése, hogy tehát az említett megőrző és befelé építő munkán kívül reá most már nagyobb, sorsdöntőbb, korszakalkotóbb feladat nem vár? Elveszti-e azt a különlegesen történeti és gondviselészerű jelentőséget, amellyel a XVI. században bírt, amikor a protestantizmus által fenyegetett s bensőleg oly szomorúan legyengült Európát a komoly és magáhozébredt katolicizmus útjára visszalendítette? Megszűntek-e a rendkívüli nehézségek s a velük adódó rendkívüli hivatás?

Ki állíthat ilyent? Ma a protestantizmus helyett és mellett egy újpogány kultúra s a harcos istentelenségnek mindenféle színű változata üzent hadat Krisztus Egyházának, az anyagias szellem s az elkereszténytelenedés beszűremkedett a katolikus tömegek rétegeibe is. Ma az Egyház egy újszerű s a népvándorláskori feladattal vetekedően hatalmas misszió előtt áll: egy hitében, kultúrájában, felfogásaiban s erkölceiben mélyen lesüllyedt és dekrisztianizált társadalmat kell szinte előlről újra evangelizálnia, a hívő köröknek egyre szűkebb seregén túl figyelmét a messze elidegenedett és semmiféle hagyományos lelkipásztori eszközzel többé el nem érhető tömegekre irányítania, az ellenséges tömegmozgalmakkal s világpropagandával szemben nagystílű ellenmozgalmakat, ellenpropagandát, hódító s visszahódító expedíciókat szervezni s ugyanakkor a belső és természetfölötti életet a keresztény tömegekben szorgalmaznia. Ijesztően nehéz s félelmetesen messzeágazó munkakör, amelyhez csak félve és tapogatózva nyúlhatnak egyes bátor kezdeményezők s amelynek komoly munkabavételét gátolja a körülmény, hogy az Egyház apostoli erői ma még a pusztá megőrzés és csendes továbbépítés feladataira is alig elégségesek.

Vajjon nem ezen a vonalon, egy újszerű, társadal-

mat és kultúrát Krisztusnak visszahódító munka szervezésének mezején fekszenek-e a Társaság jövőjének különleges feladatai? Nem éppen ez a nagystílú rekrisztianizáló tevékenység vág-e bele legjobban abba a programba, amelyet a Társaság alapítójának szelleme, eredeti célkitűzése s történeti multja természetesen megjelöl? Nem nyílnak-e itt az Isten nagyobb dicsőségét s a Krisztusország diadalát áhító szentgyakorlatos eszmekör s a Társaság apostoli buzgalma előtt távlatok, amelyek a multnak minden teljesítményét, minden küzdelmét s dicsőségét jelentőségben és sorsdöntő hatásban elérik, talán felül is múlják?

Egy dolog bizonyos: amíg a Társaságban eleven marad a lelkigyakorlatok gondolatkincse s az a szellem, amelyet alapítója beléje lehelt, az, amelyért nagy embereink s vértanuink négyszáz éven át küzdöttek és véreztek, addig a Társaság Isten kegyelméből mindig az Anyaszentegyház egyik legszámottevőbb küzdőcsapata marad s a Krisztusország egyéb, nagyértékű és nagyérdemű testületei mellett a jövő harcaiban is döntő tényezője lesz egy jobb és keresztényebb társadalom kialakításának.

A. M. D. G.

Megjegyzés.

Képek a Jézustársaság történetéből, P. Banghának utolsóelőtti műve volt. 1939 telén készítette, közvetlenül karácsony előtt lett készen vele. Élete utolsó munkásságával is hódolni akart rendje 400 éves jubileumán. Közvetlenül e kötete előtt többek közreműködésével készítette el „A 400-éves Jézustársaság” c. vaskos, 368 oldalas művét s ennek koronájaként sokat szenvedett és sok diadalt látott. Rendje történeti pályafutását akarta megmutatni a magyar népnek. Ezért írta meg ezt az úttörő munkáját, már halálos kórral küzdve. P. Gyenis András S. J., Veress Endre és Meszlényi Antal is bocsájtott adatokat P. Bangha e nagy művéhez. Ezeket azonban kiemelni semmiképpen sem lehetett a mű teljességének súlyos kára nélkül, és mert P. Bangha igen szervesen dolgozta bele saját munkájába, azért hagytam meg sértetlenül e kötetet, amely az első kiadásnak (Budapest, 1940., Szent István-Társulat kiadása, 306 lap, számos képpel) teljesen azonos változata.

Dr. Bíró Bertalan.

TARTALOMJEGYZÉK.

Előszó	Oldal 1--3

I. Alapítás és elindulás.

A montmartrei fogadalom. — Loyolai Iñigo. — A Szentgyakorlat. — A világhelyzet Szent Ignác fellépésekor. — Az első társak. A rendalapítás. — Szent Ignác mint rendfőnök és törvényalkotó ..	4—44

II. Első korszak: az „arany évszázad” (1540—1640).

Első apostoli vállalkozások. — A trienti zsi- nat. Alapítások és kezdeményezések. — A Tár- saság gyors terjedése. — Ellenmondások tűzé- ben. — Hódítások a Távol-Keleten. Az Egyház „legnagyobb hithirdetője Szent Pál óta”. — Az európai hitélet újjáébredése. — A brahmánok terítője. — A Mennyei Birodalom kapuiban. — A Felkelő Nap országában. — Hátsó-Indiában és Tibet fensíkjain. — A legsötétebb földrész és Oceánia — Huronok és irokézek között. — Külső támadások és belső küzdelmek. — A para- guayi redukciók. — A keresztény gyarmatosítás mintaművei. — A hitújítás feltartóztatása. — Az Egyház könnyű lovasai. — Pápai diplomáták. — Királyi gyóntatók. — Tudományos küzdelmek. — A Jézustársaság megtelepedése Magyarországon és Erdélyben. — Pázmány Péter és a Társaság megerősödése Magyarországon. — Az első szá- zad mérlege	45 - 254

III. Második korszak (1640—1773).

A korszak általános vonásai. — A Társaság tevékenysége a második korszakban. — A Tár- saság laikus testvérei. — A magyarországi fej- lődés. — A kínai szertartásvita. — A szertartás- vita elfajulása. — Újabb viták és küzdelmek a missziók körül. — A szertartásvita vége	255 - 321

IV. A Jézustársaság a keresztúton.

„Jel, amelynek ellentmondanak.” — Az első vihar. Pombal. — A portugál száműzés. — A francia rendtartományok feloszlása. — A spanyol és nápolyi jezsuitaüldözés. — Törekvések a rend teljes eltörlésére. — XIV. Kelemen és a Bourbon-udvarok. — A döntő küzdelem. — A Dominicus Redemptor bréve. — A feloszlítás végrehajtása . . . . . 322—390

V. Harmadik korszak: a Társaság visszaállítása és új fejlődése (1814—).

A Társaság fennmaradása Poroszországban. — A Társaság fennmaradása Oroszországban. — Visszaállítás és újjászervezés. — Az újjáéledt Társaság fejlődése és viszontagságai. — A Társaság újkori tevékenysége. — A Társaság magyarországi fejlődése. — A Társaság generálisai. — Kiváló jezsuiták a legújabb korban. — A Társaság mai helyzete. — Az új korszak jellegzetes vonásai 391—455

Megjegyzés 456

Tartalomjegyzék . . . . . 457—458

